

VADNAY TIBOR DR.

A MAGYAR JÖVŐ

KÖZGAZDASÁG- ÉS
SZOCIÁLPOLITIKAI TANULMÁNY

»A nyomor és tudatlanság világában élünk es mindenkinek nyilvánvaló kötelessége megkísérelni, hogy azt a kicsiny szögletet, amelyre befolyást gyakorolhat, valamivel kevésbé nyomorultta és tudatlanná tegye, mint amilyen volt, mielőtt ő odalépett.«

THOMAS H. HUXLEY.

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

1918.

TARTALOM

	Oldal
<i>Előszó</i>	5
 <i>Bevezetés.</i>	
<i>Közállapotaink vázlatrajza.</i>	
<i>I. Fejezet.</i> A tegnap. (1820—1900).....	13
<i>II. Fejezet.</i> A ma. (1900—1913).....	21
<i>III. Fejezet.</i> A holnap. (1914—?)	28
 <i>Első rész.</i>	
<i>A jövő általános irányelvei.</i>	
<i>I. Fejezet.</i> Közgazdasági ismeretterjesztés	39
<i>II. Fejezet.</i> Mezőgazdasági többtermelés	50
<i>III. Fejezet.</i> A munka érvényre juttatása	63
 <i>Második rész.</i>	
<i>A termelési tényezők.</i>	
<i>I. Fejezet.</i> Természet, <i>a)</i> Fekvés, éghajlat, csapadékviszonyok.....	77
<i>II. Fejezet.</i> Folytatás, <i>b)</i> Talajviszonyok, nyersanyagok, erőforrások.....	84
<i>III. Fejezet.</i> Tőke. <i>a)</i> Ipari és kereskedelmi tőke	93
<i>IV. Fejezet.</i> Folytatás, <i>b)</i> Mezőgazdasági tőke.....	107
<i>V. Fejezet.</i> Munka. <i>A)</i> Szellemi munka, <i>a)</i> Szakoktatás	121
<i>VI. Fejezet.</i> Folytatás. <i>A)</i> Szellemi munka, <i>b)</i> Szervezés	130

VII. Fejezet.	Oldal
Folytatás. B) Testi munka, a) Kihhasználása	133
VIII. Fejezet.	
Folytatás. B) Testi munka, b) Megbecsülése	145
 <i>Hannád ik rész.</i>	
<i>Alkalmazott közgazdasági és szociálpolitika.</i>	
I. Fejezet.	
Népesedési politika	155
II. Fejezet.	
Földbirtokpolitika	177
III. Fejezet.	
Forgalmi politika	206
IV. Fejezet.	
Közigazgatási politika	232
V. Fejezet.	
Államháztartási politika	245
 <i>Zárószavak</i>	 267

ELŐSZÓ

A gyötrődő emberiség sötét egén a világháború tűzvésze magasan lobogó lángokban piroslik még, de már dereng egj⁷ másik világosság: a népek megértésének és új eszményekben egybeforrásának rózsaszínű hajnalfénye.

Az események közelségén és óriás méretein fölül a tisztánlátást az egymás hatását zavaró kétféle világítás is akadályozza. Annyit azonban látunk, hogy a népek százmillióinak lelkében mélyreható változás megy végbe, — olyan változás, amely az eredeti hadicélokot kikökkenti irányukból és a nemzetek jövő küzdelmeit új eszme körökbe helyezi át.

Látjuk, hogy valamennyi nemzet abban a hitben szánta rá magát a háború kockázatának, szenvedéseinek, áldozatainak fölidézésére, hogy a nemzetközi súly, a területhódítás, a hatalmi fensőbbtség kiterjesztése útján fogja jóléte kedvezőbb föltételeit megteremthetni. Ámde lassanként a néphadseregeket alkotó tömegekben fölébred annak a belátása, hogy a győzelem éppen azok'érdekeit nem elégítené ki, akik a küzdelem legsúlyosabb terheit hordozták és azért észszerűbb, ha erőiket külső, hatalmi célok helyett, olyan belső politikai, gazdasági és társadalmi változtatások kikényszerítésére hasznosítják, amelyek boldogulásuk közvetlen előmozdítását jelentik.

Ez új törekvések szabatosabb alakban nem kristályosodtak még ki, de a megújulás két irányban már határozott formát öltött.

Az egyik, hogy a háború pusztításainak helyreállítására és a megnövekedett tömegigények kielégítésére a termelő munkát olyan méretűvé kell újjászervezni, hogy mellette a múlt eredményei eltörpüljenek. A másik, hogy ezt a megfeszített munkálkodást életre hívni csak úgy lehet, ha a dolgozók számára munkájuk eredményeiből a múlténál méltányosabb haszonrészesedést biztosítunk. Ez a két gondolat szabja meg egész Európa jövő világrendjének közzgazdasági és szociálpolitikáját.

Ettől eltérő, ennél szűkebb látkörű, ennél sekélyebb politikát mi sem folytathatunk.

Azt a veszedelmet, hogy ellenségeink győzelme hazánkat — legfőlebb ha területének és lakosságának felére apasztva, fejlődési lehetőségeiben megbénítva, természeti védelmi határaitól megfosztva, — ideig-óráig vergődő tengődésbe süllyesse le, immár elhárítottnak tekinthetjük. Amit azonban elértünk, a puszta élet megmentésénél nem több. A puszta élet pedig sem egyesnek, sem nemzetnek végső célja nem lehet. Az igazi célt: a fejlődést, a haladást, a boldogulást új küzdelemmel, lázas és mégis ernyedetlen, nehéz és mégis kitartó új munkával kell kiérdemelnünk.

Ha nemzetünk ebbe a fölfogásba beleilleszkedni nem tudna, akkor minden háborús erőfeszítésünk, áldozatunk, nélkülözésünk hiábavaló volt. Akkor a vérünkkel öntözött termést más, életrevalóbb, megértőbb, serényebb népek fogják learatni. Mi pedig, akik nem buktunk el egy világtragédia komor fonságú »nagyszerű halálával«, megsiratatlanul, lekicsinyelt en fogunk kimúlni a kultúrnépek sorából, mint a történelemnek azok a névtelenné fakult törzsei, amelyek csak a harcban tudták helyüket megállni, de a békés munkára képtelenül, ennek versenyében legázoltan semmisültek meg.

Főadatunk nehezebb ugyan, mint a haladottabb néniké, mert mi már a háború előtt is messze elmaradtunk a korszerű eszmeáramlatoktól, az együttműködés megszervezésétől, a jólét és a közműveltség általános elterjedését megalapozó tevékenységtől, — de most belső és külső körülmények kedvező eshetőségeket nyújtanak a mulasztottak bőséges helyrehozására.

Bennt megnyílnak már az elmék ama kihasználatlan kincsek számára, amelyeket népünk szellemi és testi képességeiben és földünk buja termőerejében bírnak, — alapjául egy dús termékenységű közgazdasági politika kialakításának. Es kezdenek megnyílni a szívek a tömegek érdemeinek kellő értékelése, emberibb életfeltételeik jogosultsága, igényeik megértőbb elismerése iránt, — alapjául a szükséges munkálkodást létrehozó és megfelelően jutalmazó szociálpolitika meghonosításának.

Kívül pedig előnyünkre valóban van a nemzetközi kapcsolatoknak, a nemzetek munkamegosztásának, a világforgalmi vonalaknak olyan megváltozása, amelyből bízón számíthatunk termelésünk és nemzeti jövedelmünk hatalmas gyarapíthatósága.

A belső és a külső körülmények mindeme kedvezéseit azonban a magyar jövő számára valósággal értékesíteni csak akkor

bírjuk, ha a ránk háruló nagy föladatak megoldására, ez országban minden agytekercs, minden karizom a legodaadóbb, a legmegfeszítettebb munkássággal járul hozzá.

Ebből a munkásságból óhajtja tanulmányom a maga csekély részét kivenni.

Korántsem lép föl azzal az igénnyel, mintha valami új, sohasem hallott csodaszerrel egy csapásra meg akarná gyógyítani sokszerű és szövevényes bajainkat. Még csak nem is a szaköröknek szól, hanem a nagyközönség számára szeretne szervesen összefüggő, egységesen áttekinthető képet nyújtani azokról a tennivalókról, amelyek történelmünk e fordulópontján a magyar jövőt el fogják dönteni.

A közgazdasági és szociális eszmekör népszerűsítésének ez óhajával, — a cél komolyságát megillető higgadt tárgyilagos-sággal, — épúgy óva hiú reménykedéstől, mint kishitű csüggedéstől vagy könnyelmű nembánomságtól. — nem ismerve szemeled, foglalkozási, osztály- vagy párt tekintet, — hű következetességgel igyekszik ragaszkodni ahhoz az igazsághoz, amelyet Széchenyi jelölt ki minden idők reálpolitikusa szaunára, hogy »az ország újjáépítéséhez csak az hord egy vagy több követ, alii bajait illúziók nélkül fogja föl«.

BEVEZETÉS
KÖZÁLLAPOTAINK VÁZLATRAJZA

I. FEJEZET.

A tegnap. (1820-1900)

Minden élő szervezet alakulását a tényezők két csoportja határozza meg. Az egyik az *átöröklés*, a szervezet természetében bennrejlő tulajdonságok, képességek, hajlamok. A másik a *környezet*, a külső körülmények befolyása.

Annál a nagy élő szervezetnél, amelyet *nemzetnek* neveznek, az átöröklés a *faji sajátosságok*, a környezet a *nemzetközi összefüggések* alakjában jut érvényre. Ennek a kétféle erőnek az összesített hatásából áll elő történelmének valamennyi eseménye, múltjában, jelenében, jövőjében egyaránt.

A *holnap* alakulásainak kutatója már kiindulópontjában elhibázza tehát vállalkozását, ha alaposan nem ismeri, hogy⁷ milyen a *ma* és alapvető tévedést követ el, ha azt gondolja, hogy ismeri a *mát*, amíg a *tegnapot* alaposan nem tanulmányozta. Alutakra vezet, nem ritkán katasztrófákba, az olyan újító, a id — Rousseau módjára — elvont, légiés elméletekből és úgy akarja megteremteni a jövőt, hogy nem vet számot a múltnak a jelenben is még benne élő ezernyi szívós szálával.

Nem kisebb veszedelem fenyeget, ha szűk szemhatárú fel-fogással egyoldalúan csak a magunk nemzetének történelmét nézzük és figyelmünkön kívül hagyjuk azoknak az országoknak az állapotát, eseményeit, fejlődését, amelyek a mienkre, közelről vagy távolabbról, erőművi vagy lélektani befolyást gyakorolnak.

Vessünk tehát rövid visszapillantást a magyar közelmúltra. Mindenkor azonban egybevetésével az európai általános viszonyoknak.

Az 1820-as éveket írták. A nagy francia forradalom és a napóleoni háborúk világorkánjai le viharzottak már. A vér-özönükben fogant eszmények Nyugat-Európában kezdettek testet öltetni. A *harmadik rend* csakugyan az lett, aminek Siéyès

követelte: *minden*. Teljes diadalt aratott a nemességén, a negyedik rend feltörekvése nem fenyegette még és így korlátlan hatalmába vehette a közélet egész területét s a politikai intézményekben és a gazdasági életben egyformán a maga friss, szabad, mozgékony — bár kissé önző — szellemét tette úrrá.

A nagy átalakulásnak ugyanerre a korszakára esett a gépek föltalálása, tökéletesbítése és nagyarányú alkalmazása. A földműveléstől az ipar és a kereskedelem vette át a közgazdaság vezető szerepét. A tőkék központosításának és a munka halmozásának termékenyítő ereje pedig meghátrányozta a munkaalkalmakat, a termelés eredményét és a fogyasztás méreteit.

A szellemi és a technikai tényezők ez összhangzó működéséből alakult ki az újkori *nemzeti kultur-állam* típusa, amelyet nemcsak új óriásvagyonok és munkateljesítmények létrejötte jellemez, hanem a jólétnek és a műveltségnek mind szélesebb rétegekben elterjedő emelkedése, — egyszersmind azonban e rétegek hatalmi és gazdasági igényeinek egyre fokozódó növekedése. Magyarországon azonban még mindig tartott a középkor.

A nemzet tompa ájulásban hevert, kimerülten három évszázad külfáborúinak, belviszálykodásainak, szabadságharcainak vérveszteségétől. A nyugati új eszmék iránt fogékony-sága nem lehetett, hiszen zsibbadt kezéből az önálló állami lét ismertetőjelei is kisiklottak már. Elvesztette mindennemű befolyását a külpolitikára, az országos kormányzásra, a hadügyre, a közoktatásra. Belpolitikája összezsugorodott a rendi alkotmány merev fönntartására, közélete a helyi közigazgatás apró ügyeinek házi intézésére.

Beteg állapotának legveszedelmesebb tünete pedig az volt, hogy tudatával sem bírt e sok testi-lelki betegségének. Életberendezését a legtökéletesebbnek képzelte, fennen hirdette, hogy jó élet nincs is kívüle és egykedvű tespedésébe legfőlebb ha a rendi sérelmek hoztak olykor egy-egy zavaró mozzanatot.

Grünwald Béla szomorú, sivár, maradi *Régi Magyarországa* ez. Kábult elernyedtségéről már-már alig lehetett tudni, vájjon álom-e csupán vagy maga a halál.

A sötéten szunnyadó vizek fölött azonban megjelent az Ige.

Egy könyv. *Hitel* volt a címe. S e szürke szó mögül szellemóriás harsogó szava, kemény keze rázta eszméletre nemzetét. Kíméletlen erővel rivait rá Széchenyi, hogy belepusztul álomkórjába, ha nem ébred bajai, hibái tudatára, ha erejét rozoga, elavult keretek fönntartására meríti ki, ha a rendiség elválasztó

világnézetéről föl nem emelkedik a nemzeti állameszme egyesítő gondolatára, ha félmillió kiváltságos helyén tízmillió állampolgárnak nem juttat helyet az összefogó munkásságra, ha élettelen papirosjogok erőszakolása helyett eleven gazdasági tevékenységre nem tér át és ha a nemes-családi birtok megkötöttségéből a Nyugat szabad hitel- és forgalmi világába bele nem kapcsolja magát.

A nemzet szívós életösztone megértette, befogadta a tanítást. Követte a grófi huszárcapitány példáját, aki nemcsak elméleteket hirdetett, hanem maga igyekezett gyakorlati részletismereteket szerezni s aki Londonban naponta három órahosszat vett leckét gépészekről, munkásoktól, — hogy »reggel faolaj, este eau de Rasumowsky csepeg róla«.

E példa nyomán a közélet valamennyi terén gyakorlati tevékenység lép a meddő szónoklás helyére. Megalapítják a Tudományos Akadémiát, Lánchíd épül, szabályozzák a folyókat, megindul a gőzhajózás, a főváros országos középonttá válik, ahová lóverseny és kaszinó csalogatja össze a külföldön vagy vidéken addig szétszórtan élt értelmiséget. S az *Új Magyarország* gyors egymásutánban teszi meg az első, a legnehezebb lépéseket a Nyugat kultúrája felé.

A menetebességet többé fékezni sem lehetett. Kossuth hamarosan levonhatja az országgal az új eszmék végső következtetéseit. A korszerű államberendezkedés valamennyi kelteke 1848-ban már készen áll: egyenlőség a törvény előtt, jobbagyúfölszabadtítás, közteherviselés, sajtószabadság, népképviseleti alkotmány, felelős kormány. S az új keretek mohón várják, hogy friss politikai, gazdasági és társadalmi tartalommal teljenek meg.

Az átmenetnek ebben az egyébként is kényes időpontjában — mintha csak kikerülhetetlen végzet lenne, hogy népek újjászületése ne mehessen végbe vérkeresztség és mártirium nélkül — ránk szakad a kényszerű szabadságharc. Dicsőséges fegyvertényeit csakhamar fölváltja a lebírhatalatlan túlerő elnyomása. S a nemzet életének vérkeringése hosszú időre elzsibbad megint..

A rákövetkező korszakban az alkotmány talán, idegen kormányzás csak azt ismerte föladatának, hogy rendet tartson. A kultúrából nem honosított meg többet, mint amennyi az államszükségletek biztosítására és a vagyon- és közbiztonság fönntartására okvetlenül szükséges volt. Tevékenysége körébe azonban az ország anyagi erősítését, a gazdasági viszonyok előrevitelét bele nem vonta. Az elkedvetlenedett nemzet pedig

nemcsak mindennemű köztevékenységtől tartotta távol magát, hanem arra sem törekedett, hogy parlagon heverő erejét *gazdasági munkásságban* igyekezzék termékennyé tenni. Önmegadó közönybe süllyedt és a nyugati kultúrától egyre jobban elszigetelte magát.

A tegnapi e meddően elvesztegetelt óráiban lehetjük föl egyik főokát mai elmaradottságunknak és holnapi föladataink nehézségeinek. Ez a két évtized észrevétlen gyorsasággal pergett le a történelem homokóráján a Nyugat számára, mert nemzetei éppen ezt az időt használták föl, hogy hétmérföldes csizmákkal haladjanak a jólét és a műveltség útján. Nekünk pedig a csüggedt tespedés unalmas egyhangúságában véget érni nem akaró időnek tűnt föl és eközben vesztettük el azt a tételönyt, amelyet beérni máig sem bírtunk többé.

Az alkotmány sóvárogva vágyott helyreállítására a nemzedék életkedvét újra fölkelte ugyan s a fölszabadult erők hatalmas fölpezsdülést hoztak létre. Sőt aki nem néz mást, mint a pusztaságot, könnyen beleesik abba a meglehetősen elterjedt önámításba, hogy a kiegyezéstől a század végéig, fejlődésünk csakugyan »amerikai« ütemben ment végbe, hogy három évtized alatt valóban három évszázad elmaradását sikerült pótolni.

E számadatok szerint a lakosság 1850-től 1900-ig 13 millió főről 19 millióra szaporodott, államháztartásunk bevételi előirányzata az 1868 évi 290 millió koronáról 1060 millióra. Vasutaink 2600 kilométerről 17.000-re, kiépített közutaink 5000-ről 56.000-re, a postajáratok kilométerhossza 33.000-ről 109.000-re, a levelek száma 11 millióról 145 millió darabra, a vasúton továbbított hírlapoké 13 millióról 116 millióra. A pénzügyi intézetek alapítókéje 21 millió koronáról 609 millióra, tartaléktőkéké 6-4 millióról 276 millióra, a takarékbetétek állománya 145 millióról 1835 millióra. Külkereskedelmi áruforgalmunk összes értéke, — kivitel és behozatal együtt, — 1882 óta 1770 millió koronáról 2440 millióra. A bányá- és kohótermelés értéke 1868 óta 33 millióról 146 millióra, a szesztermelés 1881 óta 63 millió hektoliterfokról 103 millióra, a sörtermelés 456.000 hektoliterrel 1·5 millióra, a cukorra földolgozott répa mennyisége 1874 óta 1 millió méter mázsáról 17 millióra.

Elfogultság volna ezeket az eredményeket kicsinyelni. Jelen tőségüket azonban ne annyira a számszerű összegekben keressük, mint inkább abban, hogy fejlődési képességünkről, haladási hajlamunkról tesznek kétségtelen, a jövőre is biztató tanúságot.

Tévesen ítélnék meg azonban ezt 'a kort, ha meg nem lát-nánk azt is, hogy az előmenetel csak a saját elmaradottságunk-hoz viszonyítva tűnik föl nagyarányúnak. A Nyugat egykorú teljesítéséhez képest eltörpült, sőt ugyanez idő alatt a távolság közöttünk nem hogy csökkent volna, de növekedett. Az ő álla-maik teste jó előkészültség után, minden részben megszilárdult alapokon, egészséges egyenletességgel, állandó fokozatokban erősödött meg. A mi fejlődésünk ugrásszerű rohamossága hasonlatos volt a hirtelen növésnek indult ifjúéhoz, aki-nek külseje felnőttet mutat, de fontos életszervei aránytala-nul visszamaradtak és megerőltetett szervezete beteges haj-landósággal bír arra, hogy a kedvezőtlen körülmények legcse-kélyebbje már aránytalan rombolást vigyen benne véghez.

A fölszínes föllendülés vékony takarója alól világosan kiüt-köznek e kor messze kiható alaphibái: a kényelmes konzerva-tivizmus, a kedélyes fölületesség, amely megelégedett részleges és hézagos sikerekkel, de olyan fölfogást, olyan munkatervet, oljan tevékenységet kialakítani nem tudott, amelyik alapul szolgált volna az ország egyetemes megerősítésének, a munka általánosabb, a fejlődés egyöntetűbb, a haszonrészesezés ará-nyosabb megszervezésének.

A fővárost és a központi intézményeket igyekeztünk a nyugatiakhoz hasonlóvá tenni, de a vidék — különösen a falu — ázsiai jellegű maradt. A paraszt életszínvonala alig különbözött az egykori jobbágyétól. Táplálkozási, lakási, ruházkodási vi-' szonyai keveset javultak. Ismereteinek bővítésére, gazdálko-dási szokásainak fejlesztésére, jövedelme fokozására alig tör-tént valami. A közműveltség egyébként is csak elenyészően sekély rétegeket hatott át. A szórakozás magasabb fajtái, a társas érintkezés finomabb formái csupán a legislegfelsőbb körökben honosodtak meg. Legfeljebb a régi nemesi osztály törekedett még elsajátításukra, de ezek a kultúrhajlamai sem vezettek erősítésére. Sőt gyöngítették, mert meggyarapodott igényeit csupán vagyona állagának megtámadásával tudta kielé-gíteni. Erős, gazdag, független középosztály nem alakult ki belőle, mert a gyakorlati pályákat nem karolta föl, nem igeke-zett új hivatását abban keresni, hogy megszállja az ipar és a kereskedelem őrhelyeit. Továbbra is a régi módon közhatalmi szervekben, hivatalokban, pártpolitikai elhelyezkedésben kereste érvényesülését, holott függetlenségét, befolyását éppen ezzel ját-szotta el. Nem gondolt arra sem, hogy foglalkozzon az alsóbb rétegek életföltételeinek javításával, munkásságuk irányításá-

val, kereseti lehetőségeik javításával és ez úton egyfelől a közjónak tegyen szolgálatot, másfelől magának alulról keressen támaszt.

A valódi társadalmi kérdések mélységei iránt fogékonyság általában nem volt. Mialatt a Nyugat már ugyancsak dübörgött a szervezkedő ipari munkásság mozgalmától, minálunk a »társadalom« fogalmát kimerítette a »társaság«-é. A legélénkebben vitatott társadalmi probléma az volt, miként lehetne francia mintára »irodalmi szalon«-okat összehozni, ahol a születés, a vagyon és a szellem előkelőségei egymás jó tulajdonságainak ellesésével vinnék előre a magyar kultúrát. Általában az érzelmesség, a regényesség, a szépirodalom játszott nagy szerepet. Az egész világon Budapest volt az egyetlen hely, ahol szépirodalmi napilap évtizedeken át virágzóan tudta fönntartani magát. Ellenben sem az elvont tudományosság, sem a technika terén jelentős sikereket fölmutatni nem tudtunk. És miközben a Nyugat nagyipari államai megkétszerezték mezőgazdaságuk hozamát, mi — a csaknem kizáróan földművelésből élő ország, — szinte mozdulatlanul maradtunk *meg* az elavult művelési módszerek mellett, a kezdetlegesen külterjes gazdálkodás megrögzöttségében.

Közviszonyainkra nem hatott kedvezően a parlamenti életnek egészen sajátos, a valódi parlamentarizmus alap gondolatával merőben ellentétes kialakulása sem. Az ellenzék, különösen pedig közjogi része, a gyakorlati szempontokat teljesen elejtő politikát űzött, amikor egyedüli rendeltetésének azt vallotta, hogy a függetlenség távoli eszményének elméleti fönntartója legyen és amikor önmaga hirdette, hogy választásokon többségre nem juthat, hogy programja kormányképtelen. Ezzel nemcsak minden küzdelmét lesúlyesztette a szélmalomharc komolytalanságára, hanem az igazi ellenzéki hivatással ellenkezően, a pártok erőviszonyaiban olyan állandóságot biztosított, ami nem egyensúly volt, hanem a tehetetlenség merev mozdulatlansága. Minthogy a kormányzó párt magát többségi voltában fenyegetve nem érezte, elkényelmesedett, — eleven tevékenységre, messzeható kezdeményezésre, termékeny alkotásra mi sem sarkalta, azért meg is elégedett a kicsinyes toldozó-foltozó munkával, a napi kérdések időleges megoldásával.

A parlamenti küzdelmeknek a következő korszakban beállott elvadására idején sokat dicsőítették és visszakivánták ezeket az állapotokat. Szerették a béke és összhang aranykorának, a kölcsönös jóhiszeműség, a nemes harcmódot szép világa-

nak feltüntetni. Holott a következmények csakhamar megmutatták, hogy az udvarias külsőségek és az érintkezés kedélyessége mögött kielégítetlen becsvágys, elfojtott keserőségek, lappangó szenvedélyek gyúlékony anyagának tömegei halmozódtak fel. Olyan tömegei, hogy hozzá nem kellett külső hatás sem, elég volt saját erjedésük forrósága, hogy kigyulladjon és a magyar közéletet évekig pusztító lángtengerrel borítsa el.

A belpolitikainál is fogyatékosabb volt az érzék a külügyi kérdések iránt. A magyar közönség a nemzetközi összefüggések tanulmányozása elől mereven elzárkózott és a velük való foglalkozást üres fontoskodásnak nézte. Az elszigetelődést, a meghúzódtást tartotta egyedül helyes külpolitikának, úgy okoskodván, hogy ha mi nem. szólunk bele semmibe, bennünket sem fog bántani senki. Gondolatvilágunkból egy nagy háborúnak még a lehetőségét is kizártuk; ez okból a hadseregnek komoly hivatást nem tulajdonítottak és minden ráfordított fillér meddő kiadás számba ment. Hasztalan igyekezett Andrássy Gyula lángelméje a közfigyelmet a Kelet kérdéseire irányítani, hiába mutatott rá, hogy jövőnk a Balkánra gyakorolt befolyásunktól függ, hiába biztosította Bosznia és Hercegovina megszállásával az első lépést Szaloniki, mint hivatásszerű világtengeri összeköttetésünk, felé, — a magyar közvéleményt ez a messzelátó politika hidegen hagyta. A fegyveres föllépést ellenszenvvel kísérte, rövidlátó szeme benne egyebet, nagyhatalmi hóbortnál, fölösleges bonyodalmak oktalan földidézésénél nem látott.

A megszállott tartományok magyar kormányzói, Kállay Béni, Thallóczy Lajos később is eredménytelenül fáradoztak, hogy személyes rábeszéléssel, egyenkinti utánjárással toborozzanak maguk mellé magyar dolgozótársakat, egyrészt a magyar befolyás gyarapítására, másrészt a nemzetközi viszonylatok megértésében iskolázott nemzedék nevelésére. Idehaza nem szűntünk meg panaszkodni, hogy a külföld nem akar tudomást venni létezésünkről, de közszolgálatra a határokon túl magyar ember elvéte ha vállalkozott.

E szűk szemhatárú, kényelmeskedő, könnyűvérű korszaknak valóságosan szimbolikus befejezése gyanánt tűnnek föl azok az ünnepek, amelyekkel az ország ezeréves főnállását megültük.

Az ország minden részéből ezernyi selyembe, bársonyba öltözött, aranytól, drágakövektől csillogó fényes lovag vonul föl a remek, sugár- és körutakkal, hatalmas középületekkel, cifra magán- és bérpalotákkal ékes, lüktetőén élénk forgalmú

fővárosba, hogy a világ legszebb törvényhozási palotájában hangosan hirdesse a magyarság törhetetlen erejét, örök dicsőségét.

Mintha ez a színpompás kép, modern nagyvárosi háttérrel, szemléltető jelképe lenne, hogy annyi szenvedés, küzdelem és tévelygés után a magyar számára teljesebbé ment minden nemzet eszményi vágya, igazi rendeltetése, hogy faji tulajdonságait a kor színvonalával összhangban érvényesíthesse, mint a népek kultúrversenyében egyenlő rangú, de a maga útján önállóan haladó, hasznos és megbecsült dolgozótárs.

— Csak ez a külszín, hamis a következtetés. Azok a fényes lovagok nem mind igazi urak, a pazar díszöltöny sok cifra nyomort leplez. Nagy részében Potemkin-falu az az ékes főváros, pezsgő forgalmában több a kalandor vállalkozás, mint a derekas polgári munka. Az a gyönyörű, az a hatalmas törvényhozási palota nemsokára világraszóló botrányok tanyája lesz.

Faji erényeinek valódi értékeit a magyar korántsem bontotta ki még. Sőt mélyen alatta a kor színvonalának, nemzeti eszményeinek beteljesedésétől távol, a nemzetközi kultúrműködésben merőben ismeretlen tényező maradt.

Dehogyan is van túl küzdelmeiben, tévedéseiben, szenvedéseiben. A valódi megpróbáltatások korszakába még csak ezután lép.

II. FEJEZET.

A ma. (1900-1913)

A huszadik századnak a világháború kitöréséig eltelt évei egész Európa számára kedvezőtlenül alakultak.

A népesség szaporodása, az igények emelkedése és a fogyasztásnak e kettős okból származó növekedése, a nemzeteket olyan méretű gazdasági tevékenységre kényszerítette, amelynek lebonyolítására az országhatárok szűknek bizonyultak. Gyarmatosításra és piacszerzésre távoli világrészeket be kellett az európai érdekkörökbe vonni. Ez szükségképpen érdekösszeütközésekre vezetett. Előbb üzleti élelmesség, utóbb diplomáciai ügyeskedés, majd hatalmi föllépés, végül fegyveres fenyegetés jelzi lépcsőzetesen a nemzetközi verseny elmérgesedésének fokozatait.

A *gazdasági* nehézségeket növelték a *pénzügyi* természetűek. A termelés fokozása és a fegyverkezés költsége egyforma mohósággal nyelte el az előző évszázadban fölhalmozott tőkét. Javarészüket magasabb jövedelmezőséggel kecsegtető ipari és forgalmi vállalkozásokba fektették be és ezek a beruházások még nem sarjadztak új tőkét, amikor a kölcsönök világpiacán új igények jelentkeztek: Japán, Kína, a délamerikai köztársaságok, a Balkán-államok gazdasági és hatalmi szükségletei. A készpénztőke főforrása: Franciaország, »bankárja egész Európának«, vagyona tetemes részét kényszerülve volt már a maga használatára visszatartani. A Congo-Marocco-egyezmény után csak Maroccoban egy milliárdnyi tőkéjét kötötte le, a saját és Oroszország katonai készülődései pedig a francia tőkének évi 3 milliárd frankra becsült megtakarításait szédületes méretekben emésztették föl. Állítólag Oroszország maga 20 milliárd kölcsönt vett igénybe belőle.

A gazdasági és pénzügyi feszültség szükségképpen maga után vonta a *politikai bizonytalanságot*. Az orosz-japán, az olasz-török és a Balkán-háborúk csak helyi és időleges kiszülései

voltak a világpolitika általános magas feszültségének. Az igazi nagy kérdéseket nem hogy megoldották volna, de újabban fölmerülőkkel bonyolították össze.

Ezeket az állapotokat a nálunk jóval szilárdabban megalapozott nemzetek is megsínylették. Természetes, hogy a mi gyöngye gyökerű, fiatal hajtású közéletünkre szükségképen még mélyebb megrázkódtatást kellett gyakorolniuk.

Maga az a törekvés, hogy ne maradjunk el egészen a nyugati népek kultúrversenyében, kétségtelenül jogos, helyes volt, de annál hibásabb, hogy e törekvés *reális* eszközeit kézbe venni nem tudtuk. Igényeit egyes, testület, állam egyaránt a nyugati méretekhez szabta, anélkül azonban, hogy követte volna a példát azoknak a módoknak a megválasztásában is, amelyek a megnőtt igények kielégítéséhez természetesen elvezetnek: a szorgos, *termékeny munkálkodást* és eredményeül a *termelés fokozását*.

Most bosszulta meg magát keservesen az előző korszak végzetes mulasztása, hogy a viszonylagos bőség, a könnyű kereset ez éveit nem használta föl erő és tartalék gyűjtésére. Ennek hiányában pedig a korszerű életvágyak kielégítésére most már nem mutatkozott elegendőnek az a jövedelem, amit türelmes munkával, önmegtartóztató takarékossgal s a tisztességes polgári haszon megbecsülésével elérni lehetett. Lélegzetfójtó tülekedés, gáncsvető törtet és, idegölő küzködés fejlődött ki, az üzleti alkalmak túlsúfolt megrohanása, kockázatos vállalatok hajszolása, a tudatlanok és megszorultak kapzsi kizsákmányolása. Valami kalandorszellem lett úrrá a lelkek fölött, mohó száguldás a pénz megszerzésére, könnyelmű tékozlás az elharácsoltság elfecsérlésében.

A legfonákabb látványok mozgófényképei peregnek le szemünk előtt. Valamennyihez magyarázó szövegül az igények és a jövedelmek aránytalansága szolgál. Látunk hirtelen meggazdagodottakat, akiknek nevetséges pöffeszkedése, kihívó fényűzése torzképrajzoló ónja után Idáit. Majd létminimumos miniszteri és banktiszt viselők feszengenék előttünk, akik ügyéinek, akár csak a majoreszkók, ugyanúgy öltözködnek, ugyanolyan egyiptomi cigarettát, Havanna-szivart szívnak, ugyanazt a jegyű francia pezsgőt, hollandi likórt fogyasztják. S a furcsaságok nem egyedül a fővárosra szorítkoznak. Vármegyei főjegyző koromból maradt élénk emlékezetemben, hogy vásárnaponként délután a megyei székvárosban bérkocsit nem lehetett kapni, mert a szomszédos vasgyár magasbérű munkásai

szombaton kapott heti keresményüket akkor már egyébre elverni nem tudták, mint hogy óraszámra föl és alá kocsikázassák magukat a főutcának ugyancsak döcögős kövezetén. Asszonyaik pedig rendszeresen úgy fölverték a piac idénycikkeinek árát, hogy az értelmiségi osztály asztalára belőlük nem kerülhetett.

Gyászosabb látványok is sűrűn váltakoznak. Egy pisztolylövés, amellyel a közélet valamely kiválósága vezekli le eltévelyedését. Börtön ajtaja zárul be a másik mögött; Tengeren túl keres menedéket a harmadik. Az elbukottak sorsa azonban alig riaszt vissza valakit is, hiszen ott van a siker csábítása, a »megérkezetteké, a hirtelenül milliomossá cseperedettek-é, akikről ki sem firtatja, vájjon új bárói, nemesi koronájuk aranyának van-e szaga.

Föltartózhatalanul vad iramban folyik hát tovább a hajsza a pénz s a pénzzel megszerezhető gyönyörűségek, hatalom, rang után. Ezalatt pedig a tömegekre egyre elviselhetlenebb önsúllyal nehezedik a megélhetés, a drágaság, a munkanélküliség, s a mélységekből vészjósló morajjal hallatszik olykor föl a nyomor és elkeseredés fenyegető zúgása.

Az izgalmas törtetés járványa ráragadt a parlamenti viszonyokra is. Leplezetlen éhséggel tör most már hatalomra az ellenzék. Kétségbeesett erőszakkal, fogásokkal védi helyét a kormányzó párt. Egyik sem törődik a lelkek tömegmérgezésével, hanem közönyösen csak pillanatnyi hatásra számító jelszavakkal, következményeiben végig nem gondolt ötletekkel izgatja a közönséget. Lelkendezve kap ez minden reménysugár után, vakon veti magát minden fölvetett új szólamra, hogy később, csalódásaiba belefásulva, közönyösen szemlélje a hivatásos politikusok szenvedélyes, de az összességre terméketlen háborúdját.

Lassanként le is járja magát minden pártprogramul, elvész minden bizalom, megörlődik minden tekintély. A pártok a kormányzásban hiába váltják föl egymást, egyik sem tudja népszerűségét vagy uralmát alkotó munkássággal megszilárdítani. Seholy egy megváltó gondolat, egy kibontakozási terv, egy szerves és tartalmas program, mely reményt nyújthatna, hogy kivezet a zűrzavar e kusza világából.

Belső viszonyaink eme szétesettsége nemzetközi jelentőségünket is pehelysúlyra csökkenti le. Diplomáciánk tájékoztatlansága, külképviseletünk ügyefogyottsága Európaszerte közmondásossá kezd válni. Andrassy gondolatirányának folytatója

nincs. Tervei szétmállnak a tehetetlen utódok kezében. Nem-is az erő jele többé, amikor a megszállott tartományokat annektáljuk, hanem a török alkotmány életbeléptétől ránk parancsolt kényszerűsége. Ellenszolgáltatásul M kell vonulnunk a novibazári szandsákságból, ami egyértelmű azzal, hogy visszafordulunk a szalonikii világutról. Majd ölbe tett kézzel nézzük, mint szedik szét Törökországot a rovásunkra nagyobbodó délszláv államok. Bennünket meglepetésszerűen ér a Balkán minden eseménye, az eshetőségeket kiszámítani, a következtetéseket levonni képtelenek vagyunk. S a jövővel terhes ez időben, a monarchia sem barátot szerezni nem tud, sem ellenséget megfélemlíteni és megtépzott tekintéllyel imbolyog a bizonytalan jövő felé.

Gyöngeségünkön vérszemet kapva meg is mozdul minden ellenségünk. Külföldről uszítottan nyugtalankodnak a nemzeti ségek. Pokolgép robban föl Debrecenben, revolver durrog Horvátországban, tömeges hazaárulási per folyik Mára maroszigeten. Mintha máris bennünk látná, az egész világ Európa új »beteg emberét«, akinek könnyű kivégzésére és kifosztására nyíltan folyik a készülődés köröskörül. —

Az általános hanyatlás e korszakát három jelenségcsoport jellemzi a legszembeeszköbben.

Az egyik az 1910-iki évi népszámlálás eredménye. Míg az előző évtized alatt a lakosság 103%-kal gyarapodott, 1900-tól 1910-ig a szaporodás csak 8-5% volt. Az 1-8%-nyi visszaesésnél is sajnálatosabb tanulságot nyújtanak azok az elemek, amelyekből előállt. A születési arányszám nem volt még kedvezőtlen; az 1906—1909 évek átlagában 1000 főre 37 születés esett, holott a virágzása teljében álló Németországban csak 32-6. Annál rosszabb volt ellenben a halálozás arányszáma; ugyanez évek átlagában Németországban 1000 főre 18-6, nálunk 25-6 haláleset jutott. A hátrányunkra jelentkező különbözetet *az egészségügy ki nem elégítő állapota* okozza, hű fokmérője minden ország kulturális fokának.

Népesedési mérlegünket még jobban elcsúfítja a *kivándorlás*. A kivándoroltak évi átlaga 1870-től 1879-ig 1600, 1880-tól 1889-ig 18.000, 1890-től 1899-ig 28.500. Ellenben már 1900-tól 1904-ig 54.000, 1905-től 1909-ig 138.000, 1910-től 1913-ig 88.000. A hazai adatoknál szabatosabb kikötői följegyzések még nagyobb számokat mutatnak. A mieink szerint 1900-tól 1913-ig összesen 1,353.000 egyén vándorolt ki, a kikötőkben, pedig 1,604.000 kivándorlót jegyeztek fel. Ez sem egyezik azonban a ténylegesen kintlévők számával; egy részük időköz-

ben visszatér, sokan kétszer is szerepelnek a kimutatásban. Komoly szakértők a tengerentúl tartózkodó hazánkfiainak számát 5—600.000-nél többre nem teszik. Ha azonban hozzászámítjuk azokat, a kik Romániában, Németországban és Ausztriában állandóan vagy huzamosabb ideig tartózkodtak, — amiről pontos adatok nem állnak rendelkezésre — úgy körülbelül egy millióra tehetjük a háború előtt kivándorolt magyarok összes létszámát.

Ez a nemzeti erővesztés legsúlyosabban a *minőség* miatt esik latba. A legértékesebb elemet, amely épen kivándorlásával adja tanújelét vállalkozási szellemének és munka vágyának, nem tudtuk itthon termékeny munkálkodásban hasznosítani.

A hanyatlásnak egy másik tünete az általános *eladósodás*. A magyar földre a kül- és belföldi pénzintézetek nyújtotta kölcsönök alapján bekebelezett terhet 1903-ban 3360 millió koronára becsülték, ami a 24 millió hektár gazdaságilag művelt terület egy-egy hektárjára évi 8-2 korona kamatterhet jelentene; e területnek 33-54%-a azonban csaknem egészében tehermentes kötött birtok volt és így a fennmaradó 16 millió hektár szabadforgalmú föld hektárja évi 12-51 korona évi kamatterhet hordozott. Ez adatok óta a helyzet évről-évre egyre rosszabbodott. Egyetlen évben, 1909-ben, 1200 millió új betáblázott teher keletkezett, amiből, 488 millió törlesztés leszámítása után, a tiszta szaporodás 712 milliót tett ki. Ezenfölül a földbirtokosok be nem táblázott terhei is milliárd számra növelték a föld eladósodását. Szinte ijesztő Várady Zsigmond megállapítása, hogy a szabadforgalmú magyar föld becsértékének 72%-áig el volt adósodva. Még hozzá legnagyobbbrészt 6%-os vagy ezt is meghaladó kamat mellett.

Ez adósság túlnyomó része pedig nem gyümölcsöző befektetésekre szolgált, nem a föld hozadékát növelte, hanem örökösödési terhekre, rossz gazdálkodásra, könnyelmű birtokszerezésre vezethető vissza. Szomorú bizonyága, hogy nálunk 1910-ben adósság fejében 15.625 birtokot árvereztek el, míg ugyanakkor ilyen címen Németországban csak 2134 birtok cserélt gazdát.

Az ingó hitel igénybevételéről — természeténél fogva — nem rendelkezünk szabatosabb adatokkal, még kevésbé arról, hogy mit fordítottak belőle hasznos beruházásra, üzemi költségekre. Köztudomású azonban és nem szorul számsorokkal támogatott bizonyításra, hogy hazánkban nem egyedül a birtokososztály az, amely el van adósodva. Legismertebb a köz-

tisztviselők eladósodása, ami pedig csaknem teljes összegében fogyasztási jellegű és olyan méreteket öltött, hogy orvoslása kiáltó társadalmi szükség gyanánt jelentkezik.

A beteg tünetek harmadik csoportja, amely azonban fontosságban a többit megelőzi, sőt az általános hanyatlás főoka, hogy a *korszerű mezőgazdálkodástól elmaradtunk* és ennek következtében *földünk termőereje hanyatlásnak indult*.

A nyugati államok a kenyérmagvakkal bevetett területet fokozatosan apasztották, hogy az így fölszabadult földet jövedelmezőbb növények termelésével és állattenyésztéssel jobban hasznosítsák. Németországban 1878-tól 1913-ig a mezőgazdasági termelvények előállítására szolgáló terület 36.7 millió hektárról 34.8 millió hektárra apadt, ami még föltünőbb, ha a lakosságnak ez idő alatt történt szaporodását vesszük figyelembe: egy-egy főre 1878-ban 0.83, 1913-ban 0.52 hektár esett.

Nálunk ellenben a kenyérmagvakkal bevetett terület állandóan szaporodott, még pedig 1895-től 1910-ig 4,265.000 hektárról 4,590.000-re. A termőerő helyreépítésére nélkülözhetetlen marhaállomány viszont a területhez viszonyítva csökkent: 1870-ben a bevetett terület 100 hektárjára még 110 egység jutott, 1895-ben már csak 96, 1911-ben pedig 89.

Ennek következtében a talajnak szükségképen ki kellett merülnie. Főterményünkben, a búzában, a területegységek hozadéka le is szállott. Az 1887—1896 évek átlagában még 12-9 métermázsa termett hektáronként, az 1897—1906 évekében már csak 11-9, az 1907—1911 évekében pedig 11-7. Németországban ellenben az 1879—1898 évek átlagában 13.3, az 1899—1908 években pedig 19.4 mázsa volt az átlagtermés hektáronként. A emelkedés tehát ott 47%, holott a búzatermelés a nemzeti jövedelemnek korántsem teszi olyan jelentős részét mint nálunk.

Nem nyertünk kárpótlást az értékesítésben sem. A búza ára az 1850-es évek átlagában 18.10 korona volt, az 1860-asokban 19.62, az 1870-esekben 24, az 1880-asokban 18-38, az 1890-esekben 17-77, az 1900-1908 évek átlagában 18-20. Századunk első évtizedében sem volt tehát nagyobb, mint a múlt század közepén, sőt valósággal jóval alacsonyabb, ha figyelemmel vagyunk a pénz vásárló erejének időközben történt csökkenésére és a termelési költségek emelkedésére.

Aluszekony közvéleményünk azonban ügyet sem vetett ezekre a következetes állandósággal jelentkező, méreteiben egyre aggasztóbban terjedő és egymással szoros okozati összefüggés-

ben álló jelenségekre. Közgazdasági iskolázottság és gondolkodásra nevelés leányában a rossz viszonyokat múltó kellemetlenségnek minősítette és kényelmes nemtörődomséggel szerette az okokat rátolni a kedvezőtlen időjárásra, az előnytelen konjunktúrákra és általában tőle nem függő körülményekre. A közgazdasági érdeklődés legfőljebb odáig melegegett föl, hogy mind-egyik foglalkozási ág a másikat hibáztassa és minden közgazdasági törekvés kicsinyes kenyéririgységi civakodásokban merült ki.

Bajait belefojtva a holnapra nem gondoló léha könnyelműségbe, az egész magyar közélet mindinkább hasonlítani kezdett a bukását váró bankárhoz, aki vagyona romjait pazar estélyekbe veri bele, már nem is azért, hogy hitelezőit megtévessze, hanem csak hogy még egy-egy napig élvezhesse a fényűzés gyönyörűségeit és hogy ez a pénz se jusson a csódtömegnek.

A budapesti élet megfigyelői följegyezték, hogy a fővárosban soha még olyan kicsapongóan tomboló jókedv nem tombolt mint a legrosszabb üzleti évek egyikét, az 1913-ast záró Szilveszter éjjelén. Világos virradatig zsúfolva volt minden mulatóhely, folyt a pezsgő, hangos zene, víg lárma hangzott mindenfelől, mintha az emberek valami gyermekes babonába kapaszkodva abban a hitben kerestek volna megkönnyebbülést, hogy minden bajnak egyedüli oka a kárhozatos jelentőségű évszám volt. És mámoros bizakodás, ujjongó öröm köszönti az új évet, hiszen lehetetlen, hogy az ónál rosszabbat hozhatna.

Rosszabbat hozott. A világháborút.

Rosszabbat? Átmenetben bizonyára. A nemzet súlyos betegségére, amelynek kóros tünetei egyre fenyegetőbb méretekenütköztek ki, meghozta az élet-halál válságának kitörését.

A holnap fogja megmutatni, van-e még szervezetében annyi erő, hogy leírja a válságot és egészséges új életre keljen föl belőle.

III. FEJEZET.

A holnap.

(1914— ?)

Valahányszor a britt alattvaló, kényelmes home-jának vagy club-jának kandallója mellett kényelmesen melegedve, hírül vette újságjából, hogy a németek megint *egy* újabb hajóóriást építettek, egy gyorsabb hajójáratot rendszeresítettek vagy valami ipari találmányt tökéletesbítettek, mindannyiszor fölháborodva tört ki: »Hadat kell már Németországnak üzenünk!«

A külföld háborús irodalmának egyik tanulmánya szerint ime dióhéjban a világháború igazi oka.

A made in Germany-gyártmányok rohamos térfoglalása már csakugyan fenyegetni kezdte azt a bőséges jólétet, amit Anglia annak köszönhetett, hogy tengerhajózásban, nagyipari termelésben, gyarmatosításban úgyszólván egyeduralmi fensőbbségét élvezett.

Negyven év békés munkája alatt a szorgalmas, értelmes és szervező tehetségű német birodalom Angliával egyenrangú világgazdasági tényezővé nőtte ki magát. Nemzeti vagyonát a háború előtt 300 milliárd márkára becsülték. Elérte vele Angliát és mintegy 40 milliárddal elhagyta Franciaországot. Évi jövedelme 40 milliárdra, évi vagyonszaporulata 8 milliárdra rúgott. Külkereskedelmében az árubehozatal 10·7 milliárd értékű volt, az egész világon csak Anglia volt még előtte, de csak 2 milliárddal. Kivitele 9 milliárd körül járt, ebben is csak Anglia múlta felül mindössze 1 milliárddal. Vasutainak 62.000 kilométert tevő hosszúságával Európában az első helyen állt, úgyszintén 10 milliárd darabot tevő postaforgalmával, ami csaknem kétszerese az angolnak. Kereskedelmi hajóhada, 4.6 millió tonnatartalommal, az egész világon a második volt, ebben is egyedül Anglia előzte meg és az Egyesült-Államok is csak utána sorakoztak. Villamos iparban a legelső volt vala-

mennyi előtt. Vasérctermelése évi 170 millió métermázsa, Európában a legnagyobb és maga egynegyedrészt képviselte a világ termelésének. Széntermelése évi 2600 millió mázsa, körülbelül annyi mint Angliáé, a világtermelés egyötödrésze. Burgonyatermelése 500 millió mázsa, a legnagyobb a világon, egyharmada az egész világ termelésének. Bozstermelése 110 millió mázsa, egynegyedrésze az egész világnak és csak Oroszországnál nagyobb. Répacukortermésben a legelső helyen áll 25.6 millió mázsával, ami egyharmadrésze a világ termésének. Sörtermelése 70 millió hektoliter, az egész világon csak az Egyesült-Államok előzik meg.

Anglia féltékenységet azonban ezeknél az eredményeknél is nagyobb mértékben fölkeltette Németországnak az a mozgékonyasága és életrevalósága, amellyel gazdasági érdekeinek körét Európán túl is sikeresen terjesztette ki.

Hatalmas fejlődése nem mellőzhette, hogy távoli piacokat ne biztosítson iparcikkei elhelyezésére és nyersanyagszükségletének beszerzésére. Ez irányú törekvéseit sokoldalú és messzelátó politikával alapozta meg. Tengerentúli összeköttetéseinek ápolására és védelmére erélyes ütemben fejlesztette kereskedelmi és hadi tengerészetet. Világos tudatában azonban annak, hogy Anglia több százados múltú hajózási hatalmát utóai még sokáig nem érheti, ugyanez időben nem kisebb körültekintéssel és tetterővel látott hozzá, hogy olyan érdekkapcsolatokat létesítsen, amelyeket szárazföldi úton is fenn lehet tartani.

Már a múlt század hetvenes éveiben terelte List Frigyes ebbe az irányba a német közvélemény figyelmét. Rámutatott, hogy a birodalmi egység megteremtését egy középeurópai szövetkezéssel kell megszilárdítani, amelyhez Németországnak ugyanolyan szüksége van egy hatalmas Habsburg-monarchiára, mint egy erős török birodalomra.

Ezt a gondolatot teljes egészében valóra váltotta II. Vilmos lángesze. A monarchiával már megkötött fegyverszövetkezetet még szorosabbra fűzte és a maga személyében fáradozott a török rokonszenv megnyerésére.

A »Figaro« féltékeny gúnyolódása szerint, mint »legfigyelmesebb és legügyesebb utazóügynöke annak a nagy kereskedelmi háznak, amelynek Németország a neve«, — 1889-ben meglátogatta a szultánt. Még ugyanebben az évben meg is indult az első német, a Hamburg—Le vante-i hajójárat. Nem egészen tíz évre rá, 1898-ban, Törökországban már 225 millió márka német tőkét kötöttek le, közel 10 millió török fontnyi

államadósság került német kézbe és 1910-ig Németország részesedése a török behozatalban 6%-ról 21%-ra szökkent fel.

Az összeköttetés számai nem végződtek el az európai Törökországban. A német császár 1898-ban ellátogatott Jeruzsálembe és Szaladin szultán damaszkuszi sírja mellett tette meg az azóta sokszor emlegetett kijelentését, hogy a földön szét-szórva élő 300 millió mohamedán tekintse igaz barátjának őt. Nemsokára német tőkéből épült M az Iszmid—Eszkisehir—Angora vasút, mint első részlete a Perzsaöböl felé vezető új világútnak, majd az Eszkisehir—Konia-vonal, betetőzésül pedig 1903-ban a legnagyobbbrészt német tőkéből alakult Bagdad-vasúttársaság kapta meg az engedélyt a Konia—Adana—Bagdad—Basszorah-vonal megépítésére.

Ezek a kisázsiai vasutak, kisebb megszakítások leszámításával, a háborúig meg is épültek és elágazásaikkal együtt 2800 kilométert tesznek ki. Az utolsó — még az angolok tartotta — rész kivételével a Perzsa-öböltől a Márvány-tengerig német kézben létesítettek vasúti összeköttetést olyan módon, hogy az utazást Londontól Bombay-ig öt nappal rövidítik meg.

Nagy erővel indult meg e vasutak mentén a német telepítés is. Az adanai és koniai síkon 550.000 hektárra rendeztek be öntözőműveket és segítségükkel a gyapottermést 1911-1912-ben már 200.000 métermázsára vitték fel. A Bagdad-vasut mellett bőségben található ércek és szén föltárására mindkét oldalon 20—20 kilométer sávban megszerezték a kutatás jogát. Mindebben a kisázsiai német befektetések összegét a háború előtt már 10—15 milliárd márkára tették.

Ez az életrevaló világgazdasági tevékenység, a mohamedán világra gyakorolt angol befolyás elvesztésének félelme, Egyiptom fölszabadulásának és az India felé vezető út elvágásának rémképe, Angliát gyors és ügyes diplomáciai cselekvésre készítette. Maga szárazföldi háborúra nem akarván berendezkedni, mesteri ügyességgel tudta a vele voltaképpen ellentétes érdekű nemzetek pillanatnyi törekvéseit is a saját szolgálatába csoportosítani, hogy alkalmas pillanatban fegyveres erőszak útján szabaduljon meg attól a gazdasági versenytárstól, aki fölött már nem remélt diadalt ülni a békés munka íverseny-eszközeivel.

Oroszországot Japán elszorítván a keletázsiai meleg tengerek környékéről, Anglia újra a Dardanellák megszerzésének régi gondolatához térítette vissza. Az olcsó tengeri szállítás szüksége a nagy szárazföldi birodalom számára egyre sürgő-

sebbé vált, mert a japán háború után keresztülvitt földreformjai előreláthatóvá tették, hogy amúgy is rengeteg mennyiségű mezőgazdasági termelése még nagyobb méretekre emelkedik. Ezt a valóságos célját a pánszláv eszmének újabb, tetszetősebb formulája: a *neoszlávizmus* leplezte, az összes szlávokat, bár külön-külön államokban, de egységes szövetségbe tömörítés jelszava. Mind ennek pedig — valójában Sztambul meghódításának — komoly akadálya egyedül Ausztria-Magyarország, a németek szövetségese, lehetett.

Ugyanez időben a francia polgári köztársaságot már-már összeroppanással fenyegette az a kétoldalú nyomás, amely egyre fenyegetőbben vált érezhetővé egyfelől a szocialisták forradalmi *szindikalista* irányának, másfelől a *katholikus monarchiának* forrongó mozgalmaiban. A köztársaság és a kapitalizmus hívei nem találtak más kibúvót, mint hogy a már elszunnyadt *revanche-eszme* fölélesztése révén a gyűlékony indulatokat nemzeti irányba tereljék s külső háború vér csatornáján keresztül vezessék le.

A részben angol, részben az angol szította szláv befolyás, a központi szövetségesek ellen sorakoztatta azután a kisebb államok egész gyűrűjét.

Belgium és Portugália tengerentúli gyarmataikat igyekeztek biztosítani a tengerek urának védőszárnyai alatt. Szerbia, Montenegro, majd Olaszország és Románia a hatalmasabbnak vélt szövetség segítségével reméltek új területet hódítani. Míg Japán, — talán ravaszabban a »perfid Albion«-nál is, — kis kockázattal szédítő nyereségre tehetett szert: az egymással háborúskodó fehér faj kiszorítására Keletáziából s a sárgák százmillióinak újjászervezésére, hogy modernizált tömegeikkel uralmukat akár a világháborúban kimerült Európára, akár Amerikára terjesszék ki.

A minden oldalról ellenünk meredő hadicélok eme hódító, terjeszkedő, zsákmányoló jellege magában véve elég bizonyíték, hogy a központi hatalmak háborúja a védekezés jegyében indult meg.

A mi Ids hazánk szándékai pedig legelfogultabb ellenségei előtt sem lehettek kétesek.

Bennünket jelentéktelen termelésünk sem közeli, sem távoli piacokon olyan gazdasági összeütközésekbe nem hozott, amelyeket fegyverrel kellett volna elintézni. Itthon is kihasználatlanul hagyott erőink értékesíthetése miatt nem szorultunk új területek megszerzésére. Országhatárainkon túl nincsenek

nyelvi, faji rokonaink, akikkel egyesülni vágyhatnánk, a magunk nemzetiségi viszonyai meg éppen nem teszik kívánatossá., hogy államunk idegenajkú polgárainak számát szaporítsuk.

És mégis nagy bűn terhel bennünket, magyarokat is abban, hogy kigyulladt ez a borzalmas világégés.

Bűnünk volt a rövidlátás, a nemzetközi viszonyok meg nem értése, közállapotaink ziláltsága, gazdasági életünknek gyöngesége.

Nagy mértékben hozzájárultak ezek, hogy az ellenséges szövetségést a támadásra felbátorítsák. Megérlelték a meggyőződést, hogy Németországnak legsebezhetőbb pontja a szövetségese, a Habsburg-monarchia, amely annyira elkorhad már, hogy az első erősebb ütésre szét fog mállani.

Úgy látták, hogy voltaképpen magva, Magyarország, csak az alkalomra les, hogy elszakadjon Ausztriától, amelyet nemzeti és gazdasági törekvéseinek rosszindulatú gátlójának néz. Nyíltan hangoztatott programja ez annak az ellenzéknek, amely a nemzet hamisítatlan képviselőjének vallja magát, amely ellenzője is a hármass szövetségnek és az orosz-francia barátkozást keresi. Scotus Viator — helyszínéről ismerője e kérdéseknek — biztat afelől, hogy a nemzetiségek viszont égnék a vágytól, lerázni a magyarok tűrhetetlen igáját. \ A haderő készületlen, a pénzügyi források sekélyek. Külföldön \ alig van hitele, belső kölcsönöket elhelyezni nem lehet. A föld- \ művelés kezdetleges, az ipar a béke szükségleteit sem tudja ! fedezni. Hogyan tudna hát a monarchia huzamosabb ideig, í több arcvonalon is, háborút állani.

Hamaros legázolása után pedig az egymagára maradt Németországnak félelmes katonai és gazdasági szervezete sem lehet arra elég erős, hogy le ne roskadjon a mindenfelől rázúduló csapások súlya alatt. Akkor azután birodalmi egységében megsemmisítve, apró, egymást kölcsönös vetélkedésben fölemésztő államocskákra bontva, soha versenytársa többé nem lehet a háborúból elérhetetlen nagyságra emelkedett *Nagyobb-Britanniá-nak*. A jól felhasznált segítőtársaknak pedig hadd jusson szabad zsákmányul a monarchia és Törökország területe.

Bármennyire helyesnek látszott is ez a számítás, a valóságban mégis csak hamisnak bizonyult.

A monarchiában több erő rejtett, mint amennyit akár magunk is föltettünk róla. Az élet vagy halál nagy kérdése fölkeltette a közös érdek, az összetartozóság érzetét. A magyarok kinevették a cár »fölszabadító« kiáltványait, az imént még

elkeseredett gyűlöléssel farkasszemet néző pártok kezét fogták és bajt nem okoztak a nemzetiségek sem. A mozgósítás kifogástalanul, a fölvonulás gyorsan ment végbe. A fegyveres erő példásan vitéznek és bámulatosan kitartónak bizonyult. Az ipar és a földművelés a hadi szükségleteket el bírta látni és elviselhetetlen nélkülözés nem uralkodott a polgári lakosság körében sem. Meglepetésszerű bőséggel bugyogtak föl a pénzügyi források is. Maga Magyarország, amely néhány éve még szégyenszemre eredménytelenül koldulta végig Európát 120 millió kölcsönért, az első öt hadikölcsönben 11 milliárd koronán fölül adott a szükségletek fedezésére.

Ekként benn és kívül egyaránt törhetetlen szilárdsággal állva helyt a megpróbáltatások özönében, minden irányban elszánt erőfeszítéssel és áldozókészséggel, vállvetve hűséges és vitéz szövetségeseinkkel, maradandóan sikerült ellensúlyozni ellenségeink nyers számbeli és anyagi túlsúlyát. Védelmi háborúnk célját biztosítottak tekinthetjük. Országunkat földarabolni, fajunkat megsemmisíteni, nevünket a kultúrnemzetek jövő évkönyveiből kitörölni nem fogják.

Igaz, hogy a múlt bűneiért keservesen vezekeltünk. Vezekeltünk vérrel, könnyel, szenvedéssel, pusztulással. *Ámde a jövő, az kezünkben maradt.* Es a világháború nyomán kialakuló új helyzet minden lehetőséget megnyit arra, hogy újabb erőfeszítéssel — most már a békés munkáival — ezt a jövőt virágzóvá is tehesük.

A fegyver nem hozta meg a döntést azokban a kérdésekben, amelyek megoldására kihúzták. Az európai államok erőviszonyai egymással szemben jelentősen nem változtak meg. Valamennyi elgyöngült, de meglehetősen egyforma arányban. Valamennyi arra lesz utalva, hogy a háború ütötte sebeit a leg-hathatósabb gazdasági tevékenységgel igyekezzék meggyógyítani.

Azok a külső eltolódások, amelyeket a háború kitörésekor a külhatalmi fensőbbség terén vagy a politikai térképen vártunk, nem itt, hanem előreláthatóan a világ gazdasági tevékenység új elrendezésében fognak bekövetkezni.

A háború előtt folyt világforgalmat az jellemezte, hogy világszerte mindenütt nyílt kapu kínálkozott az Európántúli gazdasági törekvések számára. Az egymás mellett érvényesülést kereső érdekek helyi összeütközéseit igyekeztek elosztás, kárpótlások, ellenszolgáltatások vagy elterelések révén kiegyenlíteni. Most, hog}' ilyesmi már sem békés úton nem sikerült, sem pedig fegyverrel nem lehetett az útban állókat minden

térről eltolni, alig marad más megoldás hátra, mint hogy a világhatalmak jövő gazdasági életüket egymástól elhatároltabb, zártabb érdekerületeken belül bonyolítsák le.

Valószínű ugyan, hogy az elzárkózás nem lesz annyira merev, amint ellenségeink a fegyveres küzdelem hevében hirdetni szeretik. Viszont olyan szerves gazdasági és államszövetkezesi kapcsolatok sincsenek kialakulóban, amilyennel Naumann óhajtott volna »Középeurópát« összefűzni. Minden jel arra mutat azonban, hogy a jövő világgazdasági tömörülései a fegyveres szövetségesek kereteihez az eddiginél sokkal szorosabban fognak idomulni.

Különösen pedig a központi szövetségeseké. Németország a saját helyreállítására érdekében a múltnál is fokozottabb mértékben lesz arra utalva, hogy szárazföldi, kisázsiai összeköttetéseit hathatósan ápolja. Ehhez pedig többé nem elég a fegyverbarátság fenntartása a monarchiával, Bulgáriával és Törökországgal, hanem létdöntő szükséglete, hogy ez államokat hatalmas gazdasági föllendüléshez segítse hozzá. Mert különben nem nyer bennük kellő befogadóképességű piacot ipari termelésének elhelyezésére és nem nyer megfelelő szolgáltató erőket mezőgazdasági szükségletének ellátására.

Nem üresen kongó szólam tehát, hanem a kölcsönös érdekek összeegyeztetésének komolyan eltökélt programja hangzott Bethmann-Hollweg kancellár ama szavaiból, hogy a hatalmas hid, amely a háború alatt a központi hatalmak, a Balkán és a közeli Kelet közt épült, a békekötés után többé nem a fölönülő zászlóaljok dübörgését fogja visszhangozni, hanem a béke és kultúra szolgálatába szegődik.

A béke és kultúra ezirányú szolgálatába kell beleilleszkedni nekünk is.

Az új nemzetközi alakulás olyan kedvező körülményeket kínál számunkra, aminőket történelmünk talán soha nem nyújtott még. Idáig csupán csatateri voltunk Nyugat és Kelet összecsapásainak, most, hogy a két ős ellentét közös munkára fog kezdet, kezük a mi hazánkon át ér össze. Idáig számunkra a nemzetek munkamegosztásában szerep nem jutott, most baráti szomszédaink ránk szorúlnak gazdasági életük kiegészítésében. Icíáig csak szuronyaink, gépfegyvereink, ágyúink száma szerint értékelték, most becsünket ekéink, dinamóink, terméshozadékaik mennyisége fogja megszabni.

Tennivalóinkat fekvési helyzetünk nagy vonásokban eleve megrajzolja. Fokozni mezőgazdaságunk termelését, hogy Nyu-

gat felé, az iparét, hogy Kelet felé kiviteli piacokat nyerjünk, — az átmenő forgalomból pedig nemcsak a szállítói, közvetítói nyereséget venni ki, hanem a kikészítő eljárásokét is.

Azt a nagyszabású *anyagi* föllendülést, amelyet a gazdasági politikának e három, egymásba fonódó ágú, tervszerű kialakításából remélhetünk, megvalósítani azonban csak akkor lehet, ha olyan szociálpolitikával támasztjuk alá, amelynek egyformán erős két pillérje közéletünk *szellemi* megújódása és *erkölcsi* megtisztulása lesz. '.

Szakítva a tegnap és a ma kárhozatos hibáival: a tudatlansággal, a gyámoltalansággal és az önzéssel, nyissuk meg elménket és szívünket a holnap követelményeinek méltó értékelése iránt és részleges érdekek egyoldalú dédelgetése helyett elégtűsük ki a dolgozó tömegeknek méltányos igényeit, mert csak az ő munkásságuk az, ami egyedűl vezethet el a jobb magyar jövő felé.

A világháború érlelő behatása alatt gondolkodásunkkal, érzésünkkel, sőt cselekményeinkkel is félig-meddig már benne élűnk a holnap kívánalmainak eme világában, de számtalan szívós fonál vissza-visszahűz még a tegnap és a ma tévelygéseibe .

Igyekezűnk tehát mindnyájjan szilárd elhatározással, altruisztikus fölfogással és szorgalmas munkássággal eltépni ezeket a végzetes szálakat. Keressűk meg azokat az *általános irányelveket*, amelyek a magyar jövő közgazdasági és társadalmi életének berendezéséhez elvezetnek. Vegyűk sorba a hazai *termelési tényezők*et annak megvizsgálására, hogy okszerű felhasználásuk megadja-e a lehetőséget ez irányelvek érvényesűlésére. Ez elveknek és ez anyagnak összevetéséből végűl állapítsűk meg az alkalmazandó *közgazdasági és szociálpolitika* legsűrgűsebb és legfontosabb tennivalűinak *gyakorlati* sorrendjét.

Ha sikerűl a problémák e tömegének helyes megoldását megtalálni, ha e megoldásoknak kikényszerűtésére a közvéleményt meg tudjuk nyerni és ha vállvetett szorgos tevékenységgel keresztül bírűk vinni az elhatározottakat, akkor, de csak akkor, biztosíthatűk a magyar jövő számára az új évszázadok hosszú sorába belenyűlő *gazdag, művelt és boldog holnaputáni*.

ELSŐ RÉSZ
A JÖVŐ ÁLTALÁNOS IRÁNYELVEI

I. FEJEZET

Közgazdasági ismeretterjesztés.

Az emberi cselekmények mozgató okai. — Anyagi és szellemi tényezők. — Vegyes befolyásuk elismerése. — A szociálpolitika. — Hiánya nálunk. — A pártpolitikai érdeklődés túltengése. — Közgazdasági tájékozatlanság és érzéketlenség. — »Wir müssen umlernen!« — Közgazdasági tudás terjesztésében a sajtó feladata. — A képviselőházé. — Az önkormányzaté. — *Többet tanulni!*

Bölcsészek és államférfiak, történetírók és szociológusok a legkülönbözőbb tanulmányok, elméletek és módszerek útján igyekeznek megállapítani azokat az *általános alapelveket*, amelyek az emberiség két legmagasztosabb eszméjét, az *igazságot* és a *haladást* egyformán szolgáló berendezkedésekhez elvezérelnek.

Ez irányelvek nem állhatnak ellentétben az *emberi természet* alapvető sajátásaival, sőt egyedül ezekből szűrhetők le. Csak az *egyéni* és a *népélet* törvényeinek kifürkészéséből határozhatjuk meg, melyek voltaképpen az egyéni cselekedeteknek, összesítésükben pedig a történelem eseményeinek valóságos mozgató rugói.

A kérdés megválaszolása nem kis nehézségekkel jár.

Gondolkodásmódunktól elválaszthatatlan hajlandóság, hogy a legszövevényesebb tüneményeket is szeretjük egységes alapokokra visszavezetni. Rábukkant hatunk-e azonban erre az egységre az olyan összetett lény cselekményeiben, amilyen már maga az egyes ember is, ez a csodálatos vegyül éke az érzéki, szellemi és erkölcsi elemeknek? És föladatunk bonyolultsága mennyire megsokszorozódik, ha nem is az egyénnek, de a tömegek együttes cselekedeteinek lélektani szabályait kell megállapítanunk.

Az egységes alapelv kutatása sok ideig kiegyenlíthetetlen - nek látszott vitát is támasztott két, egymással homlokegyenest ellentétes világnézet között. A *történelmi materializmus* szerint: minden emberi tett, alkotás, fölfogás, irányzat az *anyagi* szük-

ségletek kielégítésének vágyából származik. Ennélfogva a vallási, jogi, erkölcsi, politikai intézmények nem is egyebek, mint a mindenkori gazdasági berendezkedés fundamentumának *fölképzései*. Vele szemben a *történelmi idealizmus* azt vitatta, hogy az *eszme*, a gondolat, a szellem az, ami minden fölött uralkodik és mindaz ami történik, nem egyéb, mint ez elvont tényezők származéka, kisugárzása.

Korunk idegenkedése a szélsőséges dogmáktól a középúton keresi az igazságot.

A társadalomtudomány mélyreható kutatásai kétségtelen világossággal mutatnak rá, hogy a puszta létfenntartás a legkezdtelegesebb életkörülményekkel küzdő embertől sem veszi igénybe teljesítő képességének egészét, hanem életerejéből mindig megmarad egy bizonyos fölösleg, amelyet elmélkedésre, játékokra, szépirodalmi hajlamainak kielégítésére fordíthat. Viszont a legelvontabb bölcselem, a legábrándosabb költő, a legodaadó emberbarát, a legeszményibb újtó sem élhet anélkül, hogy saját anyagi létéről ne gondoskodnék.

Nyilvánvaló tehát, hogy minden emberi cselekedetben, — akár egyéné, akár tömegeké, — *mind a szellemi, mind az anyagi ható erők állandóan elegyülten* szerepelnek.

A mozgató okok e két csoportjának egymással szemben fönnálló aránya különböző és változó. Az arányt és megváltozásait pedig a *megélhetés* mindenkori körülményei döntenek el.

Az ó- és a középkorban a rabszolgagazdálkodás, majd a hűbériség rendje, előre megszabott zárt keretekben ugyan, de az akkori igényeknek megfelelő méretekben gondoskodott a társadalom minden tagjának a megélhetéséről. Még pedig annyira szabatosan jelölte ki mindenki számára a maga társadalmi és gazdasági helyzetét, tevékenysége körét, foglalkozását, életmódjának színvonalát, hogy ezeket a merev korlátokat az egyén az egész rendszer megbolygatása nélkül keresztül sem törhette. Így azután maga az anyagi élet szinte gépies egyenletességgel rendeződött el és a gazdasági kérdések, mint egyszer s mindenkorra változhatatlanul elintéztettek, háttérbe szorultak. Előtérbe léptek ellenben a szellemi mozgalmak: a bölcseleti, vallási, államkormányzati és hatalmi törekvések küzdelmei.

A legújabb korban azonban, amikor e mozgalmak nyomán bekövetkezett az általános politikai fölszabadulás, vele együtt széttörték a gazdasági tevékenységet korlátozó béklyók is. Az egyén érvényesülésére és az anyagi igények kielégítésére tágas, új területek nyíltak meg. A vagyon hozzáférhetővé lett

az élelmes, szorgalmas vagy szerencsés számára és neki egyúttal tekintélyt, befolyást és hatalmat is hozott.

Mintegy visszahatásául a sok ezer éves megkötöttségnek a szabaddá vált verseny a létért vívott küzdelem ridegen önző kíméletlenségével indult meg. Az egyéniség lépett az érintetlen bálvány polcára és a gazdaságilag erősebbnek joga háborítatlan elismerésben részesült. E fölfogás legszélsőbb árnyalata, a *mancs észter izmus*, az anyagi tényezők egyeduralma mellett tört lándzsát és minden beavatkozást a magángazdasági tevékenységbe nemcsak jogosulatlanak, de a haladás gátjának nyilvánított.

Az anyagi világnézetnek ez a túlzása azonban az emberiséget újabb zavarokba sodorta. A termelést az erők fölszabaddítása, a tőkék összehalmozása és a munka egyesítése óriási méretekre fokozta ugyan, de a népesség szaporodásával és az igények növekedésével lépést tartani még sem bírt. A tömegnyomor és vele a közélégedetlenség nagyobbra nőtt, mint a régi, a kötött rend világában. Az új uralkodó osztálynak, a vagyonosoknak helyzetét meg-megisméltődő gazdasági válságok tették bizonytalaná, sőt a tőke újdonsült uralmát teljes egészében fölborulással kezdte fenyegetni a vagyontalan dolgozók egyre hatalmasabb szervezkedése.

Mindebből valamennyi társadalmi réteg előtt nyilvánvalóvá vált, hogy az emberiség ellátásának kérdéseit tisztán anyagi alapon *közmeignyugváásra elrendezni nem lehet*.

Megint csak vissza kellett térni az eszmei tényezők segítségéhez. Társadalmi erkölcsen, emberbaráti köteleességteljesítés és a közös érdek gondolata kezdte átítatni a gazdasági tevékenység kérdéseit. A vagyon jogosultságát elismerték ugyan, de nem öncélúságát, sőt a közösséggel szemben fokozottabb kötelezettségek forrásává nyilvánították. Elismerték azt is, hogy a magánérdek rugója ugyan a haladásnak, de nem az egyetlen, sőt egyenesen ellene működik, ha nem áll be egyúttal a közérdek szolgálatába. Az egyén magángazdasági tevékenységét az összességre is hasznosnak ítélték, de nem minősítették többé beavatkozást nem tűrő magánügynek, hanem az együvédolgozás olyan részletének, amely a felsőbbség szabályozása és ellenőrzése alá tartozik.

Az anyagi és az erkölcsi tényezők kölcsönhatásainak ilyen összevegyítéséből született meg az utóbbi évtizedek államkormányzati művészetének legújabb iránya, amelyet *szociálpolitika*-nak neveztek el.

Az általánosan elterjedt műkifejezés kétségtelenül hibás. Ratzehofer szerint valósággal értelmetlen is, mert nincs olyan politika, amelynek szociális ügyekkel foglalkozni ne kellene. A fölkapott szó szabatos fogalmát is nehéz meghatározni. Voltaképpen foglalata azoknak a kormányzati tennivalóknak, amelyek útján a magángazdasági tevékenységet a társadalom összességének jogos követelményeivel Összhangba hozni igyekszünk. Tartalma, *anyagi* abban, hogy a tőkegazdálkodás termelési rendjét elfogadja, *szellemi* abban, hogy a termelés elosztásába, a fogyasztás kérdéseibe államhatalmi szóval avatkozik bele, a tőke túlkapásai ellen a gazdaságilag gyöngébbeket megvédeni törekszik és az összedolgozás hasznából a dolgozók valamennyije számára méltányosabb részesedést kíván juttatni.

A szociálpolitika tehát *féllábbal a kapitalizmus, féllábbal a szocializmus* alapján áll. Vájjon átmenet-e a magántulajdon jogrendjéről az egyetemes köztulajdon világába vagy pedig elhárítója a gazdasági és társadalmi rend eme forradalmi átalakításának, ezt a jövő, — talán egész közeli jövő — fogja megmutatni.

Eddig tagadhatatlan eredménye, hogy a Nyugat gazdag a művelt államaiban, ahol ez az irányzat volt az uralkodó, nemcsak elhalasztotta a fölfordulást, hanem ez országok fejlődésének hatalmas mozgató ereje, nagyságuk alapja, általános élet-színvonaluk magasra emelkedésének főokozója volt.

Közállapotaink vázlatos megrajzolásából képet nyerhetünk arról, hogy ilyen szociálpolitika nálunk a legújabb időkig sem a kormányzatban, sem a közvélemény fölfogásában gyökeret verni nem tudott.

És mert elmaradtunk az általános nyugateurópai korszellemtől, elmaradtunk mindenben, — anyagiakban, szellemiekben, sőt a közerkölcsökben is. Nemzeti erőinket elavulóban levő elvont eszmekörökben pazaroltuk el, míg jelentőséget nem tulajdonítottunk közéletünk olyan átalakításának, hogy a társadalom összevágó gazdasági együttműködése valamennyi társadalmi réteg jólétének emelését hozza létre. És távol a magángazdasági tevékenység közvonatkozásainak belátásától, még mindig a be nem avatkozást tekintettük fejlődésünk legcélszerűbb előmozdítójának.

Gondolkodásmódunk e maradiságának legfőbb okát pedig abban találhatjuk meg, hogy közvéleményünk nem ott kereste bajaink orvoslását, helyzetünk javítását, haladásunk eszközeit,

ahonnan valóságosan előállhatott volna, hanem azt képzelte, hogy sorsunk mindennemű változása egyedül a *közjogi* ellentét alapján elrendezkedett pártok *politikai küzdelmeinek* kimeneteletétől függ.

Ebből a hibás egyoldalúságból és szűk szemhatárból minden közérdeklődést a *pártpolitika* kötött le. Gondolkodásunk körét a képviselőház, a pártkörök, a korteskedés eseményei teljesen kitöltötték. Társadalmi, műveltségi és foglalkozási különbség nélkül otthon érezte magát ezen a téren mindenki, egész a legapróbb részletekig, a legmesterkéltbb szörszálhasogatásig, a legkőrmönfontabb szövevényekig. Azonban mégis csak a fölszínen mozogtunk. Fogékonyságunk nem volt csak izgalmas vita, szenvedélyes vihar, színpadias jelenet, epés személyeskedés, csipős leleplezés iránt. Botrányrendezők, párbajhősök neve, sőt még a többé-kevésbé elmésen, de sűrűn közbeszólóké is, futótűz módjára tett országos népszerűségre szert. Ellenben a komoly munka maga, a szakszerű törvényelőkészítés, a tárgyilagos eszmecsere hidegen hagyta keleti képzeletünket.

A legkomolyabb politika — a közgazdasági — még ennél is kevésbé érdekelte a nagyközönséget. Teljességgel nem értette meg, hogy a benne rejlő nagy emberi összefüggések mennyivel mélyebben nyúlnak be mindannyiunk élete folyásába, mint az úgynevezett »nagy« politika futó epizódjai. Szinte betegesen idegenkedett a számoktól és a számok adta törvényszerűségek vizsgálásától. Ezeket hozzáférhetetlen, hét pecséttel elzárt rejtélyeknek képzelte, amelyek mélységeibe csak szaktudósok bűvárkodása tud behatolni. Rájuk is hagyta és nem fáradozott azon, hogy megismerkedjék a hazai gazdasági viszonyokkal, még kevésbé a külföldi összehasonlításokkal, a különbségek okainak kutatásával és elenyésztetésük módjaival.

Az érdeklődés eme hiányában nem válhattak általánossá a legszükségesebb közgazdasági ismeretek sem. Enélkül pedig érett, tudatos, erős, az ügyek vitelére befolyást gyakorló *közgazdasági közvélemény* nem fejlődhetett ki.

Állítsunk ez állapotokkal szembe egy példát a valóban egészségesen fejlett közgazdasági érzékről, amint azt Sáfáry János tárta elénk.

Észak-Amerika Jowa államában az 1909 évben termett tengeri 73%-a csiraképtelennek mutatkozott. Erre a hírre lázas izgalomba jött a társadalom valamennyi rétege. Nemcsak gazda, de kereskedő, iparos, politikus, hivatalnok sem foglal-

kozott egyébbel, mint annak megvitatásával, mi lenne a legcélszerűbb tennivaló. Nem volt gyűlés, összejövetel, ahol ne ez lett volna a beszélgetés főtárgya. Hivatalos és magánúton egyaránt a legszélesebb körű csiráztatási kísérleteket végezték. Ezek állását, sikerét a lapok naponta közölték, részletesen ismertették a készülékeket, az eljárási módokat és meg nem szűntek újra meg újra óvni a gazdákat, hogy csiráztatási próba nélkül egyetlen szem tengerit el ne ültessenek. Gazdasági és kereskedelmi intézmények a szakemberek egész hadseregét küldték ki hetekig tartó körutakra, hogy a farmereknek bemutatásokkal egybekötött előadásokat tartsanak és nem egy nagyhírű tudós vette ki részét abból a tevékenységből, hogy tudományát ebben a gyakorlati részletkérdésben tegye közhasznúvá.

Nálunk? Jártak nálunk is vándorapostolok az országban szerteszét. Állás, születés, tekintély nagynevű férfiai keresték föl a vidéket, hogy eszméiknek híveket toborozzanak. Ámde ezek az eszmék, ez az agitatorius fáradozás nem szegődött olyan földhöztapadt cél szolgálatába, hogy a tudatlanságban sýnlóldó földművest miként lehetne termése növelésére, keresete javítására, életszintjének emelésére tanítani.

Ó nem, — közjogi finomságok és hatalmi erősköd esek; ezek révén gondolták boldogítani a magyart.

Társadalmunk nagy megújulásának kiinduló pontjául első irányelvünkül tüzzük ki, hogy a közfigyelmet az erővesztő műkedvelődsdi politizálgatásról tereljük át a közgazdasági kérdésekre és legyünk minden eszközzel rajta, hogy az új korszak követelte *gazdasági ismeretek mennél szélesebb körökben terjedjenek el.*

Lássuk meg, hogy valamint világgazdasági kérdések sodorták bele a nemzeteket a háború irtózataiba, valamint lefolyását nemzetgazdasági kérdések irányították, épúgy azt a korszakos fordulatot, hogy a tömegek törekvéseik érvényesülését többé nem külső hadicélokban, hanem belső reformokban keresik, a köz- és a magángazdasági kérdések összefonódása hozta meg.

A világháborúnak máris leszűrt tanulságai közül szinte szálló igévé népszerűsödött Helfferich német birodalmi államtitkár mondása: »*Wir müssen umlernen!*« Alaposságáról ismert népéhez találta szükségesnek intézni a figyelmeztetést, hogy eddigi tudását, elméleteit, világnézetét idomítsa az új tapasztalatokhoz.

Hozzánk magyarokhoz más, szerényebb jelszó illik. Amiről nálunk szó lehet, az nem »újratanulás«, — nekünk a tanulósto *ζ alapvető elemeken* kell megkezdennünk.

A rendszeres, az iskolai gazdasági szakoktatás ügye az államkormányzati föladatok körébe tartozik. Rá később a maga helyén fogok bővebben kiterjeszkedni. E helyt foglalkozunk egyelőre csupán azokkal az eszközökkel, amelyek útján a mai nemzedéket tudnók a szükséges közgazdasági ismeretekhez juttatni.

A tanítás eme munkájában a vezető szerep a felnőttek nagy és népszerű oktatójára: a *napi sajtóra* vár.

Nemcsak általános elterjedtsége hivatja erre, hanem az a természete is, hogy a közélet valamennyi szerve között legjobban tud az új eszmék követelményeihez simulni. Míg törvényhozás, iskola, hatóságok csak csigaléptekkel vánszorognak a tömeg jelenségek után, a sajtó éles szemű meglátója az új igényeknek, előhírnöke a nagy átalakításoknak, érlelője a jövő fejleményeinek.

Eddig — hódolva közönségünk hibás hajlamainak, sőt nagyrészen azokat elő is segítve -τ-lapjaink beosztásában a túlnyomó teret és a föltünőbb helyeket a napi politika unos-untalanig ismételt, elcsépelet szólamai foglalták le. A kis terjedelmű közgazdasági rovatnak hasonlíthatatlanul értékesebb cikkei pedig szerényen húzódtak meg valahol hátul az utolsó hasábokon, színlapok és hirdetések között; Napi hír, személyes ügyek, irodalom, művészet, törvényszéki rovat, még a divat is, előkelőbb helyet kapott nála.

Legyen az első, hogy a napisajtó változtassa meg ezt a beosztást. Beszéljen össze valamennyi »agy napilap és állapodjon meg abban, hogy a külföldön nem szokatlan mintára, ezen túl a politikai vezércikk helyén közgazdasági álljon a lap élén. Az anyag maga kifogyhatatlan. Javaslat, ismertetés, bírálat, hozzászólás, terv jut mindennapra bőségesen. Alapos képzettségű, széles szemhatárú, pompás tollú szakíróban meg éppen nincs hiány; — hogy csak taláломra említsek meg közülük néhányat, mint Katona Béla, Dániel Arnold, Balkányi Béla, Kádár Gusztáv, Szende Pál, Fenyő Miksa, Szegő Elemér, Vágó József, Csetényi József és annyi más, akik nevét ma még csak szükkörű közönség ismeri, nagyértékű munkásságuk elrejtőzik az eldugott közgazdasági rovat, szaklapok, érdekképviseleti folyóiratok és tanulmányok hasábjain. Holott ők, nem pedig az üres közhelyek harsogói lennének arra hivatva, hogy széles körökben elhang-

zóan, a közélet legmesszebről hallható magaslatairól hirdessék a mindenki számára annyira szükséges tudnivalókat és nekik jusson érdemes osztályrészül az a népszerűség, amelyet a nagy hangú politikusok oly igazságtalanul bitorolnak.

Természetéhez és rendeltetéséhez méltóan, a napi sajtó a háború alatt legelsőül ismerte is föl annak szükségét, hogy a közgazdasági kérdések tárgyalásának jelentősebb teret szenteljen. A magának méltán világhírt kivívott *Az Est* gyakran foglalkozik vezető helyén ilyen anyaggal, megszólaltatja a szak kiválóságait és minden alkalmat megragad, hogy közönségét bevezesse a gazdasági ügyek megértésébe. A *Világ* a részletekig kiterjeszkedően többször ismertette vezető helyen az új mezőgazdasági vívmányokat és gyakorlati alkalmazásukat. A *Pesti Hírlap* pedig a népszerűsítésre azzal ad követendő példát, hogy kiadóhivatala tábláin szemléltető képekben mutatja be a világ-gazdaság összehasonlító adatait.

Haladjon sajtónk tovább ezen a csapáson, de törjön még sokkal szélesebb utat. A háború alatt a közönség is kezdte érezni, hogy a gazdasági összefüggések mennyire belejátszanak legszemélyesebb viszonyaiba. Az élet, a világ szemléletének új nézőpontjai világosodnak meg előtte. Most, hogy belekóstolt e problémák elemi részeibe, nem lesz nehéz ébren tartani, sőt fejleszteni ez irányú érdeklődését. Rövid időn megérhetjük, hogy nem az a lap lesz a legkapósabb, amelyik a lehangosabb szenzációkat, a legcsípősebb személyeskedéseket, a legindulatosabb kifakadásokat hozza, hanem amelyiknek a közgazdasági tartalma legmagvasabb, legtanulságosabb lesz.

A közérdeklődés gyújtópontjában álló másik nagy nyilvánossági fórumnak: a *képviselőháznak* a sajtónál még gyökeresebb átalakításon kell keresztülmennie.

Közgazdasági életünk irányításában bizony sok hibáját kell jóvátennie, sok mulasztását pótolnia. Ha a képviselőház naplóiban akár évtizedekre vissza lapozgatunk, elszomorítóan sivár kép tárul a gazdasági kérdések tárgyalásaiból elénk. Tájékozatlan, fölületes, szakszerűtlen fölszólalások terméketlen tömegén kell keresztülvégődnünk, amíg egy egészséges ötletre, egy komoly érvre, egy megbízható adatra, egy értékes megfigyelésre akadunk. Jellemző tünet, hogy a szónok rendszert bocsánatot kér, ha néhány számadattal »fárasztani« kénytelen képviselőtársait. A kor tanulmányozója ez olvasmányból alig *L* meríthet egyéb okulást, mint azt, hogy súlyos betegnek kellett az olyan ország közgazdasági életének lennie, amelynek

törvényhozói ebben a szakban a tudásnak ennyire alacsony színvonaláról tesznek tanúbizonyságot.

Az első háborús ülésszakok közgazdasági vonatkozású vitái már hasonlíthatatlanul magasabb szinten mozogtak. Mintha a történelmi idők nyomása alatt képviselőházunk is igyekezett volna tőle telhetően magába szállni. Ebből az időből maradt is hátra sok jól fölhasználható anyag, értékes fölfogás., sőt eredményes alkotás.

Sajnálatos, hogy ez az újjászületés rövid életű volt. A párt-ellentét, a személyi elfogultság és a részleges érdek csakhamar a régi heveséggel tört ki újra. S a jövő tennivalóinak higgadt⁷ komoly és közérdekű megvitatása helyett megint a multak meddő hánytorgatása, kölcsönös vádaskodás, terméketlen csatározás lett az uralkodó hangnem.

Bármilyen összeállításban működjön is majd a jövő képviselőháza, ezen az úton haladnia nem szabad.

A jövőben ránk váró nagy és serény munkában üres nagyhangúság, tartalmatlan szóözön, kicsinyes veszekedés többé helyet nem foglalhat. Létjogosultsággal többé csupán a tudományos készség, a széles látókörű alkotó képesség és a gyakorlati ötletesség bírhat. Alkalmazkodva az új világrend követelményeihez, első sorban a képviselőknek a kötelessége, hogy a hozzáértő komoly munkásságra példát mutassanak. Legyenek ők az irányítói, vezetői, oktatói a népnek, amely a törvényhozás termébe ezen a jogcímen és erre a célra küldi be őket.

A gazdasági ügyek állandó napirenden tartásának további hivatott szervei a *törvényhatóságok* volnának.

Elfogultság nélkül állapíthatjuk meg, hogy a közgazdasági érzék fogyatékosága bennük még a képviselőházénál is nagyobb. Mint földművelésügyi miniszter panasolta Serényi Béla gróf, aki épúgy otthonos a magyar vidéki életben, mint a világkapcsolatok ismerésében, hogy volt sok megyegyűlésen, de soha ott még gazdasági kérdéseket komolyan tárgyalni nem hallott., látott választást csinálni és utána a közönséget kitódulni, de a vármegye jogos gazdasági érdekeit ott ápolni és megbeszélni sohasem hallotta.

Mindannyian aláírhatjuk ezt az ítéletet, akik a megyei életet közelről ismerjük.

Egy jellemző eset a magam vármegyei szolgálata idejéből tolu emlékezetembe. A borhamisítási törvény rendelkezéséhez képest a törvényhatóságoknak szabályrendeletet kellett alkotni & borellenőrző bizottságokról. Még abban az időben nem volt

meg a gazdasági fölügyelői intézmény és így mi jogász-tisztviselők készítettük el a szabályrendelet tervezetét. Kész örömmel fogadtuk el azonban a közgyűlés egyik — tokaji borairól világhírű bizottsági tagjának indítványát, hogy a kérdés nagy gazdasági fontosságát méltányolva, utasítsuk a tervezet megbírálását szakértőkből álló albizottsághoz és ennek véleményével terjesszük újra elő. Az albizottságba beleválasztottunk mindenkit, akinek csak valami köze volt szőlészethez, borászathoz. Hiába vártuk azonban a hivatott érdekeltség közreműködését, hiába hívtuk össze a bizottságot egyik hónapról a másikra, soha egyetlen tagja meg nem jelent. Minthogy pedig a miniszter már sürgette a szabályrendeletet, kénytelenek voltunk az albizottság véleménye nélkül ismét közgyűlés elé vinni. Ekkor eredeti alakjában mindennemű hozzászólás nélkül egyhangúan elfogadták, ami ugyanúgy megtörténhetett volna hónapokkal azelőtt.

Nem elszigetelt tünet az efajta közömbösség. Néhány évvel ezelőtt az Országos Magyar Gazdasági Egyesület arra kérte a megyéket, küldjék el számára a negyedéves alispáni jelentésnek azokat a részeit, amelyek a vármegye közgazdasági állapotát föltüntetik. A kérelmet követő első közgyűlésből még csak teljesítették a kívánságot, hamarosan azonban annyira feledésbe ment az egész, hogy az O. M. G. E. érdemesnek sem tartotta többé az ügyet szorgalmazni.

Pedig az önkormányzat szerveire: vármegyékre, városokra, községekre, két irányban hárulna nagyon fontos közgazdasági föladat. Egyrészt gyakorlati tapasztalataikkal kiegészíteni a kormányzat általános és elméleti irányítását, másrészt saját eszközeikkel lökést adni a helyi szükségletek kielégítésének.

Ne múljon el egyetlen közgyűlés se, amelyhez az alispán a vármegyéjét különlegesen érintő gazdasági ügyekben jelentést, javaslatot, tervet elő ne terjesztene. Szakközégek és szaktestületek e célra bőséggel állanak keze ügyében: a vármegyei gazdasági egyesület, törvényhatósági és járási mezőgazdasági bizottságok, lótenyészbizottmány, közgazdasági felügyelő, kulturmérnökség, erdészeti hivatalok, állatorvosok, helyi kirendeltségek, szőlészeti, méhészeti, selyemtenyésztési és egyéb szakfelügyelőségek. Ezekkel állandó érintkezésben és kölcsönös támogatásban, mindenhol megvan annak a lehetősége, hogy az önkormányzati szervek a helyi viszonyokhoz simuló termékeny működést fejthessenek ki és kézzel fogható, a lakosság javára váló eredményeket állítsanak elő.

Követendő például érdemes fölemlíteni Komárom vármegye gazdasági vándortanítói intézményét.

A vármegye egykori főispánja, Nádasdy Lipót gróf, az 1880-as években 20,000 forintnyi alapítványt tett, az alapító oklevél szavai szerint »oly célból, hogy Komárom vármegye gazdaközönsége szaktudományilag képzett s a művelt külföld gyakorlatai által igen célszerűnek bizonyult tanároktól járásról-járásra és községről-községről a gazdasági tudománynak úgy elméleti, mint gyakorlati részéből kellő oktatást és így a kor igényeivel együtt haladó gazdaszatban minden rendű és sorsú gazda előmenetelt nyerhessen.«

A megye helyes érzéket tanúsítván az intézmény fontossága iránt, egy második hasonló állást szervezett. A kettő tenni-valóit úgy osztotta meg, hogy egyik a növénytermelés, az állattenyésztés és a szövetkezés ügyét szolgálja, a másik a szőlőművelés, borászat, gyümölcs- és zöldségtermelés fejlesztését. A vármegye vándortanítói szabályzata valóságos népnevelési program, amely mintául állhat a társtörvényhatóságok számára. Egyszermind szemléltető bizonyossága, hogy az önkormányzati testületek milyen úton mozgíthatják elő a gazdasági tudás terjesztését saját hatáskörükben, saját erejükből, saját létesítményeikkel. —

Többet tanulni! Ez egyike azoknak a bűvös kulcsoknak, amelyek a közjólét kincsesárát megnyithatják. Ehhez a kulcshoz kell a közélet valamennyi szervének közönségünket hozzájuttatni, legfőként pedig annak a háromnak, amelyen a legnagyobb kedvteléssel csügg, amelynek a legtöbb hatalmat adja s amelytől ezért a legjobbat várhatja el.

Ha ismeretterjesztési kötelességüket ezek a szervek lelki ismeretes odaadással teljesítik, akkor bizonyos, hogy ki is fog alakulni egy tudatos, tekintélyes, izmos *közgazdasági közvélemény*, amelyet többé részleges érdekek félrevezetni, háttérbe tolni nem tudnak, hanem amelyik meg is találja, keresztül is bírja kényszerítem azokat a további irányelveket, amelyek a nemzet összességének boldogulását vannak hivatva szolgálni.

II. EEJEZET.

Mezőgazdasági többtermelés.

Nemzeti jövedelmünk elégtelensége. — Eddigi mérete és forrásai. — E fonások fejlődési képessége. — A súlypont a mezőgazdaságon marad. — A többtermelés módjai. — Külterjes és belterjes gazdálkodás. — Mezőgazdasági elmaradottságunk. — A belterjességre áttérés szüksége. — Haladásunk kilátásai. — Ellenszegülő előítéletek és részleges érdekek. — Ellenérvek. — A világháború eredményeinek kihasználása mezőgazdaságún]« javára. — *Többet termelni!*

Nemzetek teljesítőképessége a *nemzeti jövedelem* számadataiban tükröződik vissza. Ezek a számadatok adják a képét, hogy a nemzet összessége milyen értékű *anyagi javakat* képes termelni. Minthogy pedig ez tudásuk, szorgalmuk és életrealitásuk mértékétől függ, a nemzeti jövedelem mennyisége egyszerismind fokmérője *szellemi erőiknek*, műveltségüknek.

Mink is azért maradtunk alatta a közjólét és közműveltség nyugati színvonalának, mert a nemzet termelő ereje a szükséges mennyiségű nemzeti jövedelem előállítására elégtelen volt.

A magyar jövőt eldöntő kérdés ennél fogva abban áll elénk, tudjuk-e teljesítő képességünket megnövelni addig a fokig, hogy általa a szükséges méretű jövedelmet előteremtsük.

Vizsgáljuk meg tehát, hogy a múltban milyen források szolgáltattak milyen összegű eredményeket és e források közül a jövőben szükséges többletet melyek fejlesztéséből remélhetjük.

A magyar nemzet vagyona és jövedelme hivatott »főbecslőjének«, Eellner Frigyesnek mélyreható kutatásai szerint, nemzetünk évi tiszta jövedelmét a háború előtt *6741 millió koronára* lehetett becsülni.

Ennek 64.40%-át, 4695 milliót, az *őstermelés* szolgáltatta, 23.24%-át, 1694 milliót az *ipar*, — 9.91 %-át, 722 milliót a kereskedelem és a szállítás, — 2.45%-át, 177 milliót külföldön elhelyezett *tőkénk*. Ebből az összesen 7288 milliót kitevő összegből le kell vonni külföldi tartozásaink kamatszükségletét, 547 millió koronát. A személyes szolgáltatásokból származó 831 milliónyi keresményt pedig nem számíthatjuk hozzá, mert ez összeg már

benne van a felsorolt források előállította eredményben s a nemzet összesített, jövedelmének szempontjából csak helyet, gazdát változtató bevétel.

Egyenkint vizsgálva e jövedelmi források fejlődési lehetőségeit, előre láthatjuk, hogy a *külföldön elhelyezhető tőkéinket* aligha fogjuk számbavehető méretben szaporíthatni. A háború pusztításainak helyreállítására és a múlhatatlanul szükséges befektetésekre sokkal inkább mi szorulnánk a külföld segítségére, amely azonban szintén kénytelen lesz tőkét a saját szükségleteire visszatartani.

Kereskedelmünk, szállításunk, sőt idegenforgalmunk is valószínű, hogy az eddiginél nagyobb lendületet fog venni. Bizonyos fokig jogosan számíthatunk erre a világforgalom újonnan kialakuló irányaiból. Olyan méretű emelkedést azonban ez ágból nem remélhetünk, hogy jövedelmi forrásaink eddigi arányában jelentős eltolódást okozzon.

Hasonlóképpen vagyunk az *iparral*. Fejlődése már a közelmúltban sem volt annyira jelentéktelen, amint hangoztatni szokták. Az 1900—1910 évek alatt az iparvállalatok száma 470.000-ról 533.000-re szaporodott, az önálló iparosoké 382.000-ról 440.000-re, az ipari segédszemélyzeté 696.000-ról 966.000-re, az iparban foglalkoztatott tisztviselőké 18.000-ről 34.000-re, a művezetőké és előmunkásoké 16.000-ről 24.000-re. A különböző iparcsoportokban a keresők összes száma 1,077.000-ről 1,405.000-re emelkedett, az átlagos növekedés tehát e tíz év alatt 30-5%-ot tett ki.

Valószínű, hogy a jövőben még nagyobb fölpezsdülés fog bekövetkezni. Különösen azokban az iparágakban, amelyek a háború okozta pusztítást lesznek hivatva helyreállítani. Viszont számunkra kedvezőtlen változás, hogy a mi iparunknak a haladottabb német és osztrák ipar versenye, a világpiacok korlátozása következtében, az eddiginél is nagyobb nehézségeket fog támasztani. E nehézségeket fokozza, hogy az ipari többtermelés leginkább a már meglévő, virágzó telepek bővítése útján szokott létrejönni, ipari településre pedig a hazai viszonyok, amint azt később a termelési tényezők ismertetésénél részletesen fogom fejtegetni, kevés megfelelő helyet engednek.

Valamint tehát a múltban is a mezőgazdaság szolgáltatta a nemzeti jövedelemnek csaknem kétharmadát, jövőbeli gyarapítását is főként ebből várhatjuk.

Még pedig annyival inkább, mert míg a hazai viszonyok és a nemzetközi kapcsolatok összevetése a többi ág nagyarányú

nekilendülésével nem kecsegtet, a földművelés terén a többtermelésnek természetes és közvetlen lehetőségei úgyszólván kézenfekve kínálkoznak.

A mezőgazdasági termelés mennyiségét kétféle úton lehet növelni.

Az egyik a *külterjes* művelés. Mennél nagyobb területen termelni olyan — többnyire szemes — növényeket, amelyek művelése nem kíván nagyobb tőkét, sok munkát, mélyebb szakértelmet.

Ez a földművelés kezdetlegesebb alakja. Addig helyén van és aránylag jövedelmező is, amíg parlagon heverő, hasznot nem hajtó földnek nagy mennyisége áll rendelkezésre, a népesség ritka, a munka erő kevés, a tőke és a szakértelem fogyatékos.

A másik, a haladottabb módszer a *belterjes* művelés. Kisebb területegységből több tőke és munka befektetésével mennél nagyobb hasznot venni ki; a szemtermelés háttérbe szorul, jövedelmezőbb növényeket termelnek és nagy méretekben karolják föl az állattenyésztést.

A magyar mezőgazdaság, — mint e tanulmány bevezető részében jeleztem, — a megengedettnél jóval huzamosabb ideig ragaszkodott a külterjes gazdálkodáshoz, az egyoldalú búza- és tengeritermeléshez. A múlt század utolsó harmadáig ez nem volt hiba, mert a belterjes gazdálkodás előfeltételei még nem voltak kifejlődve s a többtermelést másként nem állíthattuk elő. mint úgy, hogy folyamszabályozás, ármentesítés, lecsapolás, erdőirtás útján nagymennyiségű olyan területet vettünk eke alá, amely addig terméketlen vagy állandóan veszélyeztetett volt.

Ellenben hamis vágányra tévedt a magyar gazdálkodás, amikor az amerikai verseny és a növekvő fogyasztás követelte többtermelést nem a belterjes művelésre való áttérés útján akarta létrehozni, mint a nyugati országok, hanem továbbra is a szántóföld szaporításával, a szemes termények számára egyre nagyobb terület lefoglalásával. így csak 1882-től 1895-ig a learatott búzaterület 20%-kal növekedett, a szántóföldnek pedig rendszerint 77—80%-a volt búzával és tengerivel bevetve.

Ez a hiba végzetes következményeket vont maga után. Azt a veszedelmet, hogy a túlzásba vitt erdőirtást kezdték megsínyleni az éghajlati és csapadékviszonyok, erélyes állami rendszabályok elhárították. Semmiféle korlát nem szegült azonban ellene a másik, nem kisebb bajnak, a rétek, legelők meg gondolatlanul könnyelmű feltörésének megakadályozása elé. Ennek következtében az állattenyésztés hanyatlásnak indult és nem

lehetett annyi trágyát előállítani, hogy vele a talaj elhasznált termőerejét visszapótoljuk. A magyar földművelés így valóságos rablógazdálkodássá fajult, amely nem törődött a jövővel. Kiuzsorázta a talajt és az anyaföldet, nemzetünk legfőbb táptólóját, nemcsak jövedelmezőségében; de állagában támadta meg.

A rossz gazdálkodás eredményeit a számszerű adatok élénken megvilágítják. Kenyérmagvakban (búza, rozs, tönköly, kétszeres) az 1887—1896 évek átlagában az ország termése 52.6 millió métermázsát tett ki, az 1897—1906 években 516.5 milliót, az 1907—1911 években 52 milliót. A szemtermelésre megnövelt terület tehát annyit sem hozott, mint 25 évvel azelőtt a kisebb, holott ugyanez idő alatt a lakosság 1563 millióról 179 millióra szaporodott. Ennélfogva egy negyedszázaddal előbb egy-egy főre 343 kilogramm kenyérmag jutott, utóbb csak 291, *fejenként 52 kilogrammal kevesebb.*

Főterményünk eme hanyatlásával szemben nem eléggé vigasztaló az sem, hogy némely terményben szaporodásra hivatkozhatunk, így ugyanez idő alatt az árpa és zab termése 21'7 millió métermázsáról 25'5 millióra, a tengerié 28'5 millióról 40 millióra, a burgonyáé 27'6 millióról 47'5 millióra emelkedett. Ez is csak annyit jelent, hogy a lakosság kénytelen volt silányabb táplálóerejű eledellel pótolni a jobbminőségű tápláléknak, a kenyérmagvakból származónak, ezt a fogyatékoságát. Ez pedig egyértelmű az általános életszínvonal hanyatlásával, egyértelmű a néperő gyöngülésével.

A múlt sokszoros károkat okozó eme hibáit a legsürgősebben és a legerélyesebben kell most már helyrehozunk.

Gyökeresen szakítanunk kell az elavult, kezdetleges külterjes műveléssel, — ami a nemzeti jövedelemhez nem járul a kívánt méretekben, a fogyasztás igényeit nem elégíti ki, nem ad elég munkaalkalmat, keresetet, tönkreteszi a talaj termelőképességét és meggyöngíti népünk testi erejét.

A belterjes, a korszerű művelés állpriben földművelésünk *többtermelése számára* és ebben az egész magyar jövő virágzó kifejlődésére, *beláthatatlan távlatokat nyit meg.*

Az összehasonlítható adatok szerint ugyanis az 1900—1909 években a legnagyobb búzatermés nálunk hektáronkénti átlagban. 14.67 métermázsá volt. Ezzel szemben Dániában 29.14, Belgiumban 27.13, Hollandiában 26.2, Angliában 22.85, Franciaországban 15.77. Mögöttünk már csak Oroszország, Spanyolország és a Bal kán-államok következtek. Más terményekre

vonatkozóan csak Németországból idézek adatokat, nem pedig a földművelés mintaállamaiból, Dániából, Belgiumból, Hollandiából. Az 1899—1908 évek átlagában Németországban hektáronként 193 métermázsa búza termett, nálunk 12 1, — burgonya 1378, nálunk 792, — réti széna 421, nálunk 291. Az 1905—1909 évek átlagában rozs 165, nálunk 111, — árpa 195, nálunk 127, zab 19.1, nálunk 11.1. Az 1902—1908 évi szüreték átlagában 25.9 hektoliter bor, nálunk az 1899—1908 évekében 11.9.

Téves volna azt hinni, hogy ezek a különbségek évszázados fejlődési térelőnyökből származnak. A német terméseredmények az 1880-as években nem voltak nagyobbak a mieinknél. Néhány évtizedes szorgalom, szakértelem, szervezés elég volt arra, hogy 40 és 100% között változó többtermést állítson elő. Ez a haladás nemcsak mennyiség, de minőség tekintetében is irigylésre méltó. így 1870-ben egy hektár répa cukor-hozadéka 21 métermázsa volt, 1910-ben már 51. Es míg előbb 1Г 6 kilogramm répa kellett egy kilogramm cukor előállításához, utóbb elég volt hozzá 6*8 kilogramm.

Ausztria mezőgazdálkodása ugyancsak az utolsó évtizedekben tette meg igazi haladását. Az 1890-es évek átlagterméseit összehasonlítva az 1900-asokéval, búzában 17, rozsban 24, burgonyában 26%-os emelkedést találunk.

Hollandia mezőgazdasági kivitele tíz év alatt csaknem megkétszereződött. Értéke 1897-től 1907-ig 109 millió hollandi forintról 210 millióra, ebben az állatkivitel értéke 8 millióról 20 millióm szökkent fel.

Dániának, — e méltán iskola például álló földművelő államnak, amely valamennyi mezőgazdasági termelvényében a világ legnagyobb egység hozamait állítja elő, — nem volt szüksége többre egy negyedszázadnál, hogy ez eredményeket elérje. Kivitele 1885-től 1909-ig vajban 29 millió értékről 169 millióra, szalonnában 7 millióról 96 millióra, tojásban 3 millióról 26 millióra emelkedett. A kenyérmagvak és a takarmányneműek értéke pedig 1900-tól 1907-ig 284 millióról 613 millióra szaporodott.

Az is téves nézet, mintha hazai viszonyaink emelnének hasonló fejlődés elé leküzdhetetlen akadályokat. Már eddig is vannak olyan jól kezelt gazdaságok, amelyek eljutottak a nyugati eredményekig. A mezőhegyesi állami ménes birtokon 1911-ben átlagosan 25.53 mázsa termett hektáronként, 27.29 mázsa a legjobb, 23.46 a leggyöngébb táblákon. Olyan sikerre hivatkozhatunk tehát, ami igen közel jár a dán, belga és hollandi

mint at érmésekhez. Nem egy magángazdaságból is tudunk hasonlót, sőt még kedvezőbb terméseredményekről.

Ha mindezekkel a tényekkel és számadatokkal szemben közvéleményünk még mindig nem fogadta el általános irányelvül a belterjes művelésen alapuló mezőgazdasági többtermelés gondolatát, ennek nemcsak közgazdasági iskolázatlanságunk állja útját, hanem megcsontosodott *előítéletek* és fenyegetett *részleges érdekelç* szívós ellenállása is.

Így előítélet és részleges érdek egyaránt szerepet játszik azokban a törekvésekben, amelyek közgazdasági életünket az *iparnak* minden áron leendő *fejlesztésére* igyekeznek alapítani. Szerintük a Nyugat államai kizáróan az iparnak, különösen pedig a *kiviteli nagyiparnak* köszönhetik fejlődésüket. E példa nyomán azt követelik, hogy tekintet nélkül a többi termelő ágra és minden más tennivalót megelőzően, vegyünk foganatba az ipar előmozdításának minden lehető eszközét: védővámokat, állami pénzsegélyt, viteldijkedvezményeket, kiviteli jutalmakat. Mindez hasznos beruházás csupán, ami rövid időn belül az ország egyetemé számára dús kamatozást fog nyújtani új munkaalkalmak megteremtésében, a forgalom fölpezsdítésében s a kereskedelmi és fizetési mérleg megjavításában.

A külterjes gazdálkodás hasznát állítva szembe az iparéval, ez okoskodás előtt kétségtelenül meg kellene hajolnunk. Csak-hogy mi nem is azt vitatjuk, mintha a kezdetleges gazdálkodási mód alkalmas lenne a nemzeti jövedelem gyarapítására. Arra viszont a belterjes művelés hirdetői hivatkozhatnak teljes joggal, hogy korszerű földművelés ugyanazokat az előnyöket biztosítja, amelyeket az iparfejlesztés erőszakolása mellett föl szokás hozni: új kereseti lehetőségeket hoz létre, maga után vonja a forgalom élénkülését, a tőkeképződést, a kivitelt, a pénzügyek és a valuta javítását.

Amikor tehát arról van szó, hogy ez egyforma hatású előnyöket a két termelési ág közül melyikből merítsük, választásunk csak arra eshet, amelyikben a mi különleges viszonyaink között közelebb álló, könnyebben hozzáférhető, *természetesebben megvalósítható* föltételek állanak rendelkezésünkre.

Az ipari többtermelésnek nemzetközi és helyi akadályait röviden már érintettem. Ezekre a termelési tényezők tárgyalásánál még részletesebben fogok kiterjeszkedni. Ezekén felül a *termelési ágak fejlődésének törvényszerűségei* is parancsoló erővel utalnak arra, hogy a többtermelést egyelőre másra, mint a mezőgazdaságra nem alapíthatjuk.

A közgazdasági fejlődés története arra tanít ugyanis, hogy az iparosodás a már teljesen kifejlett földművelésből jön létre.. Elengedhetetlen föltételeit: a nyersanyag nagy mennyiségét és olcsóságát, az élelmiszerek bőségét, a népesség sűrűségét és fogyasztó képességét a mezőgazdasági nagytermelés állítja elő. Közgazdasági életünk mai fokán, amikor a külterjes művelés az általános, erőszakolt ugrás volna innen egyenesen a nagyipar megteremtését erőltetni. A fejlődés fokozatossága, azt a sorrendet szabja elénk, hogy következő lépésünk a belterjes földművelés legyen és vele karöltve a mezőgazdasági ipar. Csak ha ezekben is eljutunk, a teljesítés csúcspontjára, akkor fog a nagyipar kibontakozni, de akkor már nem mesterkélt üvegházi tenyésztés satnya hajtása gyanánt, hanem természetes, életerős, egészséges sarjadzásban.

Nincs több jogosultsága annak a másik, ugyancsak elterjedt előítéletnek sem, hogy az *iparosodás* egyet jelent a *haladás-sal*, fölvilágosultsággal, műveltséggel, ellenben a *földművelés* a *maradisággal*, a szűk látókörrel, a korlátoltsággal; hogy egyedül az ipari munkás az, aki városi jellegénél, mozgékonyágánál, szakismereteinél és szervezkedési hajlamainál fogva hivatott és tipikus előharcosa a kultúrának, ellenben a földműves, — a »paraszt« — a maga elszigeteltségében, megrögzött konzervativizmusával, földhöz ragadt nehézkességével, ellensége minden haladásnak.

Csattanós cáfolatul hozzuk fel a földművelő Dániát. Nincs ott felnőtt, aki írni olvasni ne tudna, sőt a legtöbb dán parasztszerveke elvégzi a középiskolát és az utolsó vizsga után haza megy gazdálkodni. Továbbra is polgári ruhában jár, asszonyaik városias öltönyben, kalapban. Mezei munkájuk mellett nem hanyagolják el további szellemi képzésüket sem, újságokat járatnak, könyvet vesznek, irodalmi és szakmunkákat egyaránt. Bizony többet, mint sok hazánkfiá, aki lenézi a parasztot .

Pedig a dán földműves nem lakik nagy városokban összezsúfolva, mint a mi alföldi parasztjaink. Egészen sajátos, újfajta tanyarendszerük van. Mindegyikük lakóháza ott áll, néhány hektárnyi birtoka közepén, vörös agyagtéglából épületen, zsindeletetösen, világos, tág nagyablakos szobákkal. Inkább is teszük úrilak benyomását, mint parasztházét. A különálló házakat pedig távbeszélő köti össze egymással és a tanyaközponttal, ahol a szövetkezeti intézményeik, olvasóköriük, könyvtárjuk, postájuk van.

Vessük össze ennek a jó levegőn, egészséges mozgásban, sokoldalú gazdasági foglalkozásban, családjá meleg körében élő parasztnak a kulturális elhelyezkedését a nagyváros füstös légkörében, züllött külvárosi erkölcei között, gépiesen egyoldalú munkában sínylő nagyipari munkásával, — igazat fogunk adni Méline jelszavának: »*Retour à la terre!*«

A nagyipar e sötét árnyoldalaival szemben annál megkapóbb a kultur-fejlődés ama fölfogása, amelynek kifejezést Dániel Arnold abban adott, hogy az emberi haladásnak a kiviteli iparállam épen nem csúcspoka; alacsonyabb átmeneti kulturtípus csupán. A berendezkedésnek eszménye a művelt, gazdag, teljesen kifejlett földművelő ország, amelynek csak belfogyasztásra dolgozó és legfőljebb mellékesen exportáló ipara van.

Előítéletek a él is ellenségesebben helyezkednek szembe ,a belterjességgel a *részleges különérdekek*.

Különösen pedig a külterjesen gazdálkodó nagy- és középbirtok az, mely a reformban veszélyeztetve látja érdekeit.

Nem is ok nélkül. A belterjes művelés egyik legnagyobb haszna éppen abban van, hogy a belőle származó többtermelés főként kisebb gazdaságok számára jelent jövedelmi többletet. Több és jobb munkát kíván s a kisgazdára az az előny hárul, hogy munkaerejét, amelyet a külterjes művelésben nem használhat ki, így jobban értékesíteni tudja. Nagyobb birtokos ezt a mennyiségi és minőségi többletet bérmunkásai részére külön kénytelen megfizetni. Az így megnagyobbodott munkabér még magasabbra emelkedik a munkakínálat csökkenése miatt, mert a kis és a törpegazda munkáját saját gazdaságában előnyösebben értékesítheti, mint a bérmunkában. Végül a nagyobb birtok kiadásait újabb tétellel szaporítja a fokozottabban szükségessé váló föl ügyelet és ellenőrzés az eredményekben nem érdekelt bérmunkással szemben, még pedig annyival inkább, mert a belterjes művelés nagyobb szakértelmet és gondosságot igényel.

Mindezek folytán a nagybirtok üzemi költségei olyan magasra rúghatnak, hogy jóllehet a többtermelésből származó nyersbevétele nagyobb is lesz, tiszta nyeresége mégis alatta marad annak, amit külterjes gazdálkodása hozott.

Magyar érzésű ember nem kicsinyelheti le ennek a károsodásnak a jelentőségét.

Nemzetünk történelmi fejlődésével helyezkedik ellentétbe, aki könnyedén keresztülsiklik a nagy- és középbirtokosoknak, e kétségtelenül nagyértékű nemzeti elemnek anyagi meg-

gyöngülése fölött. E tanulmány íróját nem készíti sem élethivatása, sem hagyományai, sem társadalmi köre arra, hogy a történelminek nevezett osztályok ellen vívott harcok szószólója legyen. Éppen azért minden irányból «elfogulatlanul hirdetheti, hogy akinek meggyőződése, hogy hazánk egész jövője a belterjes művelésen alapuló többtermeléstől függ, ezzel szemben semmiféle részleges érdekeket sérthetetlennek el nem ismerhet, lássék még oly jogosultnak is.

Minden nagy átalakulásnak szükségképpen megvannak a maga áldozatai. Nem komoly szociálpolitikus az, aki kötelességének nem ismeri, hogy minden módozatát kimerítse annak, hogy a reformok a károsodok lehető kíméletével menjenek végbe.

A belterjes művelésre történő átmenetben is meg kell keresnünk a kiegyenlítés, a kártalanítás lehetőségeit. Semmiféle tekintet sem mehet el azonban odáig, hogy az ország túlnyomó nagy többségének boldogulását valamely kisebbség érdekeinek áldozatul dobjuk oda. —

Még mélyebb és szélesebb körök érdekeit érinti egy másik aggodalom.

Figyelmünket arra hívja föl, hogy a kereslet és kínálat törvényének hódolva, nem fog-e a többtermelés olyan *túltermelésre* vezetni, amelynek következtében állandó és nagymérvű ársüllyedés áll be. Ez esetben nem egyedül a nagyobb birtokosok jövedelme szállana az eddigi alá, hanem az egész gazdatársadalomé és vele együtt az egész nemzeté.

Összetételében rendkívül szövevényes, következményeiben messze kiható kérdés ez. Annyi ismeretlen, tapasztalatokkal még nem igazolt körülmény szerepel körülötte, olyan sok, becsléssel, összevetésekkel ki nem számítható tényezőt kellene figyelembe vennünk, hogy tárgyalása a legkényesebb óvatosságra int. Csak általános nagy vonalakban foglalkozhatunk ennél fogva azokkal az ingatag kérdésekkel, vajjon az országos termésnek minő méretű szaporodása okozhat érzékeny árhanyatlást és hogy milyen nagy legyen a többtermelés, ha azt akarjuk elérni, hogy csökkent árak ellenére a nagytömegű eladás mégis haszontöbblettel járjon.

A magyar mezőgazdaság történelmében, ha nem is a belső, de a külföldi többtermelés szomorú emlékéül válságot idézett már egy ízben elő. Az 1880-as években a tengerentúli búza versenye olyan alacsonyra nyomta le az árakat, hogy földművelésünk jövedelmezősége kezdett veszedelemben forogni. A bajt

sikerült azzal elhárítani, hogy termelésünk növelésére a búza-termő területet nagyobbítottuk, az árakat pedig védővámmal tartottuk fenn.

Ma már ez eszközök egyike sem vezethet célra. A területi terjeszkedésnek eljutottunk a végső határáig, sőt rajta túl is mentünk. Védővám pedig csak addig gyakorol az árképződésre kedvező befolyást, amíg a vámmal védett árúban nincs számbavehető kivitel. Ellenkező esetben a belföldi árak is a világpiaciakhoz igazodnak s a belföldi termelőnek el kell szenvednie a világárak hullámlásának minden szeszélyét. A mi védővámjaink is csak az utolsó évtizedben érvényesültek, amikor a kettős monarchiának átlagosan évi 200 millió métermázsát tevő szemtermése csaknem teljes egészében a vámbelföldön került fogyasztásra. Mihelyt azonban a többtermelés eredményeiből külföldre nagyobb mennyiséget fogunk kivinni, előáll a veszedelem, hogy a kiviteli többletből származó nyereség kisebb lesz, mint az árhanyatlásból előálló veszteség. A kivitel pedig csak lassan fokozható, míg az árak alakulására a termelésben és különösen a behozatalban, kivitelben szereplő aránytalanul csekély mennyiségek is a hajszálmérleg érzékenységgel hatnak vissza.

A problémák ez útvesztőjéből az egyedüli kivezető út a többtermelés gondolatának helyes értelmezése.

Nem annak vagyunk mi hirdetői, hogy a búza és a tengeri termelésére ezidőszert lefoglalt terület egészét továbbra is ugyanezek termelésére használjuk föl, hiszen kétségtelen, hogy ha a mostam terület ilyen termelvényeinek hozamát növelnők, ez másra, mint a többlettel arányban nem álló káros árhanyatlásra nem vezetne. Ilyen rendszert azonban keresztülvinni úgyse lehetne, mert megint csak hiányoznék az elegendő mennyiségű takarmányt termelő, állatot tartó és így közvetve trágyát előállító föld. Trágya hiányában pedig a termést növelni nem tudjuk.

A bonyolult kérdés megoldása, hogy a szemes terményekkel bevetni szokásos terület kétharmadáról, idővel talán felélői is, igyekezzünk jobb műveléssel körülbelül azt a mennyiséget kitermelni, amennyi a vámbelföld fogyasztására elég. A fölszabaduló talajt pedig hasznosítsuk előnyösebben, jövedelmezőbb üzemek meghonosításával: állattenyésztéssel és takarmányművek, burgonya, cukorrépa, hüvelyes vetemények, zöldség, szőlő, gyümölcs, virág, kender, len, komló, fűszer, gyógy- és kereskedelmi növények termelésével.

Valamennyi szakembernek egyhangú véleménye, hogy ilyenfajta árúban túltermelés belátható időn belül »el sem képzelhető. Sőt az ilyen fajtájú többtermelés elhelyezésére a *közös-vámterületen belül* is már kedvező piac kínálkozik. Az 1913 évben 927 millió korona értékű mezőgazdasági termelvény y t kellett a vámbelföldre hozni. Nagyobb tételek ebben a gyapjú 152 millió, állati bőr, szőr, toll 147 millió, magvak 132 millió, gabonaneműek 97 millió, tojás 68 millió, hüvelyesek, zöldség, gyümölcs 63 millió, nyers dohány 57 millió, len, kender 46 millió, szarvasmarha, ló, sertés, juh, szárnyas 36 millió, vaj és sajt 31 millió korona értékben. Éghajlati viszonyaink és egyéb hatalmunkon kívül álló termelési körülmények miatt földművelésünk legteljesebb kifejlődése esetén sem tudnánk ezt a behozatalt egészben a magyar termelésből előállítani, nagy részét azonban mindenestre fedezhetnénk.

A *kiviteli* lehetőségek pedig szinte korlátlanok. Ausztria és Németország sok milliárd értékű mezőgazdasági behozatalra van utalva és óriási befogadóképességű piacaik várnak a gádzádkodásunk belterjessé tételéből származható élelmicikkekre.

Ezeknek a piacoknak biztosítására ma helyzetünk kedvezőbb, mint valaha volt. A táplálkozás, az élelmiszerek, a haladottabb földművelés termékei kapósabbak lesznek, mint a múltban, termelő forrásaik pedig szűkebb körűek. Éppen azért különböző termelési ágakkal foglalkozó államoknak, aminő a földművelő Magyarország és az ipari Németország, nem nehéz megtalálni az érdekek kölcsönösen méltányos kielégítésének módzatait. Annyival kevésbbé, mert a nemzetközi munkamegosztásban a háború után kisebb számú és csekélyebb szolgáltatóképességű dolgozótársra számíthatnak, mint azelőtt. Az »egymás érdektestére «szabott gazdasági megegyezések létrejöttét, egymásnak olyan előnyökben részesítését, aminőket más országok maguknak nem követelhetnek, a lejárt kereskedelmi és vámszerződések keretében nemcsak a háborúban szorosabbra kovácsolt fegyverbarátság fogja elősegíteni, hanem egymás anyagi megerősítésének a jövőben is fennmaradó kölcsönös érdeke.

Ne tartsunk attól se, hogy Németország óriási gazdasági fölényét rideg önzéssel csak a saját hasznára és a mi kizsákmányolásunkra fogja fölhasználni. Megbízhatunk a néplélektan igazságaiban. Németország anyagi erejének minden nagyságánál hatalmasabbak népének szellemi és erkölcsi erényei. Modorbeli nyersesége és olykor bántóan megnyilvánuló önérzete mellett is, a német a derekasság, köteleltségérzet, az idealiz-

mus nemzete, rajongója az elvont bölcészetnek, a magas zenének, a lírai költészetnek, — mély érzésű és a becsületességet idegennel szemben éppen olyan kötelezőnek tartja, mint egymás között. Nem az álszenteskedő angol kincs éhséggel fogunk kapcsolatba jönni, amely félvad népek kapzsi kizsákmányolásából halmozta föl gazdagságát. Kant, Göthe, Wagner Richárd nemzete nem a földhöz ragadt anyagiasságot vallja életelvűl. Romániának sem vált ártalmára, hogy a Deutsche Bank a milliók százaival segítette hozzá petróleumforrásainak föltárásához, sem pedig a Bagdad-vas út átszelte vidékeknek az ott elültetett milliárdok.

Nem fenyeget komoly veszedelem arról az oldalról sem, hogy a Németországgal szorosabbra fűződő gazdasági kapcsolatok politikai elnyomásunkra, nemzeti önállóságunk elenyésztetésére, faji tulajdonságainkból való kivetkőzésre vezethetnének. Mert ha még a poseni és az elszász-lotharingiai keserves tapasztalatok sem győzték volna meg a németeket arról az igazságról, hogy erőszakkal lelkeket nyerni nem lehet, a fegyverek között történt közelebbi összeismerkedésünk bizonyossá teheti őket, hogy kárbavesztett erőpocsékolás lenne minden olyan törekvés, amely ennek a kemény fából faragott tíz millió magyarnak a beolvasztására irányulna.

Megkötözött kézzel természetesen magunkat sem Németországnak, sem másoknak kiszolgáltatni nem szabad. A megkötendő szerződések súlyos történelmi föladatot és felelősséget rónak a magyar államférfiakra. Magasan fölötte a velük szemben eddig tanúsított követelmények mértékének, a legapróbb részletekig otthonosnak kell lenniök a termelés, a fogyasztás és a fejlődési lehetőségek minden ágának ismerésében, otthonosnak a forgalmi és a vámpolitika minden módszerében, eszközében, sőt fogásaiban. Valamely látszatra csekély elnézés, tájékozatlanság, elszámítás vagy gyöngeség helyrehozhatatlan károsodást hozhat közgazdasági életünkre.

És még magasabbra kell emelkedniök a belső érdekösszeütközések pártatlan megítélésében, magasra a részleges érdekek önző szempontjainak megtévesztő egyoldalúsága fölött.

A magyar közgazdasági életre váró óriási teherpróba küszöbén többé helye nem lehet annak, hogy az együttműködésre nélkülözhetetlen nagytömegek életviszonyainak rovására akár a nagyfőket részesítsük mesterkéltni ipari pártolási kedvezésben, akár a nagybirtokot védjük az elavult gazdálkodási módok makacs fenntartásával.

»Elmúltak azok az idők, amidőn kiváltságos osztályok anyagi és szellemi ereje, fénye, boldogsága alapján mérték nemzetek nagyságát és jólétét. Gazdagságról, haladásról, jólétről beszélni hiábavaló dolog, ha abban a nemzet egyeteme nem részesül, ha nem javulnak az alsóbb osztályok összes életviszonyai.«

Nem demagóg szószátyárkodás embere, nem igények túlhajtására bujtogató népszónok, nem az uralkodó osztályok elkeseredett ellensége volt, aki így beszélt. Tisza István gróf írta a háború előtt megjelent egyik tanulmányában.

Kerüljön bárki is ez ország vezetői tisztére, a magyar jövőt csak úgy alapozhatja meg, ha ezek a szavak nem maradnak a papíron, hanem célravezető tettekben öltenek eleven testet.

Az alsóbb osztályok életszintjének megjavításához, a nemzet egyetemének gazdagságához, haladásához, jólétéhez pedig az út csak egyetlen csapáson vezet: a mezőgazdasági többtermelésen, — ehhez pedig a belterjes művelésen át.

Többet termelni! A gazdasági ismeretek elterjesztése alapján ez legyen második nagy irányelvünk. Ez legyen újjáalakulást áhító gazdasági életünk szilárd gerince, amely köré minden tudásunkat, erélyünket, tevékenységünket, minden alkotásunkat, intézményünket szerves egységben kell csoportosítanunk.

III. FEJEZET.

A munka érvényre juttatása.

Magyar testi és szellemi képességek. — Alkalmasságuk a belterjesség meghonosítására. — Az igazi nemzetfenntartó elem a parasztság. — A jövőt az ő munkásságára kell alapítani. — A munka fontosabb termelési tényező a tőkénél. — Különösen a mezőgazdaságban. — Intézményesen kell érvényre juttatni. — »Az arany nem ér semmit, ha az ember nem jön vele.« — *Többet dolgozni!*»

A társadalmi és gazdasági élet nagy átalakításáért harcolók nemcsak előítéletekkel és magánérdekkel kénytelenek megküzdeni. Az ilyen harc többnyire nyílt sisakkal folyik és az egymással szemtől-szem be álló gondolatok, eszmék, érvelések tusája előbb-utóbb, de mindég előre viszi az igazság ügyét.

Sokkal nehezebben elmozdítható akadály a haladásnak a magába zárkózó *maradiság*, a kényelmeskedő *renyhesség*, a csüggedt *önmegadás* és a félénk *kishitűség*. Pedig a közönség zömében rendszerint ezek terpeszkednek el s a tehetetlenség erejével makacsul tartják egy helyben a legtökéletlenebb állapotokat is.

A többtermelés megvalósításának útjában is egy olyan óriási többség áll, amely elméletben az újítást helyesli ugyan, gyakorlatban azonban vonakodik attól, hogy a tettek valóságos végrehajtásához társul szegődjön.

Az ilyen langyos állásfoglalás többnyire azzal az ürügyei szokott a cselekvéstől húzódozni, hogy többtermelési terveinket a magyar haza különleges viszonyai a való életben keresztülvihetetlené teszik.

Szerintük a magyar fajban sem testi, sem szellemi hajlandóság nincs arra, hogy a korszerű művelési módokat megtanulja és alkalmazza, sőt ez irányú haladásra sincs semminemű fogékonysága. Ezt a kifogást nyilvános tárgyalásokon kevésbé, vagy csak leplezett alakban szokták hangoztatni, de annál sűrűbben a bizalmasabb jellegű vitatkozásokban, mint ahogy a kifelé titkolt családi baj is a falakon belül szokott annál keserűbb viszályá elmérgesedni.

A testi restség vádjával röviden végezhetünk. Tarthatatlanságát mindenki igazolhatja, akinek közelről volt alkalma népünk életét látni. Maga a külterjes gazdálkodás, amelynek természetével jár, hogy az év különböző szakai szerint rohamos munkatorlódások hosszú munkaszünetekkel váltakoznak, nevelte arra a magyar földművest, hogy a ritkán kínálkozó munkaalkalmat a végsőkig kihasználja. Ilyenkor fáradhatatlannak bizonyul. Aratás, hordás, cséplés idején napi munkaideje 16, nem ritkán 18 óra, rekkenő hőségben, silány táplálkozás, kevés pihenés mellett. S ilyen mérhetetlen pazarlás és csekély visszapótlás ellenére, életereje mégis olyan bőséggel buzog belőle, hogy kimerítő munkáját víg kedéllyel, hangos nótázással, tréfás évődéssel párosítja, alvási idejét mesemondással, muzsikával, beszélgetéssel rövidíti meg.

És hatalmas izomerejét és lelki rugékonyságát beleviszi nemcsak a mezőgazdasági munkába, hanem egyéb foglalkozásaiba is, az ipariba, a gátépítésnél, a bányamunkában. Külföldön — még a válogatós Egyesült-Államokban is — a magyar az a »kívánatos« elem, a melyért versenyeznek a munkaadók és hogy nem éppen éhbérért, bizonyítják az évenként több száz millióra rúgó hazaküldött megtakarításaik.

E tények bizonyító ereje elől a kifogások arra a térre csúsznak át, hogy népünk alkalmas lehet ugyan az időszakonként előforduló, hosszas pihenőkkel járó durva munkára, de soha bele nem tudna szokni azokba az aprólékos gondosságot, rendszeres állandóságot és türelmes pepecselést igénylő tennivalókba, amelyek a belterjes művelésben elmaradhatatlanok.

Ez sem egyéb megokolatlan föltevésnél. Rég megcáfolták már a tapasztalati adatok: a Kecskemét környékén virágzó gyümölcs-, uborka- és salátatermelés, Makón a hagyma-, Szege-den a paprika-, Nagyvárad mellett a bolgár rendszerű zöldségtermelés. —

A szellemi fogékonytalanság címén emelt váddal szemben nincs módunkban hasonló, kézzel fogható adatokat fölhozni. A tudomány még nem szerkesztett műszert, amellyel a fajok haladási hajlamosságának fokát meglehetne mérni. A közműveltség statisztikája, az írni-olvasni tudók százalékaránya, az iskolák és a tanulók száma, a kulturális és társas intézmények felsorolása mind csak a meglevő állapotot tükrözi vissza, de még mindig nem azt, hogy kialakulásához mennyivel járult a művelődési képesség, mennyivel egyéb tényezők.

Az embertan és a szociológia művelői közül kiváló tekintélyek, — mint Gobinau, Chamberlain, Ammon, — szálltak síkra egy szomorúan sivár elmélet mellett. Szerintük az emberiség két, egymástól külsőben-belsőben egyaránt csalhatatlanul megkülönböztetett fajtára oszlik: magasabb és alacsonyabb rendű fajokra. Az előbbieket viszik előre a haladást, az utóbbiak konok, kibékíthetetlen ellenzői. Ez a különbség pedig soha, semmi körülmények között meg nem változtatható természeti törvény és azért a két faj örökös, kiegyenlíthetetlen, a kiirtásig menő harcra van kárhoyztatva s e harc kimeneteléhez képest áll vagy dől az emberiség egész kultúrája.

A tudomány mai állása ez elméletet nem tette magáévá, hanem azon az állásponton van, hogy az emberi fajok között fejlődési képességük tekintetében különbség nincsen.

Finot és számos tudóstársa mélyreható kutatások alapján kétséget kizáróan megállapította, hogy a külön elnevezésű fajok közt a legfinomabb műszerek és legpontosabb mérések útján sem lehet a külsőségek élesen elhatároló különbségeit megállapítani. Testszín, koponyaforma, agysúly, haj s a többi testrészt és szerv nagymennyiségű és gondos összehasonlítása arra az eredményre vezetett, hogy az eltérések az ugyanegy változathoz tartozó egyedek között nagyobbak, mint a fajok között előfordulók. Nem is lehet másként. Hiszen bármelyik fajtához tartozzon is az ember, valamennyi élettani folyamata: táplálkozás, vérkeringés, szaporodás, lélegzés, idegélet azonos természeti törvényeknek hódol és egyforma körülmények között egyformán bonyolódik le. És nem tesz kivételt e törvények alól a szellemi tevékenység, az élettani folyamatok e legmagasabb megnyilvánulása sem.

Azok a különbözőségekt, amelyek egyének és fajok, testi és szellemi képességek között tagadhatatlanul megvannak, az átöröklés és a környezet befolyásából származnak. E kettő közül a döntőbb hatást a környezet gyakorolja, mert ha nem így lenne, az egész emberiség máig eredeti őállapotában maradt volna.

A változott körülmények okozta fejlődésnek legszembezőköbb példáját a négerekt közelmúlt történetében láthatjuk. Rabszolgakorukban őket nyilvánították annak az alacsonyrendű fajnak, amely külsejében, erkölcsében és szellemi képességeiben közelebb áll az állathoz, mint az emberhez. Róluk tartották, hogy megtestesítők minden gonosz és veszedelmes ösztönnek és hogy mindenkorra képtelenek bárminemű átalakulásra, hala-

dásra. Az elmélettel szemben az élet azt mutatja, hogy ma — a fõl szabadulásuk óta eltelt fél évszázad után — igen sokukról a legkörütekintõbb kémkedéssel sem tudják külsejük alapján megállapítani, vájjon néger-e vagy fehérek, úgy hogy teljesen végre sem lehet hajtani azt az amerikai rendszabályt, amely* még mindig arra kötelezné õket, hogy külön vasúti kocsikat, külön szállodákat használjanak.

Hasonló rohamossággal fejlõdtek ki szellemi tulajdonságaik. Észak-Amerikában kizáróan néger hallgatók számára 37 egyetem áll fõnn, maga a Howard-egyetem több mint 2000 tudori fokot osztott kis a néger nõk közül is sok száznak van fõiskolai oklevele. A newyorki szabadalmi iroda pedig már 400 néger találmányt szabadalmazott. A földmûvelés, tejgazdaság és baromfityényszítés terén elsajátították a legújabb rendszereket és ebben különösen asszonyaik vezetnek. Sõt eljutottak a mai gazdasági fejlõdés legmagasabb fokáig, a szövetségzés széleskörû megvalósításához. E szellemi és anyagi haladás eredménye, hogy közel 4 milliárd frank értékû ingatlan és 1 milliárd körüli ingó vagyon van ma már néger tulajdonban.

Ha arabszolgasorból alig félszázadja kimentett, ma is még megvetett, elnyomott ez a faj a korszerû elõmenetelnek ilyen jelenségeit mutatja fõl, minõsíthetjük-e azt a ráfogást egyébként fõlültesen odavetett, tudománytalan szóbeszédnél, hogy az ezer éve szabad államot alkotó magyar nép volna az egyetlen, amelynek nincs arravalósága, hogy a földmûvelés újabb módszereit megtanulja.

Ez ellen nem csak az érzés, a nemzeti öntudat emeli fõl tiltakozó szavát. Megcáfolja a tárgyilagosan megfigyelhetõ faji sajátosságok egész sorozata. Népünk értelmiségét magában véve már nyelve fényesen bizonyítja. Nemcsak hogy a népnyelv teljesen egyezik az iroda¹ mi val, de ez merít abból fõlfrissülést, újabb meg újabb kincseket. A magyar paraszt több szót használ, mint a Nyugat földmûvesei, jeléül annak, hogy gondolkozási köre tágabb. Fõl világosultságára vall, hogy nem ismer türelmetlenséget más vallásúakkal, más nemzetiségekhez tartozókkal szemben. Élénk érzéke van a közügyek iránt és szereti a társas érintkezést. Maradinak, élheterlennek pedig hogyan lehet az olyan fajtát minõsíteni, amely százezrivel vállalkozik arra, hogy neki menjen a »nagy víz«-nek, teljesen ismeretlen világba, amelynek, jõllehet nyelvét sem tudja, mégis hamarosan megszokja a mieinktõl annyira eltérõ viszonyait, jól boldogul ott és az új hazának hamarosan hasznos polgára lesz.

Örvendetes jelenség az a szíves fogadtatás is, amelyben népünk a Közművelődési Tanács és egyéb kulturális egyesületek ismeretterjesztő füzetait, előadásait részesítette. Vándor-előadók pedig szinte meghatározott részleteket beszélnek a tudásvágy ama szomjúságáról, amellyel földműveseink a mezőgazdasági újításokról szóló tanításokat magukba szívják.

Távoli eszményül említettük a dán paraszt műveltségét. Ne fáradjunk a példáért ilyen messzire. Menjünk el Borsod vármegye Mezőkeresztes, Gelej, Igrici községeibe, nem egy kisgazdával fogunk ott találkozni, aki elvégezte a középiskolát, azután haza ment a földet túmni, de szobájában megtaláljuk Petőfi és Arany, Jókai és Mikszáth munkáit.

Es a világháborúban is nem elismerte-e barát, ellenség egyaránt, hogy a magyar közkatoná, hagyományos vitézségén fölül, kezdeményezés, ötletesség, önállóság és alkalmazkodási képesség terén is túltett minden más fajon.

A természetes kiválás törvényszerűségei nyilvánulnak meg e testi és szellemi erőnyeiben. Évezredes küzdelemben külső és belső ellenséggel, szeszélyes éghajlatával, lenyűgözött társadalmi helyzetével, helyét csak úgy állhatta meg, hogy elméje megéledett, akaratereje megedződött, szívóssága megacélosodott.

Nem, urak, ne kicsinyeljük le a parasztot! Történelmünk e fordulópontján ismerjük el valahára alázatos főhajtással, hogy ő a magyarság igazi *nemzetfönn tartó* eleme.

Emlékezzünk csak vissza, hogy abban a sivár korban, amikor a nemzeti érzéstől éppen a vezető osztályok idegenkedtek el, a paraszt volt, aki hűségesen megőrizte nyelvünket és ezzel csiraképesen tartotta állami létünk szunnyadó magvát. Történelmünk egész folyamán, békében ekével, kapával, kaszával ő táplálta a hazát, harcok idején fegyverrel ő oltalmazta meg. Most is a legelső sorban neki jár a köszönet, hogy e világégésben országunk megmaradt.

És ugyanígy a jövőben is, ha létünket nem a magyar parasztra alapítjuk, homokra építünk csupán. Az ő munkásságának érvényre juttatása nélkül ez a földművelő ország fönn nem állhat.

Adjanak hát a vezetők minden eszközt a kezébe, amelynek segítségével kifejtheti pompás szellemi és testi képességeinek teljes gyümölcsözős égét, nyújtsanak számára munkaalkalmat, munkateret, szakokatást. És ne csak azt követeljék tőle, hogy *munkateljesítését fokozza*, de keltsék föl, élesszék *munkakedvét*, juttassanak részére olyan *haszonrészeseledést*, teremtsenek számára olyan életföltételeket, amelyekben a munka érvényre jutása

nemcsak kiaknázásában, de érdeméhez méltó megbecsülésében is kifejezést talál.

Ha mindezt megint elmulasztjuk, a fogékonytalanságot, tehetetlenséget, nehézkességet ne a parasztra toljuk rá. Szívesen, gyorsan és könnyű szerrel fogja ő a magyar haladás szekerét' előrevinni, ha képességeinek szabad és érdemes kifejtésében régi kerékkötők nem fogják akadályozni.

Ezeknek a kerékkötőknek egy másik kedvelt szólama az is, hogy a belterjes művelést életre hívni *a tőke hiánya miatt* nem lehet.

A tőke mindenhatóságának ez a föltétlen elismerése megint csak elavulóban levő, múlt századbeli hagyományokon rágódik. A múlt század folyamán a szervezési képesség és a vállalkozó szellem olyan élelmesen tudta kihasználni egyrészt a tőkék összpontosításának, másrészt a munka összesítésének termelő erejét, hogy révükön — különösen a világipar és a nemzetközi kereskedelem terén — soha sem képzelt teljesítményeket állított elő. Ezek a vakító eredmények sokakat ejtettek látási csalódásba a sikerek igazi forrásainak megítélésében. Abba a csalódásba, mintha a termelésben a tőke vinné az első szerepet és mellette a munka csak alárendelt segédszolgálatot teljesítene.

Ez a nézőpont pedig ellenkezik a közgazdaságtan legegységesebb tételeivel.

Ha sorrendben és fontosságban a tőke előzte volna meg a munkát, az egész emberi kultúrfejlődés elmaradt volna. Hiszen minden tőkét, azaz minden eszközt, amelynek segítségével az ember a természeti tényezőket a maga javára tudja hasznosítani, munka előzte meg, munka teremtette elő. Az első kovácszilánktól, amelyet fegyverül vagy szerszámul használt az őskorszakbeli ember, egészen a trust-fejedelmek páncélszobáiban fölhalmozott milliárdos értékekig, minden tőke: szerszám, fegyver, épület, gép, pénz, értékpapír nem egyéb, mint terméke az ember testi és szellemi munkájának.

A tőkegazdálkodás óriási eredményei sem azt jelentik, mintha a holt anyag vált volna úrrá az élő tevékenység fölött, hanem csak azt, hogy a *szellemi* munka, a számítás, kezdeményezés, szervezés hajtotta járomba a *testi* munkát és hogy vizsgálást követett el a testi munka rovására, amikor azt a több-lethasznót, amelyet voltaképpen .kettőjük együvé dolgozása hozott létre, aránytalan részben juttatta a vállalkozó, rendező, igazgató tőkésnek és kapzsi módon megrövidítette az eredményeket közvetlenül előállítókat.

A tőke és a munka jelentős égében ekként mesterségesen megzavart egyensúly akkor állt némileg helyre, amikor az izommunkás ugyanazt a fegyvert ragadta kezébe, amellyel leigázták: az eszmét, a tudományt, a szervezkedést. A munka érvényre jutásának kivívására nem a munkásmilliók nyers tömegereje lépett sorompóba, hanem a szellem hatalma. Az értelmiségi osztályokra a haladás, az igazságosság, az emberszeretet nevében igyekeztek hatni, — a munkásságra értéke tudatának, osztályönérzetének fölkeltésével és az összefogásban rejlő erő megmutatásával.

A szellemi erők eme harcában a tőke lépésről-lépésre hátrálni volt kénytelen. Maga a hasznossági belátás vezette rá, hogy az izommunka érdemét újabb és újabb engedményekben ismerje el. A munkásosztály életszintjének emelésével, magasabb díjazással, rövidebb munkaidővel, munkabiztonsági és munkásjóléti intézmények egész sorozatával maga nyitotta meg a biztosító szelepeket, nehogy bekövetkezzen a nagy robbanás, amely azzal fenyegetett, hogy minden tőke köztulajdonba megy át. Ez pedig azzal lett volna egyértelmű, hogy a tőke nem is egyenlő rangú tényezője többé a munkának, hanem alárendelten, a munka szolgálatába kerül.

Ennek a gyökeres gazdasági forradalomnak az elhárítására talán még ezek az engedmények sem lettek volna elégségesek, ha a munka értékének elnyomása a *mezőgazdaság terén* is ugyanolyan méreteket öltött volna, mint a *nagyiparban*. Akkor bizonyára ott is kiváltotta volna azt az ellenhatást, hogy a mezői munkások is a szocializmus tanai mellé tömörüljenek. Marx és orthodox hívei vitatták is, hogy a tőke és a munka viszonyára fölállított igazságaik változatlanul érvényesek a földművelési vonatkozásokban, hogy itt is a nagybirtok a termelékenyebb üzem, amely megkívánja, hogy a gazdálkodás nagy birtoktesteken, központi vezetéssel, gépek alkalmazásával és nagy munkástömegek összedolgoztatásával bonyolódjon le. Az olcsóbban dolgozó és többet termelő nagybirtok versenyét a Iris- és a középbirtok pedig nem győzvén, a nagybirtok föl fogja szívni a kisebbeket, a birtoktalanok egyre szaporodó tömege a mezői proletariátusba hanyatlik alá és munkáját a bitorló magánnagytőke ugyanúgy ki fogja uzsorázni, mint az iparban. Sem a haladás, sem az igazság nem tűrheti meg tehát, hogy a föld magántulajdonban maradjon, — azt is, mint az ipari termelő tőkét, az összesség hasznára köztulajdonná kell tenni.

Ez elméletet a tényleges élet nem igazolta. A rá alapított jóslásokat nem váltotta be. A kisbirtok általában termékenyebbnek és jövedelmezőbbnek bizonyult a nagynál, a paraszt birtokok száma és területe szaporodott, a kisbirtok jövedelmezőbb volt, mint a nagyobb, a nagy jobban eladósodott mint a kisebbek. Az iparral ellentétben tehát a kisebb gazdasági egységek bizonyultak magasabb — mert termékenyebb — gazdasági rendszernek és az általánosabb jólét forrásának.

Az iparnak és a földművelésnek ez. a meglepően ellenkező irányú fejlődése a közgazdasági tudományt az okok különbözőségének mélyreható kutatására ösztönözte.

E kutatások eredményeül Dávid Ede a termelési tényezők alapos vizsgálata útján meggyőző erővel bizonyította be, hogy az ipari és a mezőgazdasági termelés eredményeinek eltérő volta törvényszerű, mert *a termelési folyamatnak* és a körülötte lebonyolódó emberi *munkának különbözőségét* a kétféle termelő ág *természete* hozza magával.

Az ipari termelés ugyanis *technikai* folyamat. A munka *életlen tárgyak földolgozásából*, holt anyagok átalakításából áll. Több anyag és több munkás összehozásával tehát a termelés mennyiségét és gyorsaságát jelentősen fokozni lehet. A munka teljesítésének orozslánrészét a gép végzi, a munkás csak állandóan ismétlődő, azonos részletmunkával foglalkozik s a munka eredményére az egyéni különbségeknek, elhatározásnak, akaratnak alig van befolyása. A nagyipari munkás a gépnek csupán alárendelt jelentőségű alkotórésze, azért fönnakadás nélkül fölváltható, helyettesíthető.

A mezőgazdasági termelés ellenben *szerves* folyamat. A munkás csak hozzájárul ahhoz, hogy' *élő*, belülről növekedő, fejlődő *lények természetes fejlődését elősegítse*. A termelés gyorsasága és mennyisége sokkal inkább függ a természet folyásától, mint az emberi közreműködéstől. *Ez kénytelen ahhoz* simulni. Az alkalmazkodás pedig megköveteli a *munka egyénítését*, a természet ható erőinek figyelését, a gondolkodás önállóságát, a készenlét állandóságát, az elhatározás gyorsaságát. A gépek sem okoztak itt olyan változást, mint az iparban, mert nem járnak hasonló üzemi előnyökkel. Az évnak csak bizonyos szakaikban foglalkoztathatók, a munkahely folytonos változása folytán vándorolniuk kell és így nem készíthetők túlságosan nagy méretekben, nem táplálhatók közös erőforrásból; kihasználásuk ezek miatt nem olyan gazdaságos, mint a nagyiparban. Nem tették nélkülözhetővé a képzett munkást, sőt több, szak-

képzett, magasabb igényű munkás alkalmazását kívánják meg. Nem pótolják az állati mozgató erőt sem, amelyre trágyaképzés céljából egyébként is nélkülözhetetlenül szükség van. Nem szüntették meg a nagyszámban használatos kis kézi szerszám szükségét sem, mert nem képesek elvégezni azt a sok apró-cseprő, kicsinyes gondosságot igénylő, változatos kézi munkát, amelyet a mezőgazdálkodásban elhagyni nem lehet.

Ugyancsak e jellegi különbségekből folyik az is, hogy *a nagyiparban az agymunka teljesen elkülönült az izommunkától*. A munkás részletfoglalkozása fölöslegessé teszi, hogy ismerje a folyamat többi részét. Még kevésbé, hogy az egész termelési folyamatnak áttekintésével bírjon. Az üzemvezetéshez, a vállalkozói számításokhoz meg éppen nincs semmi köze, ezt az igazgatók és tisztviselők az ő részvételétől, elhatározásától függetlenül végzik el.

A mezőgazdasági foglalatosságnak ellenben lelke a *tudatos tervszerűség*. A kezdetleges, külterjes művelésben is elmaradhatatlan, hogy a gazda a termelésnek egész folyama alatt folytonosan szemmel tartsa a természet változó körülményeit, hogy azokat a saját érdekének megfelelő módon felhasználja vagy ellensúlyozza. Minden egyes mozzanatban ismernie kell tenni-valóinak okát, célját, következményeit, folytonosan mérlegelni, megválasztani, elhatározni a legcélszerűbbnek mutatkozó eljárási árnyalatokat. Még hozzá mindezt nemcsak a szoros értelemben vett termelésben, hanem a kereskedelmi részben is, a beszerzésnél és az értékesítésnél.

A belterjes gazdálkodás bonyolultabb változatossága még egyénibb tulajdonságokat, még hathatósabb szellemi közreműködést követel. A gazdának tervezői, igazgatói, vállalkozói szerepe még élesebben kidomborodik. Különösen amióta Liebignek a szerves és az élettani vegytanban tett fölfedezései nyomán az *alkalmazott mezőgazdasági vegytan* új korszakot nyitott meg a földművelés tudományában.

Elfogult túlzás volna viszont úgy tüntetni föl a munkának ezt a fensőbbiségét, mintha a tőke mezőgazdasági életünk újjászervezésében merőben elhanyagolható mennyiség volna. A belterjes művelés a magánosok részéről is bőséges befektetéseket kíván, azoknak a közműveknek és intézményeknek a létesítése pedig, amelyekben e nagy reform sarkallik, az államra ró óriási anyagi terhet.

Korántsem szabad tehát magunkat olyasmivel áltatni, mintha könnyű szerrel meg tudnók szerezni azt a tőkét, amely a tel-

jeseti kifejtett mezőgazdálkodáshoz szükséges. Bizony ehhez sok munka és hosszú idő kell. E nehézségek ismerése azonban ne csüggyessen bennünket el, — ellenkezően, ösztönözzön még inkább arra, hogy a tőke hiányát csak annál hathatósabb, odaadóbb munkakifejtéssel pótoljuk.

A jobb művelésnek vannak ugyanis részei, amelyek, ha nem is a legtokéletesebbek, de kezdetnek nagyobb kiadás nélkül jó sikerrel alkalmazhatók. Elsősorban ezekre tanítsuk meg a magyar gazdát. Tanítsuk meg, hogy merítsen bővebb segítséget *saját munkásságának* szorgosabb, ügyesebb, körültekintőbb *kifejtéséből*, abból a munkaerőből, amely az eddigi egyoldalú termelési rendszer mellett jórészt parlagon hevert.

Kihasználatlan erőink között a munka az, amelyet legkevésbé tudunk eddig kihasználni. Gazdag tartalék áll tehát rendelkezésünkre, mihelyt közgazdasági életünket arra az alapelvre helyezzük, hogy *nem a munka van a tőke kedvéért, hanem a tőke a munkáért.*

És a múlt századból itt ragadt vakbuzgó tőkeimádatlalt szemben ez az elv egyike azoknak a nagy eszmei változásoknak, amelyek a világháború tapasztalatai nyomán az emberiség jövője számára új irányt szabnak.

Már a háború második évében panaszkodtak az amerikai bankárok, hogy az Egyesült-Államokban a háborús üzletek nyereségeiből az arany annyira fölhalmozódott, hogy megtagadta eredeti rendeltetésének teljesítését, elveszítette *értékmérő* jellegét. Túlságos bősége éppoly általános drágaságot okozott, mint amelyet a papírpénz szertelen szaporítása szokott.

»Az arany nem ér semmit, ha az ember nem jön vele,« — hallatszik át a sóhaj az aranybornyú bálványozásának klasszikus hazájából. Szerényen beismeri hát már a milliárdos tőkék világa is, hogy a termelés tényezői között mégis csak a munka az, ami értékesebb a teljes hatalmúnak hirdetett tőkénél.

És ez a meglepő elégedetlenség annak kimondására készíti a nagy tudású Hegedűs Lórántot, hogy nagyon kellene csatlódnia, ha nem lépne a háború után a közgazdasági elméletek helyébe egy új elmélet, egy új törekvés, egy új szervezés, amelynek alapja nem lesz más, mint az *emberi munkának az arany és a pénz fölé emelése.*

A világháború nagy tanulságaiból kecsegtető ez a remény minden magyart meleg bizalommal tölthet el hazája jövője iránt, ha levonjuk a következtetést és a nagy tőke és a nagybiratok jogosulatlan dédelgetése helyén a munka érvényre juttatá-

sara, termékenységének előmozdítására, méltó haszonban részesítésének kivívására helyezük át magán- és közgazdasági életünk súlypontját.

Többet dolgozni! Nemcsak hazánknak, de egész Európának jövője ez irányelv keresztülvitelétől függ. Ezt a többdolgozást azonban életre hívni nem lehet anélkül, hogy a dolgozók méltányos igényeit tisztességesen ki ne elégítsük?!

Egyre jobban közelednünk kell ahhoz a tiszta, dogmáktól mentes társadalmi eszményhez, amelyet Menger határozott meg legszabatosabban akként, hogy *egyeknek kevésbbé sürgős szükségletére addig nem szabad sornak kerülni, amíg mindenki hozzá nem jut elemi szükségleteinek ellátásához.*

El lehet-e érni ezt anélkül, hogy a munka érvényes ül és énfk javára a vagyon jövedelmezősége olyan nagyméretű eltolódást ne szenvedjen, aminőt a mai jogi, gazdasági és társadalmi elrendezkedés keretében keresztülvinni talán nem is lehet? Erre a nagy kérdésre a dolgozók tömegei még idáig nem adtak mereven elutasító választ. Ma még van bennük hajlandóság, hogy törekvéseiket a ma uraival, a tőke és a birtok tulajdonosaival egyetértésben próbálják érvényre juttatni. Ha azonban a vagyon továbbra is önző értetlenségbe burkolózik a munka jogaival szemben, akkor csakhamar a mai rend teljes fölforgatását követelők kerekednek túlsúlyra.

Akit tehát az a meggyőződés tölt el, hogy még egy világháború megrázkódtatásaiból is, a hirtelen szökelléseknél biztosabban viszi előre a haladás ügyét a fokozatos, bár gyorsítandó ütemű fejlődés,— aki a túlzó újítók rombolásának főokát az elavulthoz való konok ragaszkodásban látja, — aki nemzetét meg szeretné kímélni a belső erőknek egymást kölcsönösen természetlenül fölemészto harcaitól, annak emberi és hazafiúi kötelessége minden tudását, erélyét, befolyását latba vetni, hogy a munka — a dolgozók jogos életigényeinek kielégítése útján — közmegegyezéssel jusson méltó érvényre.

jesen kifejlett mezőgazdálkodáshoz szükséges. Bizony élihez sok munka és hosszú idő kell. E nehézségek ismerése azonban ne csüggeszzen bennünket el, — ellenkezően, ösztönözzön *még* inkább arra, hogy a tőke hiányát csak annál hathatósabb, odaadóbb munkakifejtéssel pótoljuk.

A jobb művelésnek vannak ugyanis részei, amelyek, ha nem is a legtokéletesebbek, de kezdetnek nagyobb kiadás nélkül jó sikerrel alkalmazhatók. Elsősorban ezekre tanítsuk meg a magyar gazdát. Tanítsuk meg, hogy merítsen bővebb segítséget *saját munkásságának* szorgosabb, ügyesebb, körültekintőbb *kifejtéséből*, abból a munkaerőből, amely az eddigi egyoldalú termelési rendszer mellett jórészt parlagon hevert.

Kihasztnalatlan erőink között a munka az, amelyet legkevésbé tudunk eddig kihasználni. Gazdag tartalék áll tehát rendelkezésünkre, mihelyt közgazdasági életünket arra az alapelvre helyezzük, hogy *nem a munka van a tőke kedvéért, hanem a tőke a munkáért*.

És a múlt századból itt ragadt vakbuzgó tőkeimádatall szemben ez az elv egyike azoknak a nagy eszmei változásoknak, amelyek a világháború tapasztalatai nyomán az emberiség jövője számára új irányt szabnak.

Már a háború második évében panaszkodtak az amerikai bankárok, hogy az Egyesült-Államokban a háborús üzletek nyereségeiből az arany annyira fölhalmozódott, hogy megtagadta eredeti rendeltetésének teljesítését, elveszítette *értékmérő* jellegét. Túlságos bősége éppoly általános drágaságot okozott, mint amelyet a papírpénz szertelen szaporítása szokott.

»Az arany nem ér semmit, ha az ember nem jön vele,« — hallatszik át a sóhaj az aranybornyú bálványozásának klasszikus hazájából. Szerényen beismeri hát már a milliárdos tőkék világa is, hogy a termelés tényezői között mégis csak a munka az, ami értékesebb a teljes hatalmúnak hirdetett tőkénél.

Es ez a meglepő elégedetlenség annak kimondására készíti a nagy tudású Hegedűs Lórántot, hogy nagyon kellene csatlódnia, ha nem lépne a háború után a közgazdasági elméletek helyébe egy új elmélet, egy új törekvés, egy új szervezés, amelynek alapja nem lesz más, mint az *emberi munkának az arany és a pénz fölé emelése*.

A világháború nagy tanulságaiból kecsegtető ez a remény minden magyart meleg bizalommal tölthet el hazája jövője iránt, ha levonjuk a következtetést és a nagy tőke és a nagy birtok jogosulatlan dédelgetése helyén a munka érvényre juttatá-

sara, termékenységének előmozdítására, méltó haszonban részesítésének kivívására helyezük át magán- és közgazdasági életünk súlypontját.

Többet dolgozni! Nemcsak hazánknak, de egész Európának jövője ez irányelv keresztülvitelétől függ. Ezt a többdolgozást azonban életre hívni nem lehet anélkül, hogy a dolgozók méltányos igényeit tisztességesen ki ne elégítsük.

Egy^{re} jobban közelednünk kell ahhoz a tiszta, dogmáktól mentes társadalmi eszményhez, amelyet Menger határozott meg legszabatosabban akként, hogy *egyeknek kevésbbé sürgős szükségletére addig nem szabad sornak kerülni, amíg mindenki hozzá nem jut elemi szükségleteinek ellátásához.*

El lehet-e érni ezt anélkül, hogy a munka érvényesülésének javára a vagyon jövedelmezősége olyan nagyméretű eltolódást ne szenvedjen, aminőt a mai jogi, gazdasági és társadalmi elrendezkedés keretében keresztülvinni talán nem is lehet? Erre a nagy kérdésre a dolgozók tömegei még idáig nem adtak mereven elutasító választ. Ma még van bennük hajlandóság, hogy törekvéseiket a ma uraival, a tőke és a birtok tulajdonosaival egyetértésben próbálják érvényre juttatni. Ha azonban a vagyon továbbra is önző értetlenségbe burkolózik a munka jogaival szemben, akkor csakhamar a mai rend teljes fölforgatását követelők kerekednek túlsúlyra.

Akit tehát az a meggyőződés tölt el, hogy még egy világháború megrázkódtatásaiból is, a hirtelen szökelléseknél biztosabban viszi előre a haladás ügyét a fokozatos, bár gyorsítandó ütemű fejlődés, — aki a túlzó újítók rombolásának főokát az elavulthoz való konok ragaszkodásban látja, — aki nemzetét meg szeretné kímélni a belső erőknek egymást kölcsönösen természetlenül fölemészítő harcaitól, annak emberi és hazafiúi kötelessége minden tudását, erélyét, befolyását latba vetni, hogy a munka — a dolgozók jogos életigényeinek kielégítése útján — közmegegyezéssel jusson méltó érvényre.

MÁSODIK RÉSZ
A TERMELÉSI TÉNYEZŐK

I. FEJEZET.

Természet.

a) Fekvés, éghajlat, csapadékviszonyok.

A termelési tényezők. — Politikai földrajzi és égövi fekvés. — Hőmérséklet. — Időjárás. — Hegy- és vízrajzi viszonyok. — Csapadékviszonyok. — Dry farming. — Völgyzáró gátak és öntöző csatornák.

Az elméletben kápráztatóan tetszetős irányelvek sem bizonyulnak valóságosan alkalmazhatóknak az elénk tűzött közgazdasági és társadalmi föladatak megoldására, ha az ország *termelési tényezőivel* összhangban nincsenek.

Ismernünk kell tehát, mi áll rendelkezésünkre a termelés három tényezőjéből: a *természetből*, a *tőkéből* és a *munkából*, még pedig *mennyiségben*, *minőségben* és *fejlődési lehetőségekben* egyaránt.

Ennek az anyagnak a részletes ismerete a gyakorlati ellen-próbája annak, vajjon irányelveink csakugyan helyesek-e, vajjon követésük valósággal elvezet-e oda, hogy útjukon a kedvezőtleneket még előnyösebben tudjuk kihasználni, a kedvezőtleneket ellensúlyozni vagy éppen javunkra fordítani és mindezzel előmozdítani végső célunkat: a termelés nagyarányú, közhasznú megnövelését.

A termelés *természeti tényezői* között egyik legfontosabb az országnak *politikai földrajzi* értelemben vett *fekvése*. Egész fejlődésének irányát nagy mértékben szabja meg.

Hazánknak ez a fekvése nem volt a legszerencsésebbnek mondható. Határunknak kisebb részén, csak némely osztrák tartományban érintkezünk a miénknél fejlettebb, előrehaladottabb kultúrájú szomszédokkal. Ellenben hosszan elnyújtott háromnegyed körben — Galiciától Montenegróig — csupa olyan nép vesz körül, amely elmaradottabb nálunk. Ingadozó, elmosódott határzóna gyanánt fekszik így hazánk nyugati és keleti jellegű fajok között. Közéletünkön, fölfogásunkon, életmódunkon a kétféle sajátosság vegyesen uralkodik. Hajlamaink eleitől fogva erősen vonzottak a nyugati kultúrába való beol-

vadas felé és fejlődésünkre — a római egyházhoz történt csatlakozásunktól a középponti szövetséghez tartozóságunkig — nagyjában ennek a vonzóerőnek a befolyása nyomta rá bélyegét. Mindenkor voltak azonban olyan hatalmas áramlatok is, amelyek a Kelettel együttartásban vélték a nemzet boldogulását föllelhetni. E kétfelé húzó belső erők mellett még külső befolyások is, a tőlünk keletre és délre fekvő mozdulatlan nagy tömegek tehetetlenségi ereje nehezedett visszatartó holt súly gyanánt a Nyugat haladásával lépést tartani törekvő igyekezetünkre.

Mindez nagyobb erőfeszítést igényelt tőlünk és kevesebb sikert juttatott számunkra, mint az olyan kedvezőbb fekvésű népeknél, amelyeket minden oldalról magasabb fejlettségű, haladni egyformán vágyó ország környez.

A világháború után kedvezőbb helyzettel számolhatunk. A Nyugat és a Kelet irányzatait elválasztó nagy ellentét, lia teljesen meg nem is szűnt, de javunkra eltolódott. Bulgária és Törökország már eddig is fölismerték, hogy boldogulásuk föltételeit nem alapíthatják másra, mint a középponti nagyhatalmakkal egyetértő kultúrtevékenységre. Remélhetjük, hogy valódi érdekeik világosabb fölismeréséből a többi Balkánállam szintén rövid idő alatt ez államesoport köré fog tömörülni.

Forradalmi átalakulásának befejezése után többé Oroszország sem lesz a sötétségnek, az önkénynek és a kifelé terjeszkedés vágyának állandóan fenyegető rémóriása, hanem elfoglaltan saját belső elrendezésével, fölhagy a minden szlávokat ellenünk uszítás külpolitikájával és — amint magának ugyancsak nagy szüksége lesz rá — békés munkánk zavartalan végzésére nekünk is nyugtot hagy.

A politikai térképen várt változások helyett — mint említettük — a régiben maradt határvonalakon belül vár politikai földrajzi fekvésünk szempontjából ránk a kedvező fordulat. Többé nem az elválasztó ütközőnek a szerepe lesz osztályrészünk Nyugat és Kelet összeütközései között, sem pedig a kétféle rossznak lerakó telepée, hanem az eddigi akadályozók helyén, egy részükben közös felfogású, együttes munkatervű segítő társakat, más részükben legalábbis megbékült, őszintén semleges szomszédokat nyerünk.

A politikai földrajzi fekvésnél közvetlenebb és döntőbb természeti tényező az *éghajlat* és az *időjárás*. A kettő az *égövi fekvésből* s a *hegy- és vízrajzi viszonyokból* származik.

E tekintetben körülményeink eléggé kedvezők. Országunk a mérsékelt égöv alatt fekszik, de a hőmérséklet átlagosan 2 fok

Celsiussal melegebb, mint ahogy a fekvéstől várhatnánk. Kiváló minőségben teremnek meg és teljesen megérnek a délibb éghajlatot kívánó termelvények is: tengeri, szőlő, dinnye, paradicsom, barack, úgy hogy a legváltozatosabb és legjövődelmzőbb mezőgazdasági üzemek okszerű kombinálása válik lehetővé. Sem olyan égető hőség, sem olyan dermesztő hideg nem szokott tartósan vagy sűrűn előfordulni, ami a szabadban végzendő munkát lehetetlenné tenné. Az éghajlat szélsőségei a múltban gyakoriabbak voltak, de az utolsó évtizedben az időjárás föltűnő — részint előnyös, részint hátrányos — változáson ment át. A téli fagy szórványossá lett, ami annyiban rossz, hogy elmarad a fagnak a talajt jótékonyan mállasztó behatása, gyakran jelentkeznek ellenben fagyok kora tavasszal és tetemes károkat okoznak, különösen szőlőben és gyümölcsben. Maga a tél egészében enyhébb hőmérsékletű lett, bőséges csapadékkal; hosszúra nyúlása azonban ősszel is, tavasszal is akadályozza a mezei munkának idejében végzését.

Az időjárás eme megváltozása a külterjesen szemtermelő mezőgazdaság számára gyöngé, sőt rossz terméseket hozott. Ellenben az egész év folyamán egyenletesebbé vált időjárás a belterjes gazdálkodást jól szolgálja, mert éppen a kényesebb növényfajtáknak kedvez. Ártalmait pedig a kertészeti védekezésnek gazdag változatosságú módszereivel sikeresen el lehet hárítani.

Az éghajlatra nagy befolyást gyakorló *hegyrajzi* viszonyok közül javunkra van, hogy az ország északi és keleti részén a magas hegyvidék megvédi a Nagy Alföldet attól a hideg északi szélétől, amely Oroszországot a Fehér-tenger felől akadálytalanul; söpri végig és kietlen pusztasággá változtatja a steppek kitűnő, talajú földjeit. Hátrányunk viszont, hogy hegység és síkság nem oszlik el váltakozva, hanem míg az ország egyik részén hegláncolatok szakadatlan sora fonódik egymásba, az Alföld széles rónaságát egyetlen domb sem szakítja meg. A hegyek között ennél fogva nincs elég alkalmas terület a földművelésre^ a közlekedés és a hozzáférés nehézségei pedig az ipartelepnek nagyobb arányú fejlődését gátolják, sőt a bányák, erdők, hegyi legelők jövődelmesebb kihasználását is. A Nagy-Alföld iparosodását viszont a hegyek mélyében rejlő nyersanyagok távoli volta akasztja meg, sőt a kő- és faanyag hiánya miatt az út és házépítés drágasága a mezőgazdasági haladás elé is nehézségeket gördít.

Vízrajzi viszonyaink között legsajnálatosabban a *tengert* vagyunk kénytelenek nélkülözni. Nemcsak forgalmi szempont-

bói érzékeny hiány ez, hanem éghajlati következményeiben is. Meg vagyunk fosztva attól a mérséklő, kiegyenlítő befolyástól, amelyet közeli tengerek nagy víztömege és az apály-dagály szabályosan váltakozó mozgása a szárazföldre gyakorolni szokott. Pedig az éghajlatnak ez az egyenletessége mozdítja leg-hathatósabban elő a belterjes művelést. Folyamaink nagy száma és vízbősége sem pótolja ezt a hiányt, mert a folyóvíz sebes mozgása és szabálytalan időszakonként változó mennyisége éppen nem hat kedvezően az éghajlat egyenlősítésére, sőt főoka a csapadék károsan szeszélyes eloszlásának.

Ezek a körülmények gyakran fölszínre is vetik azt a véle-ményt, hogy a belterjességet *időjárásunk megbízhatatlansága* miatt soha meghonosítani nem tudjuk és a magyar gazda mindig kénytelen lesz az egyszerűbb művelésnél megmaradói, a kisebb kockázattal járó, az idő kiszámíthatatlanságát jobban tűrő szemtermelés mellett és hogy számára a mezőgazdasági üzem szövevényessé tétele nem jelentene egyebet, mint olyan munka- és befektetési többletet, ami jövedelmező éppen nem volna.

Ez a sötétben látás túlzott. Ma már tudományos értékű megállapítás, hogy hazánk *éghajlata* három különböző éghajlat végy ül ékéből származik. Egyik a *déleurópai*, amely a Földközi-tenger hatása alatt áll, a második a *nyugateurópai*, amelyre az Atlanti-óceán gyakorol befolyást, a harmadik a *keleteurópai*, amely meglehetősen azonos a tengertelen nagy ázsiai szárazföld éghajlatával. Mind a háromban változás akkor áll be, amikor a befolyásoló tengerek vize a közeli szárazföldek hőmérsékleténél melegebbre vagy hidegebbre válik. Mi a háromféle változás mindegyikét megérezzük és emiatt időjárásunk kevésbé megbízható, mint az egyféle befolyás alatt álló vidékéké, mert a háromféle behatás közül különböző időpontokban kerekedik egyik vagy másik túlsúlyra a többi fölött. Szerencsére a legkárosabbnak, az ázsiai szárazföldinek ártalmaitól a Kárpátok eléggé védnek és a két tengeri éghajlat kedvezőbb befolyásából több szokott érvényre jutni.

Ennek következménye, hogy az évi *csapadék* rendszerint nem olyan csekély, mint aminőről panaszkodni szokás. Legkevesebb a Kis-Alföldön és a Közép-Tisza mélysíkján, de ott is kitesz évi 5—600 millimétert. A Nagy-Alföld egyéb részein és az alacsonyabb hegy- és dombvidéken 6—700, magasabb helyeken 700—1400. Az ország négyötödrészében általában meghaladja az évi 600millimétert. Ez pedig elég a legbelterjesebb művelésre.

A mintaszerű gazdálkodást folytató Csehország, valamint Németország sem részesül évi 500 milliméternél több csapadékban.

Ami azonban tagadhatatlanul káros a magyar földművelésre, az a csapadék aránytalan *időbeli* eloszlása. Az északról ősszel és télen érkező felhőtömegek beleütköznek a Kárpátokba, ott eső vagy hó alakjában óriási mennyiségben lehullanak és nagyobb esőzések alkalmával vagy hóolvadáskor rohamosan száguldanak le, megtöltve a folyók medrét, sőt azontúl is kiáradva, az újabbban kora tavasszal beállni szokott meleg folytán az elpárolgás túlságos sebesen megy végbe s a vízgőz gyakori, bő esőzésben csapódik le újra. Ez azonban csak a nyár elejéig van így, amelynek első fele rendesen eléggé, sőt túlságosan is nedves. A nyár második felében ellenben az erős napsütés és a levegőnek egyre növekvő szárazsága miatt a talajból elpárolog minden nedvesség, augusztusra a föld valósággal kiég, megrepedezik, sziklakeményre szárad össze s a később érő növények kiasznak. Sőt kiterjed a károsodás a következő évre is, mert a szikkadt talaj megmunkálásának nehézsége, majd az átmenet nélkül ismét hirtelen beálló, szakadatlan őszi esőzés miatt az őszi szántás egy része elmarad.

A nedvességi viszonyok ez ártalmait azonban a földművelés haladó tudománya nagyrészt már ellensúlyozni tudja. A talajnedvesség megőrzését az is előmozdítja, ha az aratás után a tarlót sekélyszántással mindjárt alábuktatjuk és tárcásboronával megporhanyítjuk. Ez által a talajba keveredik a növénygyökere és le nem vágott szalmája, valamint a sok gaznak, gyomnak induló tenyészet, ami egyébként valóságos szivattyú módjára szívja a nedvességet a talaj felszínére. Sőt vele megbontjuk magának a földnek a hajszálcsovességét is, amely hasonló káros módon működne. A debreceni gazdasági akadémia földjein rendszeres vízvizsgálatok igazolták, hogy az ősszel szántott föld a tavasszal szántottnál 60 centiméter mélységig annyival több vizet tartalmazott, amennyi 28 milliméter teljesen föl-fogott esőnek felelne meg.

Nálunk — azonban hivatott szakértők szerint — ősszel a földnek *felét sem* szántják föl. Az ilyen kártékony mulasztás nemcsak széleskörű fölvilágosítást mozgalmat tesz megokolttá, hanem akár olyan erélyes hatósági beavatkozást is, hogy a tehetősebb gazdákat kényszereszközökkel szorítsuk rá a korai szántásra, azoknak pedig, akik önhibájukon kívül nem tudják elvégezni, hozzunk közérőt segítségükre.

A talajnedvesség megtartásának bonyolultabb rendszereit is széles körök részére meg kell ismertetni. Törpebirtok számára ajánljuk a *Demcsinszki-éle átültető* eljárást, a búzának kerti művelését. Ez évenként körülbelül 70 munkanappal vesz többet igénybe, mint az egyszerű művelés, megbízható adatok szerint azonban hektáronként 50—60 métermázsa termést hoz. Paraszt birtokon a *feltöltő* eljárást kellene általánossá tenni, ami nem kíván ilyen sok munkát és mégis megkésztet a nálunk szokásos átlagtermést. Közép- és nagybirtok számára való a *Campbell-féle talajművelés*, amely talaj porlasztó és tömörítő gépek beszerzését és így nagyobb befektetést igényel, de ellenértékül, a nálunk is már foganatba vett kísérletek szerint, hektáronként 4—20 mázsával szolgáltat nagyobb eredményt, mint a teljesen azonos minőségű, barázdaszomszéd föld egyszerű művelése.

Mindezek a *dry farming* módszerek természetesen csak arra való, hogy a talajnak már meglévő nedvességét tartsák meg; amint mondani szokás, hogy a tavalyi esőt az idénre tegyük el. Az emberi elme és akarat azonban nem állt itt meg. Ki tudja javítani a csapadék eloszlásának aránytalanságait, sőt hóbortnak vélt ábrándot is valóra váltva, mesterségesen csinál esőt.

Az ember törekvése eleinte csak addig terjedt, hogy védekezzen az elem támadása ellen, amely a folyókban koronként felgyülemelő víz tömegeinek hirtelen lezúditásával életet és vagyont pusztító gonosz ellenség gyanánt tört rá. E pusztításokat a folyamok szabályozásával, a meder mélyítésével és tisztogatásával, védőgátak, átmetszések, árterek létesítésével sikerült megakadályozni vagy legalább korlátok közé szorítani. Az elem semlegesítése azonban mindég csupán kezdete az igazi kulturmunkának. A további lépés, hogy az ellenséges tényezőt megnyerjük szövetségesül, munkatársul. Szorgalom és tudás a folyamok vízével szemben ezt a lépést is sikerrel tette meg. A lero-hanni készülő víztömegeket a hegyek lábánál nagyszabású völgyzárógátak fogják meg, amelyek nem engedik, hogy a víz szabálytalan időközökben, egyenetlen mennyiségben fusson le, hanem zsilipek segítségével akkor és annyit bocsátanak le, amennyire a hiányzó eső pótlására éppen szükség van.

Ez a berendezés nagy költséggel jár ugyan, de előnyös hatását kétféleképpen érezteti. Az egyenetlenebb mennyiségben és időben lefolyó víz el párolgása egyenetlenebben és szabályosabban jelentkező eső alakjában tér vissza, ha pedig egyéb körülmények ezt is meggátolnák, a szükséges mennyiségű vizet *gyűjtő, elosztó*

és öntöző csatornák hálózata útján a szomszjas földre közvetlenül lehet juttatni.

Ilyen öntözőművek varázsolták dúsán termő földdé a terméketlen Egyiptomot, virágzó kertté Lombardiát. Ezek tették magas mezőgazdasági fejlettségű országgá Dániát, Hollandiát, Belgiumot, Francia- és Németországot.

A technikai haladás eme nagyszabású vívmánya hazánkban alig nyert még alkalmazást, pedig folyóinkban a legnagyobb méretű öntözőcsatorna-hálózat állandó táplálására elég víz volna. Maga a Tisza nyáron 200.000, áradáskor 350.000 köbméter vizet szolgáltat másodpercenként, elégségeset arra, hogy belőle a Nagy-Alföld 5—600 milliméternyi természetes csapadékát kiegészítsük a hiányzó további 2—300 milliméternek megfelelő öntözéssel, akár az egész Nagy-Alföld 11'5 millió holdnyi területén. Még pedig annál inkább, mert a mezőgazdaság haladásában az *elárasztás*, ami vízpazarlással és a fokozott elpárolgás következtében a növény életerejének túlságos megerősítésével jár, ma már kezdetleges eljárásnak minősül. A korszerű rendszer a *locsolás* és a *permetezés*, amely több munkát kíván ugyan, de ezzel szemben a növényt okszerűbben táplálja és kevesebb vizet vesz igénybe.

A magyar földművelés belterjessé tételének a természeti tényezők között csak egy állja útját: a csapadék aránytalan eloszlása. Minthogy pedig van rá lehetőség, hogy ezt az akadályt elhárítsuk, ezt a lehetőséget valóra kell váltanunk és a völgyzáró gátakkal kombinált öntözőcsatornák kiterjedt nagy hálózatának megépítését a legsürgősebben végrehajtandó feladatok közé kell sorolnunk.

Elmaradhatatlan föltétele ez a többtermelésnek. Nélküle csakugyan üres, a gyakorlatban keresztül ül vihetetlen jelszóvá alacsonyul le.

Létesítése kétségkívül nagy befektetést kíván és minthogy közvetlen jövedelmezőséget nem nyújt, a feladat terhe az államra hárul. Bizonyos azonban, hogy közvetett haszonra a legjobb befektetés, mert belőle állhat majd elő egyik legnagyobb problémán!: megoldása: a korszerű földművelés meghonosítása.

II. FEJEZET.

Folytatás.

b) Talajviszonyok, nyersanyagok, erőforrások.

A termőtalaj mennyisége. — Minősége. — Megoszlása művelési ágak szerint. — Erdőségek. — Vas és szén. — Vízi erők. — Földgáz. — Összefoglaló következtetések.

A természeti tényezők között nálunk egy sincs talán, amelyik mezőgazdaságunk fejlődésére olyan kedvező lenne, mint a *talaj*, mennyiségben és minőségben egyformán.

Országunk területe 32,482.000 hektár, ebből 30,646.000 hektár a mezőgazdaságilag hasznot hajtó terület. Valamennyi európai állam között nálunk a *legkisebb* a teljesen hasznavehetetlen talaj százalékaránya, mindössze 5.1%. Legközelebb áll hozzánk Ausztria 6%-kal; Németországban 9, Belgiumban 12, Olaszországban 13, Franciaországban 14, Nagybritanniában és Dániában 18, Oroszországban 19, Spanyolországban 20, Szerbiában 23, Bulgáriában 25, Romániában 26, Hollandiában 27, Svájcban 28, Görögországban 35, Svédországban 39, Portugáliában 46, Norvégiában pedig 71% a terméketlen terület.

Még ezt a csekély részt sem kell gazdaságilag mindenkorra elveszettnek tekintenünk. Évről-évre csökken a *kopár területek befásítása* útján. Ezt a módszert az illetők vagyoni viszonyaihoz mérten, részben hatósági támogatással, részben kényszer alkalmazásával, eddig is meglehetősen sikerrel¹ vettük alkalmazásba s a jövőben sincs egyéb szükség, mint hogy következetesen és lankadatlan eréllyel folytassuk a megkezdetteket.

Ellenben a legújabb időkig merőben hasznavehetetlen számba mentek a *szikés* földek, legfeljebb halastónak tudták fölhasználni. Nem mintha elég táplálóerőt nem tartalmaznának, ellenkezően, felső rétegeikben túlságosan is sok tápsó halmozódik föl, ezek nehezen oldódnak és ennek következtében a talaj a hozzá jutó nedvesség mértékéhez képest vagy ragadós péppé alakul át vagy sziklakemény kéreggé, de mind a két esetben megakadályozza az erjedési folyamat megindulását. A föld-

művelési vegytan haladása azonban ma már a szikföldet is jól termő, jövedelmező területté tudja változtatni. A túltengő sokat talajfordítás, trágyázás, kapálás és öntözés segítségével úgy elosztatják, hogy a megművel hetetlenek hitt talajban nemcsak haszonfák, hanem kenyérmagvak és takarmánynövények dúsan tenyésznek, sőt kerti vetemény és gyümölcs is. Az eljárás tetemes munkával és némi tőkebefektetéssel jár, de az eddig is jól bevált hazai kísérletek jogosulttá tennék, hogy előmozdítsuk az ilyen területhódítást, amelynek semmi árnyoldala nincs. Első sorban az állam, telepítéssel, olcsó kölcsönökkel és a talajfordításhoz szükséges gézeke rendelkezésre bocsátásával, másodsorban a magánvállalkozás is, amelynek bő tere nyílik itt arra, hogy saját tisztességes hasznát közhasznú tevékenységgel párosítsa.

A földművelés fejlődésére fontos tényező, hogy sokoldalú, egymást kölcsönösen kiegészítő, támogató üzemei számára kellő arányban álljon olyan talaj rendelkezésre, amely a különböző üzemek folytatására alkalmas.

A magyar föld megoszlása ebből a szempontból elég kedvező még, jóllehet e téren — mint említettük — sok hiba történt. *Szántóföld* a termőterületnek 44%-a, 14,295.000 hektár, *erdő* 27%-a, 8,767.000 hektár, *legelő* 12%-a, 3,880.000 hektár, *rét* 9.3%-a, 3,027.000 hektár. A többi kert, szőlő, nádas.

Hangsúlyozottan kell azonban e helyt is óvnunk attól a káros irányzattól, amely a szántóföldet a legújabb időkig a rét és a legelő rovására következetesen egyre csak szaporította. Még 1912-ről 1913-ra is a szántóföld 292.000 hektárral szaporodik, a rét 129.000, a legelő 61.000 hektárral fogyott. Minthogy pedig takarmányneműeket a szántóföldnek csak elenyészően kis részén termelnek, minthogy továbbá a rét és a legelő az okszerű kezelés hiánya miatt nem ad elég hozadékot, ha még hozzá kiterjedésük is folytonosan csökken, lehetetlen kellő mennyiségű állatot tartani és útjukon az elhasznált termőerő helyreállítására szükséges trágyát előállítani. Ezen az úton nemcsak a belterjes művelésre nem lehet áttérni, de a külterjes gazdálkodás eredményei is egyre gyatrábbak lesznek.

Ma még nem késő a téves útról visszafordulni. Talajunk kitűnő *minőségéből* már veszített ugyan, de a pusztítás még nem hatott el a mélyebb rétegekig. Gondosabb talajművelés és lelkiismeretesebb visszapótlás földünk buja őseréjét még helyreállíthatja, sőt tetemesen megnövelheti.

Földünk ugyanis az ország túlnyomó részében mély rétegekig gazdagon van telítve tápláló erővel. A Tisza mentén, külö-

nősen balpartján dús fekete áradványföld, a déli részeken humusszal telített fekete agyag, a Nagy-Alföld északi és északnyugati részein humuszos termékeny homok, dél és délkelet felé termékeny lösz vagy löszszerű vályog. Csupa olyan összetétel, ami növények táplálására kiválóan alkalmas. Ennek köszönhető, hogy mezőgazdasági termelvényeink valamennyije elsőrendű minőségű, főterményunka búza legjobb az egész világon, sikértartalmában olyan gazdag, hogy míg a németországi búzaliszt 100 kilogrammjából 141 kilogramm kenyeret lehet sütni, a mienkből 161-et.

Csapadékviszonyaink között különösen előnyös a talajnak az az *elrétegződése*, hogy az altalaj majdnem mindenütt finom homok, amely a nedvességet nem engedi leszivárogni a termőrétegből és csupán a Kis-Alföld némely részén annyira kavicsos, hogy a talajnedvesség jelentékeny részét áteresztí a mélyebb, a tenyészet szempontjából már figyelembe nem jövő rétegekbe.

Östermelésünknek jelentékeny részét szolgáltatják az *erdők*. Nemes és változatos faanyaggal vannak tele, amelyek alkalmasak mindenféle használatra és földolgozásra: tüzelőszernek, építőanyag, ipari célokra, —amennyiben 18.4%-uk fenyő, 25.8%-uk tölgy, 52%-uk bükk, cser, nyír és egyéb lombos fa.

A faneműek külkereskedelmi *kivitelünkben* számottevő összeggel szerepelnek, kiviteli többletük értéke 1913-ban 54 millió koronára rúgott. A hazai iparágak közül is a *faiparban* érték el a legnagyobb sikert. Az ipari termelés 1906 évi fölvétele szerint a belföldi termelés egyik ágában sem tudta fogyasztásunkat fedezni, a különböző cikkekben 18 és 97% között változó behozatalra szorultunk, egyedül a faipar volt, amely nemcsak ellátta az egész belső szükségletet, hanem 20%-kal termelt többet.

Ez eredmények ellenére meg kell állapítanunk, hogy a fa kitermelése és értékesítése ugyancsak sok élıhetlenséggel történik. Rengeteg érték az, ami a vállalkozási szellem hiánya és a közlekedés nehézségei miatt erdőinkben kárba vész, mert az idő a legdrágább faanyag tekintélyes részét minden haszon nélkül elkorhasztja. Nem kielégítő az állami erdők jövedelmezősége sem. Az állam tulajdonában 1,649.000 hektár erdő van és ez a nagy terület 1913-ban mindössze 63 millió koronát hozott, átlagban tehát hektáronként nem egészen 4 koronát, holott jól kezelt csehországi erdők, ugyanolyan természeti körülmények között, ez összeg tízszeresét jövedelmezik. Hivatott szakértőknek, egy volt földművelési miniszterünknek, kijelentése szerint,

a mi állami erdőink jövedelmezőségét sem volna nehéz 25—30 millióra fölvinni.

A gyámoltalanság' még nagyobb a községi és közbirtokossági erdők fáinak értékesítése körül. A lábon álló fát néhány nagyvállalkozó potom pénzen összevásárolja, hogy egymással kartelibe lépve, aránytalanul drágán bocsássák közforgalomba. Ennek következménye, hogy a termelő erdőbirtokos-közösségek, alig kapnak valamit, a fogyasztóközönség rovására pedig a nagytőke önző 'élelmessége kevés kézben mérhetetlen vagyont halmoz össze.

Ezek a közgazdasági és társadalmi tekintetek az államra sokkal messzebbmenő kötelességeket hárítanak annál, hogy csak erdőrendészeti tennivalókat gyakoroljon és némely magánerdőt vegyen szakszerű kezelésbe. Az állami erdők jövedelmét, több kereskedelmi szellem érvényre juttatásával, nemcsak az állambevételek szaporítása céljából kell fokozni, hanem azért is, mert az államnak, mint legnagyobb erdőbirtokosnak és erdőkezelőnek, leginkább áll módjában a faárak alakulását a közönség-javára saját nagyméretű termelésével befolyásolni. Néhány milliónyi beruházás erdei kis vasutakba, sodronykötélpályákba, fűrészmalomokba, félkészítményeket gyártó telepekbe, rövid idő múltán busásan kifizetné magát és egyúttal jó példát adna az erdőbirtokos közösségek irányítására. Ez úton lehetne kedvező föltételeket teremteni a *papíripar* föllendítésére, amelynek a fa a főanyaga; 1913-ban külföldről 43·8 millió korona áru papírt és papírneműt hoztunk be, aminek nagyobb részét könnyű szerrel elő tudnók magunk állítani, ha az állam és az erdőbirtokosok ráadnák magukat a fának ilyen módon történő értékesítésére.

Éghajlati és talajviszonyaink, amelyek pedig elsősorban döntik el valamely ország mezőgazdaságának fejlődési lehetőségeit, kellő fölhasználás és alkalmazkodás esetén mindezek szerint nemcsak megengedik földművelésünk előrehaladását, de bőséges alapot nyújtanak virágzó kifejlésztésére.

Az országok *ipari* fejlődésére viszont hasonló döntő befolyást gyakorol, hogy a természeti tényezők közül a *nyersanyagok* és az *erőforrások* milyen mennyiségével rendelkeznek.

A *nyersanyagok* között első sorban irányadó a *vas*, főalkotórésze a gépeknek és szállítási eszközöknek, — és a *szén*, az ezeket hajtó erő legnagyobb részének forrása. A vas azonban magas fajsúlyánál fogva, a szén pedig térfogata miatt, távolabbra csak drágán szállítható, ez pedig tetemesen növeli a termelési költsé-

get és azért nagyipar csak az olyan országban fejlődhetik ki, amelyben ez a két főnyersanyag bőségesen fordul elő.

Ezt a törvényszerűséget bizonyítja a sorrendben első három világiipari állam vas- és széntermelése. A világ évi 730 millió métermázسانی vastermeléséből az Egyesült-Államok 302, Németország 179, Nagybrittánia 100 milliót, a világ évi 12.000 millió széntermeléséből az Egyesült-Államok 4500, Nagybrittánia — az angol Indiával együtt — 2770, Németország 2600 millió mázsát termel évenként.

A hazai termelés ehhez képest elenyészően kicsi. Az 1913 évben 6 millió mázsa vasat termeltünk, 51 millió korona értékben; az európai államok közül előttünk állt Luxemburg 6.8, Svédország 7, Ausztria 20, Belgium 21, Oroszország 42 és Franciaország 49 millió mázsányi termelésükkel. Széntermelésünk ugyanez évben 102 millió mázsa volt, 108 millió korona értékben, ebből is a jobb minőségű, a fekete szén, csak 13 millió mázsa, 18 millió korona értékben; Belgium 230, Oroszország 266, Ausztria 389, Franciaország 413 millió mázsányi termeléssel előz meg bennünket.

Vastermelésünk nemcsak olyan csekély, hogy még zsenge iparunk igényeit sem képes kielégíteni, de emellett több mint negyedrésztét külföldre engedjük kimenni, hogy azután kész- és félgyártmány alakjában, a szállítási költséggel s a külföldi munkabérrel és nyereséggel megdrágítottan vásároljuk vissza, így 1913-ban készgyártmányban 72.2 millió, félgyártmányban 41.5 millió korona árú vasat hoztunk be. Ebben maga a nyersvas értéke 17 millióval szerepel.

Behozatalra szorulunk szénben is, amelynek szükséglete rohamosan emelkedik. A behozatal értéke 1910-ben 52 millió korona volt, 1913-ban már 108 millió; három év alatt az emelkedés tehát több mint 100%.

Ha ez adatok örvendetesek is ipari fejlődésünk szempontjából, viszont kétségtelenül rámutatnak, milyen nagy teher-túlsúlylyal vagyunk kénytelenek az ipar versenyében résztvenni, amikor külföldről ugyanannyi vagy még nagyobb mennyiségű vas és szén behozatalára vagyunk utalva, mint amennyit itthon termelni tudunk.

Rámutatnak azonban arra is, hogy széntermelésünk szükségessé teszi egyéb természeti *erőforrásaink* hathatósabb kiaknázását.

Vízrajzi viszonyaink folytán első sorban folyóink *vízi ereje* jön számba. Még pedig nem pusztán a kezdetlegesebb fölhasz-

nálás módja, a víz esésének közvetlenül hajtó ereje, hanem még inkább a technika ama haladásának fölkarolása, amely a víz mozgását villamos árammá változtatja és vezetékek közvetítésével messze távolban föl tudja használni.

A vízi erő mindkét alkalmazását, de különösen villamos árammá átalakítását, hatalmas méretekben veszik igénybe a nyugati országok. Nemcsak azok, amelyek otthoni szén hiányában iparukat teljes egészében vízi erőre alapítani kényszerülnek, mint Norvégia és Svájc, hanem olyanok is, amelyek szénben ugyancsak dúslakodnak. Így az Egyesült-Államoknak a különféle erőforrásokból származó összes villanyerő teljesítményét 7.6 millió állandó lóerőre becsülik, aminek 34%-át vízi erőből állítják elő. Németországnak 4000-en fölül van villamos telepközéppontja; ezek az ország lakosságának 66%-a számára juttatnak áramot és közülük 887 telep kizáróan a vizet használja erőforrásul. Franciaország 35%-át használja ki vízi erőinek; 2000-en fölüli telepközéppontját, amelyek a lakosság 40%-a lakta terület számára juttatják el az áramot, nagy részben vízi erő táplálja. Olaszország vízi erőinek 15%-át használja föl, körülbelül 1 millió lóerőnyi teljesítménnyel, Austria 933 központi villanytelepéből, amelyek 763.000 lóerőt szolgáltatnak, egyharmadrész származik vízi erőből.

Hazánkban mindeig ideig egyetlen nagyobb vízi erő telep sem épült. A kérdés elméleti tanulmányozásának is úgyszólván a lelegején tartunk. Van számítás, amely szerint egyedül a Tisza vízgyűjtő medencéjéből 4 millió lóerő nyerhető, ami 350 millió-mázsa szén fogyasztásával, több mint három évi széntermelésünk fölhasználásával lenne előállítható. Mások összes folyóink és patakaink erejének kihasználásából sem várnak többet 1*7 millió lóerőnél. Ismét mások a technika mai állása szerint kiépíthető vízi erők teljesítő képességét legalább 2 millió állandó lóerőre becsülik.

A létesítés azonban nem a számítások eltérő voltán fordul meg, hanem főképen pénzügyi nehézségekbe ütközik. A külföldön 2—300 korona befektetéssel már elő lehet egy lóerőnyi létesítményt állítani, nálunk ez összegnek legalább kétszeresével kell számolni. Ott egy-egy állandó lóerő évi üzemköltsége 20—30 korona, nálunk nincs olyan vízi erő telep, amely lóerőnként 50 koronánál kevesebb költséget igényelne.

A költségek magas volta és az, hogy kisebb telepek nem mutatkoznak gazdaságosnak, ismét csak az államra hárítja a föladatot, hogy közigazdaságunkat ennek a természeti erőfor-

rásnak a kihasználásához hozzájuttassa. A nagy beruházásnál pénzügyi szempontból is megtalálná számítását, ha monopóliumba venné a vízi erőből származó villanyáramszolgáltatást. A szakértőknek erre vonatkozó kiszámításai készen vannak és az állami bevételek jelentős szaporításával kecsegtetnek. E közvetlen nyereségnél fontosabb az a lökés, amelyet ez úton a közgazdasági élet föllendülésének adni lehetne. A mezőgazdaság és az ipar, a város és a falu egyaránt kitűnő hasznát venné ez erőforrásnak, még pedig egymással kapcsolatban, sőt egymást kiegészítően. A mezőgazdaságnak ugyanis épen a nyári félévben. tehát lakkor volna az áramszolgáltatásra nagyobb szüksége, amikor városi, különösen világítási célokra a villamos telepek kevésbé vannak igénybe véve.

A víznek erőforrásul történő ilyen fölhasználása szervesen összefügg a mezőgazdasági öntözést szolgáló művekkel: a völgyzáró gátakkal és a csatornákkal. Mélyen belejátszik továbbá a közlekedési viszonyok javításába is, aminek jelentőségét a maga helyén külön fogom méltatni.

Reméljük, hogy a jövő közgazdasági politikája a múlténál jobban fölismeri folyóvizeink sokszoros hasznosságát és hogy legalább a háború után, épúgy rá fog az illetékes tényezők figyelme terelődni ennek a nagy természeti kincsünknek a gyakorlati hasznosítására, mint ahogy a háború folyamán nyert megoldást egy másik jelentős természeti erőforrásunk értékesítésének régen vajúdó kérdése, az annyi reményt fölkellett, annyi csalódást okozott *földgázé*.

Emlékszünk, milyen osztatlan közöröm fogadta a földgáz váratlan fölbukkanását. Az egész magyar ipar gyors föl virágzását vártuk tőle, első sorban az elhanyagolt Erdély közgazdasági újjászületését. A közvélemény szívesen vette a földgáznak állami monopóliumba vételét, helyesen minősítvén olyan közkincsnek, amelyet nem szabad az öncélú magánérdekek prédájára hagyni. Az értékesítés eszközeit azonban sokáig nem tudtuk meglelni. Majdnem egy évtized telt el terméketlenül, tapogatózással, aggályokkal, tárgyalásokkal, holott az ügy képviselőházi előadójának annyira igaz szavai szerint minden egyes nap, amely megfosztott bennünket e nagy természeti kincsnek a használatától, egész gazdasági életünk számára mérhetlen károsodást jelentett.

Végre is német tőke és vállalkozási szellem segítsége kellett hozzá, hogy a háború második évében megalakuljon az első nagyobb szabású vállalat, a 20 milliós alaptőkájű Magyar Föld-

gáz Részvénytársaság, amely kezébe vette a föltárt gázmezők nagy részének kihasználását. A részvénytársasággal kötött szerződés országgyűlési tárgyalásári sok figyelemreméltó érv és ellenérv hangzott el a számítások és a munkaterv helyességéről, és ha a vita nem is szüntetett meg minden aggályt, vajjon megtaláltuk-e az értékesít esnek viszonyaink között legjobbnak mondható módozatait, egyelőre megnyugodhatunk abban, hogy e nagy természeti adomány nem fog többé teljesen parlagon heverni és hogy ez első komoly lépés megtétele után a tényleges keresztülvitel meg fogja mutatni a továbbhaladás célszerűbb útjait is.

Hozzájárult ez a tárgyalás a fogalmak tisztázásához a rendelkezésre álló mennyiség és érték felől. A várható mennyiséget 72—83 millió köbméterre becsülik, egy köbméter 8—9000 kalóriás gáz hőszolgáltatását pedig egyelőre 1.5 kilogramm 5500—6000 kalóriás szénével és így a kitermelhető földgáz összes értéke 3,600.000 koronát tenne ki. Habár tehát az első reménységek kissé túlzottan vérmeseknek bizonyultak is, mégsem lehet kicsinyelnünk azt az értéket, amellyel a természetbennünket megajándékozott, különösen összehasonlítva Feller becslésével, amely szerint az egész magyar nemzeti tiszta vagyon értéke nem tesz ki többet 41.5 milliárd koronánál.

Jó hasznát fogja a mezőgazdaság a földgáznak venni, mint olcsó erőforrásnak, mint világítószemek, különösen azonban mint a műtrágyagyártás előmozdítójának. Ilyen irányú értékesítésére 9 millió alaptőkével a háború alatt alakult meg a Magyar Nitrogén Műtrágyaipar Részvénytársaság. Kifejtendő működéséhez csak azt a közérdekű kívánságot fűzhetjük, hogy nagyarányú termelésével járuljon hozzá a belterjesség egyik nagy akadályának elhárításához: a műtrágya olcsóbbá tételéhez.

Az ipar terén a vegyi és a vasipar szolgálatára lesz a földgáz alkalmas. Ezekben a cikkekben a háború előtt maga Románia és Szerbia 36.8 millió frank értékű behozatalra szorult; ha tehát a belfogyasztás jobb ellátása mellett a Balkánt is megtudnók piacul szerezni, a háború megnehezítette erdélyi életviszonyok megjavítására a földgázban máris nagyjelentőségű segítséget nyertünk.

Összefoglalva azokat a tanulságokat, amelyeket a természetnek, mint termelési tényezőnek ebből a futólagos áttekintéséből leszűrhetünk, megállapíthatjuk hogy általánosságban kitűzött irányelveink a termelési tényezőknek erre a csoportjára minden tekintetben gyakorlatlan alkalmazhatók.

Mindaz, amit a természet nekünk a valóságban máris nyújt, kétségtelen világossággal arra utal bennünket, hogy a magyar jövő kibontakozását a földművelésre kell első sorban alapítanunk. Mindazt amit megtagad tőlünk vagy amiben fogyatékosan részeltet, nagyobb szakértelem, életrevalóság és szorgalom latbavetésével, vagyis több szellemi és testi munka érvényre juttatásával, módunk van pótolni vagy kiegészíteni. Ennek a több munkának, valamint az alapjául szolgáló létesítményeknek a kialakítására, szükségünk van egy tudatos és erélyes közgazdasági közvéleményre, ami egyedül az ismeretek egyetemes elterjedéséből és a munka értékének megbecsüléséből állhat elő.

Az előttünk álló nehézségeket kicsinyelnünk így se szabad. Leküzdésükre azonban merítsünk erőt a történelemnek és a társadalomtudománynak ama tapasztalati igazságából, hogy az emberiség kultúrversenyében legtöbbször az olyan népek viszik, amelyeknek a természet sokat adott ugyan, de nem ingyen, hanem értelmes belátás, férfias küzdelem és szívós kitartás megérdemelt jutalma fejében.

III. FEJEZET.

Tőke.

a) Ipari és kereskedelmi tőke.

A tőke különféle nemei. — Nagytőke, bankuralom. — Áru- és részletkereskedelem. — Visszaélések gazdasági és társadalmi kárai. — A tőke háborús viselkedése. — Pénzüntézet és egyéb reformok. — Községi takarékpénztárak. — Mezőgazdasági ingóhitel. — Községi üzemek. — Hitel-, fogyasztó- és termelőszövetkezetek. — Utóbbiakra kell a mezőgazdasági többtermelést alapítani. — Tisztultabb üzleti erkölcs szükségese.

Tőke néven foglaljuk össze azokat az eszközöket, amelyek közvetítésével a természet nyújtotta javakat a munka nagyobb értékűre változtatja át.

Ebből a meghatározásból folyik, hogy a tőke termelő értéke nem lehet vitás. Azok akiket köznéven a tőke ellenségeinek neveznek: a szocialisták — szabatosabban a kollektivisták — sem törnek a tőke megsemmisítésére. Ők is azt vallják, hogy ilyesmi egyértelmű lenne a termelés hanyatlásával és így a kultúra visszaesésével. Sőt éppen a tőke termelő erejének elismeréséből tartják megengedhetetlennek, hogy a jólét és a kultúra e hatalmas eszköze *egy* számbeli kisebbség *magántulajdonában* csak kevesek előnyét szolgálja, hanem azt követelik, hogy ez a nagy termelő erő az összesség hasznára menjen *köztulajdonba* át.

A mai termelési rend hívei viszont a tőkével való *személyes rendelkezés jogában* látják a haladás legfőbb mozgó erejét, az egyéni érdeket tekintvén a kezdeményezés, az iparkodás, a takarékoság egyedül elképzelhető kútforrásának.

Habár ekként a vita nem a tőke termelő értéke fölött folyik, hanem tulajdonjogának kérdései körül, a szenvedélyek kölcsönös elfogultsága mégis nemcsak sok túlzásra, hamis érvelésre, igazságtalan vádaskodásra vezetett, hanem a fogalmak öntudatlan vagy szándékos összekuszálására is.

Ebben a hangzavarban gyakran fölcserélik vagy egynek veszik a *kereskedelmi* tőkét az *iparival* és a *mezőgazdasággal*, a *pénzkereskedelmet* az *árúkereskedelemmel*, a *nagytőkét* a *kistőkével*. Holott mindezek természete, viselkedése és termelő

befolyása egymástól sokban eltérő és azért téves valamennyit egybefoglalva, egyforma elbírálásban részesíteni.

E különbségek szabatosabb figyelembe vételével is megállapíthatjuk azonban, hogy a magyar kereskedelmi tőke, a, hitelélet és az árukereskedelem, sem nagyban, sem kicsinyben, valami jó hírnévvel nem dicsekedhetik. A külföld — amennyiben egyáltalán vesz tudomást róla — nagykereskedelmünket és hitelvilágunkat jelentéktelennek, a nemzetközi viszonyokban számot sem tevőnek tartja, részletkereskedelmünket megbízhatatlannak, szigorú ellenőrzésre szorulónak. Saját közvéleményünkben pedig a kereskedelem valamennyi ágáról mély gyökeret vert az a fölfogás, hogy üzletembereinket, — a falusi szatócstól a legelőkelőbb bankvezérig — más tekintet nem vezérli, mint a lehető legnagyobb nyereségnek szemérmét nem ismerő kapzsi hajhászása.

Találkozunk hasonló elégedetlenséggel a Nyugat államaiban is. Ott azonban a kist okét és a részletkereskedelmet az ellen-szenv nem érinti, hanem majdnem kizáróan a nagytőke visszaélései ellen irányul. A tőkehalmozás szervezetei: a trustök, kartellek, ringek, koncernek keltik föl az elkeseredést, hogy a nagytőke egész termelési ágakat magának sajátít ki és a fogyasztók rovására az egészséges versenyt elfojtja. Növeli az ellenségeskedést, hogy a nagytőke így megszerzett hatalma és a tőle függők nagy száma révén, valamint az állam hitelszükségleteinek kielégítése fejében, a közügyek vezetésére — ugyancsak a saját önző érdekében — felelősség nélkül gyakorol jogosulatlan befolyást.

A bankuralom és a támogatására szolgáló politikai irányzatok azonban a külföldön tekintélyes ellennyomással is találkoznak. A dolgozó osztályok: az erős, független értelmiség, a szervezett ipari munkásság, a gazdag, művelt parasztság, megannyi erős féke a tőke egyeduralmának. Valamennyi büszke önérzetében annak, hogy nélkülözhetetlen tényezője a nemzeti termelésnek, közgazdasági iskolázottságával és szervezett föllépésével kellő korlátok közé tudja szorítani a tőke gazdasági és politikai hatalmaskodását és ki tudja kényszeríteni, hogy a kormányzást méltányosabb, kiegyenlítőbb szellemben vigyék.

A Nyugat államaiban a nagytőke működésének elbírálására kibékítően hat továbbá, hogy származnak belőle előnyök, amelyekben a nagyközönség is részesül: világrészeket összekapcsoló forgalom, távoli területek bevonása a nemzet érdekkörébe, kiaknáztatlan természeti kincsek föltárása, kísérletek támoga-

tása, találmányok közforgalomba hozatala, jobb és olcsóbb gyártási módszerek meghonosítása. Mindezek nyomán pedig sok új kereseti alkalom, velük az életmód általános javulása és kényelmi, sőt fényűzési cikkek széleskörű elterjedése.

Az ipari és kereskedelmi tőke eme közhasznáiból a magyar közönség vajmi keveset kap. A nagytőke messzevágó tervezésének, nagyszabású leleményének, idegen piacok meghódításának nyomát sem látjuk. Kicsinyes, ötletet nélkülöző, szűk szemhatárú tevékenysége alig terjed messzebb, mint hogy az olcsón beszerzett pénzt nagyobb kamatozásra helyezze el, hogy magának egyedárúságú előnyöket csikarjon ki a tömegszükségletekre és hogy a konjunktúrákat lelkiismeretlen mohósággal aknázza ki. Találó hasonlat, hogy a magyar tőkegazdálkodás jellege a béke idején is olyan volt, mint a fürdői üzlet, amely kéthónapos idény alatt egész esztendei nyereséget akar közönségéből kivenni.

Külön elítélést érdemel a magyar nagytőkének a háború előtt is már elharapózott *kartel*-gazdálkodása. Megokolt lehet ez olyan országban, ahol az ipari túltermelés megvédésére van hivatva és ahol kedvező kereseti viszonyok könnyebben elviselhetővé teszik a belőle származó áremelkedést. Nálunk azonban, ahol vékony keresetű tömegek elsőrendű szükségletei: szén, fa, vas, cukor, gyufa, ecet, ásvány olaj, sör, szesz, műtrágya néhány nagy bank kezében központosult, magában ebben az egy dologban meglelhetjük főokát annak, hogy a múltban is nagyobb volt az általános drágaság, mint a Nyugat magas élet-szintű, gazdag államaiban. Legviszásabb pedig, hogy az állani is tagja némely kartellnek és ezzel maga is árdrágítónak szegődik be, holott magánüzemeinek csak úgy van erkölcsi és közgazdasági jogosultsága, ha velük az árak közérdekű mérséklésére támaszt versenyt és ha gazdasági tevékenységével szociális irányban mutat követendő példát.

Jellegzetes különbség van a nyugati és az itthoni *részletkereskedelem* között is. A nálunk uralkodó megbízhatatlanság, megtévesztés az árú minőségéről, mennyiségéről, származásáról a megrendelések kierőszakolása, az ügynöki furfangok, fölösleges közvetítők befurakodása ismeretlen a külföldi részletkereskedelem világában.

Törvény- és rendelettárunkban csak úgy hemzseg a sok tiltó és büntető rendelkezés az erkölcstelen kereskedelem ellen, bizonyosságul, hogy nem üres vádaskodás, amit terhére szoktak tőni. De a sok tilalom alig javított a helyzeten. Törvény van a

borhamisításról, amellyel még mindég nem sikerült a külföld elvesztett bizalmát, piacait visszaszerezni. Törvény van a mezőgazdasági termények hamisításáról, amelynek egyik következménye, hogy sehol olyan szigorúan nem vizsgálják a lóhere arankamentességét és mégis nálunk terem a legtöbb arankás lóhere, országunk pedig valóságos lerakodóhelye az élelmiszerek külföldi hamisítványainak. Törvény van az ügynöki visszaélések meggátolásáról, de korlátait az élelmesség lépten-nyomon keresztül tudja törni vagy megtudja kerülni. Van továbbá rendeletünk a cégbejegyzésekre vonatkozó rendelkezések kijátszásáról, a csődtömegeből vagy egyéb helyről vásárolt árukészlet tömeges és gyors eladására ingerlő árusításáról, a jóhiszemű közönség megtévesztésére alkalmas »partie«, »alkalmi«, »occasio« címen hirdetésről, — és annyi más, valamennyi egy-egy újabb erőlködése a tisztességtelen kereskedelem ellen folytatott hivatalos küzdelemnek. Sajnos, a tapasztalat azt mutatja, hogy a jogszabályalkotás mindig mankón kullog a nyereszkeskedési vágy" mozgékonyasága után, töméntelen áldozatot szed ez, amíg megszületik a büntetőszakasz, azután nyomban kieszel valami új, még el nem tiltott furfangot vagy hamarosan kitanulja a paragrafusok hézagai között bujkálás körmönfont fogásait.

A pénz- és áru-, a nagy- és kiskereskedelem e sok fonákságának közgazdasági kártételeinél nem kisebb ártalommal van társadalmunk *széttagoltságára*, nemzeti összetartozóságunk lazítására .

Az angol, a német, a francia és általában a nyugati kereskedő a többi osztály teljes megbecsülésében részesül, nálunk a kereskedőkkel szemben a levantei jellegű, az örmény, zsidó, görög, cigány kufárkodás iránt tanúsítani szokott lenézés uralkodik. Szembeszökően nyilvánul ez meg különösen a társadalmi érintkezés terén, még a hitel- és kereskedelmi világ legmagasabb polcain állókkal szemben is. Mint ahogy a megszorult ember csak addig kedveskedik az uzsorásnak, amíg szüksége van rá, lelke mélyén azonban megveti és siet ezt vele éreztetni, mihelyt kényszerhelyzete megszűnik, úgy a mi társadalmunkban az üzletemberekkel szemben rendes bánásmód a jéghideg modor vagy lekicsinylő vállveregetés. Ők viszont a felsőbb körökben bántó pöffeszkedéssel és nevetséges hivalkodással, az alsóbbakban visszatartó alázatossággal és alattomos gyűlölködéssel igyekeznek visszafizetni a sérelmeket.

Ezek a társadalmi ferdeségek sokban hozzájárultak ahhoz a bajhoz, hogy a régi magyar középosztály vonakodik a keres-

kedelmi pályára lépni. Nagyobb előképzettség, több dolog és kisebb jövedelem mellett még mindig magasabbra értékeli a társadalmi megbecsülést, mint ennek hiányával az anyagiakban előnyösebb foglalkozást. Sőt közülük számosan tartanak attól is, hogy a könnyű lelkiismerettel szabadon száguldók versenyében az ő kényesebb erkölcsi érzékük csak megbénító túlterhelés volna.

A foglalkozási ellentétek átcúsúznak *felekezeti* területekre is. A kereskedelem többnyire a zsidóság kezében lévén, a tőke viszálya elhívják a zsidóellenes áramlatokat. Állandósággal ott lappanganak ezek társadalmunkban és olykor ki-kitörve elkeseredetten hangoztatják, hogy a zsidóság az arany borjú szertelen imádatában nem akar, nem is tud a nemzet testébe beolvadni, hanem változhatatlanul idegen, élődi elem marad. Ha pedig ezzel szemben más felekezetbeliek üzleti tisztességtelenségeit hozzák föl, azt felelik, hogy a zsidóság a maga anyagi sikereinek csábító példájával és erkölcsi fölfogásának lazaságával megméltelyezte már az egész magyar közéletet.

Az ipari és kereskedelmi tőkével és vele együtt a zsidósággal szemben tanúsított ez az ellenszenv a háború alatt még nagyobb arányokat öltött. Nem hiányoztak erre a tárgyilagos okok sem. Egyes kereskedelmi és iparvállalatok s a nagy pénzüzetek halálra magán a háborús nyereségei, amelyek a mérlegkészítés furfangjai után is elérték olykor az alaptőke 100%-át, az üzletvilág nagy részét méltán tüntették föl abban a színben, hogy a nemzet élethalálharcát nem tekintette másnak, mint a nyereség el nem szalasztható fényes alkalmának.

A tételes törvénybe nem ütköző ilyen cselekményekkel együtt napról-napra fölmerültek a bűnös közszállítás, a mesterseges árdragítás, a tilos üzérkedés büntetési, vétségei. Előfordultak ezek a külföldön is, — úgy látszik olyan tünetek, amelyek elválaszthatatlanok a magántulajdonú tőke háborús szereplésétől, — de mert ott a közgazdasági élet a békében is egészségesebb volt, a tőke háborús visszaélései a tömegek kisebb erkölcsi és anyagi károsodásával jártak.

A mi közönségünk igazán hazafias odaadással és meghatározó elszántsággal tűrte azt a nélkülözést, amelyet a háború kikerülhetetlen következményének tekinthetett, de annál szenvedélyesebb keserőséggel fogadta a tőke szívtelen kapzsiságából, rideg önzéséből származókat. S ez elkeseredéséhez méltán hozzájárulhatott fölháborodása a hirtelen meggazdagodottak rikító tetőzete, illetlen él vezet vágya és undorító közömbössége fölött.

A tőke ez ellenszenves és káros viselkedésének ellenhatása nem maradt el. A tömegek maguk tiszteletreméltó türelemmel óvakodtak minden erőszakos föllépéstől, ilyesminél azonban maradandóbb és mélyebb eredményekkel járó olyan törvényhozási újítások keletkeztek, amelyek alkalmasak arra, *hogy* a tőke kártételeinek legalább egy részét elhárítsák.

Mellőzve a múltó természetű intézkedéseket, amelyek a háború kényszere alatt a termelés, fogyasztás és a forgalom szabályozásának jól-rosszul keresztülvitt államszocializmusát csak átmenetileg hívták életre, a jövőre kiható alkotások közül e helyt csak a régóta sürgetett *pénzintézeti reform* két sarkalatos pontjának törvénybe iktatott megvalósítását emelem ki.

Hézagosan és ugrásszerűen fejlődött hiteléletünk egyik baja a pénzintézeteknek gomba módra, valóságosan »mérges gomba módjára« történt elszaporodása volt.

Az 1901 évben 723 bank és takarékpénztár állt fönn, az 1901—1905 évek átlagában már 1206, az 1906—1910 évekében 1630, az 1911 — 1913 évekében 2002. Holott a többszörte fejlettebb hitel- és kereskedelmi életű Ausztriában, amelynek nemzeti jövedelme Fellner számítása szerint 12.6 milliárd a mi 6.7 milliárdunkkal szemben, 1911-ben összesen 764 pénzintézet működött. A számbeli túltengés következményéül, a könnyelmű alapítás és a szakszerűtlen vagy rosszhiszemű vezetés egyre sűrűbben szedte áldozatait; 1850-től 1908-ig csőd, fölszámolás vagy beolvadás folytán átlagosan 4 pénzintézet szűnt meg évenként, 1909-től 1913-ig 177, évi átlagban tehát 27.

A közönségre rengeteg károsodással járt ez egészségtelen állapotnak a javítására alkalmasnak mutatkozik a *Pénzintézeti központról* alkotott törvénynek az a rendelkezése, hogy 20 milliónál kisebb alaptőkével a jövőben pénzintézet nem alakulhat. Ez a tilalom annak mindenestre elejét veszi, hogy ne alapsanak a jóhiszemű közönség rovására kezdettől fogva életre képtelen, megfelelő vezetésre be se rendezhető apró pénzintézeteket.

Az ennek következtében is fokozódó tőkeközpontosítás ellensúlyozására, de meg altruisztikusabb verseny támasztására is, kívánatos volna azonban, ha a törvényt azzal egészítenék ki, hogy a törvényhozás vegye ki a tilalom alól a *községi üzemű takarékpénztárakat*. Ezek tevékenysége tudvalevően nem az osztalék magasságára irányul, hanem a helyi hitelszükséglet méltányos kielégítésére és az elért nyereséget nem egyes magántőkések között osztják szét, hanem közcélokra fordítják. Eredményeik

megvilágítására kiragadom a Nagykőrösi Községi Takarékpénztár 1914 évi zárószámadásánAk adatait, amelyek szerint 200,000 korona alaptőke, a felek kímélése mellett és mindennemű hadi szállítás nélkül, 89.000 korona nyereséget hozott s a község bevételeit 74.000 koronával gyarapította.

A községi takarékpénztárak e közérdekű előnyei ellenére az eddigi irányzat létesítésüket éppen nem nézte jó szemmel. Az egész országban nincs több 21-nél, részben még az alkotmánytalan időkből származnak, vagy olyanok, amelyek alapítása nem jutott kormány hatósági jóváhagyás alá. A nagytőke ilyen formájú dédelgetése épúgy ellenkezik a magyar hitelélet javítására irányuló törekvésekkel, mint városaink, községeink jövedelmi forrásainak olyan égetően szükséges gyarapításával. A jövőben azért mindent el kellene követni a községi takarékpénztárak szaporítására. Megszűnnék ezzel a ferde helyzet is, hogy a városok és községek ugyanannál a pénzintézetnél, amelynél pénzüket elhelyezik, a betéti kamatnál több százalékkal magasabbat fizetnek kölcsöneik után, ami pedig annál kevésbé megokolt, mert az ilyen elhelyezések nagyjában változatlan összegűek s így a pénzintézetek számára úgyszólván az örökbetét előnyeit nyújtják.

Az alapítási bajoknál is fontosabb kérdést van hivatvamegoldani az úgynevezett mozgásrendszer életbeléptetése.

A Pénzügyi központról szóló törvény egyik rendelkezése szerint a központ támogatásában csak olyan intézet részesül, amely aláveti magát a központ felülvizsgálatának, vagyis annak^ hogy üzemvezetését szakszerűen ellenőrizzék. Hazánkban nemzetiségi pénzintézetek saját jószántukból már a múltban elfogadták ezt a rendszert, amelynek célszerű voltát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a revíziós kötetekben álló 156 román és 140 szász intézet között nem volt egy sem, amely a háborút megelőzőt másfél évtized alatt működését bármi okból megszüntetni lett volna kénytelen.

E kétféle újítással azonban a magyar hitelélet egészséges megszervezését kimerítettnek még nem tekinthetjük.

Égető szükség van új, jó *hiteltörvényekre*, amelyek egyfelől biztosítják a tartozások gyors, biztos és olcsó behajtását, másfelől szüntessék meg az aránytalanul nagy per- és végrehajtási költségek mesterséges, gyakran meddő szaporítását. Sőt arról az előzetes védekezéstről is jó lenne gondoskodni, hogy a könnyelmű, túlzásba vitt hitelezésből származó károsodás a hitelezőre is háruljon vissza. A tisztviselők eladósodásától pedig, a magyar

közélet e sajátos betegségétől, könnyű szerrel meg lehetne legalább a jövő nemzedéket óvni, ha vagyontalan köztisztviselő számára jogvédelem alá tartozó kölcsönt más, mint az állam nem adhatna, viszont megokolt esetben az állam a mai fizetési előleg mintájára, de annak kiterjesztésével, köteles volna a tisztviselőt fizetéséhez arányosított kölcsönben részesíteni.

Nem törvényi rendezés, de kormányzati tennivalók keretébe tartozik továbbá, hogy a *hitelvilág tevékenysége a mezőgazdasági szükségletek* kielégítése felé terelődjön. Ne értsük e kíváncsalom alatt a pénzügyintézetek ama törekvésének előmozdítását, amelyik a többtermelés jelszava alatt üzleti körét a gazdálkodás közvetlen vitelére akarja kiterjeszteni, hogy belőle a maga számára hozzon ki nagy nyereséget. Az összesség érdekeire sokkal kívánatosabb volna, ha a tőke, megmaradva eredeti rendeltetése mellett, azzal szolgálná a földművelés föllendítését, hogy a belterjességhez szükséges tőkét bocsátaná a gazdák rendelkezésére.

Az akadályok általánosan ismertek. Tudjuk, hogy nagy az ellentét a hitel mozgékony természete és a mezőgazdaságban hosszabb időre lekötöttsége között. Szervi baja ez egész közgazdasági életünknek. Az ellentét áthidalására azonban a mezőgazdaság viszonyaiban is találhatunk olyan megoldásokat, amelyek mindkét felet kielégíthetik. Ilyen a *lajstromhitel*, amelynél a gazda mezőgazdasági felszerelése nyújt fedezetet, — a *zöldhitel*, amelynél a forgalomba még nem hozható termés, — a *jelzálogbiztosítás*, amelynél a kölcsön életbiztosítással van egybekötve és az utódokra az ingatlan tehertől mentesen marad. Meghonosításukkal a pénzügyi körök nagyobb lökést adnának az ország egyetemes fejlődésének, mint saját földművelési vállalkozásaikkal. Viszont a nyújtott hitel megfelelőbb biztosítására közönségünknek is át kell térni a külföldön általános *egybank*-rendszerre, arra hogy összes hitelszükségletét egy intézetnél bonyolítsa le. Ezzel vagyoni viszonyairól állandó és tiszta képet ad mindenki, a kölcsönös üzleti érdekkapcsolatot szorosabbra fűzi, úgyszólván személyi jellegűvé teszi.

Az árúnagykereskedelem terén a *kartellgazdálkodás* az, amit erősen korlátozni kell. A háborús ellátás nehézségei szükségessé tették ugyan, hogy termelés és forgalomba hozatal központokba tereltessek, a közgazdasági élet rendes menete megköveteli azonban, hogy ez a központosítás azonnal megszűnjék, amint a közösség érdekére nélkülözhetővé válik. A háborús központok feloszlása után a többi kartell föl ül vizsgálatára is

sornak kell kerülni és kartell be állást nem szabadna engedélyezni, csak a legteljesebben nyilvános tárgyalás után és olyan esetben, amikor tisztázást nyer, hogy az engedély az összesség javára szolgál. A kartellek *oligopolium-ának* visszahatásául mindinkább előtérbe lép az a követelés is, hogy a központosított üzemeket alakítsák inkább állami monopóliummá át, hogy ekként a vele járó pénzügyi előny ne egynehány nagytőkés hasznát, hanem a közönség terheinek könnyítését mozdítsa elő. A kérdést — államháztartási vonatkozásainak keretében — később fogom részletesebben tárgyalni.

Az árukereskedelem tisztességre szorításának kitűnő eszköze az is, ha a tömeges fogyasztási cikket a *község* veszi saját *kezelésébe*. Különösen pedig a városok az élelmiszerek árusítását. A községi üzem előnyei azonosak a községi takarékpénztárával és a kiszolgáltatót árú mennyiségét és minőségét is biztosítják.

Nálunk a háború előtt községesített üzemek ritka esetben ha megfelelték hivatásuknak, a háború alatt pedig gyakran adtak méltó okot az elégedetlenségre. Nagy akadály a helyes keresztülvitelnek, hogy a köztisztviselőkben ritkán van meg a kellő gazdasági érzék. Pedig ez üzemek alapföltétele, hogy az üzleti életrevalóság, a tájékozottság és a gyorsaság párosuljon kényes erkölcsi fölfogással és a közönség jó kiszolgálásával. A jövőben kétségkívül még igen soká tartó nehéz élelmezési viszonyok szükségessé fogják tenni, hogy legalább a nagyobb városok, *hozzáértő vezetés* és *szigorú ellenőrzés* mellett, behatóan vegyék a közfogyasztási üzemeket foglalkozásuk körébe.

Ámde a tőkegazdálkodás visszaélései okozta bajokat törvényhozásnál, államnál és hatóságoknál eredményesebben tudja a *társadalom* együvé állása orvosolni.

A hasonlat az egymagában könnyű szerrel összetörhető, de kötegen minden erőnek szilárdan ellenálló nyílról nem évül el soha. Az; újkori világnak talán legnagyobb közgazdasági gondolata volt e tanulság gyakorlati alkalmazása, hogy az egyenként gyöngé és kevésbé termékeny kistőkék egyesüléséből ugyanolyan termelő erőt állítson elő, amilyen a nagytökéé, a nyereség megosztása azonban a szociális haladás jegyében történjen, nem a tőkét adók közvetlen hasznának gyarapítására, hanem kölcsönös támogatásra, a megélhetés könnyítésére, jobb élet föltételek kialakítására.

Ez a gondolat a szövetkezések háromféle alaptípusában öltött testet. A *hitelszövetkezet* a pénzkereskedelemmel szem-

ben, a *fogyasztó szövetkezet* az árukereskedelemmel szemben, a *termelő szövetkezet* a nagyüzem elnyomásával szemben van hivatva a kistőke erejét a közjólét emelésére hasznosítani.

A szövetkezet e három főalakja nemcsak az *anyagi* előre - menetelre van jó hatással, de befolyása *szellemi és erkölcsi* szempontból is kiváló. A jól vezetett szövetkezet valóságos népies kereskedelmi tanfolyam, amely a nép egyszerű emberét megtanítja, miképpen kell pénzzel bánni, bevételt, kiadást, kamatot elszámolni, becsértékekkel foglalkozni, kereskedelmi könyveket vezetni, egyszerűen üzletembernek lenni, ez elnevezésnek azonban abban a nemesebb értelmében, amely a tőke tisztességes gyümölcsöt és ét összeegyezteti a hitelt szücséglő érdekével és az üzleti szellemet a segítés, bizalom, szótartás magasabb fogalmaival itatja át.

Kihatásuk *társadalmi és nemzeti* szempontból is nagyfontosságú. Az értelmiségi osztály közvetlen és állandó érintkezésbe kerül a kézimunkából élőkkel. Mindennapos érdekeik egyg válnak, kölcsönösen megismerik egymást és mindebből az elválasztó osztálykülönség helyére az összetartozóság érzete lép. így tették ellenállóvá a szövetkezetek a poseni lengyelséget az erőszakos németesítéssel szemben. Nemcsak megizmosították a vagyonosodás fokozta anyagi erőt, hanem urat, polgárt, parasztot, munkást közös munkába egyesítvén, a nemzeti együvértartozás szilárd kötelékeivel fonták össze.

Hazánkban a szövetkezeti ügy két évtizedes múltra sem tekinthet vissza. Számba vehető története 1898-tól kezdődik, amikor a szövetkezetek részére törvényhozás biztosította kedvezmények alapján létrejött az Országos Központi Hitelszövetkezet. Az 1913 évben közel 4000 hitelszövetkezet volt az országban — közel fele az Országos Központi Hitelszövetkezet kötelékében, — több mint 312.000 taggal, 314 millió korona törzsbetét, üzletrész és tartaléktőkével, 257 millió takarékbetéttel, 732 millió jelzálog, kötvény, váltó és egyéb kölcsön kihelyezéssel. Fogyasztó szövetkezet 1823 volt, — kétharmada a Hangya kötelékében, — 350.000 taggal, 10 millió koronán fölül befizetett üzletrésszel és 106.8 millió értékű áruforgalommal.

Az anyagi gyarapodás mellett az erkölcsi hatásnak azt az érdekes adatát említem föl, hogy az Országos Központi Hitelszövetkezet tízéves évfordulója alkalmából kibocsátott kérdőívken a válasz jóformán kivétel nélkül a legnagyobb elismeréssel

szólt azoknak a vagyontalan adósoknak a pontosságáról, becsületes szótartásáról és hálájáról, akik biztosíték nélkül, pusztán személyes bizalom alapján részesültek kölcsönökben.

A külföldi szövetkezetek szédítő arányaitól persze még mindig messze vagyunk, sőt a közönség a szövetkezet sokirányú előnyét a magunk viszonyaihoz képest sem méltányolja kellőképpen. Kettőzött erőfeszítéssel kell e téren is a mulasztottakat helyrehoznunk.

Első sorban a helyi értelmiségre, a lelkészre, tanítóra, jegyzőre, földbirtokosra, bérlőre hárul a hivatás, hogy községükben fáradhatatlan fölvilágosítással, rábeszéléssel, utánjárással igyekezzenek szövetkezetet alakítani, a megalakultat erősíteni és ingyenes munkával venni részt ügyeinek vitelében. Vegyék ki részüket a szervezés munkájából az országos képviselők is, akiknek elég alkalmuk nyílik körutaik alkalmával, hogy tekintélyük latba vet és ével ez úton kerületükkel jót tegyenek és egyben a kapcsolat szálait hasznos alkotással fűzzék szorosabbra. Ne maradjanak el a részvételtől és közreműködéstől a nagyobb birtokosok se, akiknek társadalmi helyzete és anyagi ereje nagy lendületet adhat a nép javának és akik így nemes eszközökkel nyerhetik el megbecsülését és háláját. Kövessék a poseni urak példáját, akik között több mint másfél ezer nagybirtokos tagja van a szövetkezeteknek.

A terjeszkedés mellett *altruisztikus* irányban is mélyítésre vár a magyar szövetkezeti ügy. A szövetkezést nem szabad egyedül és kizáróan a szövetkezeti tagok anyagi boldogulásának eszközéül fölfogni. Társadalmunkat át kell hogy hassa az a tudat, hogy kötelesség a szövetkezésből származó előnyöket a szövetkezeten kívül álló összesség javára is gyümölcsöztetni. Leghelyesebb, ha az alapszabályokban történik gondoskodás, hogy a nyereség bizonyos százalékát nevelési, művelődési, jótékonyági és hazafias célokra fordítják. Számos nemzetiségi szövetkezet alapszabálya rendelkezik már ekképpen, ellenben a magyarok közt alig találunk ilyenre. Különösen időszerű volna, ha első sorban a rokkantak és hozzátartozóik, a hadiárvak és özvegyek segítségét irányoznák elő, jó példát mutatva vele a nagytőke társadalmi kötelességének teljesítésére is.

Bármennyire fontos azonban a hitel- és a fogyasztási szövetkezés az *ország gazdasági életére*, ezek az alakulatok még mindig csak előkészítői, úttörői a szövetkezeti eszme legmesszebb vivő, legmagasabb formájának: *a termelő, földolgozó és értékesítő szövetkezésnek*.

Már az ipari termelő szövetkezetnek is jelentős gazdasági és szociális előnyei vannak, azonban az ipari termelés termékszerete hozza magával, hogy ezeket még sem lehet a termékenyebb, tehát magasabb rendű gazdasági formának minősíteni. A földművelési foglalkozás sajátosságai következtében ellenben *a mezőgazdasági termelő szövetkezet a csúcspontja annak, amit idáig a gazdasági haladásban elértek.* Alapgondolata, hogy a szorosabb értelemben vett földművelési munkát végezze el a szövetkezet minden tagja külön a maga önálló gazdaságában, — ez úton jut érvényre a munka egyéni jellege és a közvetlen érdekelttség a munka eredményeiben; a beszerzés, a földolgozás és az értékesítés történjen pedig együttesen, — így ér vényesül a tájékozottság, a szakszerűség és a tőkebeli erő termékenyítő hatása. Ezeknél fogva a mezőgazdasági termelő szövetkezet az az alakulat, amelyik magában egyesíti a kis és a nagy gazda valamennyi előnyét és kiküszöböli valamennyinek hátrányát. Levonás nélkül jutalmazza az egyes személyes munkáját, a munka jó végzésére serkent és lehetővé teszi a leggazdaságosabb értékesítést.

A termelő szövetkezésnek mintapéldája a *dán szövetkezeti majorság.* A gazda a saját gazdaságában külön tartja, gondozza, feji teheneit és a tejet beszállítja a szövetkezet központjába, ott lefölozik, a lefölozött tejet visszaadják a gazdának, az összegyűjtött tejfelt a legújabb rendszerű, legjobb gépekkel vajjádolgozzák föl, eladásáról gondoskodnak, a hasznot pedig a beszoolgáltatás arányában osztják szét a termelő szövetkezet tagjai között. Ilyen rendszerű szövetkezeti majorságok révén érte el a kis Dánia, hogy 3*8 millió hektárnyi mezőgazdasági területéről az egész Anglia óriási vajszükségletét ellátja, sőt nálunk a magunk vajával is sikerrel veszi föl a versenyt.

Hasonló rendszeren alapulnak az állattenyésztő, húsvágó, baromfi-, tojás-, kertész-, méhész- és pinceszövetkezetek, valamint a gépek, vetőmag, műtrágya beszerzésére alakultak.

Hazánkban e téren is a kezdet legkezdetén tartunk. A fogyasztó szövetkezetek 1913-ban csaknem 107 millió korona értékű olyan cikket hoztak forgalomba, ami túlnyomó részben földművelési eredetű és ebből mindössze 1.8 millió értékű termeltek maguk a szövetkezeti tagok. Holott nyilvánvaló, hogy termelő és fogyasztó- érdekeit egyaránt az elégti ki legjobban, ha a termelőszövetkezet előállította cikkek a fogyasztó szövetkezet révén kerülnek forgalomba, mert így jut a gazda a legelőnyösebb értékesítéshez, a fogyasztó a legjutányosabb beszerzéshez.

E sokszoros előny értékelésével a hivatalos támogatás nálunk nem állhat meg azoknál a határoknál, amelyeket az elmélet általában kijelöl. Az elmélet szerint ugyanis az állam hivatása nem terjedhet többre, mint hogy a fölvilágosítás munkáját megindítsa, serkentsen a kezdeményezésre és az új szövetkezeteket a kezdet nehézségein keresztül segítse, a megalakítást azonban már a magánosokra kell bízni és az állami segélyezés nem lehet állandó. Ezeket a korlátokat a Nyugat államai sem tartották tiszteletben. Olaszország nyilvános pályázatot hirdet és jutalmat ad a legjobb eredményt elért szövetkezeteknek, Franciaország a közszállításoknál a termelő szövetkezeteket elsőbbségben részesíti a magánvállalkozókkal szemben, biztosítékot nem kell letenniük és kedvezményt élveznek az adózásban és a fizetési részletek folyósításában. Belgiumban a szerszámok beszerzési árának egyötödét az állam adja, Poroszország közraktárakat épít és potom áron adja részükre bérbe.

Minálunk, megkülönböztetett figyelemmel népünk gazdasági iskolázatlanságára és laza szervezkedésére, az államnak a szövetkezetek valamennyi formáját ezekhez hasonló, sőt még: messzebb menő támogatásban kell részesíteni.

Legnagyobb súlyt *a termelő szövetkezetek* kialakítására kell vetnünk. Államnak és társadalomnak vállvetett munkájával legyünk azon, hogy mennél több, mennél erőteljesebb, mennél életrevalóbb termelő szövetkezet létesüljön és hogy ennek eredményeként az egész országot a termelő szövetkezetek kiterjedt hálózata vonja be. Az önálló kis egzisztenciák szaporításának *szociális*, a többtermelés előmozdításának *közgazdasági* rendszere ez, azért az egész magyar földművelési termelést erre a rendszerre kell alapítani. Ez az útja annak, hogy hazánkban gazdag minta-földművelő állam legyen, egy óriási kertország, »egész Európa kertje«.

Azonban sem ezt a törekvést, sem pedig a tőkével szemben megnyilvánított egyéb kívánalmakat ne az ellenségeskedés, a gyűlölködés, az osztályharc jegyében akarjuk diadalra vinni.

A nemzetünkre váró föladatak nem oldhatók meg széthúzással, érdekellentétek kiélezésével, a különböző termelő ágaknak egymás létére törő harcaival.

A jövő munkájában nem nélkülözhetjük a tőke összhangzó közreműködését. De ezt az összhangot a dolgozók és a tőke között csak úgy teremthetjük meg, ha a *tőke* tulajdonosai az eddiginél jóval tisztultabb *erkölcsi fölfogással és altruiz-*

tikusabb szellemmel vesznek részt a nemzet egészének megújításában .

A nagy átalakulás föltartóztathatatlanul végbe fog menni. Ha ők közömbös önzéssel akarnák útját állni, bizonyosak lehetnek, hogy a jogos tömegigények a mai termelési rend alapját: a tőke magántulajdonjogát fogják romba dönteni.

A tőkéseknek legegységesebb érdeke tehát, hogy önszántukból működjenek közre a tőke visszaéléseinek megnyirbálására és hogy megértő fölfogással illeszkedjenek bele a tőke használatát új szempontokból követelő kor szellemébe.

IV. FEJEZET.

Folytatás.

b) Mezőgazdasági tőke.

Nagyobb haszonállatok. — Állományuk elégtelensége. — Takarmánytennelés: — Okszerű állattartás. — Kisebb hasznos állatok. — Állati melléktermékek fölhasználása. — Az állat mint munkaerő. — Mint tenyészanyag. — Mint trágyaképző. — Természetes trágyák. — Trágyakezelés. — Műtrágya. — Vetőmagnemesítés. — Mezőgazdasági gépek és szerszámok. — Mezőgazdasági iparok. — Összefoglaló következtetések.

A mezőgazdasági termelés — mint említettük — volta - képen szerves folyamatok előmozdításában áll. A természet őserői nyújtotta termékeknek ez a szaporítása, javítása, értékesebbé tétele szintén *munkaeszközök* használatát kívánja meg. Az ilyen rendeltetésű munkaeszközöket jelölhetjük külön a *mezőgazdasági tőke* elnevezéssel.

A korszerű földművelés tőkeszükségletének legfontosabb része az *állat*. Magának a gazdálkodásnak az állattenyésztés volt a kiinduló pontja, kezdetleges formában, a vándorló életmód keretében, amire tulajdonképpen az új legelők folytonos keresése készítette a törzseket. Ezzel összehasonlítva, az egy helyhez kötő földművelés, a szántás-vet és, a magtermelés már hatalmas kultúrlépés gyanánt tűnik elénk.

A mezőgazdaság legújabb haladása megint az állattartásra helyezte át tevékenységének súlypontját. Most már azonban igyekezete arra irányul, hogy tervszerű faji kiválasztás, tenyésztés, táplálás és ápolás útján mennél kitűnőbb egyedeket állítson elő és ezeket élelmiszerek és iparcikkek anyagainak nyerésére, továbbá munkaerőül és mint trágyaképzőt a földművelés egyéb ágainak lehető leghathatósabb szolgálatára állítsa be.

Ez az irányzat olyan sikerrel járt, annyira jövedelmezőnek bizonyult, hogy mellette a szemtermelés jelentősége háttérbe szorult. Még pedig nemcsak olyan országokban, mint Svájc ahol a szemtermelés ellen a természet gördít sok akadályt, vagy

mint Anglia, ahová a gabonát olcsó tengeri szállítással gazdaságosan be lehet vinni, hanem a belterjes művelés mintaképeiben, Dániában is, amely habár szemtermelésében a világ legmagasabb átlaghozadékaait mutatja föl, mégis jövedelmezőbbnek látta, hogy gabonát kivívó államból az utolsó évtizedekben gabonát behozóvá alakuljon át és ilyen módon az állattartás számára több teret és munkát juttasson.

A példát mi nem követtük egészen. Állatállományunk fejlődött ugyan, de egyedül *minőségében*. Húsz évvel ezelőtt a szarvasmarhának kétharmada tartozott a *magyar fehérfajtához*, amely teljes nagyságát négy éves korában éri el és csak egyharmada volt a *nyugati tarifafajtájú*, amely már harmadfél éves korában teljesen kinőtt állat, súlya nagyobb, húsa értékesebb, zsíreloszlása egyenletesebb és tejszolgáltatása bőségebb. Ma megfordított az arány. Jó eredményt értünk el továbbá a könnyebb lovak tenyésztésében, a magyar sertés húsa és szalonnája pedig kapós cikk lett a külföld piacain.

A minőség e megjavulásának köszönhetjük, hogy az állattenyésztés a nemzeti jövedelemnek jelentős forrásává fejlődött. Sőt kivitelünkéből máris nagyobb rész származik állattenyésztésből, mint szemtermelésből. Kiváló szakértőnk, Pirkner János összeállítása szerint, az 1910 évben 915 millió koronát kitett mezőgazdasági tiszta kivitelünkéből 51.23% volt állati, 48.77% növényi eredetű.

Teljességgel nem kielégítő ellenben az állatállomány *menyiségi* haladása, különösen a népesség szaporodásával összehasonlítva. Az 1895 évtől 1911-ig a szarvasmarha 6,738.000 darabról 7,319.000-re, a ló 2,308.000-ről 2,351.000-re, a sertés 7,330.000-ről 7,580.000-re, a juh 8,122.000-ről 8,545.000-re szaporodott ugyan, csakhogy 1000 főre szarvasmarhából előbb 369-1, utóbb 350, lóból előbb 126.4, utóbb 112.6, — sertésből előbb 401.5, utóbb 362, juhból előbb 444.9, utóbb 409.3 darab esett. Tehát minden nagyobb haszonállatból kevesebb, mint másfél évtizeddel ezelőtt.

A háború érzékeny pusztítást vitt végbe ebben a létszámokban is és a hiányt aligha lesz módunk behozatallal pótolni, hasonló lévén a helyzet egész Európában. Úgyszólván egyedül a magunk erejére leszünk utalva, hogy a békeállományt helyreállítsuk, sőt hogy azon továbbmenően olyan létszámot teremtsünk elő, amelyet a gazdálkodás belterjessége megkíván.

Első dolgunk legyen arról gondoskodni, hogy biztosítsuk legalább a meglévő *tenyészanyag* itthontartását, megakadá-

iyozva a múltban gyakran előfordult azt a hibát, hogy tenyész-állatokért tetemes összegeket fizettünk a külföldnek, mialatt a mieinkből ezeknél jóval többet érőket adtunk vevő hiánya miatt vágóhídra.

Szükség lesz arra is, hogy a béke bekövetkezte után még huzamosabb ideig fönntartsuk a hústalan napok kényszerét, a növendék marha levágásának tilalmát és a kivitelnek egyes korlátozásait .

Ezeknél is messzebbható és eredményesebb lehet az *állat-egészségügy* behatóbb gondozása. Az állatorvosi intézmény államosítása tetemes javulással járt, az állatorvosok számát azonban okvetlenül szaporítani kell, mert az előbb fölsorolt állatállománnyal teljességgel nincs arányban, hogy az országban mindössze 1550 hatósági és magán állatorvos működik.

Az *állatbiztosításnak állami* kezelésbe vétele Olaszországban az állomány minőségi és mennyiségi haladására és általában a földművelés javítására vezetett. Ezt a kérdést a legközelebbi jövőben komoly tanulmányozás és megfontolás tárgyává kell tennünk.

Az állattenyésztés föllendítése elsősorban a *kisgazdák* tevékenységének körébe tartozik. A haszonállatok túlnyomóan nagy része eddig is az ő kezükön volt, sokkal több, mint amennyi rájuk gazdasági területük arányában jutott volna. A tiszta mezőgazdasági területnek csak 55%-a a 100 holdon alóli birtok, mégis ezek birtokosainak tulajdonában van a szarvasmarhának 82.9%-a, a lónak 88.6%-a, a sertésnek 86.2%-a, a juhnak 64%-a. Ez az állattartás természetéből folyik. A kisgazda maga is, családja is, különösen kedveli a saját állatát és hasonlíthatatlanul jobban gondozza, táplálja, ápolja, kíméli, mint a fizetett cseléd a más jószágát.

Használjuk föl a kisgazdának ezt a természetes fogékony-ságát arra, hogy általa jussunk el az állatállomány szükséges méreteihez, amit akkor érhetünk el, ha a gazdák állattartási szakértelmét növeljük, ha megtaníjtuk miből és hogyan kell az állatot táplálni, nevelni, ápolni.

Egyik főoka ugyanis állatállományunk fogyatékoságának, hogy nem volt elég *takarmány*. Kisgazdáink abban a meggyőződésben élnek, hogy állatot közlegelő nélkül tartani nem lehet, a közlegelők jó kezelését azonban nem ismerik, nagy részüket pedig már fel is törték vagy fölosztották.

Föl kell tehát őket világosítani, hogy szántóföldjükből nagyobb hasznot húzhatnak, ha rajta nem gabonát termelnek,

hanem takarmányt. Ezen a takarmányon több állatot tarthatnak és az állati termékeket jobban értékesíthetik, mint a szemterményeket.

A takarmánytermelés másik nagy akadályát, a kedvezőtlen csapadékviszonyokat pedig addig is, amíg a rétöntözés általánosabbá válik, ellensúlyozni lehet azzal, ha a szárazságot jobban tűrő takarmánynövényeket termelnek: lucernát, szösös bükkönnyt, csalamádét. A legelőket sem szabad meghagyni a régi elhanyagolt kezelésben, hanem tegyék termékenyebbé tervszerű legeltetés, trágyázás és egyéb javítás útján.

A takarmánytermelésnek eddig kihasználatlan hatalmas új lehetőségei kínálkoznak továbbá az *alpesi* vagy *havasi legelőgazdálkodás* meghonosításában. Svájc e téren a mintakép. Területének 26.9%-a, 1,916.000 hold havasi legelő, amelynek hektárja 60—80 métermázsra kitűnő hegyi szénát terem, úgy hogy ott a legeltetés és a vele egybekötött tejgazdaság a nemzet jövedelmének egyik főforrása, amely a lakosság egy negyedrésznél jóval többnek nyújt jó megélhetést. Igaz, hogy fontosságát kellő módon tudják is méltányolni. A legelők rendtartásáról, szakszerű kezeléséről, rendszeres trágyázásáról valóságos külön tudomány fejlődött ki. Csak könyv több mint 600 jelent meg olyan, amely kizáróan ezekkel a kérdésekkel foglalkozik.

Ausztria is fölismerte már ennek a gazdálkodási ágának a jelentőségét. Földművelési kormánya kijelentette, hogy a birodalom mezőgazdasági jövőjét egyedül az alpesi legeltetés újjászervezése és erélyes fejlesztése biztosíthatja és azóta alpesi törvény és a hatósági intézkedések egész sora szegődött e felfogás gyakorlati keresztülvitelének szolgálatába.

A magyar Kárpátokban legalább *másfél millió hold* olyan magas fekvésű *gyepterületünk* van, ami alig hoz valamit, holott talaj- és nedvességi viszonyaik semmivel sem rosszabbak, mint a svájciaknak és a magas hegyek között most is az országnak több mint egy millió lakosa foglalkozik pásztorkodással. Megvan tehát minden előfeltétel arra, hogy a havasi legeltetést nagyjövedelmezőségű gazdasági ággá fejlesszük ki. Előnyösen hatna vissza a havasi legelők szakszerű fönntartása és ápolása a vízszabályozásra is, mert a dús pázsit hóolvadaskor és nagy esőzéseknél a víznek óriási tömegét föl bírja venni.

Gondoskodnunk kell továbbá, hogy a takarmány könnyen és olcsón juthasson el mindenüvé, ahol rá szükség van. E célból a megfelelő viszonylatokban kedvezményes *szállítási díjtételeket* kell megállapítani és megakadályozni, hogy külföldre vigyünk

sok olyan takarmányneműt, amelynek itthon való fölétetése tetemesen nagyobb haszonnal járna kivitelénél. Így az 1906—1909 évek átlagában ilyen takarmányokból évenként 2 millió, korona értékűt szállítottunk külföldre.

- A takarmánynak nemcsak a mennyisége fontos, hanem az is, hogy az állatok vele történő *táplálása okszerűen* történjen. A nyugati haladás annak ismeretén és alkalmazásán alapul, hogyan kell a táplálék mennyiségét és minőségét a cél különbözősége szerint összeállítani aszerint, hogy a tenyésztést, a munkaerő nagyobbítását, vagy a hús, a zsír, tej, gyapjú gyarapítását akarjuk-e elérni. Állítassunk erre is szakszerű *takarmány-táblázatokat össze*, amelyekből a gazda könnyen tájékozódhatik és osszuk ezeket nagy mennyiségben ingyenesen szét. Ugyanilyen módon oktassuk ki a gazdákat az észszerű állattartás egyéb — nálunk igen elhanyagolt — részleteire: a szellős, világos istálló, a tisztántartás, kefélés, a rovarok elleni védekezés előnyeire.

Meglepően nagy jövedelmet hozhatnak a *kisebb házi állatok*, első sorban a *baromfi*. A vele való foglalkozás főként a nők munkakörébe tartozik és ezért elősegíti a mezőgazdasági munka helyes megosztását. Számos helyen kellene olyan telepeket fölállítani, mint a gödöllői baromfi-telep, amely tenyésztőket lát el jobb anyaggal és szakértő nőmunkásokat képez ki. Igen kedvezőek a *tojáskereskedelem* kiviteli lehetőségei, amelyeket eddig a tojás kereskedés helyes szervezésének hiánya miatt nem tudtuk eléggé kihasználni. Különösen termelőszövetkezetek volnának arra hivatva, hogy fölösleges és hitelrontó közvetítők kiküszöbölésével a gazdának közvetlenül juttassanak nagy jövedelmet.

Mellékesnek látszik, pedig közgazdasági hasznossága mellett szociális szempontból is jelentős a *méhészet* és a *selyemtermelés*. Az utolsó években mind a kettő hanyatlásnak indult arról a nem is nagyon magas csúcsponttól, amelyre sok fáradozással följuttatni sikerült. Az 1901—1905 évek átlagában 29.000 métermázsa méz termelt, 2,468.000 korona értékben, az 1906—1910 években 40.000 mázsa, 3,420.000 korona értékben, de már 1913-ban csak 38.000 mázsa, jóllehet időközben a méz ára métermázsánként 64 koronáról 100-ra emelkedett, ami éppen többtermelésre serkenthetett volna.

Selyemtermeléssel és selyemiparral foglalkozók részére az 1901—1905 évek átlagában 3.9 millió koronát fizettek ki; ez összeg az 1906—1910 évek átlagában 5.3 millióra, 1911-ben,

5.8 millióra ment föl, ellenben 1912-ben már csak 44 millió, 1913-ban 4.8 millió volt.

Ezek a foglalkozások nemcsak nőnek és gyermeknek juttatnak meg nem erőltető és mégis jövedelmező mellékkeresetet, hanem általában a csökkent munkaképességű egyéneknek. Első sorban a rokkantakat és hozzátartozóikat hozzuk akár hivatalos, akár társadalmi úton abba a helyzetbe, hogy kenyerüket méhésszel és selyemhernyótenyésztéssel kereshessék meg.

A méhészet és a selyemtermelés föllendítése előnyösen hatna külkereskedelmi mérlegünk javítására is. Németországban óriási mennyiségű mézet fogyasztanak, nem termelhetünk annyit, hogy ott jó áron értékesíteni ne lehetne. Selyemárúkból pedig mi fizetünk a külföldnek tetemes összegeket, amelyeknek legalább egy részét benn lehetne a selyemtermelés fokozása útján tartani.

Az állattenyésztés jövedelmezőségét nagy mértékben emeli, ha az *ipari* célra fölhasználható *melléktermékeket* nem pocsékolják el. Csont, vér, szőr, toll, szarufélék, bőr, viasz, faggyú, megannyi kítűnően értékesíthető része az állatnak. Emellett értékesítésük azzal az előnnyel jár, hogy az állatokból származó élelmiszerek árát a fogyasztók javára befolyásolja, míg hasznosításuk eddigi hiánya miatt a kárba vesztett melléktermékek árát is a hús és a zsír árában kellett megfizetnünk.

A háborús szükség élenken rámutatott az efajta pazarlás okozta hátrányokra, bő tanulságul a jövő jobb gazdálkodása számára.

Fogyasztási anyagok szolgáltatásán fölül további fontos szerepe van a nagyobb állatoknak, szarvasmarhának és lónak, mint *munkaerőnek*. A mezőgazdaságnak többnyire egyenetlen és puha talaján a gép sem vontatásban, sem egyéb mezei munkában az állat mozgását helyettesíteni nem tudja. Nálunk ez a használatuk nem elég ügyes. Gazdáinkban meggyökeresedett a balhit, hogy a teljesen kinőtt ökör egyedül jó igásállat, ez pedig drágasága miatt nagyobb befektetést tesz szükségessé. Tanítsuk meg a gazdákat, hogy fölfogásuk téves, kisebb birtokon fölösleges fényezés a drága ökör, mert munkaerejét nem lehet kellően kihasználni. Külföldi tapasztalatok bizonyítják, hogy az olcsóbb tehén, amelynek tenyésztésben és tejeltetésben külön is hasznát veszik, teljesen megfelelő munkásállat és kisebb területeken igénybe vett izommunkája egyéb rendeltetésének teljességgel nincs kárára. Németországban azt ajánlják, hogy 5 hektárnál kisebb birtokon szántsanak tehénrel, 5—15 hektáron fiatal, még haszonba növvő ökörral.

Az állatoknak *tenyésztésre* használatában is követtünk el hibákat. Hasztalan figyelmeztettek a szakemberek, hogy a Balkánnal szemben az állat- és húsbehozatal ellen folytatott háborúdi helyett inkább arra törekednénk, hogy a Kelet tenyészanyagának szállítóivá váljunk. Ebből sokkal több haszon lett volna, mint az ellenszenvet növelő tilalmakból és a fölösleges állategészségügyi zaklatásokból. E tekintetben is nyílt kaput tár a jövő a helyes tenyésztési irányzatok számára.

Eddig is jóhírű *lótenyésztésünkben* is valószínű, hogy változás fog bekövetkezni. A fősúlyt idáig a könnyű, tüzes vérű angol-arabs tenyésztésre fektettük. Ezeket a fényűzési lovakat azonban egyre jobban kiszorítja a gépkocsi. A katonai hátsólovak iránt is kisebb lesz a kereslet a háború ama tapasztalata következtében, hogy a lovasságnak a sebes tovahaladásra alapított jelentősége csökkent. Ezek a változások hozzá fognak járulni a gazdák ama rég hangoztatott kívánságának teljesítéséhez, hogy hathatósabban foglalkozzunk a munkásállatnak kitűnő, *hidegvérű, nehezebb lovak*, az ardennesi és belga fajták tenyésztésével.

Bárminő nagyra értékeljük azonban mindezekben azt a hasznot, amelyet az állat, mint élelmiszerek és ipari anyagok előállítására, mint vontató erő és mint tény észanyag nyújt, ezeknél is jelentősebb az a hatás, amelyet *talajjavító termékeivel* a föld művelése számára szolgáltat.

Többi teljesítményei csupán a földművelés jövedelmezőségének fokozását segítik elő, de *természetes trágya* nélkül megsemmisülne a gazdagodásnak igazi alapja, kifogyna a föld termőereje, megszűnnének az erjedési folyamatok.

A termelésben elhasználódó termőerőnek a visszapótlása a sarkpontja az okszerű gazdálkodásnak. Mennél teljesebb ez a helyreépítés, annál jobban ki lehet a földet állagának sérelme nélkül használni, annál belterjesebben lehet gazdálkodni. A belterjes művelés haladása azért a trágyát szolgáltató állatok számával szerves okozati összefüggésben áll.

Ezt a nemzetközi összehasonlítás adatai is bizonyítják. Nálunk egy négyzetkilométerre 22 darab szarvasmarha esik, Franciaországban 27, Ausztriában 30, Németországban 38, Dániában 56, Belgiumban és Hollandiában 63, —ló nálunk 7.3, Olaszországban 7.7, Belgiumban 8.1, Hollandiában 9.9, Dániában 13, — sertés nálunk 23, Dániában 36, Belgiumban 37, Hollandiában 38, Németországban 43. Ellenben a juhtartás nehezen illeszthető bele a belterjes gazdálkodásba, azért állománya a bel-

terjesség haladásával következetesen csökken. Így Németországban a juh 1873-tól 1890-ig 25 millió darabról 6.7 millióra csapant. Belgiumban és Ausztriában 2 darab esik egy négyzetkilométerre, Svájcban 14, Dániában 19, Németországban 20, nálunk 28, míg Romániában 43, Olaszországban 48, Görögországban 84, Nagybritanniában 92, Szerbiában 98, Bulgáriában 100 darab. Minthogy azonban a belföldi gyapjútermelés növelése kereskedelmi mérlegünk javítása végett is kívánatos, nem foglalhatunk el egészen merev álláspontot a juhtartással szemben. Azonban csak olyan nagybirtokra kellene szorítkoznia, amelyen terjedelme és egyéb viszonyai miatt nem lehet belterjesen gazdálkodni. Itt viszont irányuljon a törekvés a minőség, a fajok javítására.

Állatállományunk elégtelenségét mutatja, hogy az összesített létszámból a tiszta mezőgazdasági terület egy-egy holdjára átlagosan 153 kilogramm élősúly jut, holott legalább kétannyi volna szükséges. Némely jól kezelt gazdaságban van is ennyi; így a mezőhegyesi állami ménes birtok minden holdjára 320 kilogramm élősúly esik. Főképen ennek tulajdoníthatjuk, hogy ott sikerült a nyugati legjobb eredményeket utóí érni. Ellenben fő termőterületünkön, a Nagy-Alföldön az átlag az országosnál is rosszabb, 7.76 kilogrammal kevesebb, jöllehet ez a terület az országos átlagnál 9.55%-kal több szemesterményt állít elő.

Az aránytalanul kevés trágya *okszerű kezelését*, fölhasználását sem értik gazdáink. Ami belőle ki is jut a földekre, elvesztette már minőségének, erjesztési képességének javarészét. A helytelen trágya kezel esnek egyik oka, hogy a ksigazda nem lakik földjén, hanem bent a faluban, ott tartja állatait s a fuvarozás nehézsége miatt nagy időközökben és olyankor szállítja ki birtokára, amikor a trágyát a nap már kiégette, az eső kilúgozta, az értékes trágyalét a talaj elitta. E bajon egyedül a *tanyán lakás* rendszere segítene. Példaadásul legalább parcellázott birtokokon, telepítéseknél, termelő szövetkezetek alakításánál kellene a ksigazdát a dán tanyarendszer előnyeivel megismertetni.

Az állati trágya fogyatékosága ajánlatossá tenné egyéb *kisegítő talajjavítók* alkalmazását.

E téren a kínaiak bámulatos példával járnak valamennyi európai nemzet előtt. Vallásuk tiltja a hús evését, azért alig tartanak állatot és állati trágya nem áll rendelkezésükre. Mégis sikeresen pótolják e hiányt, következetes megtartásával annak az alapelvnek, hogy minden kis és nagy, növényi, állati és

emberi szerves terméket vissza kell az anyaföldnek adni, kezdve a haj és szakállhulladékon, amelynek gondos összegyűjtése a kínai borbélynak jövedelmező mellékkeresete, egészen az emberi váladékoknak előttünk szinte nevetségesnek tetsző, aprólékos gondosságú megőrzéséig és fölhasználásáig. Ez a *fekálgazdálkodás* okozza, hogy az állat nélküli Kína földjének termőereje évezredek óta nemhogy csökkenne, de gyarapodik és olyan népsűrűség mellett tartja el a lakosság százmillióit, amely a lakott helyeken nagyobb mint Hollandiában vagy Angliában.

Európában csakis a legnagyobb városok, Berlin, Paris, London kezdték meg az emberi ürüléknek trágyául felhasználását. Pedig mellőzésével rengeteg érték az, ami veszendőbe megy. Németországban 400 millió márkára becsülték 50 millió lakos évi váladékának értékét. Magyar statisztikus pedig, Keleti Károly már 1877-ben azt állította, hogy a Dunába bocsátott szennyvizek talajjavító tartalmából évenként 5 millió forint árú búzát lehetett volna termelni. Az is tudvalevő, hogy a Duna gazdag táplálóerejű iszapjából a Fekete tenger fenekén a Sool-növényekből óriási erdőségek képződnek.

Ezek ismeretében nálunk is sürgetik, hogy a városok csatornázásánál a *biológiai* rendszert kell alkalmazni, amely külön gyűjti a talajjavító anyagot és megakadályozza a folyóvíz megfertőzését, így a közgazdasági előnyöket közegészségiekkel köti össze. A főváros és a nagyobb vidéki városok környékén e kitűnő trágya segítségével a veteményes kertek egész övezetét ki lehetne alakítani.

A *műtrágya* nem tartalmazza ugyan a természetes trágya erjesztő erejét, de kiváló sikerrel pótolja a talaj valamely hiányzó részét. Nálunk 15—20 évvel ezelőtt alig ismerték még és fogyasztása ma is elenyészően kicsiny. Németországban egy-egy holdra átlagosan tizannyit használnak. Ott az állam nem is riadt vissza a nagyarányú befektetésektől. Egyrészt aggodalmában, hogy a chilei salétrom előbb-utóbb ki fog fogyni, másrészt attól vezéreltetve, hogy belföldi termeléssel fedezze a fogyasztást, az állam 125 millió márka hosszú lejáratú olcsó kölcsönrel támogatta a műtrágyagyárak alapítását. Bajorországban a háború alatt létesült 35 millió tőkével egy új mésznitrogéngyár.

A műtrágya hazai elterjedésének egyik akadálya, hogy kisebb gazdáink jótékony hatását nem ismerik eléggé, a másik, hogy gyártása és árusítása kartellben történik, az árak ennél fogva túlságosan magasak. Az első akadályt széleskörű fölvilágosítással, dán mintájú népszerű *tanácsadó könyvekkel* és *ingyen s*

talajelemzéssel lehetne elhárítani, a másodikat a kartellgazdálkodás megtörésével, a műtrágyának próbára ingyen, később olcsón rendelkezésre adásával.

A mezőgazdasági tőkének további fontos része a *vetőmag*. Fajbéli nemessége, egyöntetősége és tisztasága nagy befolyással van a termés mennyiségére és minőségére. A vetőmag nemesítése terén Svédország vezet, a svalői magnemesítő intézet, amely szövetkezeti alapon működik, olyan pedigree-magvakat állít elő, amelyek használata megkétszerezte a hozadékot. Nemesített vetőmag általános használatával — Gyárfás Józsefnek, a növénytermelési kísérleti állomás vezetőjének becslése szerint — nálunk átlagban két mázsával nagyobb termést lehetne elérni hektáronként. Gazdáink azonban többnyire válogatás nélkül és majdnem mindig pácolatlanul vetik el a magot, úgy hogy a talajt maga a vetőmag marsok élősdi gombával, dolihal, penészszel, üszöggel fertőzi meg. Évenként több milliót adunk ugyan ki külföldi vetőmagért, amelynek haszna azonban bizonytalan és gazdáinknak sok csalódást okozott már.

A vetőmagnemesítést itthon meghonosodott növényfajtákból kell véghez vinni, amelyek már alkalmazkodtak a saját talajéghajlati és megmunkálási viszonyainkhoz. Szolgáljanak erre az állam birtokain és a gazdasági akadémiák kísérleti földjein levő telepeken kívül, külön e célra létesítendő minta-kisgazdaságok, amelyeket nagyszámban kellene az ország különböző vidékein föllállítani. A további terjesztést pedig jutalomban részesítés mellett adjuk megbízható kisgazdák kezébe, a rendeltetészerű fölhasználást pedig ellenőrizzük gondosan. Ez úton nemcsak a magunk szükségletét el tudnók látni, hanem idővel keleti szomszédaink vetőmagszállítói lehetnénk.

Világkereskedelmi szempontból is nagy jelentősége van a vetőmag egyöntetőségének. A magyar bab például a talaj gazdag kálitartalma miatt elsőrendű minőségű, mégsem tudunk vele külföldi piacot teremteni, mert ugyanazon a vidéken a legkülönbözőbb fajtákat termesztik, úgy hogy a legnagyobb nehézségbe kerül egy vasúti kocsira valót összeszedni egy fajtából. A Hanna-sörárpamaggal már sikerült az egyöntetű termelést elérni és jórészt ennek tulajdonítható, hogy a sörárpa az egyetlen gabonanemünk, amelyből a vámkülföldre tiszta kivitelünk van. Tíz évet meghaladó tapasztalatok tanúskodnak arról is, hogy a Hanna-maggal bevetett föld holdanként 1-5—3 mázsával adott több termést, mint a másfajta, azonos talaj, trágyázás, megmunkálás és időjárás mellett. Az itthon nemesített

magvak közül a szakértők kitűnően beválnak mondják a Székács-féle árpádhalmi búzamagot és a bátori tengerimagot.

A mezőgazdasági tőke körében a *gép nem* bír ugyan döntő fontossággal, mint a nagyiparban, de a föld jó megmunkálásához mégis szükséges tényező. Elsősorban a *vetőgép*. A géppel vetett magok a földbe egyenlő mélységbe kerülnek, egymástól egyforma távolságra és így mindegyik megfelelő tenyészkerülethez jutván, egyenletessé fejlődik. A vetőmag mennyiségében is megtakarítással jár a géppel vetés. Mindez élön vők ellenére annyira el vagyunk még maradva, hogy szakértők szerint a 21 millió hold szántóföldből még mindig 2 millió holdon vetik kézzel a gabonát, ami pedig a szakértők szerint olyan pocskéolás, hogy megtakarításából ki lehetett volna fizetni a kisgazdák földjére bekebelezett minden adósságot. Kisebb gépek beszerzésének költsége tehát a legrövidebb idő alatt is kifizeti mármagát, szövetkéz és útján pedig nagyobb gépeket, gőzekét, cséplőgépet is be lehet szerezni. Németországban a legkisebb faluban is van géphasználó szövetkezet, amelynek kisebb-nagyobb birtokos tagjai vannak, akik a vétel és a használat költségeit birtokarányban fizetik.

A talajművelés főszerszáma az *eke*. Azt az elvet, hogy mezőgazdasági gépekben sem szabad a külföldi mintákat mereven lemásolni, legjobban az ekénél sikerült érvényesítenünk. A Sack-ekének magyar viszonyokhoz idomított javítása, a Jurenák-féle, 40—50%-kal nagyobb munkaszolgáltatást fejt ki amannál, 25—30%-kal kevesebb vontató erőt szükségei, talajfordítása kedvezőbb, porhanyítása éppen olyan jó. Ilyen eredménnyel szemben megbocsáthatatlan elmaradottság, hogy a legkezdetlegesebb talajmegmunkálás, a *faekével* való szántás sem megy még nálunk egészen kivétel számba.

Az ültető és talajművelő gépek használata különösen a *tengeritermelésben* nyújtana nagy előnyöket. Rajtuk fordul meg az *amerikai rendszerű* termelés, amellyel — Teleki Arvéd gróf szerint — el lehetne érni a mostani hozadék kétszeresét. Minthogy pedig a hozzávaló gépek költsége holdanként csak 10 korona körüli összeget tesz ki, a befektetés már az első évben bőven megtérülne. Országunknak tengerivel bevetett területe 1913-ban 3 millió hektár volt, hektárátlagban 18'4 mázsát, összesen 53"6 milliót hozott, 670 millió korona értékben. Milyen hatalmas összeggel gyarapíthatnók a nemzet jövedelmét, ha általánosítani tudnók az amerikai rendszerű tengeritermelést, különösen figyelembe véve, hogy a *csíráatlanítás* új módszere a tengerinek ipari és mezőgazdasági jelentőségét mennyire növelte.

A mezőgazdasági tőke tárgyalásának keretébe vonhatjuk bele a *mezőgazdasági ipart* is. Voltaképpen a mezőgazdasági iparok nem tartoznak a szorosabb értelemben vett földművelés körébe, mert már nem foglalkoznak szerves folyamatok fejlesztésével, hanem a földművelés termékeit technikai úton dolgozzák fel. A korszerű gazdálkodás üzemébe azonban szorosan bekapcsolódnak és a fejlődés mai színvonalán nélkülök igazán jó és belterjes művelést folytatni alig is lehet.

Magára a földművelésre is többszörös haszonnal járnak. Lehetővé teszik, hogy a gazdának a nyerstermény előállításából származó jövedelméhez a félégyártmányá alakítás, a *kikészítési* eljárás nyeresége is járuljon. A termények ez előnyösebb értékesítése tömegesebb termelésre serkent, a kikészítés után visszamaradó anyagok pedig, mint a korpa, szeszmoslék, répaszelet, állathizlálásra igen alkalmasak és erőtakarmányul külön nagy értéket képviselnek.

Előmozdítják a mezőgazdasági iparok a valóságos ipart is, mert külön gépeket, felszereléseket, épületeket tesznek szükségessé. Mind a földművelés, mind azipar terén így sok új munkaalkalmat teremtenek.

Ez előnyök megokolttá teszik, hogy a mezőgazdasági iparágak legfontosabbjairól röviden megemlékezzünk.

A magyar mezőgazdasági iparok között legnagyobb terjedelmű a *lisztipar*. Lisztünk kitűnő minősége folytán azelőtt, az őrlési forgalom idején, azaz amikor vámmentesen lehetett annyi búzát behozni, amennyinek megfelelő lisztet külföldre vittünk, évenként 1 millió mázsát meghaladó kivitelünk volt. A malomipari tőke visszaélései azonban az őrlési forgalom eltörlésére vezettek. Ennek hátránya abban jelentkezett, hogy liszt-kivitelünk leszállott 165.000 métermázsára, a belfogyasztásban pedig drágább lett a liszt és még drágább a korpa. Ez utóbbinak ára 7.5 koronáról 1 l-re emelkedett, azaz 40%-kal.

Ezek a következmények az őrlési forgalmat egykor hevesen ellenzők körében is megérlelték azt a meggyőződést, hogy valamely alkalmas alakban, a vele üzött visszaélések kellő ellenőrzése mellett, újra vissza kellene állítani. A vám- és kereskedelmi szerződések keretében a megoldásra többféle alkalmas módozatot javasolnak.

A *cukortermelés* a földművelés szempontjából nemcsak hízaló melléktermékei szempontjából fontos, hanem azért is, mert a cukorrépa sok munkát kívánó növény és így sok munkaalkalmat szolgáltat. Ezek miatt nagyon óhajtandó volna, hogy cu-

koriparunk nagyobb lendületet vegyen. Az 1912/1913 évadban a cukortermelést föl is vittük 6millió mázsára és 3.8 milliómársa tiszta kivitelünk volt belőle. Az osztrák ipar versenye és a belföldi tőke kapzsisága azonban cukoriparunk közhasznú fejlesztését sokban akadályozta. Az osztrákok kétszer annyi cukrot termelnek, mint mi és kisebb üzemköltséggel, amit egyrészt az okoz, bogy a jobb művelés következtében nagyobb a répa cukortartalma, másrészt, hogy az ipari földolgozásban olcsóbb fűtőanyaggal és alacsonyabb munkabérrel dolgozik.

E verseny ellensúlyozására védővám állja útját a külföldi cukor beözönlésének, a védővám folytán pedig az a fonák helyzet áll elő, hogy a magyar cukor itthon drágább, mint külföldön és a magyar fogyasztó fizeti meg azt, hogy a cukorgyárak az alacsonyabb világgiazi áron tudják árújukat a külföldnek eladni.

Ezeket a visszasságokat úgy lehetne megszüntetni, hogy mi is a jobb művelés meghonosítása útján hassunk a répa cukortartalmának növelésére, az ennek folytán kisebb üzemköltséggel dolgozni tudó cukorgyáraknak pedig ne juttassunk a fogyasztó közönség hátrányával járó jogosulatlan vámkedvezményt.

A cukor kiviteli lehetőségeit korlátozó bruxellesi nemzetközi cukoregyezményt a háború fölborítván, módunk nyílik, hogy a cukoripar többtermelése számára a Kelettel szorosabbra fűződő gazdasági kapcsolatok keretében biztosítsunk előnyös külföldi piacokat.

A *sörgyártás* anyagait szintén gazdasági termények szolgáltatják és így a söripar föllendülése ezek termelését jelentősen elősegíti. A magyar sörtermelés meglehetősen fejletlen még, az 1912/1913 évi időszakban nem egészen 3 millió hektolitert tett ki. E téren is megnehezíti a versenyt az osztrák söripar, amely ugyanakkor 22 millió hektolitert termelt. Méghozzá söradótörvényünk hibái miatt az osztrák sör olcsóbb árral indulhat a hazai fogyasztás meghódítására. Pedig a belföldi sörfogyasztás még nagy fejlődés előtt áll. Nálunk évenként egy-egy főre 9.5 liter sör jut, Franciaországban 28, Ausztriában 67.2, Németországban 118, Belgiumban 228 liter. Nagyon megokolt lenne tehát kiküszöbölni azt a sok hibát, ami a magyar sörtermelés és sörfogyasztás fejlődését akadályozza.

A *szesz mezőgazdasági gyártásának* hasznát nem annyira a hizlalást szolgáló melléktermékeiben keresik, mint inkább az adótól mentes mennyiség kedvezményében. Ezzel szemben meglehetősen elhanyagolják a gyártás jobbmódjait, amelyek pedig

nagyobb nyereséget jelentenének, mint az adókedvezmény. Szakértő véleménye szerint nem egy olyan mezőgazdasági szeszgyár van, amelynél a keményen kifüstöltgő veszteség jóval meghaladja az adózási kedvezni én yek értékét. Az államnak ki is kellene azért kötni, hogy mezőgazdasági szeszgyár engedélyezéséhez megfelelő korszerű berendezések kötelezettségét fűzi.

Óriási lendületet adhatna a mezőgazdasági többtermelésnek a nálunk meglehetősen ismeretlen *burgonyaszárító ipar* meghonosítása. A német rendszerrel szárított, úgynevezett *pehelyburgonya* kitűnő takarmány, olcsó, nagy keményítőértéke van, nincs kitéve romlásnak és könnyen szállítható. Németországban több mint 400burgonyaszárító telep működik, egyenként átlagosan napi 400 mázsányi teljesítő képességgel és elsősorban ennek köszönheti Németország, hogy burgonyatermése évi 500 millió mázsa. A mienk 1913-ban 54*5 millió mázsa volt 250 millió korona értékben. Ez az összehasonlítás képet nyújt róla, hogy a szárító ipar milyen nagy lökést adna földművelésünknek.

A jó gazdálkodáshoz szükséges tőkéről az anyag sokneműsége folytán csak nagy vonásokban nyújthattunk képet és a legfontosabb, a legsürgősebb reformokat csak igen rövidre fogva vázolhattuk.

Ezekből is azonban benyomást szerezhethünk, hogy e téren olyan jól nem állunk, mint a természeti tényezők kínálta kedvezésekben. Sok hiány, sok hézag vár pótlásra, hogy a mezőgazdasági tőkét gazdálkodásunk belterjessé tételére fejleszthesük ki.

Módjai azonban — mint láttuk — megvannak. A földművelő *szakértelmét, tudását* kell bővíteni és az erők tömörítésével a *szövetkezést* kialakítani.

Az értelmi, a szellemi haladás tehát az, ami a *mezőgazdasági tőke* terén nélkülözöttesteket előállítani hivatva van.

Epúgy mint ahogy a *kereskedelmi és az ipari tőke* terén tapasztalt hibákat, bajokat csak az *erkölcsi haladás* küszöbölheti ki, altruisztikusabb fölfogás és a mértéktelen önzés visszaszorítása.

Értelem, szellem, erkölcs azonban *bensőnkben* lakozik. Nem külső, hatalmunkon felül álló erők tehát amik sorsunkat, jövőnket eldöntik. *Egyedül magunkon, értelmi és erkölcsi haladásunkon fordul meg, hogy tőkébéli erőinket is kedvező termelési tényezőül alakítsuk ki.*

V. FEJEZET.

Munka.**A) Szellemi munka, a) Szakoktatás.**

Szellemi munka a testinek irányítója. — A munka szellemi képesítését az oktatás adja meg. — Mezőgazdasági oktatásunk elhanyagolt állapota. — Újítás szükségége a tanítóképzésben. — Az elemi iskolában. — Az alsóbb szakoktatásban. — Időszaki népies tanfolyamok. — Bemutató földek. — Felsőbb gazdasági intézetek. — Közgazdaságtudományi főiskola. — Továbbképző tanfolyamok.

A termelés három tényezőjének viszonyát egymáshoz akként is jellemezhetnők, hogy a munka a megtermékenyítő *aktivitás*, a természet a termékenység iránt fogékony, de a megtermékenyítés folyamata nélkül meddő *passzivitás*, a tőke pedig *gyümölcse*, *származéka* kettőjük össze párosodásának és idővel kifejlödvén, megizmosodván elősegítője, megkönnyítője, gyámolítója mindkét szülője tevékenységének.

A főszerep tehát, a *megtermékenyítés* a munkáé. Se szerepfontossága megköveteli, hogy lényegét, természetét, fajtáit, közreműködésének mozzanatait, fejlesztésének föltételeit a termelés másik két tényezőjénél is behatóbb elemzés alá vegyük.

A munka lényegének ismertetésénél rendszerint élesen el szokás határolni, hangsúlyozottan meg szokták különböztetni a *szellemi az agymunkát*, a *testi az izommunkától*.

Ez a merev elkülönítés nem eléggé jogosult. Mindennemű munkában, mindennemű emberi cselekményben lebonyolódik ez a két fajta folyamat. Az agymunka voltaképen szellemi *előkészítése*, lelki *irányítása* az izommunka mikéntjének, az izommunka pedig fizikai *keresztülvitele*, valóságos *végrehajtása* az agymunka tervezésének.

Sőt mondhatjuk, hogy a testi munka önmagától létre sem jön, hanem mindig csak megelőző szellemi folyamat alapján. Ez szabja meg a testi cselekedet célját, ez mutatja meg, mit és hogyan kell okszerűen tenni, ez bír rá a teljesítés tettleges

keresztülvitelére. A testi munka voltaképen sohasem öncél, hanem mindenkor valamely távolabbi cél szolgálatára van rendelve, annak a célnak a szolgálatára, amelyet számára irányítója, a szellemi munka tűz ki.

Tudatos állapotban mozdulatunk sincs, amit saját magáért teljesítenénk. Még a szorosabb értelemben vett testgyakorlatokat sem végezzük pusztán azért, hogy mozogjunk, hanem hogy általuk testi erőnk, ügyességünk gyarapítását, egészségünk, közérzésünk javítását mozdítsuk elő.

Nem hiányzik az előkészítő szellemi befolyás az *ösztönszerű, a gépies mozdulatoknál* sem. A különbség csak annyi, hogy a megelőző szellemi folyamat villámgyorsasága miatt a megszokás már észre sem veszi. Sőt azok az értelmetlen, céltalan, *fonák cselekedetek* is, amelyek önkívüllétben, ittasságban, lázban, idegrohamban, elmezavarban történnek, szintén szellemi forrásból erednek, csakohogy itt az irányító szellemi tevékenység maga is kusza, zavaros.

Bizonyos fokig még *élettani folyamatokat* is lehet önuralommal, fegyelmezettséggel, akaraterővel, tehát szellemi behatással szabályozni. El bírjuk fojtani az ásítást, ha illetlennek találjuk, a köhögést, prüszkölést, ha nem akarunk vele zenét, előadást zavarni, egyes ízlésbántó szükségletek kielégítése ingerének pedig huzamosabb ideig ellen tudunk állni. Az indiai fakir annyira viszi akarateréjének ilyen irányú befolyását — megerősödötten a kasztrendszer sokévezredes átörökléséből, — hogy életműszerei rendes működését az észrevehetetlenségig csökkenti le, úgy hogy lélekzetvétele, szívverése, anyagcseréje csaknem teljesen szünetel.

Hasonló módon érvényesül a lelki befolyás az ellenkező irányban is, fölfelé, az izommunka kifejtésének növelésére. Szenvedély, indulat, sőt becsvágy, önérzet, de maga a hiúság is, el nem képzelt méretekre tudja testi teljesítményeinket fokozni. Az elmeorvosok ítélete szerint az a meglepően nagy testi erő, amit olykor a dühöngő örülteknél tapasztalunk, semmivel sem nagyobb annál, amit épelméjű, de valamely kivételesen erős lelki behatás alatt álló ember ki bír fejteni.

A megelőző szellemi előkészítésnek a testi cselekményekre gyakorolt ebből a döntő befolyásából következik, hogy *a testi munka jó végzésének* nélkülözhetetlen alapkelléke a *szellemi arravalóság*.

A szellemi arravalóság pedig magában foglalja az emberi Cégműködésének mind a három elemét: a *fölismerést*, amely meg-

látja cselekvésünk célját és a hozzá vezető módokat, az *ítéletet*, amely elbírálja a cél helyességét és mérlegeli elérésének különböző eszközeit, és az *akaratot*, amely elhatározza a cél felé törekvést és a kiválasztott eljárás mód végrehajtására bennünket rábír.

A fölismerés és az ítélet adja meg a munkára való szellemi *képességünket*, az akarat a munkára való *készségünket*.

Szellemi munkásságunk termékenyítő erejét ezek szerint elsősorban azzal gyarapítjuk, ha a munkára való szellemi képességünket a fölismerés és az ítélet helyességének erősítésével növeljük, más szóval, ha *mennél többet tudunk* arról a dologról, amelyet végezni szándékozunk, ha *mennél alaposabb szakoktatásban* részesülünk.

A munka sikeressége és általa a termelés eredményessége érdekében ennél fogva minden országban annak a termelési ágának a szakoktatására kell a legnagyobb súlyt vetni, amely az ország termelésének oroszlárészét teszi és lakosságának nagyobb részét foglalkoztatja.

Nálunk a kereső lakosságnak 62*4 %-a mezőgazdasággal foglalkozik. Ez nagyobb hányad, mint bármelyikében a tőlünk nyugatra fekvő országunknak. Olaszországban az őstermelő lakosság 56.8, Franciaországban 41.8, Dániában 38.1, Svájcban 33.1, Németországban 32.7, Hollandiában 28.1, Belgiumban 22.7, Nagy-Britanniában 12.7%.

Méltán képzelhetnek tehát, hogy valamennyi állam előtt nálunk áll a *mezőgazdasági szakoktatás* a fejlődés legmagasabb fokán, hogy az elemitől a főiskoláig ez a legbehatóbban tanított tárgy és hogy a földműveléssel összefüggő tudományokban mi szolgálunk mintaképül az egész világ számára.

Jól tudjuk, hogy ez éppenséggel nincsen így.

»Egy évezred óta vagyunk földművelő állam, de még mindig nem értünk rá a földművest, akinek csontjából való csont, vérből való vér vagyunk, a maga termelő mesterségére kioktatni, a munkája sikereire leskelődő torkos élősdiek elleni védekezésre kitanítani, gazdasági önállóságra szoktatni s ezzel szabadságra és függetlenségre tanítani.«

Károlyi Sándor gróf ez igazságainak elhangzása óta az állapotok alig javultak valamit is. A magyar mezőgazdaság pangásának számos okát részletesen föltáró Deininger Imre csak nemrég alapította meg, hogy »sok hiányaink között legnagyobb a mezőgazdasági szakértelem hiányossága«.

Amíg ezt a hiányt nem pótoljuk, amíg a *mezőgazdasági szakoktatást* mélyreható reform alá nem vesszük, hogy ennek

alapján földművelőink testi munkáját megfelelő szellemi előkészültség támassza alá, addig népünket nem is tesszük arravalóvá, hogy munkásságát hathatósan kifejtthesse és általa termelési viszonyainkat gyökeresen megjavíthassa.

Minthogy pedig a *népiskola* az, ami a legszélesebb rétegek számára nyújt oktatást, már itt kell a gazdasági ismeretek oktatását megkezdeni.

Ennek előfeltétele, hogy a *tanítóképzést* alakítsuk át. Mert elévülhetetlenül igaz tétel marad, hogy az iskolamester az, aki nemcsak a harc, de a béke sikereit is megalapozza.

Elsősorban tehát a *néptanítók* kiképzését kell akként módosítanunk, hogy elsajátíthassák azokat a földművelési ismereteket, amelyek továbbtanítására hivatva lesznek. Kiképzésüknek pedig gyakorlatinak kell lenni, evégből valamennyi tanítóképző mellett *mintá kisgazdaságot és bemutató földet* kell berendezni, a képzőből kikerült, a tanítás terén már ténylegesen működő néptanítókat állandóan a haladás színvonalán tartani, ennek eszközéül ingyenesen ellátván őket a szükséges ismertető füzetekkel, folyóiratokkal, szaklapokkal. Serkentsük őket továbbá a gyakorlati gazdasági tevékenységre oly módon, hogy akik köz ülök a helyi viszonyoknak megfelelő *kísérleti telepek* fölállítására vállalkoznak, állami támogatásban, akik e téren eredményeket tudnak fölmutatni, külön jutalomban részesüljenek.

Így képzett és magukat így továbbképző néptanítók vezesék be a nép egyetemét már kicsi korában, az *elemi iskola tananyagának keretében*, a mezőgazdasági szakismeretek világába. Telítsük meg földművelési tartalommal az *általános népoktatást* és ennek az anyagnak a tanítását ruházzuk föl ugyanolyan jelentőséggel, mint az írás-olvasást és az egyszerű számtani műveleteket. Inkább hagyjuk el a mai tananyagból azokat a tárgyakat, amelyek az egyszerű földműves számára úgy sem bírnak fontossággal. *A gyakorlati életre nevelésnek* már az elemi iskolában meg kell kezdődni, vegyük ott már elő a természet-tudománynak azokat az elemi részeit, amelyeknek a földművelő a maga mesterségében hasznát tudja venni.

Az ekként kialakítandó általános gazdasági népoktatás keretein túl a *népies szakoktatás* számára is jóval nagyobb teret kell az eddiginél juttatni.

Ez idő szerint az egész országban 48 *alsófokú gazdasági iskola* van. Ennek is csak fele *földműves-iskola*, a többi különleges gazdasági ágakra tanító, szőlészeti és borászati, tejgazdasági, kertészeti, méhészeti, erdőöri, baromfitenyésztési, vízmes-

téri iskola. Az alsófokú gazdasági intézeteknek az 1912/1913 évben 1244 tanulója volt, ebből a földművesiskoláknak 715. Elszomorítóan piciny számok olyan országban, amelynek léte a földművelésen alapul.

Sajnálatos tapasztalat továbbá, hogy az a néhány száz tanuló is, aki évenként a földművesiskolát elvégzi, ott megszerzett tudásával sem a népi gazdálkodás színvonalának emeléséhez járul hozzá. Többnyire nem kigazda lesz belőlük, hanem botos ispán, béresgazda, kapós — mert olcsó — altiszti anyaga a nagyobb birtokoknak. Az 1913 évben a földművelési kormány kísérletet tett egy *kis gazdaképző tanfolyam* fölállítására, de meg sem lehetett nyitni, mert nem jelentkezett megfelelő számú tanuló. Pedig a nagyobb birtokok gazdasági színvonalára sem előnyös az, hogy földművesiskolát végzeteket alkalmaznak gazdasági altiszteknél, mert ezek kiszorítják az okleveles gazdatiszteket. Nem is volt nálunk egyetlen értelmiségi pályán sem annyi állás nélküli okleveles egyén, mint a gazdatisztin.

Ezen a bajon a birtokpolitikai rendezés keretében lehetne segíteni, ha elsősorban a földműves iskolát végzeteknek biztosítanók. hogy kigazdaságok önálló viteléhez jutnak hozzá.

Nem kielégítő az iskolán kívüli, az *időszaki gazdasági oktatás* állása sem. Évenként 3000—5000 ilyen *egyes előadást* tartanak a kigazdák részére és ezekben 20—25,000 hallgató szokott részt venni, továbbá néhány száz *téli sorozatos tanfolyamot*. Ves-sük e számokat azzal össze, hogy Belgiumban — ahol őstermelésből 2millió lakos él, tehát hatszorta kevesebb, mint nálunk — évenként 8000 népies tanfolyam szolgál a kigazdák okulására. Számos kifogást emelnek az előadások anyagával szemben is, hogy sok benne a távoli vonatkozású és gyakorlati haszonnal nem járó, hogy összeállításuk rendszertelen és hogy nincs kellő figyelem a helyi viszonyokra s a hallgatóság értelmi fokára.

A felnőttek ez időszaki oktatása rendkívüli fontossággal bír éppen a most következő időben, amikor még nem nevelkedik föl és a tényleges gazdasági munkában még részt nem vehet az a nemzedék, amely majd az újjászervezendő népiskolai és szakoktatás útján fogja a kívánalmaknak megfelelő földművelési tudást elnyerhetni. Az átmenet ez éveiben a népies tanfolyamokra hárul az a rendeltetés, hogy a *mai* kigazdát ismertesse meg a jobb művelési módokkal.

E tanfolyamok rendezését azért a béke bekövetkeztével azonnal meg kell kezdeni, még pedig olyan lendülettel, hogy évenként tartsanak sok ezret és néhány év alatt egyetlen falu

se legyen, amely hozzájuk ne jutott volna. Eredményre azonban az egy- vagy másfélórás, ötletszerűleg kérdésekkel foglalkozó, egyes előadások nem vezetnek; a tanfolyamok tartama legyen hat hét, két hónap, a megismertetni kívánt anyagot ölelje fel áttekinthető, szerves egység gyanánt és óvatos gond legyen arra is, hogy az anyag a helyi körülményekkel, a gyakorlati követelményekkel összhangban álljon. É végett ismerkedjenek meg az előadók már előre az illető vidék természeti és tőkebeli tényezőivel, tájékozódjanak, milyenek a művelési szokások, milyen fokon áll a földművelők értelmisége, melyek a fejlesztésére alkalmas gazdasági ágak. Előadásuk modorában pedig kerüljenek minden nagyképűséget, elvont fejtegetést, messzevágó általánosítást, hanem keressék a lakosságnak megfelelő hangnemet és használják a meggyőzés alkalmazkodó szavait. Tevékenységükhöz hívják továbbá segítségül az érdeklődés fölkeltesének korszerű eszközeit: a szemléltető táblázatokat, a vetített és a mozgó fényképet. A tanfolyam befejezése után hagyjonak hátra népszerű stílusban szerkesztett ismertető füzeteket, amelyek az előszóval előadottakra vonatkoznak, de kiterjeszkednek a bővebb részletekre, hogy a hallgatónak ekként módjában álljon emlékezetüket felfrissíteni és a megtanultakat kiegészíteni.

Elméleti tanítás, okoskodás, magyarázgatás azonban nem elég arra, hogy megtörje a ragaszkodást a hagyományos műveléshez, sem pedig, hogy eloszlassa azt a természetes bizalmatlanságot, amellyel az újítások iránt a nép egyszerű embere világszerte viseltetik. A sok nehézséggel, veszedelemmel, kockázattal küzdő kiscgazda saját szemével akarja látni, vájjon a valóságban és az ő lakóhelyén beválik-e, amit neki javasoltak.

A kézzel fogható bizonyításnak legalkalmasabb eszköze a *bemutató föld* és azért szerves kiegészítője a gazdasági oktatásnak valamennyi fokon. Ilyen bemutató földeket be kell rendezni mindenütt, ahol bárminemű gazdasági oktatás folyik, úgyszólván minden faluban. A tanfolyamot követő gazdálkodási évszakban ezeken a földeken mutassák be az előadók — később helybeli, magasabb értelmiségű gazdák — bogy maga a természet szemmel látható eredményekben tesz tanúbizonyságot a tanácsolt újítások helytálló voltáról.

Ilyen közvetlen tapasztalat megkapó hatása mutatkozott egyik felsőmagyarországi gazdasági iskola vezetőjének elmés ötlete nyomán. Az iskola útmenti majorságának földjén a műtrágyát évszámok és mértani ábrák föltűnő alakjában szóratta el.

Az úton járó-keelő földművesek figyelmét lassanként fölkellette, hogy mennyivel fejlettebb, dúsabb és magasabb a vetés a rajzokon belül és mennyire elüt tőle a tábla többi része. Érdeklődni kezdtek a különbség oka iránt, majd a nyert magyarázat után a műtrágya természetéről, használati módjáról, áráról, beszerzési helyéről kérdezősködtek s a jó példát nemcsak abban követték, hogy ők is műtrágyát kezdtek használni, hanem tömegesen jelentkeztek a tanfolyamra, amelyre pedig azelőtt hallgatót fogni alig lehetett. Az efajta gyakorlati bemutatás többlet lendít a jobbművelés átértésén, mint akármilyen rábeszélés, erősködés. És valamint a százmillió számra haza küldött dollár több kivándorlót toboroz a sok nagyhangú hirdetésnél, ügynöki csalogatásnál, szintűgy a bemutató föld többtermése a korszerű művelésnek meggyőzőbb térítője lesz a leglelkesebb apostolokodásnál.

A földművelési szaktudás jelentősége iránt az érzék nemcsak a kigazdák körében fogyatékos, hanem a nagyobbak közt is. Minden életpályán alapos előképzettséget követelünk, egyedük a gazdálkodás az, amelyhez fölöslegesnek tartják, mintha a tudásnak ez a neme a magyar emberrel vele születnék. »Aki tanulni nem akar, abból lesz gazda«, — földbirtokos, sőt bérlő is elvéve ha akad, akinek gazdasági oklevele volna, elnyerésén csak azok fáradoznak, akik a gazdatisztit kenyérkereseti pályául választották.

A magasabb gazdasági képzettség elenyészően kis számát a *felsőbb gazdasági intézetek* számadatai bizonyítják. Az országban 13.360 olyan gazdaság van, amely nagyobb 200 holdnál, közel 10 millió hektár területtel; magasabb szakértelemmel val 6 vezetésükre okleveles gazdákat nevelni öt gazdasági akadémia volna hivatva, ez akadémiaéknak azonban az 1912/1913 tanévben összesen 400 hallgatója volt és belőlük 123 került ki végzetten. Erdőségeink közel 9 millió hektárt tesznek ki, szakszerű kezelésükre az egyetlen Selmechányai bányászati és erdészeti akadémia tanít, amelynek ugyanakkor mindössze 369 hallgatója volt és 109 végezte el. A nagyobb hasznos állatok, a szarvasmarha, ló, sertés és juh állománya együttvéve meghaladja a 25 millió darabot, az egyetlen budapesti állatorvosi főiskolának mégis csak 190 hallgatója volt, akik közül 39 végzett. A szőlőterület 564.000 hold, de a budapesti felső szőlő- és borkereskedelmi tanfolyam az 1912/1913 tanévben a jelentkezők csekély száma miatt szünetelni volt kénytelen, holott a szám tekintetében valami nagy követelményeket nem támasztanak, az

1913/1914 évi tanfolyam is csak 8 rendes és 4 rendkívüli hallgatóval indult meg.

Ha a felsőbb gazdasági intézetek hallgatóinak számával szembeállítjuk, hogy az egyetemen jog- és államtudományi karán-s a jogakadémiákon az 1912/1913 tanévben 6000 hallgató volt beiratkozva, tisztán áll előttünk, hogy az értelmiségi osztályok eme hibás pályaválasztási hajlandóságán változtatni kell. A foglalkozási ágak arányosabb megosztása és a szorosabban vett termelői tevékenység fontossága egyaránt megköveteli, hogy jogász-nemzetből *képzett gazdák országává* alakuljunk át.

Ennek elősegítésére célravezetőnek ígérkeznek egy olyan törvényhozási intézkedés, amely bizonyos területen fölüli birtokon a gazdálkodás önálló vitelét a *szakminősítés* megszerzéséhez kötné és megkövetelné, hogy a gazdaság vezetője vagy maga okleveles gazda legyen vagy oklevéllel bíró üzemvezetőt tartozzon tartani. Ilyen szabályozás hozzájárulna a középbirtokok sokat emlegetett védelméhez is, amelyet a kisbirtok üzemi előnyei, a belterjességhez szükséges többmunka és a nagytóke gazdasági vállalkozásai újabb meg újabb veszedelmekkel fenyegetnek. Egyre jobban növekvő nehézségei között csak az mentheti meg, ha rendszeres előképzettség szerzése útján növeli meg termelőképességét.

A földművelési szakoktatásnak ez a sokágú újjáalakítása oktatási tennivalóinkat még mindig nem meríti ki.

Szerepünk a jövő nemzetközi munka megosztásában és a hozzá fűződő magas szempontok megkívánják, hogy olyan egyének kerüljenek az ország szervezésének, a köz- és magánigazgatásnak és a nagyvállalatoknak az élére, akik a közgazdasági élet szövevényeit és a megoldási módozatokat rendszeres tudományos előképzettség alapján, magasabb látókörből nézni és elbírálni képesek. E fontos polcokat idáig a születés vagy a véletlen kiválasztottal töltötték be, akik másfajta előképzettség után, olykor ilyenek is teljes hiányával, a mindenkor hézago s és egyoldalú önképzésre voltak utalva. Az ilyen módon szerzett tudás azonban a jövőben már nem lesz elég az ország vezetőire váró óriási föladatok megoldhatására. Módot kell ennélfogyva nyújtani arra, hogy *a felsőbb közgazdasági tudományt* áttekintő összefüggésben, a korszerű fejlődés világszintjén, rendszeres tanulmányokból szerezhessék meg.

A magva már meg is van az ilyen irányú képzésnek a műegyetemen 1914-ben föllállított *közgazdasági osztályban*, amelynek célja, hogy technikailag szakképzett és közgazdasági ítélő-

képességgel bíró férfiakat neveljen a vezető állásokra. Elvégzése ma még nem kötelező senkire, önmagában semmiféle kenyérkereseti pályára törvényes képesítést nem ad és tartama csak két félév. Jóllehet keretei tehát igen szegények, tananyagának és tanári karának összeállítása máris a legszebb reményekre jogosít föl. A jogi, a nemzetgazdasági és pénzügyi tudományok mellett felöleli a közlekedés ügyét, a kereskedelmi és bankügyet, az agrár-, bányászati-, ipar- és szociálpolitikát, a gyári és a közüzemet, költségszámításukat, a mezőgazdasági kémiai ipart, a szociális egészségtant és számos más hasonló magasabb ismeretet, amely eddig a főiskolák tanrendjében helyet nem kapott.

Nem ajánlhatjuk eléggé törvényhozóinknak és a közigazgatás vezérférfiainak, valamint az ilyen szerepre igényt tartóknak, hogy végezzék el ezt a szemhatárt tágitó, a nagy összefüggések át értését célzó tanfolyamot és szerezzék meg a *közgazdaságtudományi oklevelet* vagy doktori fokot. A tanfolyam további fejlesztésére és nagyobb jelentőséggel felruházására még vissza fogok térni.

Semmiféle iskolának, tanfolyamnak elvégzésével sem zárhatjuk le azonban a tanulást. A tudomány rohanva halad napról napra és ' vele azoknak is lépést kell tartani, akik már kiint dolgoznak a gyakorlati életben. Ennek belátása folytán mindinkább előtérbe tolul a *továbbképzés* ügye. Gazdasági oktatásunk kiépítése is csonka maradna, ha valamennyi részében és fokán, az elemi iskolától a műegyetem közgazdasági osztályáig, a *továbbképző tanfolyamokat* nem rendszeresítenők.

Terjedelemben és sürgősségben egyaránt ugyancsak megérőltető tevékenységre van hát szükségünk, hogy csak azt is pótoljuk, amit a valóságos munkára való *előkészítés* terén és főként a gazdasági szakoktatásban elmulasztottunk.

E mulasztás helyrehozására azonban semmi fejtörést, fáradozást, költséget kímélnünk nem szabad, mert a közvetlenül termelő munkásságot ki nem alakíthatjuk, ha a szakoktatásnak megfelelő méretű szellemi munkájával erősen meg nem alapozzuk.

VI. FEJEZET.

Folytatás.

A) Szellemi munka, b) Szervezés.

A munkára alkalmasság másik kelléke a munkára készség. — Forrása a kötelességérzet. — Együttműködésben a fegyelmezetttség. — Ez az alapja minden szervezésnek. — A szervezés kellékei. — Kultúrszerepe. — Szervező képességek a múltban és a jelenben. — Északnyugati és délkeleti népek ellentétes hajlamai. — A magyar szervezés nehézségei. — Szervezkedésünk közös célja a földművelés mintaszertívé fejlesztése legyen. — Az országos politika újjászervezése. — Társadalmi szervezkedés.

A munkára való alkalmasságot a szaktudáson alapuló képesség után — mint továbbá szellemi tényező — a *munkára való készség* adja meg: a munka legjobb végzésére irányuló *akarat bensősége*.

Az akarat eme bensőségének legfőbb táplálója a *kötelességérzet*, ami az együttműködésben tudatos *fegyelmezetttségben* nyilvánul meg. Értve e szó alatt a kellő helyen alkalmazott parancsolni és engedelmeskedni tudás fogalmát.

Ez a tudatos fegyelmezetttség épen nem azonos a rab-szolgai vak engedelmességgel és a zsarnoki kényszerrel, sőt homlokegyenest ellentétes velük. Ezek társadalomellenes tényezők, a nagy többség összedolgozásának előnyeit a kisebbség javára zsákmányolják ki, az igazi fegyelmezetttség ellenben az összeség boldogulását szolgálja.

Valamennyi teremtett lény között ugyanis az ember érezte át legvilágosabban azt az egyetemes világtörvényt, hogy minden létezőnek élete és pusztulása — az egysejtű baktériumtól az égitestekig — *kölcsönös függőségnek* van alávetve. E kölcsönös függőség megértéséből lett az ember társadalmi, szociális lényé, belátván, hogy elszigetelt munkássága aránytalan erőfeszítéssel alig elégséges leelemibb igényeinek kielégítésére, míg ha másokkal társul, munkája termékenyebbé is, könnyebbé is válik.

Az együvédolgozással jár azonban, hogy az egyes cselekvési szabadságának és munkássága eredményeinek egy részéről kénytelen a dolgozótársak javára lemondani. Ennek fejében viszont dús ellenértékben részesül abban, hogy a társak hasonló viselkedése az ő hasznára szolsál.

A kölcsönös segítségnek, a cselekvési szabadság korlátozásának, a munkaeredmények elosztásának föltételeit és módzatait célszerűen és méltányosan kell elrendezni. Ez az elrendezés a *szervezés*. Voltaképen tehát nem egyéb mint a *közös* célra létesített *együttes munka* okszerű *megosztása*.

A szervezés mindezeknél fogva annál tökéletesebb, mennél több dolgozó vesz részt a közös munkában, mennél jobban át vannak hatva a munkacél közösségének tudatával, mennél szabatosabb a munkakörök megállapítása és mennél arravalóbb egyéneket állítanak be az egyes munkakörökbe.

A fegyelmezett szervezkedés ezekben a kellékekben a kölcsönös méltányosság és kölcsönös közreműködés *erkölcsi* alapjára helyezi az egyesek *anyagi* boldogulását. Ez a *kultúrereje* tette, hogy a történelem egész folyamán mindig annak a nemzetnek, annak az intézménynek jutott a vezető szerep, amely valamely közérdekűnek elismert célra köteleességérző együttdolgozást tudott kialakítani.

Ilyen szervezés teremtette meg az ó-korban a *római világbirodalmat*, amely katonai, igazgatási, művelődési és telepítési intézményeinek egyöntetűségével az akkor ismert egész világot egységes állami szervezetbe vonta bele. A római gondolat és cselekvés egységes voltának diadalát nemcsak a még ma is fennálló technikai közművekben bámuljuk meg, hanem még inkább szellemi távolba hatásában, jogi, bölcsészeti, művészeti rendszereinek ama befejezett tökéletességében, amely bélyegét messze évszázadok fejlődésére rányomta, olyan időkre, amikor a tényleges birodalom maga régen megszűnt már.

A középkorban az egyetemes vezetést a *katholikus egyház* vette át. Ugyancsak azzal, hogy hitelveit, hierarchiáját, sőt szertartásait is a legapróbb részletekig egyformára kidolgozván, velük világrészeket foglalt szellemi egységbe össze.

Mind a pogány, mind a keresztény Róma világalmának, mind pedig a kettő vegyülékéből származott *hűbéri rendszernek* a bukása akkor következett be, amikor szervezetük egységén külön érdekek, eltérő célok, szemben álló törekvések ütöttek csorbát, kiderülvén, hogy a vezető elem a szervezetben társulok közreműködésével önző módon visszaél.

Az újabbkori szervezkedések között kimagaslik az *angol kereskedelemé*, amelyre jellemző, hogy az angol világuralom alapját nem közhatalom veti meg, hanem egy *magánrészvény társaság*, olyan szervezési fölényt gyakorolván a több száz millió lakosú, sok évezredes kultúrával bíró India fölött, hogy az óriás, de szervezetlen tömeg tehetetlenül hajtja igába nyakát.

Ugyanilyen szervező erő nyilvánul meg az *angol munkás-egyesülésekben*. Az elsőül szövetkezett 28 rochdalei takács 28 font sterling befizetése néhány évtized alatt milliárdos együttes vagyonná, több millió taggal bíró szakszervezeti és fogyasztó egyesületi hálózattá fejlődött ki és az ipari munkásosztályt a legjelentősebb gazdasági és politikai tényezők közé emelte föl.

Az *Északamerikai Egyesüli-Államok* szintén az angolszász szervező tehetségnek köszönhetik csodás fejlődésüket és szervezési erejük érvényesül trustjeikben, amelyek már nemcsak világegyedárusági előnyöket ragadtak magukhoz, hanem öncélú anyagi érdekeik előmozdítására a világháború esélyeibe is jelentős súllyal avatkoztak bele.

Tökéletességre vitt szervezés példáit mutatja fel a *német* nemzet.

Ebből álltak elő óriási békés és harci sikereik, ebből katonai, technikai, tudományos, gazdasági, egészségügyi és népjóléti intézményeik mintaszerű színvonala. A szervezés alapkelléke, az önfegyelmezés a németnek már kora ifjúságában vérvé válik. As idegen előtt szinte nevetséges a Burschenschaftok szabályainak merevsége, hogy még a korhelykedés is parancsóra megy, a diák elnöki parancsra hajtja le fél vagy egész korszó sörét, énekel víg vagy szomorú dalt, mond tréfás vagy komoly pohárköszöntőt és ütemre végzi az ivás szertartásának mozdulatait. Pedig ezek a furcsaságok is hozzájárulnak ahhoz, hogy a német fiatalságba beleneveljék az összetartozóság, az önuralom és a kötelességteljesítés uralmát. Életének további egész folyamán ezek vezetik, mindenféle állásban, foglalkozásban, helyzetben. Nem egyedül a német hadsereg, az annyit emlegetett, szidott militarizmus tartja fenn csorbítatlan épségben a német nemzeti nagyság egyesítő eszméjét, hanem sok és változatos egyéb szervezkedés: lövész-, torna-, testgyakorló-, túristaegyesületek, daltársulatok, társadalmi, jótékonyági, művelődési, továbbképző egyesületek, széles hatáskörű és nagy önállóságú önkormányzati testületek, ipari és mezőgazdasági munkás- és szakszervezetek hatalmas hálózata.

Az- északnyugati fajokkal ellentétben a *délkeletieket* és a *keletieket* a *szervezkedési hajlam hiánya* jellemzi.

Az ellentét elsősorban az éghajlat és a vérmérséklet különbözőségére vezethető vissza. Melegebb tájakon az ember szükséglete táplálékban, ruházatban, hajlékban egyaránt kevesebb; ez okból az életmód magányosabb, a tevékenység lomhább, a társulás kényszerűsége nem olyan parancsoló. Közös célok nehezen forrnak ki s az összetartozóság, alárendelés, önuralom érzéke fogyatékos marad.

Az állammá tömörülés is nehézkesen megy itt végbe és ha meg is történik, az eredmény lazább. Tartós világbirodalmat »a Kelet egyetlen gentleman-nemzete«, a török sem bírt alapítani, minden vitézsége, becsületessége és egyéb nemes tulajdonságai ellenére sem. A *szlávokat* meg éppen sajátosan jellemzi a szét-húzás, az anarchiára hajlandóság. Annyira, hogy államot önerejéből egyetlen fajuk sem tudott alakítani, csak idegen nép, idegen uralkodó beavatkozásával. A nagyorosz törzseket a normán származású varégek hozták egységes katonai és igazgatási szervezetbe össze, a városi és falusi kerületek, a *volostok* és *gorodistyék* szétszórtságából. A lengyeleket a germán eredetű lechiták, a cseheket a frankok, a dunai szlávokat törökök, bolgárok és magyarok. Májig is azonban valamennyi szláv állam a robbantó törekvések, államcsínyek, összeesküvések, merényletek jellegzetes hazája maradt. A legnagyobbnak, az óriási Oroszországnak önkényuralmi rendszerét is azzal akarták igazolni, hogy vaskapcsai nélkül a szlávok anarchisztikus hajlama múlhatatlanul fölbomlasztaná. A közel jövő meg fogja mutatni, mennyiben volt jogosult ez az okoskodás.

Határvonalán délkeletnek és északnyugatnak, kényeztetve talaja buja termő erejétől, de éghajlata szeszélyeitől folytonos küzdelemre kényszerítetten, értelmétől összefogásra, de vérmérséklete hevétől széthúzásra sarkallva, magyar fajunk váltokozva tett tanúságot majd szervezkedő képességéről, majd az ellenkezőről.

Szervező erőre vall, hogy saját erőnkől immár ezer éve önálló államot alkotunk, hogy a vándor pogány törzsszerkezet-ről idején áttértünk a helyhez kötő földművelés, a kereszténység és a nemzeti királyság egyesítő intézményeire, hogy a renaissance-lélek fölszívásával Mátyás korában Budavárát európai kulturgócponntá tettük és hogy — bár késéssel — de mégis ki tudtuk magunkat szabadítani a rendiség politikai és gazdasági béklyóiból.

Viszont szervezkedési gyöngeségünk mellett szól, hogy a helyesen átvett gondolatköröket következetesen végigvezetni sohasem bírtuk, gyakran és sok ideig álldogáltunk félúton, sőt a hamaros visszaesés sem volt ritka. Mindig akadt pártos rész-érdek, amely a nemzet teremtő erejét meddő tusakodásban merítette ki, mindig volt hatalmas tábor, amely az egységes nemzeti eszmények, célok, törekvések kibontakozását megakadályozta. Az Árpád-házi királyok alatt a fejedelmi rokonok és a főurak hatalmi vágya, a vegyes házakból származók alatt a királyválasztásból származott súrlódások és az uralkodók gyöngesége, a Habsburgok alatt az állandó összeütközés a szabadságvágy és a nyugati kultúrához vonzódás között. Ez elválasztó tényezőket tetézte a török megszállás után az országnak három részre szakadása, majd a központi kormányzás nemzetietlensége, az önkormányzati élet elszigeteltsége, a vallásújítás, a nemzetiségi telepítés, később a demokratikus eszmék ütközése a maradi fölfogással.

E sokszorososan kusza zűrzavarból igyekezett Széchenyi a nemzetet kivezetni, egyesítő célul a, munkán és a művelődésen alapuló anyagi haladást tűzvéni ki. Újjászervezkedésünket azonban legkezdetén megakasztotta a szabadságharc, majd a rákövetkező alkotmánytalan kormányzás. A kiegyezéstől a világháborúig eltelt idő alatt pedig nem volt elég szervező erőnk, hogy szilárdan kiépítsük az egységes nemzeti államot, sőt a múltból magunkkal cipelt faji, nyelvi, felekezeti és közjogi súrlódásokhoz időközben újonnan fölmerültek járultak: a gazdasági és osztály érdekek ellent étei.

Ebben a zilált állapotban szakadt ránk a világháború. A végveszedelem fenyegetése egy időre megint föltámasztotta az összetartozóság érzetét és különösen a háború első szakában a kötelességteljesítésnek, az odaadásnak, az emberszeretetnek sok szép cselekményét váltotta ki.

Sajnálattal kell azonban megállapítanunk, hogy a nemes, hazafias érzés és viselkedés csupán a fegyveresen küzdők sorában maradt mindvégig uralkodónak. Bent a polgári életben csakhamar kiütközött a sok régi bűn: a kapzsi önérdek szemérmertlensége, a vagyoni és hatalmi érvényesülés szertelen mohósága s a szívtelen közöny a tömegek szenvedése és nyomorúsága iránt. Áldozatuk pedig, a nagy tömeg, előzetesen fegyelmettségre és szervezkedésre nem nevelve, tehetetlen némbánomsággal szolgáltatva ki magát a visszaéléseknek és arra sem volt elég ereje, hogy az érdekében hozott tiltó és bűn-

tető rendszabályoknak saját közreműködésével szerezzen érvényt.

Az öncélú magánérdekek ez anarchisztikus garázdálkodása helyett most már sürgősen olyan egyetemes cél együttes szolgálatába kell a magyar erőket megszerveznünk, amely az összesség érdekeivel egybeesik.

Legfőbb két akadálya ennek a *közjogi* és a *nemzetiségi ellentétek* kiélezése volt. Ezek szolgáltaták a legtöbb alkalmat és ürügyet egyfelől a hatalmi erőszakoskodásra, másfelől a zabolátlan izgatásra. Ezek okozták első sorban közéletünknek azt az elposványosítását, hogy minden nagy és kis ügyet ezeknek az ellentéteknek a szemszögéből bíráltak meg és intéztek el. És a belőlük származott káros széttagoltság volt, ami terméketlen küzdelemben fecsérrelte el a nemzet erőit, háttérbe tolva és kielégítetlenül hagyva a valóságos közszükségleteket.

A világháború rettenetes tűzvésze eléggé megvilágíthatta, hogy a közjogi kérdés, az Ausztriához való kapcsolatunk nem belpolitikai probléma, sőt olyan ügy sem, amelyet a monarchia két állama egymás közt intézhetne el. Meg kell valahára látnunk, hogy ez is egyike azoknak a nagy világkérdéseknek, amelyek a nemzetközi erőviszonyok, szükségek és lehetőségek szerint dőlnek el.

Most amikor távoli világrészek országai avatkoznak bele egymás belső ügyeibe, amikor a harc és a béke kérdéseit nem a hadi események, hanem a belső alakulások döntenek el, amikor világhatalmak szövetezései ez alapon módosulnak, erősödnek vagy lazulnak, az új világrendbe bele nem illő kortévesztés volna, ha mi továbbra is a régi szűk látókörből, erőinket annak a közjogi kérdésnek a küzdelmeire forgácsolnók szét, amelynek megoldása a mi hatalmunkat úgyis fölülhaladja.

Éppenséggel nem azt jelenti ez, hogy adjuk föl nemzeti különállóságunkat vagy hogy szűnjünk meg örködni államiságunk épsége fölött. Elszigetelt, kis számú nemzetnek mindig résen kell lennie az elnyelő vagy csonkító áramlatokkal szemben. Legutóbbi tapasztalataink is sajnálatos bizonyosságai, hogy a háborús önfeláldozásból túlon-túl kivett részünk ellenére még mindig fölháborító módon nyilvánulnak meg az ilyen irányzatok.

Csakhogy ezekkel szemben sem lenne szabad, hogy a tiltakozást a népszerűsködés, a mindenkori kormányának kellemetlenség okozása vezesse, sőt ilyenkor kellene a nemzetnek igazán szervezett tömör egységben föllépni és a rendszertelen komitácsi-

lövöldözésnek minduntalan fölbukkanó, de hatástalan elaprózása helyett a nehéz tüzéség összesített tüzének mindent elsöprő erejével verni a támadást vissza.

A másik nagy elválasztó kérdést, a nemzetiségit a háború sem oldotta meg. Tönkrevert szomszédaink állapota bizonyára kevésbé fogja szerb, ruthén és román anyanyelvű honfitársainkra azt a vonzóerőt gyakorolni, amely a nemzeti egység rovására kifelé sóvárgó, állami bomlasztó törekvésekben nyilvánult meg. Ámde a nagy probléma megoldva még mindig nincsen és megoldása talán a jövőben is nehezebb lesz, mint bármely másiké. Sem a visszahatást kiváltó elnyomás, sem a megalázó alkuvások, sem a hatástalan engedmények politikája nem vezethet a kívánt kölcsönös megértésre. Hanem csak az, ha fölemelkedve a korszellem magaslatára, az egyenlő elbánás elvét össze tudjuk egyeztetni az állami egység megbontó hatássalanságának mindenfelül álló gondolatával és az ellene vétőekkel szemben épúgy kéréltetlen szigorú alkalmazunk, mint ahogy óvatosan őrizkedünk az igazságtalan üldözésektől, méltatlan bánásmódtól.

Ez általánosságokon túl azonban országunk újjászervezésének alapját, Ausztriával szemben anyagi megerősödésünket, a nemzetiségekkel szemben a békés kiegyenlítést, keressük az összes nemzeti erők *közhasznú, közcélú, összefogó munkáltatásában.*

Ilyen munkáltatásnak a megszervezésére *egyetemesebb célt* nem találhatunk mint *országunknak mintaszerű földművelő állammá fejlesztését.*

Ebben a célban fut össze a helyes szervezés valamennyi föltétele. A legtöbb dolgozó részt vehet a munkában, mint ahogy most is a lakosságnak csaknem kétharmada él közvetlenül belőle. A dolgozók legjobban átérthetik, hogy munkacéljuk közös, mert még a többi foglalkozási ágak föllendülésének is ez az alapja. A nagy célon belül az egyes munkaköröket jól alkalmazott gazdasági és szociálpolitikával szabatosan ki tudjuk jelölni. Ezekbe a munkakörökbe pedig alkalmas egyéneket állíthatunk, mert a földművelés a lakosság nagy zömének századok óta átöröklött, kedvelt foglalkozása és helyes irányítása val ezt a fogékonyságot lehet a legtermékenyebbé tenni.

Az *országos politikának* e közzgazdasági és szociális tartalmú irányával összhangban a mostani *pártkereteknek* föl kell bomlaniuk. Félre kell dobni azokat a homályos, nagy általánosságokban tartott, gyakran kétértelmű programokat, amelyeknek reálisan megvalósítható komoly tartalmuk nincs is. A köz-

élet férfiainak aszerint kell csoportosulniok, hogy a legközelebbi gyakorlati tennivalók kérdéseiben milyen álláspontot foglalnak el, milyen valóságos kormányzati tettekkel vélik megoldhatónak a ránk váró föladatok tömegét. Elavult jelszavak üres hangozta - tása, gondolattalan szölamgyártás, tehetetlen kishitűség nem szerepelhet a jövőnek abban a lázas munkájában, amelyre a világ-háború nagy eseményei minden nemzetet rákényszerítenek.

A pártpolitikai újjászervezkedéssel együtt a *társadalmi* szervezkedésnek is széles terjedelemben kell megindulnia.

A gazdasági szervezkedés nyújtotta előnyöket, a termelő, a hitel- és a fogyasztó szövetkezetek sokoldalú közhasznát már részletesen fejtegettem. E helyütt csak azt emelem ki, hogy a földművelés mintája: Dánia haladását nem kevésbé köszönheti a szakoktatás, mint a szövetkezés szellemi munkájában kifejtett tevékenységének.

A társadalmi tömörülés egyéb terein, a *jótekonysági, művelődési és társasköri* egyesületekben is sok változtatás kívánatos.

Ez egyesületek nagy része ma inkább képviseli egymással szemben az elzárkózást, a féltékenységet, a személyi ellentétet, mint a tömörülés eszméjét és az erők egyesítése helyett inkább nyújtja a terméketlen szétforgácsolás képét. Juttassunk a jövőben bennük kisebb szerepet az egyéni hiúságnak, nagyobb a nemes célok valóságos szolgálatának, tegyük a műkedvelősködő fölületesség helyébe az odaadó, hozzáértő fáradozást, a nevek pusztá emlegetésének vágyát váltsa föl a lelkiismeretes ellenőrzés és a buzgó felügyelet, a fölösleges igazgatási költségeket pedig szüntessük meg a ráérők ingyenes munkálkodása útján. Különösen ajánlatos, hogy a közös célú, de külön-külön működő egyesületek szervezkedjenek *országos szövet-ségekké* össze, hog} így országszerte egyöntetű, egymással összhangzó, egymást kiegészítő tevékenységet fejtven ki, az erők valóságos egyesítésével könnyebben oldhassák meg a nagyobb föladatokat is.

Széttagolt közéletünk megszervezése tehát az egész vonalon vagy teljesen új, vagy pedig újjáalakítandó nagy szellemi munkát kíván.

Fegyelmezett kötelességteljesítés közérdekű célra, ez bizony nem éppen jellemző vonása ennek a *mi* sok tehetséggel megáldott magyar fajunknak, de valamint történelmünk nagy fordulópontjain mindig rátaláltunk erre a képességünkre, ép-úgy elő kell hogy vegyük most, amikor országunk sorsa megint ezen fordul meg.

VII. FEJEZET.

Folytatás.

B) Testi munka, a) Kihasználása.

Izomerő. — Népünk testi ereje. — Fölfogása termelő értékéről. — A testi munka hasznosítása a belterjes művelésben. — Erősítése okszerűbb táplálkozással és életmóddal. — Kézi ügyesség. — Munkamegosztás. — Munkatakarékosság. — Asszonyi munka. — Gyermekmunka. — »Oikos-gazdaság.« — A mezőgazdasági testi munka gazdasági és szociális hatása.

A szakoktatás és a szervezés szellemi munkájával teljesen előkészített cselekvést a *testi munka* hajtja tettlegesen végre. Jó végzéséhez kellő *izomerő* és — többnyire kézi — *ügyesség* adja meg a szükséges fizikai képesítést.

Népünk *izomerejéről*, *munkabírájáról* már megemlékeztünk. Elfogultság nélkül állapíthatjuk meg, hogy testi szívósságban és a mozgás eleveenségében minden más hazai fajt megelőző, ruthént, oláht, tótot, szerbet, sőt a száaszt és a svábot is. A testi erőt és a nehéz kétkezi munkát nagyra nézi, sőt némileg le is kicsinyli az egyéb foglalkozásból élőket, kereskedőt, ügyvédet, hivatalnokot és gúnnyal kíséri a lustálkodást, a sok alvást, a testi fáradozástól való húzódozást. Ellenben elismeréssel adózik az úri osztálybeliek iránt, ha közülük egyik-másik kedvtelésből vagy példa mutatására maga is megfogja a kapa-kasza nyelét vagy más módon nyilvánítja meg testi erejét.

A népnyelv mutatja meg a legszemléltetőbben a testi erő nagyrabecsülését. Azonos szóval, a *hitvány-nak* jelöli meg épúgy a testi, mint az erkölcsi gyöngeséget, a *derék* kifejezéssel méltatja mind a kétfajta kiválóságot. Közmondásaiban pedig, a népbölcsesség eme tapasztalati leszűrődéseiben, világosan visszatükröződik, hogy népünk mennyire megérti a testi frisses égnek, szorgalomnak és kitartásnak a munka eredményességére gyakorolt befolyását. Három olyan közmondás, mint »aki korán kel, aranyat lel«, — »egy szántás egy kenyér, két szántás két kenyér, három szántás három kenyér«, — és »a

répa cukortartalma a kapanyélben van«, — nemcsak a testi munka helyes értékelésére vall, hanem keletkezésük eme sorrendjében szinte megjelöli a gazdasági fejlődés történelmének egyes határköveit és azt, hogy földművelőink mennyire átértik annak szükségességét, hogy a művelési módok haladásával a testi munka kifejtésének is lépést kell tartania.

Ezzel a felfogással szemben földművelő népünket méltatlanul éri az a szemrehányás, mintha megunta volna az izomfárasztó mezei munkát és könnyebb munka reményében tolna a városokba, munkaerő nélkül hagyván az anyaföldet. Aki ilyesmit állít, nem ismeri népünk gondolkodásmódját, élet vágyait, vérmérsékletét. A magyar földművesnek nemcsak természetes eleme a föld, hanem valóságos szenvedélye, öröme, szórakozása; a föld művelését tartja a világon a legelső foglalkozásnak, amelyet csak akkor cserél föl mással, ha teljességgel nincs reménye arra, hogy ebben az igazi, régi mesterségében boldogulhat. Városba, tengerentúlra vándorlása épen nem annak a jele, mintha vonakodna a testi fáradalmaktól, hanem ellenkezően, hogy maga megy a munka után, ha helyben eleget nem talál.

A testi munka magyar problémája nem is abban jelentkezik, hogy miként kell a testi munkára való hajlandóságot növelni, hanem inkább abban, hogyan kell meglevő munkabírását termékeny *munkaalkalmakkal* ellátni és *testi erejét* ezekhez mérten *gyarapítani*.

Az első kérdést, a *munkaalkalmat* megoldja a belterjes művelés meghonosítása. Világszerte megállapított tény, hogy a mezőgazdasági munka piacán mindenütt nagyobb a kereslet a munkás, mint a munka után. Az a munkás-tartaléksereg, amely az iparban annyira leveri a munkabért, sehol a mezei munka terén ki nem alakult, sőt a haladottabb földművelés üzemi kiadásainak a munkabér nagyobb részét teszi ki, mint a mezőgazdasági tőke egyéb részei. így a német mezőgazdaság XIX. századvégi állapotát feltüntető adatok szerint a porosz királyságban munkabérekre 3666 millió márkát fordítottak, míg leltár, vetőmag, trágya, állati munkaerő és géphasználat címén csupán 2706 millió márka szerepelt.

A látszólagos ellenmondást a nagy munkakereslet és a földművelőknek mégis tagadhatatlanul sanyarú helyzete között a *külterjes* gazdálkodás természete magyarázza meg. Ezzel jár a koronként rohamossá váló munkatorlódás, amikor nem lehet elég munkást kapni s a gazda költségét tetemesen megnöveli a tömeges és sürgős tennivalókért fizetett munkabér, de ezzel jár-

nak a hosszú kényszerű szünetek is, amelyek tartamára a munka a rövid munkaidő alatt nem kereshetett annyit, hogy megélhetését erre az időre is biztosítsa.

Az ellentétet kiegyenlíti, a munkaerőt s a munkaalkalmat egyensúlyba hozza a *heiterjes* gazdálkodás. Változatos, az esztendő minden szakában munkát követelő sokfajta növény termelése, karöltve a korszerű állattenyésztéssel, megszorítja a munkaalkalmakat és lehetővé teszi, hogy a dolgozó testi fáradása az ő javára gyümölcsözőn érvényesüljön. A haladással pedig, a mezőgazdasági gépek terjedésével, a kézimunka értéke éppen nem csökken. A gépek nem tudják elvégezni azokat a tennivalókat, amelyek az emberi kéz alkalmazkodó ügyességét követelik s a belterjesség fejlődésével mindég több kézimunka keletkezik, mint amennyi a gépek megtakarította emberi munkaerőből fölszabadul.

Elmaradt gazdálkodásunknak tulajdonítható, hogy a rendelkezésre álló munkaerőt hasznosan értékesíteni nem tudjuk. Németországban 100 hektár művelt földre 40 földműves jut, nálunk csak 32. Ha tehát gazdálkodásunkat a német színvonalra emelnénk, a mostaninál 25%-kal több munkást foglalkoztathatnánk, a mai 5. 6 millió mezőgazdasági kereső számát 1. 4 millióval szaporíthatnánk, többel mint amennyi a kivándorlásnak, számunkra legrosszabb évtizedében tengerentúlra kiözönlött.

A másik kérdés megoldására, népünk *testi erejének* további *fejlesztésére* első sorban a helyes táplálkozás általánossá tétele szolgál, az izommunka és az élettani folyamatok elfogyasztotta anyag megfelelő pótlása kellő mennyiségű és minőségű eledel útján. Az ilyen *okszerű étkezés* éppen nem annyit jelent, hogy mennél többet együnk, hanem hogy az értékes táplálóanyagok, a fehérje-, zsír- és szénhidrátartalmúak, kellő mértékben és egymással arányosan jussanak a szervezetbe.

A helyes táplálkozás eme követelményei nálunk a háború előtt sem elégteltek ki. Az ipari munkásságnál és a városi lakosság alsóbb osztályaiban a *mennyiség* maradt mértéken alul, mert az élelmi cikkek ára nem állt arányban a keresettel. A háborús drágaság ügyében a kormányhoz intézett emlékiratban 64 munkaadó és munkástestület, kereskedelmi és iparkamara, tisztviselő- és ügyvédszövetség együttes értekezlete mutatott rá, hogy földművelő országunkban az élelmezés béke idején is drágább volt, mint a nyugati iparos államokban. A drágulás pedig egyre csak növekedett; a szervezet fenntartásához szük-

séges fehérje, zsír és szénhidrát mennyiségét megállapító Vogt-féle norma szerint számítva az 1901 év átlagában egy öttagú munkáscsalád élelme hetenként 14.68 koronába, a háború kitörése előtt, az 1914. évi június havában, 21.86 koronába került, közel 50%-kal emelkedett.

A földművelő lakosság élelme viszont *minőségben* volt silány. A földműves élelmiszerei nagyobb részét nem veszi készpénzben, hanem saját gazdaságából vagy pedig természetben kapja, drágaságukat tehát közvetlenül nem érzi és a mennyiség tekintetében sem szenved hiányt. Minthogy azonban jobb minőségű termékeit eladja, termelése pedig egyoldalú, ételneműi alsórendűek és egyhangúak. A lakosság zömének tápláléka gazdagabb vidéken főként búzakenyérből, zsírtalan levesből, száraz főzelékből, főtt tésztaból és szalonnából áll, szegényebb helyeken rozs- és zabkenyérből, burgonyából és kukoricaliszt-készítményekből. A nagyobb táplálóerővel bíró hús, hal, tojás, zöldfőzelék fogyasztása ritkaság számba megy a tehetősebbek között is. Az élelem ez unalmas egyhangúsága hívja ki az izgató, egészségrontó fűszereknek, a paprika és a fokhagymának és ezeknél is sokkal károsabban, a pálinkának mértéktelen fogyasztását.

A belterjes gazdálkodás előnyei között nem kicsinylendő az sem, hogy jótékonyan hat az okszerű táplálkozás egyetemesebbé válására. A termelést növeli, ezzel az élelmicikkek ára csökken s a városi, az ipari lakosság mennyiségben juthat több élelmiszerhez. A kerti vetemények, zöldség, gyümölcs bősége, a baromfitenyésztés és a tojástermelés terjedése pedig alkalmas arra, hogy az őstermelőt rászoktassa a változatosabb, táplálóerőben dúsabb és így minőségben javult táplálkozásra. Gazdálkodásunk rendszerének megváltoztatása ezeknél fogva egyszersmind jelentősen hozzájárul *a faj erősítéséhez*, a testi erő gyarapításához.

A testi erő és egészség növelésének többi követelményei: a tisztasági hajlam kifejlődése, az észszerű ruházkodás, a jó levegőjű, világos lakás az általános társadalmi fölvilágosulás terjedésétől várhatók. Eszközeire részletesen fogok még visszatérni.

A testi munka jó végzésének másik kelleke, a *kézi ügyesség* a földművelési viszonylatokban különösebb reformot nem igényel. A szlőjd népiskolai tanítása ipari, esetleg háziipari célokra kétségkívül igen hasznos. A fontosabb kézi ügyességet azonban, az őstermelésben használatos fogásokat, minden földművelő játszva eltanulja őseitől öröklött hajlamából, a foglalkozás szertetéből és a kora gyermekkori gyakorlatból.

A testi munka okszerű felhasználásához tartozik az értelmes *munkamegosztás*. A mezőgazdaságban ez nem annyira abból áll, hogy a különféle munkarészeket más-más személy végezze, mint inkább abból, hogy az erőt és az időt gazdaságosan osszuk be, ne pazaroljuk olyan tevékenységre, amely nem elég jövedelmező és ne fáradozzon több ember olyasmivel, amit megtehet kevesebb is.

Ezek az elvek Dániában annyira uralkodók, hogy mintaszerűen tartott állataik mellett a, z egész országban nincs egyetlen pásztor sem. Erre a foglalkozásra nem fecsérelnék emberi munkaerőt, hanem minden egyes jószágnak megvan a maga legelőkerülete, amelynek közepére cölöpöt vernek, az állatot láncsal kötik hozzá és a napsütés s a bogarak kellemetlenségei ellen kalappal, köpennyel védik.

Az ilyen munkatakarékossággal ellentétben, nálunk valószínűs *idő- és erőtékozlás* folyik. Legfőltűnőbbben és legkárosabban a termények eladásánál. A magyar gazda nem követi a bolgár kertészek jó példáját, akik maguk közül egyet bíznak meg, hogy valamennyiök terményét piacra vigye s mialatt idejét ezzel tölti, társai végzik a maguk dolgát és a megbízottát. 'Magyar ember mind külön-külön maga viszi vásárra a legkisebb termény mennyis éget is s az ide-odafuvarozással gyakran többet ront fogatán, maga pedig több munkaidőt veszít, mint amennyi haszna az eladáson van. Még hozzá kismennyiségű árúja kínálatával gyakran kényszerhelyzetbe kerül, a, z árakat egymás rovására nyomja le és nem ritka, hogy eladni valóját a vásár végén inkább értéken alul vesztegeti el, semhogy megint haza kelljen szállítania. Ez az üzleti élnetetlenkedés szolgáltatja a bőséges alkalmat a sok jogosulatlan közvetítő befurakodására, annak a tisztességtelen kufárkodásnak a kialakulására, amelyik a termelőt, fogyasztót egyaránt károsítja. A gyakori és sok helyen tartott vásárok ezenfelül valószínűs melegágyai a könnyelmű tékozlásnak, a kocsmázásnak, részegeskedésnek és az életre, vagyonna veszedelmes kihágásoknak.

Mindezek a hátrányaik megokolttá tennék, ha valahára szakítanánk már a nomád élet e csökevényes maradványával. A heti, hónapos és országos vásárok számát és helyét apasztva, a fejlődést olyan irányba kell terelni, hogy ne a kisméretű, vegyes vásár legyen az uralkodó típus, hanem — amint a gyapjúval, sörárpával eddig is jó sikerrel járt — egyfajta terményekre nagyarányú, központosított vásárokat rendezzünk. A házi szükségletek beszerzését pedig utaljuk a helybeli fogyasztó egyesületek

főladatkörébe. A reformok eme keretébe tartoznak a bevásárló és értékesítő szövetkezés és *szövetkezeti közraktárak* intézménye is.

A mezőgazdasági munkamegosztásban fontos szerep jut az *asszonyok* tevékenységének. Még pedig olyan alakban, amely sem közgazdasági, sem szociális szempontból nem kártékony.

Az *iparban a*, nők tömeges munkáltatása sok hátránnyal jár.. Megnöveli a munkakínálatot, szerényebb igényeik leverik a férfiak munkabérét s ipari elfoglaltságuk gyakran hat bomlasztóan a családi életre is. A *földművelésben* ellenben a női segédkezés a férfimunkának úgyszólván természetes *kiegészítője*. Egy- más kereseti viszonyainak nemhogy ártának, de mindegyikük jövedelme külön is megszaporodik, a munkában együttélésük pedig csak erősíti a családi élet bensőségét. Helyes megosztás mellett a férfi főadata a nagyobb izomerő kifejtését kívánókülső mezei munka és a gépek kezelése, az asszonyé a kézzel vagy kézi szerszámmal elvégezhető könnyebb fajtájú, különösen az udvar és a kert dolga, háziállatok gondozása, baromfitenyésztés, szőlő-, gyümölcs-, zöldségtermelés és megtartásuk friss és szárított állapotban, végül a családi használatra — nem eladásra — szánt kisebb háziipar, valamint a foltozó munka.

Hazánkban a földművesasszonyok dologszeretete sajnálatosan alacsony fokon áll. A Nagy-Alföldön, a Dunántúl, a Székelyföldön, az oláhlakta vidékeken a nők alig vesznek részt a gazdasági munkában. Másfél millió asszony alig foglalkozik egyébbel, mint a kezdetleges szerény háztartással, sütés-főzés-sel és legfőleg azzal, hogy az ételt kiviszi a mezőn dolgozó. családtagoknak. E téren is változást követel a háború emberpusztítása. A termelés munkájából az asszonyoknak is behatóan ki kell majd venni részüket és ezt abban a munkakörben, amelyet vázoltunk, női hivatásuk mindennemű kára nélkül bízást meg is tehetik.

A *gyermekmunka* szintén hozzátartozik a mezőgazdasági foglalkozás természetéhez.

Ebben is ellentétes az ipari és a mezőgazdasági foglalkozás jellege. A fejlődő szervezetnek korai belekényszerítése a zárt levegőben végzett, egyoldalúan megerőltető ipari munkába embertelenül ártalmas a gyermekre és a legszigorúbb elítélést érdemli meg. Ellenben a földművelői gyermekmunka testiekben és lelkiekben egészséges és jó hatású. A szabadban mozgással van összekötve, ellensúlyozza az iskolai egyhelyben ülést, változatosságot hoz a gyermek gondolkodásának körébe, megked-

velteti a gyakorlati munkálkodást és növeli a gyermek öntudatát, hogy ő — a kicsi — is részese a nagyok komoly élethivatásának.

Ezek az előnyök azonban csak akkor érvényesülnek, ha a gyermekmunkát józan korlátozáshoz kötjük. Munkájuk még a nőinél is kevésbé legyen megerőltető, mint állatok őrzése, gyomirtás, gyümölcszedés, hernyóirtás, selyemhernyótenyésztés és hasonló, szinte játékszamba menő foglalkozások. Még ezekre sem szabad a gyermeket bérmunkás minőségben alkalmazni, hanem kivétel nélkül egyedül a család gazdaságában. Az iskoláztatásra szánt idő pedig ilyen munkák miatt sem szenvedhet megrövidülést.

A férfi-, a női és a gyermekmunka ilyen megosztása és egyesítése a kultúra haladásában, a mezőgazdasági fejlődés legmagasabb fokain is, egyre jobban kidomborítja az őstermelői foglalkozásnak azt a sajátos, minden irányban kedves és hasznos jellegét, amelyben *a családi élet közössége munkaközösségben* is szorosabban fonódik össze és amelyet a »ház« és a »háznép« fogalmát egyaránt magában foglaló görög szóval *oikos-gazdaságnak* neveznek.

A testi munka kihasználásának, erősítésének és elrendezésének lehetőségeit és eszközeit minden tekintetben megadja a belterjes gazdálkodás. Egyre kisebb területegységet tesz alkalmassá a család együttes, de okszerűen megosztott testi munkájának kifejtésére és egyszersmind olyan jövedelmezőségűvé, hogy az egész család testi erejét, egészségét fönntarthassa belőle. S e közgazdasági, e termelő értékével párhuzamosan, szociális szempontból is a legszebb berendezkedést állítja föl: a testi munka nem szórja szét a családot, de egyesíti és nem az elégedetlen, kizsákmányolt, alárendelt elemet szaporítja, hanem a megelégedett, erős, független egyedek számát.

VIII. FEJEZET.

Folytatás.

B) Testi munka, b) Megbecsülése.

A testi munka érdeme. — Intézményes megbecsülése. — Munkásjog. — Munkásvédelem. — Munkásbiztosítás. — Betegség ellen. — Baleset ellen. — Aggkori nyugdíj. — Biztosítás munkanélküliség ellen. — Összefoglaló következtetések.

A munka jó kifejtésére minden közvetlen és közvetett esz-köznél hathatósabban ösztönöz, ha érdeméhez mért *megbecsülésben* részesül.

A szellemi munka értékelése a kultúra fokozatos haladásával eléggé általánossá vált már. A testi munka méltánylása azonban csak a legújabb idők vívmánya.

Pedig valamint az agyunkás, épúgy az izommunkás sem dolgozik pusztán önmaga számára, hanem ugyanolyan előmozdítója az összesség jólétének, boldogulásának, akár csak amaz. A durva kétkezi munkát végező éppen olyan tiszteletreméltó részese a békés idők kultúreredményeinek, mint a kőzkatona a harci sikereknek. Nem kisebb hálátlanság és igazságtalanság a közlegényt kirekeszteni a diadal dicsőségéből, mint megtagadni a testi munkás közreműködésétől érdemének hasonló elismerését.

A méltatás azonban ne egyedül abból a tartalmatlan szó-cifrázásból álljon, amellyel rendszerint azok vélik magukat olcsó áron megválthatni, akik maguk nem dolgoznak. Valóságosan élő, érzékelhető *tettek* kellene ide, a munka tényleges méltatását jelentő *intézmények*, alkotások, rendszerek egész hálózata.

Közöttük legfontosabb a *munkahaszonban* való méltányos *részesedés*. Jelentőségének mélységeinél fogva vele később fogok részletesen foglalkozni. Ezúttal csak azokra az intézményekre szorítkozom, amelyek a testi munka *közvetlen* támogatását szolgálják.

Ebbe a csoportba tartozik a *munkás jog*, a munkás jogi viszonyainak szabályozása -, a *munkásvédelem*, a munkás testi épségének oltalmazása és a *munkásbiztosítás*, a gondoskodás arról, hogy olyankor is megélhessen a munkás, amikor dolgozni hibáján kívül nem tud.

A magyar *munkásügyi törvényhozás* meglehetősen hézagos, idejét múlt és sekély. Az *ipari* munkásjog törvényes szabályozása éppen nagyon fogyatékos. A vele foglalkozó törvények közül a kereskedelmi és iparkamarákról szóló már csaknem félszázados alkotás, az ipartörvény több mint harmincéves, mindakettő régen elavult azokban a gyér részletekben is, amelyek egyáltalán foglalkoznak a munka s jog kérdéseivel. Bányatörvényt hozni még mindig nem értünk rá; bonyolult ügyeinek intézése az alkotmánytalan időtől származó császári pátens alapján történik, amelynek rendelkezései nem hogy a megváltozott közgazdasági világba, de még hatósági szervezetünkbe sem illenek már bele.

A törvényhozás ez érzéketlensége következtében az ipari munkás jog viszonyait *társadalmi alakulások* vették kézbe. Az állam bele nem avatkozási elve természetesen oda vezetett, hogy pártatlan, kiegyenlítő s a magán- és osztályérdeken fölül álló tényező hiányában a *munkaadók szövetkezései* is, a *munkásszövetkezetek* is, saját külön részleges érdekeiket igyekeztek előtérbe tolni és tekintet nélkül az összesség érdekeire, mindenkor hatalmi erőviszonyaik szerint érték el váltakozó eredményeket. Ez azonban csak annál inkább az osztályellentétek kielezésére és nem ritkán a zsenge magyar ipar fejlődésének tetemes kárára vezetett.

Az ipari termelés kérdéseinek közvonatkozású fontossága iránt immár kialakuló szociális fogékonyság remélhetően rövid időn belül a törvényhozást is annyira át fogja hatni, hogy a múlt mulasztásainak helyrehozására az ipari munkás jogi viszonyait korszerűen fogja rendezni és keretében a *sztrájkjogot*, az *egyesületi és gyülekezési jogot* és a *szakszervezetek* kérdéseit.

A *mezőgazdasági munkások*, napszámosok és cselédek jogviszonyaival törvényhozásunk valamivel többet foglalkozott, egyes különleges természetű ágait külön törvénnyel szabályozta.

így a dohánytermelők és dohánykertészek, a cséplésre és egyéb együttes gazdasági munkára vállalkozók ügyét, sőt a szorosabb értelemben vett földművelési munkához nem sorolható, de a hozzá hasonló jellegű, kollektív munkáknál, vízimunkálatoknál, út-és vasútépítésnél alkalmazott munkások és napszámosok jogviszonyait.

Ezek a törvények az egész vonalon igyekeznek a gazda és a munkás jogait és kötelességeit szabatosan meghatározni, a munka előnyeit mindkét fél számára egyformán biztosítani, a visszaéléseket, hatalmaskodást és megrövidítést mindkét oldalon meggátolni. Kerek és körültekintő alkotás *a gazdasági cselédekről* szóló törvényünk. Részletesen gondoskodik egyfelől, hogy erejét meghaladó munka a cselédet ne terhelje, hogy az éjjeli nyugvásra jusson elég ideje, hogy termény-járandóságait, szegődményes földjét jó minőségben, élelmét kellő mennyiségben és minőségben kapja meg, hogy lakása megfelelő, tüzelőszere, szükséges fuvarja ingyenes legyen. Másfelől, hogy a gazda a munka helyes és időszerű elvégzésének biztosítására kényszerintézkedést is igénybe vehessen.

Mégis sok elégedetlenség burjánzott föl e törvény nyomán. A gazdák kifogásolták, hogy üzemi költségeiket — különösen pedig a lakáskérdésben — elviselhetetlen teherrel szaporítja meg. A cselédek, hogy karhatalmat lehet alkalmazni a szolgálati, tehát magánjogi természetű kötelezettséget nem teljesítőkkel szemben és hogy elzárás büntetése fenyíti a kedvezőbb föltételek kikényszerítésére irányuló összebeszélést, izgatást, munkamegszüntetést.

A törvény szándékait ekként mindkét oldalról támadókat is meggyőzhették azonban a háború tapasztalatai, hogy *a termelés eredményességének biztosítása olyan egyetemes közérdek*, amelynek fölébe *sem a gazda, sem a munkás magánérdekét* rendelni nem szabad, sőt hogy az államhatalomnak éppen ebből a közérdekből kötelessége a nemzeti termelést olyan kényszerítésekkel is előmozdítani, amelyek jóval mélyebben nyúlnak bele a magánjogi viszonyokba, mint a mostani törvény rendelkezései. Reformtörekvéseink ne is arra irányuljanak, hogy az egész országot eltartó földművelői munka még lazább legyen, hanem ellenkezően, hogy tömörebb és erélyesebb szervezésével gazdát és munkást egyaránt a termelés növelését biztosító tevékenység leghathatósabb kifejtésére kötelezhessük.

Ellentétben a munkás jogával, a *munkásvédelem* terén a törvényhozásnak *ipari* rendelkezései részletesebbek, mint a mezőgazdasági vonatkozásúak. Az ipari és gyári munkásoknak balasettől való óvásáról több mint húsz éve már, hogy törvény gondoskodik. Egyenkint fölsorolja azokat a technikai berendezéseket, amelyeket a munkaadó a munkás életének és testi épségének és egészségének oltalmára telepén létesíteni tartozik, a rendelkezések betartását pedig állami közeg, az iparfelügyelő, ellen-

őrzi. Ezeket a rendelkezéseket még hatályosabbá kellene termi és az iparfelügyelőket hatósági hatáskörrel fölruházni az olyan munkaadóval szemben, aki e törvény ellen és ezzel a munka megbecsülése ellen vét, az eljárást pedig gyorsítani és szigorítani.

A *mezőgazdaságban* alkalmazottakat nem védik hasonló, részletes tiltó és büntető rendelkezések. Csak általános tilalom van, hogy a gazda ne tegye ki veszedelemnek cselédei testi épségét. Szükséges ennél fogva a további részleteket is tüzetes törvényhozási intézkedés tárgyává tenni, különösen hathatósabb óvórendszabályokat léptetni életbe a gazdasági gépek körül foglalkozók védelmére.

A *munkásbiztosítás ipari* részével a törvényhozás behatóbban foglalkozott. A róla alkotott törvény a magyar szociálpolitika életében valóságos határkövet jelent.

E törvény szerint *betegség esetére biztosítás kötelezettsége* alá esnek mindazok az ipari és kereskedelmi munkások és alkalmazottak, akiknek bére vagy fizetése az évi 2400 koronát nem haladja meg. A biztosított tagok járuléka az átlagos napibér 2%-ánál kevesebb és 4%-ánál több nem lehet, felében a munkaadó, felében a munkás fizeti s e járulék fejében a biztosítottnak 20 hétig igénye van ingyenes orvosi kezelésre, gyógyszerekre, gyógyvizekre, fürdőkre, gyógyászati segédeszközökre és a napibér fele összegének megfelelő táppénzre. A támogatás kiegészül továbbá a gyermekágyi segéllyel, a családtagok ingyenes kezelésével és temetkezési segéllyel. Egyes üzemelői a biztosítás kötelező a *baleset* ellen és ezeket a járulékokat egyedül a munkaadó tartozik fizetni.

Ez a törvényünk is sok támadásban részesült. A kifogásokat azonban nem annyira a törvény szerves bajaira, mint inkább a kezdet nehézségeire vezethetjük vissza. A gyakorlati alkalmazásban kiviláglott e hibák és zökkenések kiküszöbölésére egész irodalom fejlődött ki s a reform szükségét már a háború előtt elismerte valamennyi illetékes tényező.

A háború, következtében előállott új helyzet folytán azonban a reformot ma már jóval mélyebben szántó gondolatokkal kell átítatni. A biztosítást az ipari munkásokon túl, széles rétegekre ki kell terjeszteni.

Legszükségesebb, hosszabb időre el sem halasztható követelmény, hogy *a kötelező biztosításba a mezőgazdasági munkásokat* ugyanolyan módon bevonjuk, amint az ipariak vannak. Az eddigi állapot szerint a biztosítás nem kötelező; csak a cséplő-

gépnel és a szecska vágó gépnel alkalmazottakat köteles a gazda baleset ellen biztosítani. Egyebekben a gazdasági cselédnek, feleségének és 12 éven aluli gyermekeinek gyógykezelési költségeit viseli 45 napig, a költség felét azonban — a 200 korona egyenes adót fizető pedig egytizedrészét — levonhatja a cseléd béréből. Önkényt biztosíthatja magát a mezőgazdasági cseléd, munkás és napszámos s ez esetben a gazda is köteles a díjak fizetéséhez hozzájárulni. Az így biztosítottakat a gazdasági munkás- és cselédsegélypénztár ideiglenes vagy mindenkori rokkantság, betegség és halál esetében mérsékelt segélyben részesíti.

Az ipari és a mezőgazdasági munkásokkal szemben tanúsított ez eltérő elbánás fonáksága kiviláglik már abból az aránytalanságból is, hogy míg a lakosság 62.4%-a él őstermelésből, a gazdasági segély pénztárnak 1913-ban csak 727.000 tagja és 1,557.000 korona bevétele volt, ellenben a 207%-ot tevő ipari és kereskedelmi foglalkozásúakból átlagban 1,200.000 biztosított pénztári tag volt s a pénztárak jövedelme 34,867.000 koronára rúgott.

A földművelő testi munkájának szinte fölháborító semmibevevése, hogy betegség elleni biztosításával olyan kevésbé törődtek abban az országban, amely közvetlenül vagy közvetve túlnyomó részben az ő munkájukból él. A kérdésnek a népszaporodással és a társadalom egészségügyével összefüggő messzeható fontosságú vonatkozásait részletesen fogom még tárgyalni, — a testi munka erősítésének és megbecsülésének szempontjából itt az *általános munkásbiztosításnah* csak két, nagyjelentőségű következményére mutatok rá.

Az egyik, hogy tetemesen meghosszabbítja az átlagos életkort, ami annyit jelent, hogy valóságosan fönntartja, erősíti, fejleszti a *néperőt*, megsokasítja a termelő munkával foglalkozók számát és ezzel növeli a nemzeti termelés és jövedelem méreteit.

A másik, hogy legközvetlenebbül hat a *társadalmi béke*, az osztályellentétek kiegyenlítésének előmozdítására. A dolgozó éppen akkor jut megfelelő gondozáshoz, amikor testi szenvedéseiben legjobban rá van szorulva. Elveszti az elhagyatottság, a kizsákmányoltság keserű érzését és ez kibékítően hat rá abban a gondolatkörben, amely a tehetősebb osztállyal szemben egyébként irigység, gyűlölet, harag indulatát keltené föl. És érzelmvilágának e szelídülő változását legfőbb mértékben az az öntudat váltja ki, hogy betegségi támogatásához nem meg-alázó *alamizsna* alakjában jut, hanem ana személyes *joga* van, olyan joga, amelyet saját erejével, érdemével, fáradozásával

önmaga szerzett és amelynek érvényesítésében őt senki meg nem gátolhatja.

A mezőgazdasági munkásbiztosítás szervezésének kétségtelenül megvannak a maga nehézségei. A főbbek, hogy itt nincsen állandó, egyenletes alkalmazás, nincs rendszeres heti-bér és hogy a mezei munkásság szervezve nemlétében, nem könnyű kialakítani azt a képviselőt, amely nélkül biztosításuk ügyének önkormányzati kezelése, igazgatása szenvedne csorbát. A biztosító pénztárak önkormányzati joga pedig elválaszthatatlan a kérdés szociális vonatkozásaitól.

Ebben a problémában sem állunk azonban teljesen új dolog előtt, amelyre magunknak kellene kieszelni a megoldás módzatait. Németországban már huzamosabb idő óta rendszeresítve van az általánosan kötelező biztosítás. Anglia pedig éppen mintaszerűen építette ki az intézményt. A Social Insurance Act kényszerbiztosítást léptetett életbe valamennyi ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági, sőt szellemi munkásra, aki bérből vagy fizetésből él és akinek jövedelme nem éri el az adótól ment összeg, a 160 font — körülbelül 3800 korona — határát. A járulékok a munkaadót, a munkást és az államot terhelik, még pedig olyképen, hogy mennél kisebb a bér, a munkaadó annál magasabb, a munkás annál kisebb hányaddal járul hozzá.

Bármennyire el is térnek az angol viszonyok a mieinktől, munkás biztosítási szociálpolitikájuk mind az anyagi megoldás, mind az igazgatás elrendezése körül olyan szembeszökő gyakorlati eredményeket hozott létre, hogy mezei munkásaink biztosításának megszervezésénél értékes és tanulságos útbaigazításul szolgálhat. Egyébként az újabb idők fejleményei a kérdést annyira megérlelték már nálunk is, hogy a tudománynak és a gyakorlati életnek egész sereg kiválósága foglalkozik a megoldás részleteivel és aligha van messze az idő, amikor a törvényhozás konkrét alakba foglalhatja e kérdés korszerű elrendezését.

A biztosítás további fejlesztése az *aggkori nyugdíj* rendszeresítése. Alap gondolata, hogy közkötelesség azok ellátásáról gondoskodni, akik egy hosszú életet munkában töltöttek el. Mentésíteni kell őket attól, hogy életük alkonyán egyre nehezebbé váló munka terhe súlyosodjon rájuk egyedül amiatt, mert nem volt módjuk vagy alkalmuk, hogy tőkét vagy járadékot szerezzenek.

Ez idő szerint az aggkori nyugdíj — előzetes biztosítás nélkül — Európában még sehol intézményesen életbe léptetve

nincs. Csak New-Zeeland és Victoria ausztráliai gyarmatokban, következetesen az ott csaknem teljesen keresztülvitt államszocializmushoz, rendel a törvény közellátást mindenki számára, aki betöltötte 65-ik életévét és jövedelme kevesebb 1000 shillingnél. Legközelebb áll ehhez az angol állapot, ahol a munkásokat 70-ik évük betöltése után az állam részesíti nyugdíjban. Ez ott évi 300 milliót meghaladó kiadást jelentett, ami azonban évről-évre csökken abban a mértékben, amint a már kötelezően biztosított munkásnemzedék bele jut ebbe a korba.

Nálunk csak a biztosított gazdasági alkalmazott kap 100 koronát, ha betöltötte élete 65-ik évét, az elaggott ipari munkásokra semmi külön rendelkezés nincs. A kérdés méltányos és korunk szellemével összhangban álló rendezése szintén sürgős megoldásra vár.

A munkás biztosítás további elágazása a biztosítás *munkánélküliség* esetére, segítése az olyan munkásnak, aki bír is, akar is dolgozni, de munkához jutni nem tud.

A háború előtt ez volt a legégetőbb világproblémák egyike, anélkül hogy meg tudták volna találni igazi orvosságát. A legelőrehaladottabb nyugati államok — közöttük Anglia is — csak a kísérleteknél tartottak még. Az Unemployed Working Act nyomorbizottságokat létesített, hogy általuk a munkának hatósági keresése, telepítés, gyarmatokra küldés, közmunkákra való alkalmazás útján lássa el a munkátlanokat, a Labour Exchange Act munkatözsdéket rendszeresített a munka ingyenes közvetítésére, a National Insurance Act, pedig az építő-, vas- és fémipar egyes ágaiban kötelezővé tette a biztosítási nemét. Mindez jelentősebb eredménnyel nem járt.

Valószínű, hogy a háborús emberpusztítás Európaszerte hosszú időre megfosztotta a kérdést azelőtti jelentőségétől. Hazai viszonyaink pedig azt engedik remélni, hogy az ipar föllendülése az ipari munkásoknak, a belterjes gazdálkodás meghonosítása a mezői munkásoknak jó és állandó keresetet fog biztosítani, ha életrevaló közgazdasági politikával a jövő óriási munka - kínálatát össze tudjuk hozni a munkások dolgozási vágyával.

Szellemi és testi munkában, — tanulásban és szervezésben, — a néperő kihasználásában és megvédésében, rengeteg tennivaló vár hát mindezekben reánk. Szerényi József remek tömörségű szavai szerint: »a gyermektől az aggastyánig következetesen kereszt ül vitt, céltudatos munka.«

A munkának e sokasága előtt visszahőkölnünk nem szabad. Küzdelem a lét, harcban és békében egyaránt. A háborúban felel-

met nem ismerő elszántsággal és az összetartozás, a közös érdek mélységes át érzésével helyünket megálltuk. Vele elértük, hogy elzárva a jövő előttünk nincsen. Azt azonban, hogy ez a jövő jó és szép is legyen, új küzdelemmel kell kivívnunk.

Ez új küzdelemben a békés munka, az építés, az alkotás eszközeit ugyanazzal a lelkesedéssel, odaadással és fáradhatatlansággal kell kezelnünk, aminővel a harc, a rombolás, a pusztítás fegyvereit forgatni tudtuk.

A termelési tényezők tanulmányozása és közöttük a munka magasan szárnyaló fensőbbségének felismerése, lelkünket reménnyel, agyunkat termékenységgel, szívünket fogékony-sággal, izmainkat szívóssággal töltheti el, mert bennük megláthattuk biztos alapját annak, hogy erőfeszítéseinket — épügy mint a fegyveresét — ebben az új küzdelemben is diadal fogja koszorúzni, ha a békés munka tennivalóira magunkat ugyanolyan akarat- és tetterővel vetjük rá.

HARMADIK RÉSZ
ALKALMAZOTT KÖZGAZDASÁG- ÉS
SZOCIÁLPOLITIKA

I. FEJEZET.

Népesedési politika.

A társas együttélés befolyása a termelésre. — Az alkalmazott közgazdasági és szociálpolitika. — A népesedési politika fóladata. — A népsűrűség helyes aránya. — A lakosság szaporítása a háború pusztítása után. — Telepítés. — Vissza vándorlás. — A kivándorlás fokozódásának veszélye. — Természetes szaporodás. — A születési arányszám csökkenésének törvényszerűsége. — Leküzdésének nehézségei. — A halálozások számának apasztása. — A közegészségügy a népesedési politika súlypontja. — Egészségügyi személyzet. — Egészségügyi intézmények. — Egészségügyi rendszabályok. — Háborús egészségügyi igazgatás. — Társadalmi egészségügy. — Altalános népbiztosítás. — Előnyös hatása minden vonalon. — Csecsemőhalandóság. — Tüdőbaj. — Fertőző és nemi betegségek. — »A legnagyobb érték az ember.«

A természet, a tőke és a munka hármasságán kívül a termelést még számos elvont, meg nem mérhető, szabatosan meg alig határozható tényező lebegi körül és hatja át, amelyek a gazdasági tevékenység eredményességére amazoknál nem kisebb jelentőségű befolyást gyakorolnak.

Ezek a tényezők a *társas együttélés* hatásai: az együttdolgozás, az állam és a társadalom működése, sőt a nemzetközi kapcsolatok is.

Ide tartoznak a *gazdasági konjunktúrák*, kereslet, kínálat, piac, átalakulás, divat; ide a *környezeti összefüggések*, népsűrűség, erkölcsi fölfogás, műveltségi fok, szokások,előítéletek; ide a *közintézmények*, államforma, közigazgatási szervezet, igazgatszolgáltatás, oktatásügy, adórendszer és ide tartozik, felölelve mindezeket a változatos, szövevényes viszonyokat,az *alkalmazott közgazdasági és szociálpolitika*, az a kormányzati szellem és tevékenység, amely a társas együttélés elemeit akként igyekszik kialakítani, fölhasználni és irányítani, hogy általuk a nemzeti termelés fokozását, a köz jólét és közműveltség haladását *intézményesen* biztosítsa.

Egyes ágaival részletesen foglalkoztunk e tanulmány eddigi folyamán, minthogy velük az eddig ismertett anyag elválaszt-

hatalatlanul át volt itatva. Többi ágának valamennyiét a következőkben sem tárgyalhatjuk egészen részletesen, de a főb-
bekre, amelyek a legsürgősebb és legfontosabb gyakorlati tenni-
valókat igénylik, behatóbban kell kiterjeszkednünk.

Különösen súlyt kell pedig vetnünk azokra, amelyek a lehető
legtermékenyebb munkálkodás kedvező előfeltételeit, a *munka-
erőnek*, a *munkaalkalomnak* és a *munkára serkentésnek* megfelelő
eszközeit és módjait megtalálni és keresztülvinni vannak hivatva.

Ebben a föladatkörben a *népesedési politika* rendeltetése,
hogy a munkaerő kellő mennyiségét előállítsa, a *földbirtokpoli-
tikáé* és a *forgalmi politikáé*, hogy munkaalkalmakat nyújtson
és munkára serkentsen, a *közigazgatási politikáé*, hogy mind-
hármát egymásba kapcsolva támogassa, végül az *államháztartási
politikáé*, hogy mindé tennivalók anyagi lehetőségét biztosítsa.

I.

A munkaerő kellő mennyiségének megteremtésére, a termé-
keny munkálkodás létrehozására s a termelés és fogyasztás egyen-
súlyának biztosítására, a *népesedési politikának* az lenne az
eszményi föladata, hogy az országnak se több, se kevesebb
lakosa ne legyen, mint amennyi saját maga és a közösség számára
hasznos tevékenységet tud kifejtteni.

A népesedési politikának ennél fogva arra kellene törekednie,
hogy a népesség abban a mellékben ritkuljon vagy sűrűsödjön,
amint munkás van több vagy munkaalkalom.

Ezt a helyes arányt még elméletben sem lehet kiszámítani.
Nyers számok, a területhez viszonyított népsűrűség, összevetés
a külföld adataival, mind nem használható zsinórmértékül, sőt
a munkálkodás anyagának, a természeti és tőkebeli tényezőknek,
az ismerete sem. A munka kifejtésére ható körülmények sok-
szerűek és változók, a tudomány haladása egyre újabb kereseti
forrásokat nyit meg, régieket töm el, a munkateljesítés gyarapo-
dik a tudás, a szervezés növekedésével, sőt a táplálkozás, az
életmód javulásával, úgy hogy amit ma túlnépesedésnek hit-
tünk, holnap már mint munkáshiány jelentkezik.

A tapasztalat eme tényei oszlatták el a népesedési politika
egéről Malthus föltevésének azt a komor felhőjét, hogy a lakos-
ság mértani haladványban szaporodik, mialatt az élelmiszerek
csak számtaniban és így ha az emberiség a túlszaporodásnak
nem igyekszik józan önmegtartóztatással elejét venni, éhen fog
elpusztulni.

Ez a veszedelem éppen nem következett be. A múlt század eleje óta a lakosság egész Európában hasonlíthatatlanul nagyobb méreteken szaporodott meg, mint a megelőző idők ugyanilyen tartamú korszakai alatt. A múlt század kezdetétől 1913-ig az európai Oroszország 39 milliőről 149-re, Németország 21-ről 65-re, Anglia — Írország nélkül — 16-ről 41-re, Franciaország 27-ről 39-re, Olaszország 18-ről 36-ra, Ausztria 13-ról 29-re, Magyarország 10-ről 21-re, Spanyolország 12-ről 20-ra szaporodott és hasonló arányban a kisebb államok is. Az általános jólét mégsem terjedt el soha olyan széles rétegekben, mint ez idő alatt, a régiebb időkben gyakorta dúlt éhínség vagy éhhalál tömeges pusztítása sehol sem fordult elő s a nyomorúság, nélkülözés inkább viszonylagos volt, abban nyilvánult meg, hogy az egykori nagyon szerény igényekhez képest, a kényelmi és fényűzési kívánalmak is tetemesen megnövekedtek.

A népesedés ez általános irányától egyetlen eltérést találunk. Írország ez, amelynek lakossága 1845 óta 8.300,000 főről 4.390,000-re fogyott le. Ennek főoka, hogy a kivándorlás öltött olyan méreteket, hogy ma Amerikában több ír él, mint az őshazában; csak az 1900-ig kivándoroltak számát tették 2.123,000 főre. Csakhogy a kivándorlást itt se lehet a túlnépesedés következményének tekinteni, hanem a nagybirtok és a nagytóke embertelen hatalmaskodása, a nemzeti élet zsarnoki elnyomása és a céltudatos elszegényít és politikája volt az, ami e szerencsétlen ország elsorvadását okozta.

Aminthogy általában a kivándorlás nem minősíthető olyan tünetnek, amely a túlnépesedés biztos jele volna. Kivándorlás van minden európai országból, a sűrűn lakottakból épúgy, mint a gyér népességűekből, a gazdagság és műveltség magas fokán állókból épúgy, mint a szükség és elmaradottság hazáiból. így az utolsó 10 év átlagában 100,000 lakos közül Franciaországból évenként 25 vándorolt ki tengerentúlra, Németországból 45, Hollandiából 50, Svájcban 140, Dániából 270, Ausztriából 460, Spanyolországból és Portugáliából 530, Magyarországból 620, Angliából — Skótszággal — 715, Írországból 1060, Olaszországból 1190.

Nem nyújt a túlnépesedés beálltának megállapítására útbaigazítást a lakosság sűrűsége sem, mert az államok fejlettségi foka nem igazodik következetesen a lakosság sűrűségéhez. Belgiumban 252 lakos jut egy négyzetkilométerre, Angliában 240, Hollandiában 176, Olaszországban 125, Németországban 201, Ausztriában 95, Svájcban 91, Franciaországban 74, Dánia-

ban 71, Magyarországon 65, Portugáliában 64, Romániában 54, Írországon 53, Szerbiában 45, Bulgáriában 42, Görögországban 40, Spanyolországban 39, Montenegróban 31, Albániában 27, európai Oroszországban 25, Svédországban 12, Norvégiában 7.

Kutatásaink céljához nem jutunk közelebb akkor sem, ha a gazdaságilag megművelhető területet vetjük a lélekszámmal össze, mert megélhetést nem egyedül a földművelés nyújt, hanem a nyugati államokban még sokkal inkább az ipar, kereskedelem, szállítás, gyarmati jövedelem, külföldi tőke, idegenforgalom. Monaco fejedelemségében, amely éppen nem tipusországa a szorgos termelésnek, egy négyzetkilométerre 12.667 lélek jut és él bőséges jólétben, tehát 50-szer is több, mint a példászerű ipart és gazdálkodást űző Belgiumban.

Nincs tehát semmiféle elmélet, számvetés, nincs statisztikai adatokból, összehasonlításokból leszűrhető törvényszerűség, ami a népesedési politika számára útbaigazításul szolgálhatna arra, hogy az ország fejlődésének szempontjából milyen népsűrűség volna a legelőnyösebb.

A követendő politikát azonban két tapasztalati tény jelzi teljes határozottsággal.

Az egyik, hogy a történelem még egyetlen olyan népet föl nem mutatott, amelynek hanyatlását túlszaporodása okozta volna. A másik, hogy a lakosság sűrűségével rendszerint együtt találjuk a jólétet és kultúrát. Párhuzamosan föllépő társadalmi jelenségek közül ugyan nehéz megállapítani, melyikük az ok, melyikük az okozat, ez esetben azonban egy bizonyos körforgást észlelhetünk, amelyben a két ható tényező fölváltva erősíti egymást. A körforgást a népesség megszaporodása indítja meg. Közvetlen következménye, hogy megnehezíti a létért vívott küzdelmet, de éppen emiatt erélyesen ösztönöz a munka megfeszítettebb kifejtésére. Ebből származnak az újabb munkaalkalmak, belőlük pedig a jólét emelkedése, ami viszont bizonyos ideig újabb lökést ad a lakosság szaporodásának.

Nem vitás az sem, hogy a nemzetek külpolitikai súlya nagy mértékben van kötve a lakosság létszámához. Oroszország a maga 148 milliónyi európai lakosságával a nemzetközi viszonyok terén hasonlíthatatlanul jelentékenyebb tényező, mint a 2.8 millió lakosú Dánia, noha itt a népesség háromszorta sűrűbb s a dán jólét és közműveltség össze sem hasonlítható az orosz-Bzal. Már pedig a külpolitikai túlsúly, ha az összesség érdekében használják fel, hatalmas eszköze annak, hogy a nemzet előremenetele számára kedvező föltételeket biztosítson.

Ezeknek a körülményeknek a mérlegelése hatott oda, hogy a művelt államok — már a háborút megelőzően is — kivétel nélkül azt az irányt tűzték ki népesedési politikájuk számára, hogy a lakosság számát növeljék s a közgazdasági és szociálpolitika egyéb ágai számára tartották fenn, hogy elhárítsák vagy ellensúlyozzák a sűrű népességből esetleg származó hátrányokat.

II.

A hazai viszonyok a magyar népesedési politika elé sem szabnak az egyetemestől eltérő célokat.

Országunk lakossága a múlt század elejétől a világháborúig megkétszereződött. 1800-ban 10.1 millió volt, 1850-ben 13.19, 1869-ben 15.51, 1880-ban 15.74, 1890-ben 17.46, 1900-ban 19.25 millió, 1913-ban pedig 21.409,716. A népsűrűség pedig négyzetkilométerenként 33 főről 65'8-re emelkedett.

Ezt a létszámot túlnépesedésnek minősíteni eddig sem lehetett. A termelési tényezők ismertetésénél rámutattunk, hogy alig van ország, amely annyira bővelkednék kihasználatlan munkaalkalmakban, mint a mienk, a maga fejletlen iparával és külterjes mezőgazdaságával.

A háború után pedig az elszenvedett emberveszteség és a ország helyreállítására szükséges munkatöbblet helyet sem engedhet többé vitának afölött, hogy népesedési politikánknak ne kellene minden erejével a lakosság számának szaporítására törekednie.

A háború közvetlen emberirtásának számszerű összegét, a hősi halált haltak számát annyira megközelítően nem ismerjük még, hogy komoly tanulmányban fölhozható adat gyanánt szerepeltethetnénk. Ha azonban csak a polgári lakosság népesedési viszonyait vesszük számításba, valósággal ijesztő a lakosság számának apadása. Az 1913 évben a házasságok száma 195,030 volt, 1914-ben 153,797,— 1915-ben 68,07 6-ra,— 1916-ban 68,358-ra csökkent le. Élve született 1913-ban 735,626, - 1914-ben 746,911,— 1915-ben már csak 512,261, - 1916-ban 333,551 E fokozatos fogyatkozással szemben a halálesetek száma a polgári lakosság körében is emelkedett; 1913-ban 500,875 halálozás volt, 1914-ben 506,144, — 1915-ben 552,607,— 1916-ban 428,000.

Mindennek következménye gyanánt 1913-ban 1000 főre 11 szaporodás esett, 1914-ben 11.2, ellenben 1915-ben már 1.9 fogyás következett be, 1916-ban pedig 4.4.

A népességi mérleg megrontására ható okok nagy része a békekötés után is huzamos ideig fogja még kártékony hatását

éreztetni. Az elszenvedett fáradalmak, nélkülözések, betegségek utókövetkezmenyei rendellenes méretekben meg fogják növelni a halálozás arányszámát. A születések számának szükséges méretű emelkedésére pedig, az életerejük teljességében elhalt ifjak, férfiak nagy számának elpusztulása folytán s az itthon maradtak silány életviszonyai és a hazatérőkre váró nehéz viszonyok miatt, a közel jövőben aligha számíthatunk.

A létszám helyreállítására legközvetlenebbül célra vezető eszköznek munkabíró felnőttek *betelepítése* mutatkoznék, ami a középkori népesedési politikának volt kedvelt eszköze a háború ütötte hézagok ki pótlására. A mostani helyzetben azonban ilyesmi nem vihető számba jövő méretekben keresztül. Idegenajkiak betelepítését nemzetiségi viszonyaink egyébként sem tennék kívánatossá, de nem sikerülne az ilyen kísérlet azért sem, mert az emberanyag pusztulása Európaszerte bekövetkezett és mindegyik állam iparkodni fog alattvalóit a maga területén megtartani.

Szívünknek annál kedvesebb, közéletünkre annál hasznosabb volna, ha idegenbe szakadt véreinket haza tudnók hozni. Saját fajtánkbeli, munkában megedzett, dolgozni vágyó, látókörben bővült pompás anyagot nyernénk bennük. Vérmes reményeket azonban nem fűzhetünk tömegesebb visszatérésükhöz. Amerikában élő honfitársaink a háború alatt sok meghatározó jelét adták ugyan az ügyünkkel való együttérzésüknek, de a faji érzés föllángolása a béke hűvös józanságában hamarosan le szokott lohadni. Valószínű, hogy hamarosan ismét föléled és érvényesül majd az a hatalmas át hasonító erő, amely az amerikai közéletben rejlik. A kedvező kereseti lehetőségek, az általános bő életmód, a politikai szabadság, a katonakötelezettség hiánya, a társas érintkezés fesztelen egyenlősége megannyi odatapasztó erő, amelynek csak az tud ellenállni, akit az óhazához kivételesen erős érzelmi szálak kötnek.

E kötelek megerősítését eddig ugyancsak elhanyagoltuk. Hivatalos külügyi képviselőink a magyar kivándorlással vajmi keveset törődtek, még arról sem vezettek pontosabb adatokat, hogy nagyobb csoportokban mennyien és hol vannak letelepedve. Nem fejlődtek ki nagyobb méretekben kivándoroltjaink társadalmi szervezetei sem. Az Egyesült-Államokban van ugyan 927 magyar egyesület, közülük azonban a legnagyobbak, a Bridgeporti szövetségénél: 223 főjével együtt sincs több tagja 12,000-nél. Nem sokkal a háború előtt fogtunk csak hozzá, hogy künn lakó véreinkkel hivatalos és társadalmi úton szoro-

sabb és gyakoribb érintkezést keressünk, de ezek a kísérletek a kezdet megkezdésénél tovább nem jutottak és valóságos eredményeket még nem érthettek el.

Itthonról laza bánásmód, odaát erős vonzóerők egyaránt oda vezettek, hogy kivándoroltjaink java részét a haza számára bizony a háború utánra is elveszettnek kell tekintenünk. Egyetlen évben, 1912-ben, 13,500 magyar honos — családtagjaikkal együtt több mint 40,000, — vette ki amerikai állampolgári oklevelét. Valamint ezekre, épúgy nem számíthatunk azokra sem, akiknek az Egyesült-Államokban, Kanadában és a dél-amerikai köztársaságokban, mint farmereknek önálló gazdálkodáshoz sikerült jutni.

A visszavándorlásnál alig jöhet figyelembe más, mint a városi, ipari és bányamunkás elem. Ezek visszahozására sincsenek olyan közvetítők, akik az ügyet a helyszínéről mozgatni alkalmasak volnának. Az ott élő magyar értelmiség, a lelkész, az újságíró, a bankár saját érdeke ellen vétene, ha olyan mozgalmat segítene elő, amely közönségét, megélhetése alapját viszi el. Arra lennének tehát utalva, hogy hazulról szervezzük meg a vissza vándorlást, ez pedig eredményre csak akkor vezethet, ha ugyanazokkal az eszközökkel élünk, aminőkkel a kivándorlásra csábító vállalatok dolgoztak. Kecsegtető hirdetés, nagyhangú ígéretek, személyes rábeszélés, kedvezményes vagy éppen ingyenes hajójegy, települési helyek és egyéb munkaalalmak biztosítása, az elmulasztott katonakötelezettség elengedése egytől-egyig mellőzhetetlen előfeltétel volna.

Ha az állam rá is szánná magát az efajta tevékenységre és ha a keresztülvitelnek nem lenne nagy gátja a hivatalos szervezettel járó nehézkesség, újabb akadályba ütköznénk abban az ellennyomásban, amelyet az északamerikai köztársaság hatósági és gazdasági szervei bizonyára a tőlük megszokott kíméletlenséggel fejtenének ki, hogy visszatartsák a kitűnő magyar munkás-elemet.

E téren tehát többre aligha törekedhetünk, mint hogy azokat a szálakat szőjjük szűkebbre és tartósabbra, amelyek künti véreinket ide fűzik még.

Lépjenek külügyi képviselőink a békekötés után gyakori és közvetlen érintkezésbe a külföld magyarjaival s a hagyományos feszes tartózkodás és a meg nem értő egykedvűség helyett tartsák kötelességüknek, hogy a kivándoroltaknak mindenféle ügyes-bajos dolgukban előzékeny és bizalmat gerjesztő kiszolgáló legyenek. Ahol honfitársaink nagyobb számban tartózkod-

nak. ott, behatóan és a helyszínén tanulmányozzák életviszonyait, vegyék kezükbe társadalmi tömörítésüket és vezetésüket, álljanak gazdasági, művelődési és társas egyesületeik élére. A hazához fűző kapcsolat erősítésének egyik leghatékonyabb eszköze, ha itteni hírlapokat juttatunk ki tömegesen. Mindegyik egy darab magyar életet visz a kivándorlóhoz és anyanyelve gyakorlására is rákészteti. Kövessük a németek bevált példáját, akik Amerikában lapjaikat olcsóbb postai díjszabással küldik, mint a belföldön bárhová. Jól megválasztott egyéb olvasmányok, a nép nyelvén zengő remekíróink művei, ügyesen összeállított népkönyvtárak, itteni munka programokat és a — remélhetően kedvezőbbre változandó — viszonyokat ismerető népszerű füzetek, megannyi erős kapocs lehet. Ezeknek a kapcsolatoknak a létesítését elhanyagolnunk többé nein szabad, nem kímélve a fáradozást aránylag csekélynek látszó eredmény kiküzdésére sem, hiszen minden egyes ember, akit haza tudnánk hozni, nagy nyereséget jelent a jövő munkájának elvégzésére.

Még pedig annyival inkább, mert a vissza vándorlás reménye helyett sokkal inkább kell attól tartanunk, hogy a háború után a kiözönlés a múlténál is nagyobb lesz.

Közeli tapasztalatok egytől-egyig erre mutatnak. A francia-német háború után, jóllehet a fényesen győző és hatalmas egységbe összeforrt német birodalom termékenységét 5 milliárd frank hadisarc öntözte meg, a tengerentúli kivándorlás mégis nagyra emelkedett; 1871-től 1880-ig 626,000 egyén vándorolt ki, 1881-től 1890-ig 1.342,000, — 1891-től 1900-ig 530.000, — 1901-től 1910-ig 280,000. Csak 1912-ben csökkent le 27,790-re, amivel a népességnek a kivándorlás címén történő fogyása megszűntnek volt tekinthető, mert ebben az időben a bevándoroltak száma már kiegyenlítette a veszteséget. Tehát még Németországnak is 40 évre volt szüksége, hogy a háborúval összefüggő kivándorlás megszűnjön. Olaszországból az amerikai kivándorlás az ugyancsak sikeresen végződött tripolisi háború után nemhogy apadt volna, hanem növekedett, noha az olaszok Észak-Afrikában közelebbi új telephelyet nyertek. A Balkánról pedig voltaképen az 1912-diki háború után indult meg, különösen Montenegróból és Görögországból, holott területük majdnem kétszeresre növekedett.

Méltán aggódhatunk, hogy a háború nálunk is hasonló következményeket fog maga után vonni. Említettük, hogy az Egyesült-Államokban a világháború alatt felgyűlt arany mohón

lesi, hogy új munkástömegek tevékenysége termékenyítse meg és hosszú ideig néni számíthatunk arra a körülményre sem, ami a múltban olykor tömegesebb vissza vándorlásra vezetett, hogy ottani kedvezőtlen munkakonjunktúra itteni kedvezővel essen össze. Békeidőben pedig rendőri tilalakkal bajos útját állani a kivándorlásnak. Az útlevel és szállítási szerződési kényszer ellenére 1913-ban 119,000 kivándorolt közül 53.000 ment ki engedély nélkül és bár az osztrák kormánytól azóta létesített megállapodás szerint a jövőben a határállomásokon kölcsönösen fel fogjuk egymás tiltott kivándorlását tartóztatni, bizonyosra vehetjük, hogy a nyomorúság mindig megtalálja a módját, miképpen lehet ki játszani a legéberebb rendőrséget is. Még kevesebb eredményt várhatunk az olyanfajta papirosintézkedésektől, mint amilyen a munkával agyonterhelt községi jegyzőnek tette kötelességévé, hogy az útlevelet kérőt vállalkozásáról erkölcsi intelmekkel, hazafias marasztalással beszélje le.

A népesség szaporításának *erőművinek* nevezhető eszközei: a telepítésnek és a vissza vándorlásnak erőltetése s a kivándorlás akadályozása, ezek szerint kellő eredményekkel nem bíztatnak. A népesedési politika számára ennél fogva célravezető útul nem marad más hátra, mint a *természetes* szaporodás előmozdítása.

III.

A lakosság természetes szaporodása kétféleképpen állhat elő, a *születések számának növekedéséből* és a *halálozások számának apadásából*.

A születések száma szaporításának kérdéseiben a népesedési politika csak homályban tapogatózik.

Tetszetős feltevés volna a jólétben, a gazdagságban keresni azt a termékeny talajt, amelyből a házasságok és a gyermekek száma η ott ön nő. Csakhogy a tények azt bizonyítják, hogy ebből az előzményből nem ritkán éppen ellenkező következmény származik. A gazdag és művelt Franciaországban épúgy leszállt a születések száma, mint a szegény és elmaradt Spanyolországban, ellenben Oroszországban állandóan növekvőben van. Általában mindenütt több a gyerek a szűkösebb viszonyok között élő osztályok körében, mint a tehetősek között. Sőt egyetemes törvényszerűség gyanánt áll előttünk, hogy a múlt század harmadik harmada óta a születések arányszáma — Oroszország kivételével — egész Európában állandóan csökkenő irányzatot vett. Spanyol- és Franciaországban már any-

nyira leszállott, hogy a halálesetek számával és a kivándorlással egyenlő lett, sőt ez utóbbiak valamivel felül is multák, úgy hogy a két ország ennek következtében előbb a változatlan létszámhoz, majd a lassú fogyáshoz jutott el. Azonban még Németországban is, amely pedig ez idő alatt érte el csodás fejlődését, a születési arányszám következetesen csökkent. Ezer főre az 1871 — 1880 évek átlagában 39.1 élveszületés esett, 1881-1890-ben 36.8, 1891-1900-ban 36.1, 1901—1910-ben 32.9, 1911—1912-ben 28.5, 1913-ban 27.0. Ausztriában ugyanezen időközökben az átlag 39, 37.9, 37.1, 34.7, 31.5, végül 29.8 volt.

Nálunk a háborúig a születési arányszám kedvezőbben alakult, mint a legtöbb európai államban, csak Oroszországban, Szerbiában és Romániában volt még nagyobb. A lépcsőzetes csökkenés törvényszerűsége azonban nálunk is uralkodott. Az 1876—1880-as évek átlagában 1000 főre 44.3 szülés esett, 1881-1890-ben 44.2, 1891-1900-ban 40.6, 1901-1910-ben 37.1, 1911—1912-ben 35.7, 1913-ban 34.5. Az arányszám tehát Németországban 1905 körül, Ausztriában 1908 körül már annyira hanyatlott, mint nálunk csak a béke utolsó esztendejében.

Viszont kedvezőtlen tünetünk, hogy a csökkenés sehol sem állt be olyan rohamos fokozatokban, mint minálunk és különösen aggasztó jelenség ezenfelül, hogy a születések arányszáma a legigazibb nemzetfenntartó elemben, a magyar anyanyelvű kisgazdák körében az országos átlagon is alul maradt.

Ezek a veszedelmes jelenségek már a háború előtt élénk nyugtalankodást keltettek fel. Különösen az egy- és kétgyermekrendszer elharapózása ellen indult meg a mozgalom, amely bőven termelte a legkülönbözőbb gazdasági, szociálpolitikai és rendészeti ötleteket. A föld oszthatóságának korlátozása, paraszt-hitbizomány, telepítés, örökbérlet, adózási és hadmentességi kedvezmények a többgyermekes család részére, fokozott megadóztatása a nőtleneknek és a gyermekteleneknek, eltiltása a közeli rokonok, a fejletlenek és a katonai szolgálatot még nem teljesítettek házasodásának, az óvszerek árusításának tilalmazása, szigorú büntetése a magzatelhajtásnak, mint javaslat sorba felszínre vetődött.

Mindebből megvalósításra alig került valami is. A közszellem nem érezte át a kérdés fontosságát. »Egy zsibbadt népnél mire valók volnának a gyermekek« — mondotta egykor Széchenyi István s a közelmúlt közállapotai megint csak

zsibbadt néppé tették a mienket, ahol évtizedek óta anyyi anya csak a nyomorúság vagy a kivándorlás számára hozta világra gyermekét.

Ma már, a háború emberpusztítása után, kétségtelenül nagyobb az érzék a születések szaporodásának fontossága iránt. Minthogy azonban a tudomány még nem tudott elegendő fényt vetni azokba a mélységekbe, amelyekből a születések következetes csökkenésének törvényszerűsége származik, ma is alig áll módunkban rámutatni azokra a gyakorlati eszközökre, amelyek alkalmazása bizonyossággal és nagyobb méretekben vezet el a születések sűrűbbé válásához.

Így nem jártak jelentősebb eredménnyel azok a külföldi kísérletek, amelyek a nagyobb számú család, a több gyermek számára anyagi jutalmat, támogatást, kedvezményt intézményesen biztosítottak. Ez természetes is. Ilyesmi a legpazarabb bőkezűség mellett sem lehet arányban azokkal a költségekkel, amibe a gyermekek felnevelése kerül. Különben is — mint jeleztük — a terméketlenség éppen nem a legszűkösebb viszonyok között élő osztályokban kapott lábra és így valódi orvoslását az anyagi támogatásban nem is kereshetjük.

Bizonyos fokig jótékony hatással lehet a gyermekágyi segély rendszeresítése a testi munkásoknál. A szülőanyák megrokkánását és jövőbeli terméketlenségét gyakran okozza, hogy lebetegedésük utolsó idejéig nehéz munkával kénytelenek foglalkozni és idő előtt megint munkába állni, ha tehát ez alól mentesítjük őket, termőképességüket épségben tartjuk. Egy-egyében azonban ez az intézmény nagyobb arányú sikerekkel nem biztat. A segélyezésnek ez a neme az ipari és kereskedelmi alkalmazottakra rendszeresítve van nálunk, mégis körükben a születések arányszáma 34% volt, szemben a biztosításba bele nem vont östermelő lakosság 38%-ával.

Keresték a baj okát abban a feltevésben is, hogy talán az európai faj általános élettani kimerültsége okozza. Ezt a tudományos kutatás eléggé megbízható módon nem igazolta, az egészséges európai nő és férfi a szaporodásra nem kevésbé képes mint a többi fajta, a betegségek pedig a születések számára minden fajnál egyformán előnytelenül hatnak. Különösen a nemi bajok elterjedése. Nékám Lajos egyetemi tanár, e kérdés kormánybiztosa, a fogamzást eleve meggátló blenorrhoea ártalmi következtében évenként elmaradó születések számát 90.000-re becsüli. A vérbaj a fogamzást magát nem teszi ugyan lehetetlenné, de gyakran vezet elvetelésre, koraszülésre, életre-

képtelenségre. Általában a nemi betegségek, különösen fellépésük első idejében, valamint a tőlük való félelem, mind a két nemnél hozzájárulnak az önmegtartóztatáshoz és így az a küzdelem, amelyet velük szemben fel kell vennünk, siker esetén a születések számának némi emelkedésére jó hatással lehet.

Ámde az egyetemes európai törvényszerűség igazi gyökérszállai sokkal mélyebben rejlenek, semhogy anyagi és gyógyászati eszközöktől alapos javulást remélhetnénk. Az erkölcsi közfelfogás bizonyos elférd ülésével állunk itt szemben, amely a szellemi fensőbbiség hazug köntösével akarja sivárságát leplezni. Valami lappangó, nyíltan nem hirdetett és mégis uralgó világnézet hódítása ez. Végző elemzésben nem egyéb egyéni önzésnél, annál az önzésnél, hogy az emberi lélekben a könnyebb élet iránt kiirthatatlanul bennszékelő vágyakozás szívesen kiveszi ugyan részét a társas együttműködés előnyeiből, de az együttműködéshez a maga részéről csak mennél kevesebb teherrel hajlandó hozzájárulni.

A mostani gazdasági, társadalmi és erkölcsi rend keretében ezzel a világnézettel diadalmasan megütköznünk talán nem is lehet. A többszületésben is megnyilvánuló nagy megújodást ne várjuk másból, mint egy új világnézet kivirulásából, amely többé nem az anyagi előnyt és a hiú külsőségeket vallja majd halványául, hanem a családi élet bensőségét, az anyaság tiszteletét, az életmód egyszerűségét és amely ennek alapján a »gyermekáldást« nem nyűgnek, tehernek fogja fel, hanem valóságos áldásnak, örömmek és gyönyörűségnek.

A ma fennálló társadalmi berendezkedésnek áll legsajátabb érdekében, hogy ennek a gondolatiránynak most is már megvalósítható eszközeit kézbe vegye.

Az anyaság és a gyermek anyagi és erkölcsi védelme, különösen pedig a legelhagyatottabbaké, a lányanyaé és a házasságon kívül született gyermeké, a hivatásos gyámság és a patronage intézményei, a társadalom magasabb polcain álló hölgyeink közvetlen személyes fáradozása a mai társas rend keretében is alkalmas eszközök arra, hogy az anyának és a gyermeknek megbecsülést szerezzenek és felkelthessék a vágyódást a gyermek és a több gyermek után.

Büszkén vallhatjuk, hogy e téren olyan intézménnyel dicsekedhetünk, amely Európaszerte legelső helyen áll. Az elhagyatott gyermekek állami védelmének mintaszerű kiépítése ez, amelynek veleje, hogy nem lehet Magyarországon gyermek, akiről a gondoskodás 15 éves koráig biztosítva ne

volna. Ha erre hozzátartozói nem képesek, az állam köteles a gyermeket gondozásba venni. Ennek a mély távlatú szociális haladásnak a kezdeményezésében és keresztülvitelében elévülhetetlen érdemeket szerzett magának a fáradhatatlanul lelkes, szívós és mozgékony Bosnyák Zoltán, — egyben megváltását a tömegnyomor szenvedései alatt nyögő legszerencsétlenebb szülők és gyermekek százezreinek, — az okos előrelátás és nemes emberbaráti érzék dicsőségét az országnak.

Ugyanez a szellem lengi át a gyermekek kivételes háborús kezelését. Az anya ugyanúgy részesül hadisegélyben házasságon kívül született gyermeke után, mintha a törvényes férjttől született volna, a gyámhatóságok odaadó, egyéni, irodaszellemtől ment elbánásban részesítik a hadiárvékat, az állami gyermekmenhelyek rideg paragrafus-alkalmazás helyett bőkezű szabadelvűséggel segítik, támogatják a hadbavonultak arra szoruló gyermekeit.

A legutolsó hónapokban és hetekben pedig az anya-, csecsemő- és általános gyermekvédelem olyan szerves reformjai készültek el, amelyek alkalmasak lesznek rá, hogy mindazt, amit szociológiai elmélyedés és gyakorlati keresztülvétel a gyermektöbbség közvetett előmozdítására megtehet, az egész vonalon nagyarányú mértékben léptessék életbe.

IV.

A születések sűrűbbé tételére irányuló ezek az eszközök és módszerek gyümölcseit csak távolabbi jövőben fogják meghozhatni. Közvetlenül és gyorsabban ható eszközül a népesedési politika számára a *halálozási arányszám csökkentése* szolgál.

Európa valamennyi országában ez volt a népesedési probléma megoldásának a kulcsa. Az évi létszámtöbbség mindenütt úgy állt elő, hogy a halálozások számát nagyobb arányban sikerült apasztani, mint ahogy a születések száma csökkent, így Németországban 1871 — 1880 év átlagában 1000 lélekre évenként 27.2 haláleset jutott, 1881—1890-ben 25.1, 1891-1900-ban 28.2, 1901-1910-ben 18.7, 1911—1912-ben 16.4, 1913-ban 14.9. Ausztriában ugyanez időközökben a halálozási ezrelék 31.5, 29.5, 26.6, 23.4, 21.3, 20.3 volt.

Nálunk is ez az irányzat uralkodott, de a csökkenés fokozatai nem voltak megfelelő méretűek. 1876—1880 évek átlagában évenként 36.6 halálozás esett 1000 lélekre, 1881—1890-ben 32.6, 1891—1900-ban 29.4, 1901-1910-ben 25.7, 1911-1912-ben

24.2 1913-ban 23.5. A béke utolsó évében tehát a helyzet csak odáig javult, ahol Németország már az 1890-es évek elején, Ausztria pedig az 1900-as évek közepén tartott, holott a lakosság létszámának növelésére minden egyes év különbözete már jelentős befolyással van.

Amikor azonban a népesedési politika feladatául a halálozás arányszámának apasztását írjuk elő, ezzel voltaképpen csak egy összesítő végeredményt jelölünk meg. E végeredmény útja, tartalma és veleje, hogy mennél több embert neveljünk fel épen, egészségesen és hogy mennél hosszabb ideig tartsuk meg munkabíró erőben.

Ezt pedig az *egyetemes, a társadalmi egészségügy* színvonalának emelése útján érhetjük el.

A közegészségügy állapotát az szabja meg, hogy a korszerű tudományosság megállapította óvó, védekező és gyógyító rendszabályokat a gyakorlati életben miképpen tudjuk valóságosan végrehajtani, ami egyfelől a végrehajtó közegeken, az *egészségügyi személyzet*en és a végrehajtás keretein, az *egészségügyi intézményeken*, másfelől a közönség *egészségügyi felvilágosultságán*, viselkedésén, fegyelmezettségén fordul meg.

Az egészségügyi *személyzet* legfontosabb tagjai az *orvosok*é. Elsősorban az ő számuk és képzettségük a döntő. Létszámuk nálunk a háború előtt sem volt kielégítő, az 1913 évben az országban 6182 orvos működött, közöttük 2615 hatósági orvos. E szám csekély voltánál is kedvezőtlenebb eloszlásuk lakóhely és működési körzeteik tekintetében. Egy negyedrészüket élt a fővárosban, ahol 10,000 lakosra 17 orvos jutott, törvényhatósági városokban már csak 11, a többi helyeken pedig 2. Mint-hogy pedig a lakosság 85%-ka lakik rendezett tanácsú városokban és nagy- és kisközségekben, ilyen túlnyomó nagy többség az, amelyben 5000 lakos egyetlen orvos kezelésére van utalva.

A falusi orvoshiányon mélyreható reformok nélkül segíteni nem lehet. Az orvosi oklevél megszerzése nehéz tanulmányokhoz van kötve, költséges, hosszantartó előképzést igényel, ezzel szemben anyagiakban a falusi működés megfelelő ellenértéket aránytalan fáradozás mellett sem nyújt és falun az orvos a tudomány szeretetében, nemesebb becsvágyaiban sem nyerhet kielégülést. Neki mindenfajta betegséggel foglalkoznia kell, nem képezheti ki magát bizonyos szakban, holott az orvosi tudomány mindinkább a specializálás irányába halad.

Ezeket a visszatartó körülményeket nem ellensúlyozhatta a törvényhozásnak az az intézkedése, amelynek alapján a

kisebb jövedelmű körorvosokat helyi pótlékban részesítik. Az e címen engedélyezett összeg 1913-ban 327,000 koronára rúgott, mégis 101 körorvosi állás pályázó hiányában betöltetlen volt, sok helyen a pályázat kiírása ezt megelőzően is, évek hosszú sora óta eredménytelen maradt.

A háború után még nehezebb helyzettel kell számolnunk.. A fokozott egészségügyi szükséglet még nagyobb orvoshiánnyal fog találkozni. A legkevesebb, amit ily körülmények között tennünk kell, hogy magasabb összegű helyi pótlékokat juttassunk és több orvosnak, hogy rendezzük méltányosan a körorvosok úti átalányát és hogy számukra korszerű, kényelmes hivatalos lakást biztosítsunk. A helyi társadalomnak is tartozó kötelessége, hogy a falusi orvos helyzetének vonzóbbá tételéhez segítségül jöjjön. Részesítse őket az eddiginél jóval előzenyebb megbecsülésben és hagyjon fel a nálunk szokásos tapintatlan váll veregető »doktorkám «-modorral, ami az orvos tudományos előképzettségével s fenkölt emberbaráti és szociális hivatásával sehogy sem egyeztethető össze. Az e fajta félszegségek kiküszöbölésére előnyösen hatna, ha a vidéki orvosok érdemeikhez mérten, tehát az eddiginél sokkal bőségesebben részesülnének kitüntetésekben.

Nagyjelentőségű hivatása van az egészségügyi személyzet *bába* tagjainak. Országunkban 1913-ban 14,815 okleveles és 3485 másodrendű bába működött, 100,000 lakosra körülbelül 86 bába jutott, ezek közt 70 oklevéllel bíró. Mind a létszámban, mind a kiképzésben a múlthoz képest van ugyan haladás, de nem elegendő. A bábatanfolyam mindössze 5 hónapra terjed, ez az idő pedig kevés arra, hogy a bábanövendék kellő számú születést vezethessen és hivatása teljesítésére az életbe megfelelő gyakorlattal lépjen ki. A bábák tanítását behatóbbá kell tenni, evégett hosszabb tanfolyamokat rendezni, mint Németországban, ahol majdnem egy egész esztendőig tart a kiképzés. Gyakorlati tudásuk szélesebb körű elsajátítása végett szükséges lenne továbbá a nagyobb vidéki kórházakat szülészeti és csecsemőgyógyászati osztályokkal kiegészíteni. Az életben már valóságosan működő bábák számára meg kell nyitni a tervbe vett továbbképző tanfolyamokat és tevékenységüket, eszközeik^ könyveik rendbentartását a tisztí orvosok és kerületi bábafőorvosok útján a helyszínén gyakori, beható felügyelet és ellenőrzés alá venni. Kisebb helyeken, ahol kevés a szülés és a bábának ebből származó jövedelme, a bába helyi pótlékot kap most is; 1913-ban 223-an részesültek e címen 35,330 koroná-

ban. Mind a jövedelem állami kiegészítésében, mind a díjazás megállapításában, mind pedig a nyugdíj kérdéseiben a jövő a mostani szabályozásnál messzebbmenő követelményeket támaszt.

Még gyökeresebb rendezésre szorul az *ápolók* nagyon elhanyagolt ügye. A közegészségügyi kormányzat az ápolónők képzését egészen a Vörös-Kereszt Egyletre bízta, ez pedig a maga szűkre szabott keretei között, a fővárosban és néhány vidéki városban tartott féléves tanfolyamain évenként 120—130 ápolónőnél többet kiképezteni nem tudott. Képzésüket ennél fogva nagyobb méretekben és mélyebb szakszerűséggel kell megszervezni, létszámuk szaporítása mellett őket jobb ellátásban, figyelmesebb bánásmódban és nyugdíjban részesíteni. Különösen pedig a cselédszemélyzettől éles megkülönböztetéssel igyekezzünk arra hatni, hogy erre az emberbaráti hivatásra magasabb műveltségű nők is szívesebben vállalkozzanak.

Ápolóférfiak képzése és helyzetük javítása terén alig történt eddig valami, holott az ápolói tennivalók nagy része olyan eermészetű, hogy nő nem bírja jól végezni. Az ápolói kérdés legkiválóbb szakértője, Köllner Károly dr. híven jellemzi az ápolóférfiak mai helyzetét azzal, hogy nem egyéb, mint munkakerülők ideiglenes foglalkozása. Ez a rendszer a korszerű egészségügy keretébe már sehogy sem illeszthető bele; szakképzés, ellátás és nyugdíj rendszeresítése útján az ápolóférfifoglalkozást élethossziglan biztos kenyérkeresetet nyújtó pályává kell átalakítani.

A közegészségi *intézmények* között legfontosabbak a *kórházak*. Ügyük jelentékeny haladást mutat; 1913-ban 462 kórházban, csaknem 15 millió ápolási napon át, 500,000-en felüli beteg részesült ápolásban, 100,000 lakosra 2348 kórházban ápolott beteg jutott, míg az 1901—1905 évek átlagában még csak 1627. Ez az állapot azonban még mindig nem kielégítő. A kórházak fejlesztését a békeben is sürgős közszükségletnek ismerték már el, a háború nyomán pedig kétségtelen, hogy az eddiginél tetemesebb igénybevételükkel kell számolnunk és nemcsak a fejlesztésnek eddig is hevesen sürgetett méreteit nem odázhatjuk el többé, hanem ezeket felülhaladó módon tartozunk a kérdést az állam és a társadalom legodaadóbb áldozókészségével megoldani.

Alapos javítást követel különösen az elmebajosok elhelyezése. Az 1913 évben 6 állami és magán elmekórház állott fenn, mindössze 2574 ágygal; bennük összesen 5099 beteget ápoltak. A helyzeten némileg segített a családi ápolásiak újonnan életbe léptetett intézménye, ami abból áll, hogy

önmagukra és másokra nem veszélyes elmebajosokat — állandó orvosi felügyelet és ellenőrzés mellett — falun egyes családoknál helyeznek el. A szokatlan újítás kitűnően bevált; 1913-ban már 1550 elmebajos részesült családi ápolásban. A rendszer előnyösnek bizonyult a betegre, akinek állapotán csak javít, hogy nem zárt intézetben tartják, előnyös a felfogadóra, aki némi tartásdíjat kap és a betegeket nekik megfelelő munkára is használhatja, előnyös pénzügyi szempontból, mert olcsóbb a kórházi ápolásnál és ami talán legfontosabb, alkalmas arra is, hogy az elmebajosokról sok bal véleményt eloszlasson. Az elmeegógyintézetek bővítésével párhuzamosan azért a családi ápolást is terjeszteni kell, hogy valahára eltüntessük a magyar közegészségügy szégyenfolt-különlegességét, a »falu bolondját«, mert e téren Ázsiánál is hátrább vagyunk. Ott legalább a szabadjára hagyott elmebajos nem nevetség és csúfolódás üldözöttje, hanem szent tisztelet és figyelmes megbecsülés tárgya. Régen sürgetett újításra vár a *gyógyszertárak* kérdése is. Az adományozás és az átruházásnak nevezett adás-vétel mai rendszere a gyógyszerertári intézmény egészségügyi, közérdekű jellegét úgyszólván teljesen elhomályosította és merőben üzleti alapra helyezte át. A jövedelmező helyek után lihegő versenyfutás folyik, ahol pedig a gyógyszerertár nem mutatkozik jó kereseti forrásnak, a közönség nélküle marad. Az 1913 évben 2437 gyógyszerertár volt, 100,000 lakosra 1Γ4 jutott, holott az elégítené ki az egészségügyi követelményeket, ha mindenütt gyógyszerertár lenne, ahol orvos lakik. Ezt a kívánalmat könnyen teljesíteni lehetne, ha vagy államosítanák a gyógyszerertárakat, vagy a jövedelmező helyek adományozását olyan összeg megfizetéséhez kötnék, amelyből a kisebb helyeken felállítandókat segíeyznék.

V.

Az egészségügyi személyzet és intézmények keretében voltaképen csak az a föladat oldható meg, hogy a már bekövetkezett betegség eseteiben foganatosítsák a gyógyító kezelést és hogy a fenyegető eshetőségekre a védekezés módjait elméletben előírják.

A valóságos életté váló végrehajtás magának a közönségnek van a kezében és az eredmény attól függ, hogy a közönség a maga részéről minő *értelemmel* tudja az egészségügyi rendelkezések kihatását fölfogni és hogy milyen *fegyelmezettiséggel* tud ezeknek megfelelően viselkedni.

A háború fényes bizonyosságát szolgáltatta annak, minő bámulatatos méretekben lehet győzedelmeskedni az egészségügyi személyzet ki nem elégítő létszáma és az egészségügyi intézmények hiányossága okozta nehézségeken, ha az egészségi rendszabályok végrehajtására szükséges hatalom, fegyelem és pénzügyi fedezet rendelkezésre áll. A fertőző betegségek ellen vívott harcban, amelynek kimenetelétől pedig jobban féltünk, mint a fegyveres mérkőzésétől, az egészségügyi kormányzat és az orvosi kar minden reményt fölülhaladó sikert aratott, amikor megakadályozta, hogy a végelpusztulás úrival fenyegető ragályok elhatalmaskodjanak.

Amikor hálás elismeréssel adózunk nekik, hogy elhárították a háború elvesztését is maga után vonó ezt a veszedelmet, egyszersmind állapítsuk meg, hogy a béke közegészségügye sem az ő tudásukon, erélyükön, tevékenységükön szenvedett annyi csorbát, hanem a kezükbe adott eszközök szegényes volta miatt.

Vonjuk le ebből azt a következtetést, hogy az állam és a társadalom a békében ugyanilyen bőkezűséggel tartozik megadni minden anyagi eszközt, ami csak szükséges az általános egészségügy előmozdítására. Másfelől vonjuk le azt a további következtetést is, hogy amikor a népmilliók katonai fegyelmezettsége már nem fog a közegészségügy kezére járni, hatalmi parancsszó helyett a nagyközönség értelmére hatással, általános felvilágosítással, egészségügyi gondozásmódjának, viselkedésének kialakításával igyekezzünk az egészségi állapotokat megjavítani.

És itt, *a társadalmi egészségügy* kialakításának kérdésénél érkezünk el a népesedési politikának, a munkaerő termelésének, fönntartásának, erősítésének, fejlesztésének, a halálózási arányszám csökkentésének, az általános életkor meghosszabbításának és a már ma munkára és szaporodásra képes dolgozók gyarapításának igaz célravezető eszközéhez.

Ez az eszköz az *egyetemes népbiztosítás*: a betegség ellen kötelező biztosításnak kiterjesztése, foglalkozásra való különbség nélkül a dolgozók mindama rétegeire, akik szellemi vagy testi munkából élnek, jövedelmük azonban nem éri el azt az összeget, hogy belőle egészségük védelmére kellő módon áldozhatnának.

A népbiztosítás oldja meg gyökeresen a vidéki orvoskérdést, mert a vidéki orvos a biztosítópénztári tagok révén olyan jövedelemhez jut, hogy pályája anyagi szempontból is valóságosan csábítóvá válik. A népnek alkalmá nyílik az

orvost sűrűn igénybe venni, mert külön költségébe sem az orvos, sem a gyógyszer nem kerül. Ebből nemcsak a már bekövetkezett betegség szakszerű kezelésének előnye származik, hanem a sűrű érintkezésből nyert — a lakás, a tisztaság, szellőztetés, táplálkozás, ruházkodás egészségi követelményeire történő — orvosi figyelmeztetés révén, a megelőző védekezés általános elterjedése alakul ki.

Mindez nem pusztán elmélet, üres ábránd, elvont okoskodás. Szigorú következetességű számadatok igazolják. Nálunk a kötelező biztosításba bevont ipari munkások halálozási ezreléke 19, a kereskedelemmel foglalkozókká 15 volt, ellenben a hasonlíthatatlanul kedvezőbb munka- és életviszonyok közt élő, de a biztosításba bele nem vont östermelő lakosságé 27. Ha ez utóbbiak halálozási arányszámát az ipariakéval egyenlőre tudnók csökkenteni, évenként 80.000 emberrel kevesebb halna meg. Pedig azt, hogy a halálozási arányszám és a betegség ellen való biztosítás között megvan az oksági viszony, bizonyítja, hogy az utolsó tíz év alatt az östermelők halálozási arányszáma csak 0.3%-kal javult, az azóta biztosításba bevont ipari munkásságé pedig 44%-kal, közel tizenötszörte többel.

Az általános népbiztosítás a leghathatósabb orvosszere a rendkívül nagyméretű *csecsemőhalandóságnak*, ami népesedési mérlegünk megrontásának egyik legfőbb tényezője.

Oroszország kivételével egész Európában nálunk volt a csecsemőhalandóság a legnagyobb, még Románia és Szerbia is előnyösebben állt. Az 1913 évben elhaltak összes száma 500,000 volt, ebből 148,000 az egy éven aluli korban halt meg és így a halálozások 29,6%-a esik a csecsemőkre. Az összesen 735,000 elveszült életéből pedig 20,1% halt meg egyéves kor előtt. E szám óriási nagysága akkor tűnik föl, ha figyelembe vesszük, hogy a természetes szaporodás végösszege nem volt több 235,000 leiknél, ha tehát az elhalt csecsemőknek csak egynegyedét, egyharmadát megmenthettük volna, a tiszta szaporulat 37,000—50,000 lélekkel, egyhatodával—egyötödével lett volna nagyobb.

Hozzáértő körök már a háború előtt igyekeztek a közönség figyelmét erre a nemzet pusztító bajra fölhívni. A kiváló gyermekorvos, Berend Miklós mélyreható tanulmányok alapján mutatta ki, hogy éppen a legmagyarabb vidékek azok, ahol a csecsemőhalandóság az országos átlagnál is nagyobb, hogy minden egyes csecsemőhalál, a jövőbeli munkaérték elvesztésén kívül, az anya munka veszteségében és a készkiadásokban 150 koronányi közvetlen kárnak számítható és így az 1913

évi csecsemőhalálozás 22 millió korona veszteséggel egyértelmű, hogy a csecsemőknek nem egészen 1%-a kerül gyermekmenhelyi kezelésbe s a többi 99%, bármennyire rá lenne is utalva, száíübbehető állami vagy társadalmi védelemben nem részesül és 40%-uk meg is hal anélkül, hogy orvos valaha látta volna.

A védekezést nem is annyira a szegénység, mint inkább a tudatlanság ellen kell megszervezni. A csecsemőgyóg⁵ászatot behatóbban tanítani az orvosképzés körében, a vidéki orvosokat ingyenesen ellátni az e szakmába vágó kézikönyvekkel és a bábákat és az anyákat kioktatni a csecsemők betegségeinek megelőzésére. Néhány egyszerű szabály általános elterjedése már nagy eredménnyel járna, így például, hogy a gyermeket ne etessék agyon, hogy ne bugyolálják be úgyszólván légmentesen és hogy a légzőszervek nagyban pusztító megbetegedésének elhárítására náthás embert a csecsemő .közelébe ne engedjenek.

A csecsemő-egészségügy nagy fontosságú problémája iránt a társadalomnak és a hivatalos köröknek a fogékonysága szintén csak a háború folyamán kelt életre. A Stefánia-szövetség lelkes szívvel és komoly szakértelemmel vette kezébe az orvoslás eszközeit. A csecsemők ápolásáról, tartásáról, etetéséről népies kiskátét hozott forgalomba s a nyári időszak előtt országszerte falragaszokon hirdette ki, miként kell az ilyenkor föllépni szokott ártalmakat elhárítani. Az anyák kitanítására anya- és csecsemővédőnőket képzett ki és fáradhatatlan buzgalmat fejtett ki abban az irányban is, hogy a közvéleményben az anyák támogatásának előmozdítására irányuló szociális gondolatok megérjenek és elterjedjenek, aminők a lebetegedési segély, az anyasági biztosítás, a szoptatási segély és a házasságban nem élő anyák és gyermekek jogi védelme.

Maga a képviselőház tőle meg nem szokott érdeklődéssel és alaposággal foglalkozott a kérdéssel, amikor az ügy hivatott apostola, Apponyi Albert gróf rámutatott, hogy a csecsemőhalálozás a háború alatt milyen ijesztő méretekből emelkedett, holott magával a háborúval szükségszerű okozati összefüggésben nincsen. Németországban a háború alatt a csecsemőhalálozás arányszáma csökkent, nálunk az 1914 évi 19.5-ről 1915-ben 26.4-re szökött föl.

Ez alkalommal a kormány még csak a gyermekágyi segélynek némi fölemelését és kiterjesztését helyezte kilátásba. Ugron Gábor belügyminiszter azonban első kormányzati tényeinek egyike gyanánt, megbizta a Stefánia-szövetséget, hogy a helyi védőnők intézményét, ay. állam irányítása és milliókra

menő anyagi támogatása mellett, országosan megszervezze. Alapos reménységünk lehet most már arra, hogy e szervezés eredményeül az ország minden községében, helyben vagy igen közel lakó szakképzett védőnő fogja a védelemre szoruló anyákat egyenként fölkeresni, hogy őket egészségi tanáccsal, útbaigazítással ellássa és számukra szükség esetén anyagi támogatást is közvetítsen.

Mindez kétségkívül hozzá fog járulni a csecsemőhalandóság csökkenéséhez. Annak az aranyigazságnak azonban, hogy »nem azé az államé a jövő, amelynek legtöbb gyermeke születik, hanem amelyik a legtöbbet tudja élve és egészségesen megtartani«, teljes érvényt csak az általános népbiztosítással és az ennek keretébe bevont anyasági biztosítással szerezhetünk. Ennek bizonyítására egyetlen adatra hivatkozom, hogy az ipari munkásoknál a csecsemőhalandóság 16%-ával szemben a mezőgazdaságiak 21%-os csecsemőhalandósága áll.

A társadalmi egészségügy megjavításától várható a leküzdése a másik nemzetsorvasztó bajunknak, a *tüdőbajnak*. Ez is csak Oroszországban és még Ausztriában van jobban elterjedve mint nálunk. Évenként 60—70,000 élet esik áldozatul, holott a több mint háromszor nagyobb lakosságú Németországban mintegy 100,000. Az 1913 évben az összes halálesetek 13.9%-ának *tüdőbaj* volt az oka, 69,000-en haltak meg benne, jóval többen mint az összes többi fertőző betegségeken, amelyeknek együttvéve 47,000 áldozata volt.

Pedig ez ellen a veszedelem ellen is sikeresen lehet küzdeni. Az orvosi tudomány évtizedekkel ezelőtt megállapította, hogy a fertőzésnek maga a beteg a közvetlen forrása, ennél fogva a további terjedés megakadályozását a beteg elszigetelésére kell alapítani. Ezt az elszigetelést nagyszámú népszanatóriumok, *tüdőbajkórházak*, gondozó intézetek, erdei telepek és erdei iskolák útján vihetjük a legalkalmasabban keresztül.

Az ilyen irányú védekezés foganatosítására, Korányi Sándor báró kezdeményezése folytán, ugyancsak a háború alatt indult meg a nagyobb szabású mozgalom. A teljes hozzáértéssel megállapított program nem is igényel egyebet, mint hogy a társadalom, amelynek közvetlen közreműködése mellőzhetetlen, a gyakorlati végrehajtáshoz ne a szokásos szalmát üzzel csatlakozzon, hanem bő áldozókészséggel és el nem ernyedő buzgólkodással. Ezen az annyira elhanyagolt téren márólholnapra káprázatos sikert elérni nem lehet, Németországnak a maga módszeres gondossága és pazar bőkezűsége mellett

három évtized türelmes munkája kellett ahhoz, hogy a tüdőbaj-halálozást felére apassza.

A tennivalókat maga az elszigetelési eljárás még nem meríti ki. A tüdőbajnak sok cinkosa van: szegénység, egészségtelen és zsúfolt lakás, alkoholizmus, ami mind aláássza a szervezet ellenálló erejét és kaput tár a tüdőbaj lábrakapásának. A küzdelmet ennél fogva valamennyi ellen egyforma eréllyel kell fölvenni. Az első föladat *a lakásviszonyok* egészségügyi megjavítása, még pedig nem egyedül a fő- és nagyobb városok tömeglakásainak szétrobbantása, hanem a falusi házak szellőzésének és tisztántartásának általánossá tétele. Sok tüdőbaj származik például abból a balhítből, hogy fűtőanyagot vélnék megtakarítani, ha az ablakokat télire beszögezik, holott a természetan törvényei szerint a tiszta levegőjű, jól szellőzött helyiséget kevesebb tüzelőanyag jobban átfűti, mint több a kiélt, rossz levegőjűt.

Ezek a rendszeres és állandó fölvilágosítások, mint általában a megelőző egészségi védekezés módjai, szintén csak akkor terjedhetnek el, ha a népbiztosítás révén a falu népe az orvossal állandó érintkezésbe kerül.

Ugyancsak ez az útja a többi *fertőző* betegségek elleni védekezés hathatóságának és ez vezet a legjelentősebb eredményre abban a küzdelemben is, amelyet a *nemi betegségek* ellen vívnunk kell. Ez utóbbiaknak a születések számára gyakorolt kártékony befolyásukról már megemlékeztem, pusztító hatásuk nem kisebb azonban a halálozás terén sem. A vérbaj halálozási aránya 20%, míg a torokgyíké 4%, a tífuszé 16%. Egészséget romboló, testet-lelket senyvesztő, közvetlen és közvetett, nemzedékek hosszú sorára kiható kárhozatai pedig túlon túl ismereteseek.

— »A nemzetek most folyó küzdelme a tanúbizonyság arra, hogy az állam szempontjából legnagyobb érték az ember. De még nagyobb lesz az ember értéke akkor, amikor elérkezik az ideje, hogy a háború pusztításait helyreállítsuk.« Sándor János volt belügyminiszternek e szavai nyerjenek most már érvényt gyors ütemben és valóságos tettekben. Hajtsuk végre szigorú következetességgel és lankadatlan eréllyel mindazt, amit a közvélemény máris helyesnek és célravezetőnek ismert el és akkor meg fogjuk oldani gyakorlati tennivalóinknak első nagy problémáját: a jövő nagyméretű munkájához szükséges munkaerő előállítását.

II. FEJEZET.

Birtokpolitika.

Munkaalkalmak. — Munkapolitika. — Az érdek a munka ösztönzője. — A munkás érdeke az iparban. — A mezőgazdaságban. — Haszonrészesedés az eredményből. — A földbirtok-politika. — Üzemtechnikai viszonyok. — Tulajdonjogi viszonyok — Egyéni tulajdonjog. — Járadékbirtok. — Haszonbérlet. — Örökbérlet. — Készért bérlet. — Főbérleti rendszer. — Közös birtoklás. — Közirtokossági, községi, kincstári, részvénytársasági tulajdon. — Hitbizományok. — Tennivalók a tulajdonjogi viszonyok terén. — Területi viszonyok. — Kis- és közép parasztbirtok. — Törpebirtok. — Óriásbirtok. — Nagyirtok. — Tiszta középbirtok. — Tennivalók a területi viszonyból kifolyóan. — Nemzeti szempontok. — Szociális szempontok. — Összeesnek a közgazdasági érdekekkel. — A reform keresztülvihető a fennálló jogrend keretében. — A föld tulajdonjoga szociális és közjogi elemmel volt mindig átitatva. — Külföldi földreformok. — Elmaradottságunk e téren. — A földreform gyakorlati végrehajtása. — Törpebirtok összesítése. — Birtokminimum. — Kötött nagyirtokok és a szabadforgalmu óriásbirtokok mezőgazdasági területének földarabolása. — Nem kíván anyagi áldozatot a mostani tulajdonosoktól. — A tiszta középbirtok helyzetének nehézségei. — A középbirtokosság szerepe a birtokreform végrehajtásában. — A magyar paraszt és a magyar föld kapcsolatba hozása.

A helyesen alkalmazott népesedési politika előállította munkaerő tevékenysége számára megfelelő mennyiségű és minőségű *munkaalkalomról* kell gondoskodni. Ez a *munkapolitika* főladata.

A munkaalkalom megfelelő voltát nem szabad akként értelmezni, hogy az emberek mennél nagyobb tömegére rárójjuk a munkának mennél nagyobb mennyiségét, hanem arra kell törekednünk, hogy megszervezzük a mennél okszerűbb, mennél hasznosabb munkálkodást.

Ezt egyedül úgy érhetjük el, ha a dolgozó *érdeke* és a munka *eredménye* között szoros okozati kapcsolatot létesítünk. Más szóval: ha a munkást munkája kifejtésével és munkája sikereivel arányban álló haszonban részesítjük, mert ez a leg-

hathatóssabb biztosítéka annak, hogy a dolgozó a munkába befektesse szellemi és testi képességeinek legteljesebb méreteit. A munkapolitika ennél fogva azoknak a módoknak és eszközöknek az érvényesítésére törekszik, amelyek útján a munka különböző fajtáiban a teljesítés és az eredmény szerves érdek-csapcsolatait megteremtheti.

I.

A dolgozót munkájához fűző *érdekkapcsolat* nem jelent okvetlenül önző személyes előnyt, anyagi hasznot, egyéni célt. *Elvont, megszemélytelenített érdekek* — különösen a szellemi tevékenység terén — az önfeláldozásig menő ösztönzésül szerepelhetnek. Ilyen a *közérdek*, az emberiség, a haza, a tudomány szeretete, ilyen az *erkölcsi érdek*, az igazság szomjuhozása, a kötelességérzet, a dicsőség, a hatalom vágya, ilyen a *szépészeti érdek*, az alkotás, az előadás művészi ingere. Efajta szubjektív és mégis önzetlen érdekek készítenek az emberbarátot, az újtót, a hazafit, a tudóst, ilyenek a tisztviselőt, katonát, újságíró, politikust, ilyenek az író, képzőművészt, színészt olyan óriási erőfeszítésekre, amelyek teljességgel nem állanak a belőlük származó egyéni előnyökkel arányban.

A testi munka kifejtésére már inkább sarkall az egyéni, az anyagi, a *magánérdek*. Az izommunkás működésének köre szűkebb, hogysen fáradozása jutalmát akár a közösségnek tett szolgálat öntudatában lelhetné föl, akár a megkülönböztetett társadalmi megbecsülésben, akár a nagyobb hatalmi hatáskörben, akár a sajátos műalkotás finom idegizgalmaiban. Dolgozni oka és kedve csak akkor lehet, ha belőle közvetlen előny származik a saját személye számára s ezeknek az előnyöknek a méreteivel nő vagy csökken munkakedve és munkakifejtése.

Hatalmi parancsszó, a büntetés vagy a nyomor fenyegetése szintén rákényszeríti ugyan az embert a munkára, de nem arra, hogy a munkát a tőle telhető legjobb módon végezze. Az ilyen kényszerűségből csak látszatra, ímmel-ámmal, fölületesen végzett munka származik.

Emiatt kellett szükségképen alacsonyabbrendű gazdasági rendnek lenni a rabszolga- és a jobbágygazdálkodásnak; termelő erejük csekélyebb foka főként arra vezethető vissza, hogy a dolgozóra a munkaeredmény kisebb vagy nagyobb mérete közönyös volt és így a közzgazdasági élet gépezetéből a munka-intenzitásnak legerősebb rugója hiányzott.

Nem volt ez meg a tőkegazdálkodás első időszakában sem, amikor már *munkabér* lépett ugyan a munkásnak pusztá eltartása helyére, de az ipari bérmunkás szerződési szabadsága mégis csak névleges volt. A gép nagymennyiségű emberi munkát tett fölöslegessé és a munkakínálat nagysága okozta kényszerhelyzetben a munkás rá volt utalva, hogy a munkát kedvezőtlen föltételek mellett vállalja. Azt pedig, hogy jól is dolgozzon, úgyszólván gépiesen ellenőrizte az ipari termelés mechanikai természetete, folytonossága és megosztása, amelynek sajátossága, hogy a munkás hibája, gondatlansága, mulasztása azonnal megakasztja, elrontja vagy lehetetlenné teszi az egymásba kapcsolódó munkafolyamat következő részletét és rögtön jelzi, ha a munkás nem a megkívánt ütemben vagy minőségben végzi a rá bízott munkarészletet. Ez a könnyűsége az egyéni felelősség megállapításának, a fölügyelet és az ellenőrzés hatályossága és ennek folytán a félelem az elbocsátástól, a munkanélküliségtől és a nyomortól, rászorította a még nem szervezkedett munkástömegek millióit, hogy olyan méretű munkát szolgáltatassanak, ami messze meghaladta az érte nj^ert ellenértéket.

A munkára ösztönzés belső természetével ellenkező ez a rendszer huzamosabb ideig az *ipari* termelésnek sem lehetett alapja. A fejlődés későbbi folyamán a munkástömegek rájöttek, hogy a termelés eredménye elsősorban az ő munkakifejtésük méreteitől függ. E méretek szervezett lecsökkentésével, sztrájk, bojkott, a nálunk »amerikázás«-nak nevezett Ca'canny-dolgozás, sőt sabotage, a munkaeszközök alattomos megrongálása útján, olyan munkaakadályokat állítottak a tőke gyümölcsöztetése elé, hogy velük korlátok közé szorították a munkaadók egyoldalú hatalmaskodását és rákényszerítették annak belátására, hogy a munka állandóságát, megbízhatóságát és jóságát mással, mint a dolgozók érdekeinek méltányosabb kielégítésével biztosítani nem lehet.

A mezőgazdasági foglalkozásnak az iparitól eltérő természetete folytán a *mezőgazdasági bérmunkást* munkája jó kifejtésére kényszer, ellenőrzés útján, sőt az iparihoz hasonló bérszabályozással ösztönözni már kezdettől fogva sem lehetett. A földművelésben a munka föl ügyelete és ellenőrzése nem oly köpött és szabatos, mint az iparban, mert a munka nem egyfolytonosságú, az egymásra következő munkarészleteket nem osztják meg külön személyek között, a munka fajtája és színhelye állandóan változik, a nagyobb kiterjedésű munkateret

szemmel tartani nehéz és a munkaeredmény csak huzamosabb idő múltán mutatkozik, amikor már alig lehet megállapítani hogy a munkás hibás-e és melyik közülük, vagy pedig hogy egyéb körülmények okozták-e a bajt. Nagyobb napibér, rövidebb munkaidő megszabásának sincs itt helye, mert az évszakok változásával együtt jár a munkálatok különműsége és munkatorlódások váltakozása kényszerű munkaszünetekkel.

A mezőgazdasági bérmunkás elégedettségének megalapozására és az ebből folyó jó munka biztosítására nincs hát más mód, mint a munkást a termelés eredményéből arányos haszonban részesíteni. Így fűzi közvetlen érdeke ahhoz, hogy a terméseredmény növelésére igyekezzék a saját működésével közrehatni. Ez a tapasztalati igazság annyira általánosan ismert, hogy még a Nyugat legfejlettebb pénzgazdaságú országaiban sem fizetik a sürgős és nehéz mezei munkát előre megszabott összeggel, hanem a termés bizonyos hányadával vagy pedig akkorddíjszabással, a valóságosan végzett munka mennyisége szerint növekvő tételekkel.

Magának a szerves termelésnek ezek a sajátságai és így megváltozhatatlan természeti törvények vezetnek ennek a tapasztalati igazságnak ama továbbfűzéséhez, hogy a munka legodaadóbb teljesítését az olyan gazdasági alakulástól várhatjuk, amelyben a termelésből származó *haszon a legnagyobb* és teljes *egészében* a munkást illeti meg.

A mezőgazdaságban ennél fogva a legsikeresebb munkálkodást úgy érhetjük el, ha a termelésből származó *haszon növelése*, az ezt előmozdító *munka jó végzése* és az erre serkentő *haszonrészesedés* között a lehető legszorosabb kapcsolatot hozzuk létre.

E hármassal érdekkapcsolatnak egymásra kölcsönösen befolyást gyakorló elemeit kutatva, háromféle *oksági viszonyra* bukkanunk: *üzemtechnikai viszonyra*, ami a különféle gazdasági ágak és ezek különböző jövedelmezősége között van, *tulajdonjogi viszonyra*, ami a munkás művelte föld és a fölötte gyakorolható rendelkezési jog között áll fenn és *területi viszonyra*, ami a munkás teljesítőképesége és az általa megművelhető terület kiterjedése között van.

A munkapolitika a mezőgazdaság viszonylataiban azt törekszik megállapítani, milyen összefüggésben, áll a termékenység e háromféle oksági viszony különféle változataival és ennek megállapításához képest a legtermékenyebbnek ígérkező viszo-

nyokat igyekeznek általánosan meghonosítani. Minthogy pedig mind a három viszonyban elmaradhatatlan tényező maga a *föld*, mindazzal ami természeténél fogva rá vonatkozik, a mezőgazdasági munka politikájának veleje voltaképpen nem annyira munkáskérdésekkel, mint inkább *földbirtokkérdésekkel* foglalkozik és a *földbirtokpolitikában* csúcsosodik ki.

A birtokpolitikának ezek szerint az a rendeltetése, hogy a földnek és a földtulajdonosnak egymáshoz való kapcsolatait minden oldalról összehasonlítva meghatározza, *milyen üzemekben, milyen tulajdonjogi viszonyok között, milyen gazdasági területegységből lehet a legnagyobb termelési hasznot várni*, ennek alapján pedig igyekezzen olyan *birtokeloszlást* létrehozni, amelyben a legtermékenyebb birtoktípus az uralkodó.

II.

A birtokpolitikának az *üzemtechnikai* viszonyok elbírálásánál, vagyis annak mérlegelésénél, hogy a gazdálkodás különböző ágaiban a művelés melyik módja a legtermékenyebb, mindenekelőtt azt kell szemmel tartania, hogy a különféle üzemekben a termelés három tényezője közül a termelés eredményére melyik gyakorolja a döntőbb befolyást.

Beavatkozásra — munkapolitikai jellegénél fogva — oka és jogcíme főként az olyan gazdálkodási ágakban van, ahol a *munka* viszi a főszerepet és kevesebb vagy éppen semmi tenni-való se hárul rá azokban, amelyekben a természet vagy a tőke hatása fontosabb, mint az emberi közreműködésé.

Ez utóbbiak közé tartoznak a tiszta *erdő-* és tiszta *legelőgazdaságok*. Mind a két fajta természeténél fogva külterjes üzem, nem kívánnak sem nagymennyiségű, sem odaadó munkálkodást s a termelés hasznának méreteit nem az emberi munka, hanem az erdőgazdaságban a természet, a legelőgazdaságban az állatállományi tőke ereje dönti el. Ezért sem tulajdonjogi, sem területegységi viszonyaik mélyrehatóbb birtokpolitikai beleszólást szükségessé nem tesznek.

A *tiszta mezőgazdasági üzemben*, a szorosabb értelemben vett földművelésben, a szántóföld és a rét kezelésében, viszont az; emberi munka egyéni különbsége, mérete és minősége a terméseredménnyel a legszorosabb oksági viszonyban van. Még inkább előtérbe nyomul a *kerti gazdálkodásban*, ahol a személyi szolgáltatás szakszerűsége, gondossága és mennyisége az eredményeket kivételes arányban befolyásolja.

Az üzemtechnikai viszonyok szempontjából ennél fogva a birtokpolitika tennivalói csak annyira terjednek, hogy a belterjes művelést lehetővé és szükségessé tevő tiszta mezőgazdasági és kertgazdasági üzemek szaporítását mozdítsa elő, mint amelyek a többiekénél nagyobb mennyiségű munkát vesznek igénybe, de vele aránkban is álló kerestet biztosítanak, a munkaerőt az egész év folyamán foglalkoztatják, de számára az egész évre elégséges jövedelmet is nyújtanak.

Ebben a törekvésben sem szabad azonban mereven ellenséges álláspontot elfoglalnia az erdő- és a legelőgazdaságokkal szemben. Ezekre szüksége van a belterjes művelésnek is, mint olyan gazdasági ágakra, amelyek saját termelési viszonyait kiegészítik és támogatják. Az a körülmény tehát, hogy nem nyújtanak elég közvetlen munkaalkalmat, nem lehet ok arra, hogy a birtokpolitika kiküszöbölésükre törjön, hanem csak arra, hogy egyéb tennivalóiban legyen állandó figyelemmel a gazdálkodási ágak mindenkor megkülönböztetendő természetére. Következésként kerülni kell tehát azt a pongyola általánosítást, amely a birtokpolitikai kérdések tárgyalásánál gyakran vezet a fogalmak összezavarására, félreértésekre és jogos kétségekre az alkalmazás helyessége iránt.

III.

Gondos figyelemmel ezekre a különbségekre, vizsgálatunkat a *tulajdonjogi* viszonyoknak a termelésre gyakorolt befolyásáról, kezdjük a tiszta mezőgazdasági üzemben.

Az a szoros kapcsolat, amely a földművelői munka személyes jó teljesítése és a termés eredményessége között van, szükségképpen magával hozza, hogy a munka termékenységét a tiszta mezőgazdasági üzemben legjobban az a jogviszony biztosítja, amely a dolgozónak szabad kezét enged tevékenysége kifejtésére, amelyben tehát a földet nemcsak a saját legjobb belátása szerint művelheti meg, hanem az egész üzemtervet maga állapíthatja meg, maga határozhatja el a vetés-forgót, a beruházásokat, az értékesítés idejét és mértékét, a munka időbeli, mennyiségi és minőségi beosztását. Mert ilyen viszonyok között ösztönzi legsajátabb érdeke arra, hogy szellemi és testi képességeinek egészét a lehető legjobb munkálkodásnak szentelje, még pedig úgy, hogy ne csak pillanatnyira legyen haszna belőle, hanem hogy a talaj termő erejét épségben tartsa, sőt növelje.

A rendelkezési jogok ez összessége az *egyéni korlátlan tulajdonjog* fogalmával esik egybe. Benne közgazdasági szempontból a munka érvényesülésére nem az a vonás döntő fontosságú, hogy a földművelő a *földjáradékot* is élvezi, azaz a földbirtoknak azt a jövedelmét, amelyet munka nélkül is hoz, hanem a szabad rendelkezés a munka és tárgya fölött és a jog a nyereség egészére.

Ugyanez okokból hasonló termékenységi értékű jogviszony áll fenn a *járadékbirtokon*. Itt a birtokos a vételár letörlesztéséig az évi részleteket fizetni tartozik ugyan, valóságos tulajdonossá csak a vételár teljes lefizetése után válik, de a gazdálkodás kérdéseiben teljesen szabad rendelkezési joga van. A jövedelemnek a járadékot meghaladó része egészben az övé és így őt a haszonnak munkakifejtéssel leendő növelése a jó munkára épűgy ösztönzi mint azt, akinek a föld járadék-teher nélkül van tulajdonában.

A *haszonbérlet* szintén lehet termékeny jogviszony, de csak akkor, ha a bérlőt nem köti meg egyébben mint abban, hogy a föld termőképességét csorbítatlanul fönntartani legyen köteles, egyebekben azonban a bérlő számára szabad és hosszabb tartamú rendelkezési jogot ad. Ellenben az olyan szerződések, amelyek ez alapelvek ellen vétének, sok közgazdasági ártalom okozói. Sajnos nálunk eléggé gyakoriak azok, amelyek habár a föld kizsarolása, a rablógazdálkodás ellen nem biztosítanak, mégis a bérlőt a jó üzleti alkalmak kihasználásában megokolatlanul korlátozzák, vagy pedig tartamuk rövidsége miatt visszatartják a távolabbi években gyümölcsöző beruházásoktól.

A haszonbéri viszonynak a járadékbirtokéval azonos okokból egyenrangúan termékeny formája az *örökbérlet*. Ellenben kezdetleges bérleti alakulat a *részért való bérlés*, ami a bérbeadóra és a bérlőre egyaránt kiszámíthatatlan, ingatag jövedelmezőségével a föld elhanyagolását mozdítja mindkét részről elő. Mindinkább gyérülőben is van és csak olyan gazdasági ágakra kezd szorítókozni, amelyekben akkord-munka jellegével bír és ezért ezekben nem kifogásolható.

Valamennyi közt legkárosabb a *főbérlői rendszer*. Abból áll, hogy a vállalkozó nagyobb birtoktesteket vesz bérbbe, maga nem gazdálkodik, hanem kisebb részekben drágán adja további albérletbe. Ekként fölösleges közvetítő furakodik be a földjáradék és a munka haszna közé s a tőke erejével vagy pusztán a szerencsejátékos vakmerőségével, munka nélkül nyereszkedik,

sőt érdemtelen haszna növelésére az albérlőket többnyire érdemtelenül kiuzsorázza, gyakran valóságosan jobbágyi, sőt rabszolgai sorba süllyeszti le. A nagybirtok és a nagytóke embertelen ridegsége ezzel a rendszerrel szegényítette el Írország derék, munkavágyó, jobb sorsra érdemes földművelőinek javát és üldözte ki milliószámra régi hazájukból.

A termelést kedvezőtlenül befolyásoló jogviszonynak bizonyult *a társas, együttes, közös birtoklás* valamennyi formája. A svájci *allmend*, az orosz *mir*, a délszláv *faluközösség*, a *jávai rizstermelés* egytől-egyig iskolapélda annak bizonyítására, hogy az együttes munkálkodás felelőtlensége és a személyi érdemtől független jövedelemelosztás vagy hanyag dolgozásra vagy rablógazdálkodásra vezet.

Hasonlóan káros tapasztalatok mutatkoztak a *szövetkezeti termelés* és a *bérlőszövetségek* olyan alakulásaiban, amelyek-

ben a munka és a haszonrészesedés közösbe megy. Élesen meg kell ezeket különböztetni a *termelők szövetkezéseitől*, amelyekről annyi dicsérettel emlékeztünk meg, amelyekben a termelő munka az egyes gazdaságokban önállóan, külön megy véghez, csak a kikészítés és értékesítés történik együttesen, a haszon elosztása pedig az egyes gazdaságok beszolgáltatásának arányában. Ezek a szövetkezetek természetesen egyesítik az egyéni munkásság kifejtésére való ösztönzés valamennyi kellékét, akár magántulajdonú, akár bérelt birtokok egyesülései.

A magyar mezőgazdaság életében az együttes birtoklás nagy szerepet játszik. Igen nagy terület az, ami ez alacsonyabbrendű jogviszony miatt nem veszi kellő részt a termelésben.

Ilyenek a *közbirtokossági* földek, együtt 3.583,000 hold területtel, ami az ország területének 7"30%-a. Benne aránylag nem sok a tiszta mezőgazdasági terület, a szántó- és rét-föld mindössze 118,000 hold, az ország ilyen földjének 0"44%-a. A közbirtokosságok tagjai a földet nem maguk munkálják és az egyesekre eső haszonrész összege kisebb, semhogy a birtok jó kihasználása iránt megfelelő érdeklődést támaszthatna. Ezekhez járul rendszerint a fogyatékoság szakértelmében, vállalkozási szellemében és tőkében, úgy hogy ezeken a földeken folyik a legelmaradottabb, legkezdetelegesebb gazdálkodás.

Azonos okokból azonos elbírálás alá esnek a *községek* birtokai. A tulajdonos község, város önkormányzati szerve, a

képviselőtestület az érdeklődés hiánya miatt nem gondoskodik megfelelő kihasználásukról, a tisztviselők pedig nem szakértő gazdák és egyéb elfoglaltságuk nem is engedi meg, hogy hathatós gazdasági tevékenységet fejtsenek ki. Pedig községi tulajdonban 4.128,000 hold van, az országos terület 8.42%-a, ebből 527,000 hold a szántó és a rét, az országosnak 1.96%-a. Ez az óriási és nagyértékű terület nagyon kezdetleges művelésben részesül és aránytalanul csekély jövedelmet hoz a közösségnek. Debreczen 85,000 holdjából 15,000 a szántóföld és csupán 37 hold van kerti művelésben, a jövedelem a legutóbb jóváhagyott költségvetés szerint mindössze 950,000 korona; Szeged 65,000 holdjából 28,000 a szántó, kerti művelésben 400 hold van, a jövedelem a más határokon is bírt további 5000 holdéval együtt 1.736,000 korona; Kecskemét 53,000 holdjából 14,850 a szántó, 10 a kerti művelésű, a jövedelem 791,000 korona; Szabadka 41,000 holdjából 9000 a szántó, 69 a kerti művelésű, a jövedelem 1.150,000 korona; Nagykanizsa 15,000 holdjából 6000 szántó, 1 hold a kerti művelésű, a jövedelem 463,000 korona; Versecz 12,000 holdjából 6000 a szántó, 17 a kerti művelésű, a jövedelem 444,000 korona; Zenta 11,000 holdjából 7000 a szántó, 6 a kerti művelésű; Nagykőrös 10,000 holdjából 4600 a szántó, 4 a kerti művelésű, a jövedelem 150,000 korona. Sőt a főváros 9000 holdnyi földbirtokából is csak 470 hold van konyhakert céljaira bérbé adva.

Köztulajdonjogi jellege van továbbá a *kincstári* birtokoknak. Területük 2.951,000 hold, az országosnak 6"02%-a, ebből 199,000 hold a szárító és rét, az országosnak 0"74%-a. Ebben az alakulásban azonban különleges körülmények sikeresen ellensúlyozzák a köztulajdonjogi viszony termékenységi hátrányait. A vezető tisztviselőknek az a becsvágya, hogy mennél szebb eredményeket mutassanak fel, pótolja a közvetlen haszonrészesedés elmaradását, a szakértelem, a felszerelés és forgatóke bősége pedig biztosítja a jó megmunkálást. Mindezek következtében a kincstári birtokok nemcsak magas terményeredményeikben jelentenek tetemes közgazdasági előnyt, hanem mint taggazdaságok, kísérleti és nemesítő telepek további kihatásukban is.

Ugyanezek a tapasztalatok teszik jogosultá az ugyancsak együttes birtoklás jellegével bíró *részvénytársasági* birtokokat. Ezek 690,000 holdat foglalnak el, az országos terület 1.41%-át, benne 156,000 hold a szántó és rét, az országosnak 0.58%-a.

A közbirtokossági, községi, kincstári és részvénytársasági birtokoknál az együttes birtoklás hátrányai mellett károsan érvényesül még egy további különleges jogviszony: *forgalmuk korlátozott* volta, amely miatt adás-vételüket, bérbeadásukat, kezelésüket és kölcsönök szerzését részben törvényes rendszabályok kötik meg, részben gyakorlati nehézségek. A kincstári és a részvénytársasági földek, ismertett előnyeik folytán, sikeresen küzdenek meg ez akadályokkal is, A közbirtokossági és a községi földek hasznosítása azonban kétszeresen megsínyli a hivatalos alakiságok béklyóit.

A megkötöttségnek még merevebb és a termékenységre még károsabb jogi formája az *állandóvá rendszeresített haszonélvezeti jog*. Ez alatt szenvednek az *egyházi, alapítványi és iskolai* javadalmat alkotó birtokok. Kiterjedésük 2.280,000 hold, az országosnak 4.65%-a, ebből 872,000 hold a szántó és rét, az országosnak 3.25%-a. Az alapítványi és az iskolai birtokok termékenységi bajai a közbirtokossági- és községiekéhez azonos okokra vezethetők vissza. Az egyháziakéhoz ezenfelül még az is járul, hogy haszonélvezőjüket magas egyházi tisztje rendszerint elvonja attól, hogy a gazdasággal személyesen foglalkozhasson, jogutódjához nem fűzik érzelmi szálak, amelyek arra indítanak, hogy a jövedelem egy részét a távolabb jövőben kamatozó beruházásokra áldozza és hogy a talaj termőerejének fönntartására nagyobb gondot fordítson. Azért ha a haszonélvező szerény igényű, nem törekszik arra, hogy jobb gazdálkodással szaporítsa egyébként is magas összegű jövedelmét, ha pedig költekező, rablógazdaságot űz vagy eladósítja a birtokot és ezzel a jövőben szükséges üzemi kiadások alapjától fosztja meg.

Még élesebb elítélést érdemel a haszonélvezeti jog *hitbizományi* formája, amelynek védelmére még csak a kulturális kötelezettségek biztosítását sem lehet fölhozni. Az országban 153 hitbizomány van, 92 hitbizományos haszonélvezetében, 2.291,000 holdat tartanak lekötve, az országos terület 4.67%-át, ebből 883,000 hold a szántó és rét, az országosnak 3'29%-a. Személyi érdeklődés, szakértelem és tőke hiányában ezek is rendszerint a legkülterjesebb, legelhanyagoltabb művelés képviselői.

A korlátolt forgalmú birtokok termékenységi fokára jellemző adat, hogy az egész országban 1.535,000 hold a földadó alá nem eső és így teljesen terméketlennek minősülő terület, ebből 1.202,000 hold esik a kötött birtokokra, amelyek az ország területének 31.7%-át foglalják el, és csak 335,000

hold a többi szabad forgalmú földekre, amelyek pedig a terület 68.3%-át teszik. A kötött birtokok területének 7.72%-a terméketlen, a szabad forgalmúak 3.03%-os terméketlen területével szemben.

A tulajdonjogi viszonyokkal kapcsolatos termékenységi különbségek eme megállapításából a birtokpolitika föladatai önkényt adódnak.

A tiszta mezőgazdasági üzemben szaporítani az egyéni, korlátlan tulajdonjű birtokokat, valamint a hozzá közeljáró járadékirtokokat és örökbérléteket. A haszonbérlési jog körében szakítani a be nem avatkozás elvével és biztosítani a bérlő üzleti tevékenységének szabadságát, párhuzamosan a talajerő csorbítatlan fönntartásával; evégett vagy törvényben megállapítani a mindkét felet kötelező ilyen szerződési pontokat vagy kimondani, hogy a szerződéseket a közgazdasági közérdek képviselőjének, a földművelési hatóságnak jóváhagyása és ellenőrzése alá kell bocsátani. A részért történő bérlést általánosságban eltiltani és egyedül a gazdasági szempontból megokolt különleges ágakra szorítani. A főbérlési rendszer elharapózása ellen idejekorán élesen foglalni állást, mert ha ma még sem méreteiben, sem eljárásában jelentős szerepet nem játszik, a nagybankok divatba jött birtokvásárlásai és nagybérlétei könnyen meghonosíthatják ezt a nemzetsorvasztó alakulatot. Az együttes birtoklás káros formáit: a közbirtokosságit és a községit, megszüntetni, a meglevő kincstári és a részvénytársasági közös birtoklással szemben a beavatkozást mellőzni ugyan, azonban megakadályozni, hogy ez utóbbiak a jövőben túlságosan el ne szaporodjanak, mert ne abban nyilvánuljon meg a tőkének a többtermelés előmozdítására irányuló hajlandósága, hogy az egyéni gazdálkodás elől mennél több földet vonjon el.

A termékenység érdekében a közös birtoklásnak egyetlen esetben van jogosultsága, ha a népiskolák és a gazdasági szakintézetek mellett kívánt *bemutató földek, minta kisgazdaságok és kísérleti telepek* céljaira szolgál. A közbirtokosságokat, községeket, az alapítványok és iskolai földek tulajdonosait ennélfogva kötelezni kell, hogy az e célra alkalmas területeiket a földművelési hatóság rendelkezéséhez képest átengedni tartozzanak.

A forgalom *megkötöttsége* alól múlhatatlanul föl kell szabadítani az *egyházi* és a *hitbizományi* földeket és gyökeresen szakítani a múltnak homlokegyenest ellenkező birtokpoliti-

kájával, amelynek uralkodása alatt az egyházi földek 1870 óta 1 millió holddal, a hit bizományiak 1896-ig — amióta új hitbizomány nem létesült — 1.828,000 holddal szaporodtak, amazok területük kétszeresére, ezek csaknem ötszörösére gyarapodtak. Nem csekély ártalmára a nemzeti termelés eredményeinek és olyan szociális hátrányok előidézésével, amelyekre fontosságuk miatt még vissza fogunk térni.

Az *erdőgazdaság* terén a birtokpolitika eddig is eléggé helyesen fölismerete a közgazdasági érdeket, amikor az erdők szakszerű kezelését állami rendszabályokkal szorította korlátok közé. Ezek a művelés természetének és a termékenység érdekének megfelelően a tulajdonos szabad rendelkezési jogát amúgy is megkötik és nem ártalmas az sem, ha ehhez még hitbizományi vagy egyéb jogi megkötés is járul. Sőt az ellen sem tennék kifogást, ha új *tiszta erdőhitbizományokat* létesítenének, mert az erdőgazdaságban a hosszabb tartamú kitermelés lévén az okszerű üzemvitel, a gazdasági szempont mellett szól, hogy hitbizományok, egyházak, alapítványok erdőgazdálkodást folytassanak. Nálunk az ilyen jogviszonyú erdőterület az ország erdőterületének csak 15.61%-át teszi, míg ebbeli gazdasági hivatásuk helyes fölismerésével, Poroszországban 48%-át, Ausztriában 56%-át.

A *tiszta legelőgazdálkodás* külterjes jellege a termékenység szempontjából szintén nem teszi szükségessé, hogy a legelőbirtokok fölött a tulajdonos teljesen szabadon rendelkezzen. Sőt legelőink elhanyagolt állapota miatt éppen az lenne megokolt, ha kezelésükbe és így a tulajdonos rendelkezési jogkörébe, mélyebb hatósági beavatkozási hatáskört biztosítanánk, hasonlókat ahhoz, amelyet az állam az erdőgazdálkodásban gyakorol. Anélkül tehát, hogy itt okvetlenül szükséges volna az együttes birtoklást vagy a megkötöttséget fölbontani, inkább arra kell birtokosaikat kötelezni, hogy a legelők jó karban tartásáról, trágyázásáról és az állatok legeltetéséről rendszeres üzemtervet készítsenek s a földművelési hatóság jóváhagyása után és ellenőrzése mellett szigorúan tartsák meg. Módot kell nyitni továbbá arra is, hogy — épúgy, mint a magánerdőket — a kellően nem kezelt legelőket az állam a saját közegeivel szakértői kezelésbe vehesse.

A *kertgazdálkodásban* a tulajdonjogi viszonyoknak a termékenységgel való kapcsolata elhomályosul a személyes munkaszolgáltatás hatása mellett, rendszerint úgyis vagy magán-

tulajdonú földön folyik vagy olyan bérletben, amely nincs a termékenységre ártalmas kikötésekkel korlátozva. E téren tehát a birtokpolitikának csak arra kell törekednie, hogy az együttes birtoklás ú és a kötött forgalmú földek fölszabadítása keretében — különösen városok és vasúti állomások közelében — törekedjen mennél több belterjes és kerti művelésű önálló birtokot, örök- és hosszú haszonbérletet létesíteni.

IV.

A harmadik oksági viszony, amelynek különböző termékenységi hatásait elemeznünk kell, a *területi*, — hogy milyen gazdasági *területegységen* tudja a dolgozó munkáját a leghatratosabban érvényesíteni.

Ennek a területegységnek legalsóbb határát a *csökkenő földhozadék* szabályának nevezni szokott természeti törvény szabja meg. E törvény szerint a szerves folyamatok fejlődését az emberi közreműködés csak bizonyos fokig tudja előmozdítani. Valamely területegység hozadéka nem nő folytonosan növekvő arányban a rá fordított munka és tőke mennyiségével; elérkezik egy pont, amelynél a befektetett munka és tőke többlete már nem hoz olyan haszontöbbletet, mint az előző, sőt az a pont is, amelyen túl minden további befektetés kárba vész, a hozadékot mivel sem növeli. Ebből a törvényből folyik, hogy az olyan apró területet, amely egy munkás egész teljesítő-képességét nem veszi igénybe, gazdaságosan művelni nem lehet.

A gazdasági egység felső határát az a másik törvény szabja meg, hogy a terméseredmény legnagyobb részt a munkás *egyéni* képességétől, szorgalmától és haszon érdekelttségétől függ. Az olyan kiterjedésű birtoktest tehát, amely túlságosan nagy arra, hogy *a gazda munkájának közvetlen befolyását* megérezhesse, valamint az olyan, amelynek gazdáját a munka különbözőségéből származó *jövedelem különbségei nem érdeklik*, szükségképen alacsonyabb termékenységu lesz.

E két határon belül a birtoktesteket aszerint sorozhatjuk osztályokba, hogy a gazda a birtok kezelésében és munkálásában a *saját személyében* milyen szellemi és testi tevékenységgel tud részt venni.

Ez alapon a következő birtokosztályokat állíthatjuk fel:

1. *törpebirtok*, amelynek területe kevés ahhoz, hogy a gazda — és családja — munkaerejének egészét lekösse; 2. *kisbirtok*

vagy *tiszta parasztbirtok*, amelyen a terület egészen igénybe veszi a gazda teljesítőképességét, de az övénél több munkát nem tesz szükségessé; 3. *kis középbirtok* vagy *középparasztbirtok*, amelyen a gazda még a maga személyében vesz részt a *testi* munkában, de kisebb számú idegen bér munkást is alkalmaz; 4. *tiszta középbirtok*, amelyen a gazda testi munkát maga már nem végez, de a *szellemi vezetést és a jelügyeletet* személyesen teljesíti, legföljebb egy-két kisebb minősítésű tiszt segítségével; 5. *nagybirtok*, amelyen a tulajdonos csak az *általános irányítást* tarthatja még kezében, de a valóságos végrehajtás, vezetés és az ellenőrzés már nagyobb számú és magasabb képzettségű gazdatiszt útján történik; 6. *óriásbirtok*, amelynek birtokosa az általános áttekintést, irányítást se tudja egy kézben tartani, hanem ez a föladat is összefoglaló tevékenységű és önálló hatáskörű kormányzókra hárul, akik az alájuk rendelt tisztek hierarchikus szervezetének közvetítésével végzik tennivalóikat.

Ez elméleti keretekbe az egyes Birtoktesteket igen bajos volna szabatosan belesorozni mértékegységben számított kiterjedésük szerint. Érezte ezt a nehézséget az úrbéri rendezés is, amikor a tiszta paraszt birtok fogalmának megfelelő egész jobbágytelket nem állapította meg országosan egyformán, hanem a különböző vidékekhez képest 12 és 30 hold között váltakozó tiszta mezőgazdasági területben. A nagyobb birtokosztályok területének meghatározását a szellemi teljesítőképesség egyéni különbségei, a kisebbekét a belterjességnek az a haladása nehezíti meg, amely a csökkenő földhozadék törvényszerűségeinek gyakorlati érvényesülését egyre kisebb egységekre szorítja és több munka, több tőke befektetése útján mind kisebb területeket tesz gazdaságosan művelhetővé.

Hazai viszonyaink között azonban durva tévedést aligha követünk el, ha a tiszta mezőgazdasági üzemben általánosságban törpebirtoknak minősítjük az 5 hold alatt levőt, kisbirtoknak a 6—50, közép-parasztbirtoknak az 51 — 200, tiszta középbirtoknak a 201 — 1000, nagybirtoknak & 1001—10,000 holdasat, óriásbirtoknak a 10,000 holdat meghaladót.

Osztályozásunk elméleti alapjából következik, hogy *a legnagyobb termékenységet abban a birtokosztályban kell keresnünk, amely terjedelménél fogva sem több, sem kevesebb munkát nem követel, mint amennyit maga a gazda szolgáltatni képes.*

Ezek a föltételek a *tiszta parasztbirtok* meghatározását fődik, ennél fogva a munka és a kiterjedés viszonyában szükségképpen a paraszt birtok a legtermékenyebb gazdasági egység. Itt a gazda egy személyben vállalkozó is, munkás is, a birtok terjedelme lehetővé teszi, hogy mint vállalkozó a szellemi, mint munkás a testi szolgáltatást gazdasága területén belül étfvényre juttassa. Minthogy pedig mindkettőnek lehető legjobb teljesítése a termés eredményét jelentősen befolyásolja és az eredmény haszna osztatlanul neki jut, közvetlen érdeke, hogy mindkétféle munkát a legjobban végezze. Neki továbbá nem kell munkáshiánnyal, bérigényekkel, a munkás gondatlanságával, ellenőrzésével küzködni. A magasabb szakértelem és bővebb tőke fogyatékoságát pedig az ellensúlyozza, hogy a gazda alaposan ismeri földje legkisebb rögének természetét, sajátosságait és Jiogy a foglalkozást különösen kedveli, örömmel űzi.

Ezek az előnyök nem sokkal kisebbek: a *Jcözép-parasztbirtokon*. A kisegítő bérmunkára utaltság itt a gazdának nem esik olyan nehezére, mint a nagyobb birtokosnak, mert gazda és munkás között egész más, a munka minőségére kedvezően ható viszony keletkezik. A gazda személyesen ismeri minden egyes munkásnak tulajdonságait, képességeit, munkabírását, velük állandóan közvetlen érintkezésben van, ami nem szakad meg a foglalkozás befejeztével sem. Ezek a szolgálati körülmények egyfelől növelik a munkás felelősségérzését, kötelességtudását, másfelől — a munkatér kisebb terjedelmével együtt — megkönnyítik felügyeletét, ellenőrzését. Ez okokból a közép-parasztbirtok valamivel nagyobb szakértelem és elégséges felszerelés mellett époly magas termékenységi! birtokosztály, akárcsak a tiszta parasztbirtok.

A legutolsó — bár már több mint húszéves — birtokstatisztika adatai szerint 6—50 holdas kisbirtok 1.272,000 van, az önálló mezőgazdasági üzemek 45'50%-a, 14.725,000 hold területtel, ami az országos terület 30'02%-a; ebből szántóföld és rét 12.598,000 hold, ami az országosnak 46'94%-a.. Az 51 — 200 holdas közép-parasztbirtokok száma 50,000, a gazdaságok 1.77%-a, összesen 3.942,000 hold területtel, az ország területének 8'04%-a, ebből 2.871,000 hold szántóföld és rét, az országosnak 10.70%-a. A legtermékenyebbnek minősítendő két birtokosztály tehát a területnek 38.06%-át foglalja el, ami a nyugati haladott földművelő országokénál sokkal kisebb hányad. így Franciaországban, a kisbirtok jellegzetes

hazájában, a 200 hektáron alul levő birtok a terület 84%-a s a birtokstatisztika a 200 hektárnál nagyobb birtokokat már nem részletezi, olyan kevés jut egy-egy osztályra. Dániában 118 hektárnál kisebb birtok a terület 81.2%-át, Hollandiában a 20 hektár alatt levők a terület 51.7%-át teszik. Általában a belterjesség haladásával együtt nő a gazdaságok száma és a kisebb egységek elfoglalta terület. Németországban 1882 és 1895 között minden birtokosztály területe megfogyott, kivéve a 2—20 hektárosoké, amelyek 660,000 hektárral szaporodtak és — az ismeretes hitbizomány-politika pártolása következtében — az 1000 hektáron felül lévők, ezek azonban már csak 94,000 hektárral.

A fölhasználható munkamennyiség és a terület között legrosszabb az arány a két kiterjedési szélsőségben, a *törpebirtokon* és az *óriásbirtokon*.

A *törpebirtok* területe kisebb annál, semhogy a gazda a saját teljesítőképességének egészét földje megmunkálásában értékesíteni tudná. Ez a körülmény és az, hogy a tulajdonából eredő jövedelem elégtelen, arra kényszeríti, hogy időközönként vagy állandóan bérmunkát is teljesítsen. Ennélfogva a törpebirtokos, mint gazda és mint bérmunkás kétlaki gazdasági és társadalmi életet él, egyikében sem talál meglegedést, mindkét fajta tennivalóit kedvetlenül és hanyagul végzi, saját földjéből az országos átlagok legrosszabbjait állítja elő, bérmunkája pedig silányabb a tiszta bérmunkásénál. Ez alacsony termékenységű birtokosztály aránylag sok és jóminőségű földet tart lefoglalva; 5.hold alatt 1.460,000 gazdaság van, az összes gazdaságok 52.23%-a, 2.550,000 hold területtel, ami az ország területének 4.39%-a, ebből 1.536,000 hold a szántó és rét, az országosnak 5.72%-a.

A törpebirtokkal egyenlő, sőt még rosszabb elítélés alá esnek az olyan *parcellák*, amelyek egy gazda nevének vannak ugyan és összesítve meg is ütnék a kisbirtok terjedelmét, de kicsiny részekben fekszenek a határban szertesét. Nem ritkaság, hogy 10—12 holdnyi birtok 20—30 dűlőben, 80—150 keskeny szalagra van fölaprózva. Az ilyen túlságosan kicsiny parcellák megművelése a hozzáférhetés, az utak hiánya miatt is igen nehéz, az ide-oda járás annyi idővesztéssel jár, hogy megmunkálásra alig érdemesek és emiatt gyakran megműveletlenül is maradnak.

A másik káros kiterjedési túlság az *óriásbirtok*. Fogalmát «lesen el kívánom határolni az általában nagybirtoknak nevezet-

től, mert a kettő termékenysége között természetüktől elválaszthatatlan különbségek vannak. Ezeket a különbségeket a nagybirtok ellenesei rendszerint nem veszik kellő figyelembe és téves általánosításaikkal saját igazságait gyöngítik meg, olyan figyelemre méltó ellenérveket hívnak ki, amelyek védőszárnyai alatt az óriás birtok közgazdasági ártalmi is oltalmat találnak.

Kijavíthatatlan termékenységi hibája az óriásbirtoknak, hogy tiszta mezőgazdasági üzemében a birtokos az általános vezetést, irányítást sem végezhetvén saját személyében, a termelői munkásságban szellemi közreműködésével sem vehet részt. A jövedelmi különbségek közönyösen hagyják, mert az óriásbirtokból rendszerint rossz gazdálkodás mellett is olyan nagy a bevétel, hogy egy személy vagy család számára a jó és a rossz művelésből származó különbség különösebb érdekekkel már nem bír. A dolgozó tisztviselői kar tömege pedig, a jószágkormái[^]zók, igazgatók, kasznárok, tisztartók, intézők, gazdatisztek, ispánok fokozatos rétegei anyagilag és erkölcsileg annál kevésbé érdekeltek az eredményben, mennél közelebb van a foglalkozásuk a munkák valóságos keresztülvitelének részleteihez. Legkevésbé érdekelt maga a bérmunkás, akinek közönye, gondatlansága, nem ritkán ellenséges indulata, a birtok terjedelmével fokozatosan növekszik. A munka silányságához és a föl ügyelet nehézségéhez járul a munkahelyek nagy távolságával egybekötött munkaidő- és fuvarvesztés, munkatorlás esetén a munkáshiány és a munkások fokozódó bérkövetelése. A munka eme nehézségei mellett rendszerint hiányzik a területhez mért arányú felszerelés, különösen az állatállományban. Mindezek miatt az óriás birtok szükségképpen arra van utalva, hogy megmaradjon a legkevesebb befektetést és munkát kívánó külterjes művelés mellett.

Az országban 324 óriás birtok van, 9.445,000 hold területtel, ami az országos terület 19.25%-a, ebben 2.068,000 hold a szántó és rét, az országosnak 7.71%-a. Köztük a kötöttség ártalmait is egyesíti 221 óriásbirtok, 7.540,000 hold területtel, amiben 1.468,000 a tiszta mezőgazdasági terület. Különösen a hitbizományok túlságosan nagyok; 92 hitbizományosra a közel 2-3 millió holdból átlagban 25,000 hold jut, de van 100,000, 200,000, sőt 400,000 holdas is, holott Poroszországban, a hitbizományi rendszer hazájában, 3.5 millió hold 1200 hitbizományos között oszlik meg, egyre átlagban 3400 jut, — Ausztriában is csak 6700.

A *nagybirtok* termékenységi akadályai a munkás viszonyok terén hasonlóak az óriásbirtokéhoz. Csakhogy a nagybirtok kiterjedése nem zárja ki, hogy a munkahátrányokat a birtokos személyes közreműködése és törődése, valamint a magasabb szakértelem és a szükséges mennyiségű forgatóke, gép, állat útján ellensúlyozni ne tudná. A szorosabb értelemben vett nagybirtok javára szolgál továbbá, hogy üzemében természetes helyet foglalhat el a különlegesen belterjes ágak fölkarolása, a mezőgazdasági ipar, a kísérletezés, a nemesítés. Ha ezekben, valamint bevásárlásban, földolgozásban és értékesítésben a nagybirtok vezetői korszerű üzleti ügyességgel tevékenykednek, akkor nemcsak termékeny és jövedelmező birtokosztály, hanem gyarapítja a munkaalakmat és a kereseti viszonyokat. Az 1001—10,000 holdas birtokok száma 3895, összesen 10.089,000 holdat foglalnak le, az ország területének 20"57%-át, ebből 3.165,000 hold a szántó és rét, az országosnak 13'47%-a. Egy részüket kitűnően művelik, kiváló terméseredményeket állítanak elő, más részük azonban az óriásbirtokkal egyforma külterjes művelésben részesül. A gyöngébb termékenységet ebben a birtokosztályban is a kötött forgalmúak képviselik, kivéve a kincstári és részvénytársasági korlátozást. Kötött nagybirtok 1837 van, 5 millió hold területtel, amiben 878,000 hold a szántóföld és a rét.

A *tiszta középbirtok* termékenységének elbírálásánál tetzetősnek kínálkoznék az a föltevés, hogy magában egyesíti a kis- és nagybirtok valamennyi előnyét és nem szenved egyiknek a hátrányában sem. A gyakorlatban így is van Németországban és Ausztriában, sajnos azonban nálunk általában éppen ellenkező a tapasztalat. Épúgy hiányában van a szakértelemnek, a kereskedelmi szellemnek és a tőkének, mint a kisbirtok és épúgy. nyomják a munkásviszonyok, a termelési költsége mint a nagyot. Ezért a belterjes művelésre képtelen, a külterjesből pedig kellő hozadékot előállítani nem bír. Ma még közel 10,000 tiszta középbirtok van 5.517,000 hold területtel, ami az országosnak 11.25%-a; ebben 2.358,000 hold a szántó és rét, az országosnak 9.79 %-a. Eladósodása folytán azonban birtokosai e terület csak igen kis részének valóságos tulajdonosai is.

A birtokosztályok termékenységi fokának ezt a megállapítást megerősíti a terület összevetése a rajta levő állatállománnyal, mert amint azt már részletesen bizonyítottuk, a jó művelés alapja a bőséges trágya és így azt a birtokosztályt kell a legtermékenyebbnek minősítenünk, amelyen aránylag a legtöbb állatot tartják.

A törpebirtokon 100 holdra 43.95 szarvasmarha esik, a tiszta kisbirtokon 20.84 darab, kisközépbirtokon 10.98, tiszta középbirtokon 9.68, nagy- és óriásbirtokon 5.67. Lépcsőzetesen fogy az állatállomány abban a méretben, amint a birtokegység területe nő. A törpebirtokon aránytalanul sok van, ez azonban a termékenységet nemcsak a csökkenő földhozadék törvényének hódolva nem fokozza kellően, hanem azért is, mert a törpebirtokos kezeli a trágyát a legrosszabbul.

Hasonló eredményre jutunk, ha az országos területnek az egyes birtokosztályok elfoglalta hányadát az országos állatállománynak a birtokosztályokon lévő százalékával vetjük össze. A törpebirtok az országos terület 4' 39%-a, állatállománya az országosnak 16.61%-a, — a tiszta és a közép parasztbirtok a terület 38.6%-a, állatállománya az országosnak 64.92%-a, — a tiszta középbirtok a terület 11.25%-a, állatállománya az országosnak 7.73%-a, — a nagy- és az óriásbirtok a terület 39.82%-a, állatállománya az országosnak 10.74%-a.

A terület viszonyból származó termékenységi különbségekből mindezeknél fogva a birtokpolitika tennivalója akként alakul ki, hogy a *tiszta mezőgazdasági üzemből a kis- és középparasztbirtokok számát szaporítsa, a törpe- és az óriásbirtokokat megszüntesse, a nagybirtokok közül csak a jól kezeiteket hagyja meg, a tiszta középbirtokokkal szemben pedig helyezkedjen a semlegesség álláspontjára.*

Az erdő- és legelőgazdálkodásban az üzem külterjes jellege miatt nem szükséges sem a nagy-, sem az óriás birtokok földarabolása. A kerti gazdálkodásban pedig a törpebirtokon is jövedelmező munkát lehet érvényesíteni, nem lenne tehát megokolt, ha beleavatkoznánk az így művelt apró földek területviszonyaiba.

V.

A művelés, a birtoklás és a területegység oksági viszonyaiból leszűrt tanulságok határozottan megszabják azokat a *gyakorlati tennivalókat*, amelyeket a magasabb termékenység elérésére végezniünk kell. Mielőtt azonban a valóságos keresztülvitel eszközeire áttérnénk, tanulmány tárgyává kell tennünk azt is, vajjon a *gazdasági közérdek* érvényesítése nem ütközik-e oly *nemzeti* vagy *szociális* érdekbe, amelynek még a többtermelés kialakítását is föl kellene áldoznunk, továbbá hogy az a birtokpolitikai beavatkozás, amelyet szükségesnek tartunk, keresztülvihető-e a *mai jogrend* alapjainak szétrombolása nélkül.

A birtokviszonyban megnyilvánuló *nemzeti érdek* tartalmát velősebben kifejezni nem lehet, mint a régi mondással, hogy »azé az ország, akié a föld«. Nemzeti szempontból a birtokpolitikának más célja nem lehet mint az, hogy a földbirtokos-elemenben mennél nagyobb legyen a magyarok száma és hogy mennél nagyobb terület legyen magyar kézen.

Az eddig folytatott birtokpolitika ezeket a kívánalmakat épen nem elégítette ki. Az 1910 évi adatok szerint Magyarországon — a társországok nélkül — a lakosság 54.5%-a volt magyar, a húsz éven fölüli önálló birtokosok között pedig csak 40.9%. A magyarság rovására és a nemzetiségek javára tehát 13.6% a különbözet. A magyar anyanyelvű megyék lakosságának 12" 1%-a volt földbirtokos, a tót megyékben ellenben 14.28%, az oláh megyékben 16.7%. És mennél kisebb területességű birtokososztályok keretén belül tesszük meg az összehasonlítást, annál inkább romlik a magyar birtokosok százalékaránya.

Különösen aggasztó méreteket öltött a magyar birtokosok számának csökkenése és ezzel együtt a magyar kézen levő terület megkisebbedése az utolsó évtized alatt Erdélyben. Bethlen István gróf szerint a 100 holdon fölüli birtoktestekből 1907-től 1911-ig 170,000 hold ment magyar kézből oláhokéba; Kenéz Béla dr. szerint azóta újabb 150,000—300,000 hold.

A kedvezőtlen alakulás főként két okból származott. Az egyik, hogy szemben a magyar törvényhozás, kormányzatok és társadalom birtokpolitikai nemtörődömségével, a nemzetiségi pénzügyek zavartalanul folytathatták azt a tervszerű és következetes birtokpolitikájukat, hogy mindenütt gyorsan ott legyenek, ahol megszorult magyar birtokosnak kölcsönre volt szüksége, hogy azután az adósság kíméletlen behajtásával alóla a földet kihúzzák és nemzetiségieknek juttassák.

A másik ok a hitbizományoknak az az elhelyezkedése, hogy épen a magyarság lakta vidékeken terpeszkednek és a földvásárlást ott akadályozzák meg, ahol nemzeti szempontból az önálló birtokosok számának szaporítása lenne kívánatos. Ellenben csaknem minden föld szabad azokon a vidékeken, ahol a nemzetiségek térhódítása ellen erősen kellene magyar kézben tartani. Hitbizomány foglalja le az alföldi — tehát a legmagyarabb — megyék területének nem ritkán 14%-át. Eejér, Vas, Veszprém, Sopron, Baranya és Somogy vármegye 19. 36%-át. A nemzetiségi vidékeken pedig alig van hitbizomány; Árva, Zólyom, Alsó-Eehér, Beszterce-Naszód, Fogaras, Kis- és Nagy-Küküllő, Szeben és Krassó-Szörény vármegyékben nincs egysem.

A termékenység fokozására kívánt birtokpolitikai irány ennélfogva teljesen egybeesik a nemzeti érdekekkel. Amikor azt akarjuk, hogy a tiszta mezőgazdasági üzemű kötött-és nagybirtokokat szabad forgalmú kisebb birtoktestekké alakítsák át, ez a kívánság egyúttal földrajzilag a magyarság lakta vidékekre vonatkozik és a magyar földbirtokosok számának szaporításával jelent egyet. Erdő- és legelőgazdaságok pedig éppen a nemzetiségek lakta területeken vannak, amikor tehát üzemük külterjes jellege miatt nemcsak kifogást nem emeltünk sem kiterjedésük, sem megkötöttségük ellen, hanem mindkét viszonyt az okszerű üzemvitel szempontjából kívánatosnak nyilvánítottuk, ezzel egyszersmind olyan utat jelöltünk meg, ami alkalmas az idegen ajkúak birtokhódításainak megakadályozására.

Szociális szempontból a kötött és a nagybirtok rendkívül káros következményeket von maga után, mert akadályozza az önálló exisztenciák szaporodását és csökkenti a munkaalkalmakat. Csak egy évtized alatt, 1890-től 1900-ig az önálló birtokosok és bérlők száma 17,000-rel fogyott, a mezei munkásoké 456,000-rel szaporodott. A kivándorlásnak egyik legfőbb okát szintén a helytelen birtokelosztásban találjuk meg, amint azt eléggé ismeretes adatok bizonyítják. Társadalomellenes hatása továbbá, hogy a népesség abban az arányban ritkul, amelyben a nagybirtokok elfoglalta terület növekszik. Azokban a megyékben, ahol a nagybirtok a területnek több mint 50%-át foglalja el, 1000 hektár területre 81—134 lélek esik, ahol kevés a nagybirtok vagy nincsen is, ott 158—247 lélek.

Megfelelő munkaalkalmakat, önálló keresetet, a személyi tevékenységgel arányban álló jövedelmet, természeténél fogva a saját kezelésű gazdálkodás nyújt. Ennélfogva a szociális szempont ugyanazt a birtokpolitikát követeli, mint a közgazdasági és a nemzeti.

A szociális békének, a tömegigények kielégítésének, az elégedetlenek megnyugtatójának ez a legbiztosabb útja. »Minden forradalom mögött egy idejében elmulasztott reform található meg.« A birtokreform a háború miatt még sürgősebb szociális szükségletté vált, mert a katonai ellátásnak kétségkívül helyesen alkalmazott bősége, különösen a mezei munkást az eddiginél több és jobb minőségű élelmiszer és élvezeti cikk, hús, bor, kávé, tea, dohány fogyasztására szoktatta rá, a háború hosszú tartama alatt elsajátított életszínvonalat pedig közélégedetlenség keltése nélkül leszállítani nem lehet. Húsz éve már, hogy Szilágyi Albert hódmezővásárhelyi munkásvezér

megmondotta, hogy »növekedtek a munkások szükségletei is. A jogos szükségletei. Többet tanul, többet is tud, többet lát, eszével, szemével többet megkíván a föld népe mint azelőtt«, Szőke János szegvári munkás pedig azt is hozzátette, hogy »a munkások sokasága, ezek a milliomok tartják fenn világát az uralkodóknak és a tisztviselőknek«.

Húsz év alatt nem értünk rá megszívlelni e keresetlen, igaz szavakat. Most azonban eljött a legfőbb ideje, hogy szociális birtokpolitikával előzzük meg a békekötés után felszabaduló elégedetlenség társadalmi veszedelmeit.

Az utolsó kétség, amellyel leszámolnunk kell, hogy a kívánatos birtokelosztás gyakorlati végrehajtása nem tesz-e szükségessé olyan mély belenyúlást a magánjogi viszonyokba, amely nem egyeztethető össze a *magántulajdonon* alapuló mai *jogrenddel* és csak annak teljes fölbontása után lenne keresztülvihető.

A föld magántulajdonjoga nem természeti, még csak nem is régi jogviszony. Az emberiség történetében sokáig ismeretlen fogalom volt. Amikor még gyér népesség élt a világon és bőviben volt, a földet »res nullius«-nak tekintették, az vette birtokba, aki akarta, senkinek jogát vele nem sértette. A fejlődés későbbi folyamán sem az egyesek vették birtokba, hanem a törzsnek volt együttes, közös tulajdona. A külön élő törzsek állammá alakulásakor minden földet az uralkodó birtokának tekintettek, de ez sem volt tiszta magánjogi viszony, mert az uralkodó a földdel szabadon nem rendelkezhetett, ellenszolgáltatásul tartozott az állam valamennyi közszükségletét ellátni, valamint munkát és ellátást juttatni a földműves lakosság számára. Később a földet kiváltságosak között osztották szét, ők is azonban csak haszonélvezői voltak, aminek fejében reájuk hárult a honvédelem, jog-, szolgáltatás, oktatás, közművelődés minden terhe.

Így a föld tulajdonjoga kezdettől fogva szociális és közjogi elemekkel volt átitatva. Következményül annak a fölismerésnek, hogy minden megélhetőnek a föld a nélkülözhetetlen alapja, mint a táplálkozásra szükséges növényi és állati termékek forrása. Minthogy pedig nem áll korlátlan mennyiségben rendelkezésre és termőereje a végtelenig nem szaporítható, az ember természetjogaiba, létének alapfeltételeibe ütköznék bele, ha elismernék egyeseknek azt a jogát, hogy a földet a közösségnek tett ellenszolgáltatás nélkül, öncéljaikra foglalhatják le.

A föld eme köztulajdon jellege csak rövid időre homályosult el, a gazdasági szabadság túlzó eltévelyedéseinek korában. A *földreformerek* azonban — az ipari szocializmust megelőzően,

tőle függetlenül, olykor ellentétes alapelvek alapján — hamarosan újra kiküzdötték szociális természetének elismerését, sőt egyes árnyalataik még azt sem tartották megengedhetőnek, hogy a földből bárki is munkanélküli jövedelemre tehessen szert és egy vagy más alakban a földjádék teljes elkobzását követelték.

Ennek a követelménynek a teljesítése azt jelentette volna, hogy a tiszta mezőgazdasági szocializmus eszménye ölt testet. Azért a kapitalista termelés és jogrend világába beleilleszthető nem is volt sehol. Határán belül azonban az államok, a legszabadelvűbb alkotmányú és gazdasági életű Angliától kezdve egészen az önkényuralmú Oroszorszáig, mindenütt tettekben adtak kifejezést annak, hogy joguk van beleavatkozni a föld tulajdonjogába.

Az angol Smallholdings and Allotments Act a grófságok önkormányzati hatóságait hatalmazta föl, hogy ahol annak szükségét látják, kisajátítás vagy kényszerbérbeadás útján kisbirtokokat alakítsanak. A porosz telepítési törvény, amely ugyan nem annyira gazdasági, mint inkább nemzeti szempontból igyekezett a kis embert földhöz juttatni, Posenben 1882 óta 500,000 hektáron 40,000 telepítést vitt keresztül és bár a lengyeliséget kiszorítani nem tudta, járadékirtokaival annál nagyobb általános jólét alapjait vetette meg. Románia, amely még századunk első éveiben valóságos hűbéri állam volt, törvénnyel rendelte el az egyházi és hitbizományi földek parcellázását és néhány év alatt 500,000 hektáron alakított kisgazdaságokat. Legnagyobb méretű az orosz birtokreform volt, amellyel a parasztot földhöz juttató nagyszabású intézkedések útján törekedtek lecsillapítani a japán háborút követő általános elégedetlenséget. Az egyik cári ukáz megszüntette a falusi földközösséget és a muzsikok magántulajdonába megváltási teher nélkül juttatta; egy másik rendelettel a koronauradalmakat darabolták föl és kedvező fizetési feltételek mellett osztották ki a parasztok részére. E rendeletek végrehajtása folytán néhány év alatt 40 millió hold került 2 millió orosz földműves önálló gazdálkodásába.

A magyar közgazdasági élet csak a háború folyamán jutott el a kérdés fontosságának megértéséig. Addig fölforgató, lázító, népámító számba ment, aki e téren gyökeresebb reformok szükségét hirdette. Ami mostanáig történt, minden volt, csak nem céltudatos, tervszerű birtokpolitika. A magánúton folytatott parcellázás a tőkének szabadjára bocsátott nyerekedő vállalkozásává fajult és népünk földéhségét lelkiismeretlenül kizsákmányolva, földhöz olyan drágán, olyan teherrel juttatta, hogy

ebből szükségképen már keletkezésüknél fogva életre képtelen kisgazdaságok származtak és nem hogy tér jutott volna a tisztességes itthoni munkára, de a vállalt terhek még a kivándorlást is előmozdították. Szórványos volt a kisbérleti rendszer is. Az egyházi birtokok 683,000 hold szántóföldjéből 16,000 hold, a vallás- és tanulmányalap 105,000 holdjából 4000 van kisbérletben, az állami telepítéssel foglalkozó Altruista bank pedig a maga szerény eszközeivel minden elismerésre méltó igyekezete mellett sem tudott többet összehozni 10—11,000 birtok bérletnél, mintegy 40,000 hold területet.

A közkérdések iránt a háború alatt általánosságban fölébredt érdeklődés a birtokpolitikai tennivalók felé is élénkebb figyelemmel fordult. Megérettnek tekinthetjük immár az időt arra, hogy minden részletében szabatosan kidolgozott, szerves egységű reformot iktassunk be a legközelebbi tennivalók körébe.

VI.

A magyar földnek termékenységi, nemzeti és szociális szempontból egyformán leghasznosabb elosztása — a fönnálló jogrend keretében — ezek szerint úgy nyer megoldást, ha a legkárosabb két birtokosztályt, a törpe- és az óriásbirtokot megszüntetjük és területükből a legtermékenyebb két típust, a tiszta- és a középparasztbirtok számát szaporítjuk.

A törpebirtokok átalakítása parasztbirtokká *összesítésük* útján mehet végbe. Ebből a célból meg kell állapítani azt a *birtokminimumot*, amelyen belül a földet sem adás-vétel, sem öröklés, sem csere, ajándék vagy egyéb elidegenítés útján tovább elaprózni nem szabad. A birtokminimumnak mértékegységében kifejezett mennyiségét a helyi viszonyok különbözősége folytán országszerte egyformán megszabni nem lehet, hanem a terjedelem meghatározását bizonyos körzetekben külön szervekre kell bízni, amelyeket egyrészt a közigazgatási, a földművelési és a pénzügyi hatóság képviselőiből, másrészt a közvetlenül érdekeltékből alakítanánk meg, egyforma befolyást biztosítván a hatóságoknak és az érdekelt feleknek. Az így megállapított birtokminimum a jövőre kihirdetése után azonnal életbe lép, a meglévő, a minimumot meg nem ütő parcellák egyesítésére pedig hosszabb határidőt kell szabni. E határidőn belül a törpebirtokosok parcelláikat magánegyességek útján kiegészíthetik, a határidő elteltével pedig a minimum alatt maradt törpebirtokra az állam kisajátítási jogot nyer.

Az átmeneti időt múlhatatlanul föl kell használni arra is,, hogy a *tagosítást* és a *kataszteri fölmérést* az ország egész területén végrehajtsuk. Ez idő szerint 12,500 körüli községünkben még csak 3400-ban történt meg a tagosítás, véglegesen fölmértek pedig az országnak csak körülbelül egyharmadrészét lehet tekinteni. Mindkét munkálat keresztülvitelét megkönnyítené az a fenyegetés, hogy a minimum alatti birtokokra kisajátítás fog bekövetkezni. Egyébként is elő fogja a törpebirtokok egyesítését mozdítani a kisembereknél a háború alatt fölgyűlt készpénz az Amerikában keresett és itteni elhelyezésre vágyó összegek és a dollár s a korona valuta-különbözete. Az anyagiak lebonyolításában a hitelszövetkezetekre vár nagy jelentőségű szerep.

A törpebirtok viszonylagos termékeltenségére és egyéb szociális ártalmaira sokkal kevesebb figyelmet fordítanak, semmint jelentőségük megérdemelné. Pedig — mint említettük — igen nagy kiterjedésű területről van szó. A törpebirtokok 2.550,000 holdnyi területéből 1.536,000 hold a tiszta mezőgazdasági terület, több mint fele a nagybirtok ama tiszta mezőgazdasági területének, amelynek kisbirtokká alakítását szorgalmazzuk. Bizonyos, hogy nehezebben népszerűsíthető az a gondolat, hogy a törpebirtok magántulajdonjogába ugyanolyan mélyen nyúljunk bele, mint a nagybirtokéba, tennivalóink között azonban különbséget nem szabad tennünk, származzanak a termékenységi és egyéb hátrányok a kiterjedésnek akár túlságosan nagy,, akár pedig túlságosan kicsiny voltából s a föld köztulajdonjogi természete épúgy fönnáll a kis- mint a nagybirtokra.

A törpebirtok megszűnése következtében az önálló gazdaságok száma apadna ugyan, ez azonban sem közigazdasági, sem szociális kárt a valóságban nem jelent. Csak névleg birtokos, névleg önálló exisztencia a törpebirtokos ma is, míg a reformmal egy részük valóságos kisgazdává, más részük tiszta bérmunkássá válnék és mindkét minőségben igényeiknek megfelelő megélhetés lenne számukra biztosítva.

A birtokminimumnak a föloszthatatlanságon túlmenő megkötése, *paraszthitbizomány*, *törzsöröklés*, *homestead* vagy hasonló intézmények rendszeresítése, ellentétben állna azzal az alapelvvel, hogy a munkakifejtésnek legerősebb ösztönzője a szabad rendelkezés joga. Azok az üzemi hátrányok, amelyeket a nemesi hitbizomány megkötöttsége okoz hitelszerzésben és a birtoknak a forgalomból való kivonásában, épúgy fönnforognának a paraszt hit bizományra is és azok a társadalomerkölcsi hátrányok, amelyek az érdemtelenek erőszakolt támogatásával járnak

egyformák kis- és nagybirtokon egyaránt. Célunk, hogy a dolgozni akarókat munkatér biztosításával serkentsük szorgalmas tevékenységre, nem pedig, hogy a mesterkéltnél védelemében elpuhuljanak, a hanyagokat pártorjuk és a birtokot önjelöltjeikből megtartani nem bírják fölött gyakorolt gyámkodással, földet hozzáférhetetlenné tegyük azok számára, akik az önálló gazdálkodás vitelére érdemesebbek volnának.

Az alkalmazott birtokpolitika másik ága az olyan birtokok *földarabolása*, amelyek vagy a megkötöttség, vagy a kiterjedés túlsága miatt nem mutatkoznak eléggé gazdaságosan művelhetőek.

A kötött birtokok magukban egyesítik mindkét hátrányt. Az 1913 évi adatok szerint a 100 holdon fölüli kötött birtokok 15.564,000 hold területet foglaltak le. Ebből a belterjes művelés, — tehát kisgazdaságokra fölbontás — szempontjából nem jön figyelembe a 8.182,000 hold erdő, a 3.312,000 hold legelő, a 113,000 hold kert, szőlő, nádas és a 1.202,000 hold terméketlen talaj, — ennél fogva a 2.173,000 hold szántóföld és az 581,000 hold rét, együttvéve tehát 2.754,000 hold tiszta mezőgazdasági területről lehet szó. Még ebből is vonjuk le a községi érdekből változtatást nem igénylő 355,000 hold kincstári és részvénytársasági tiszta mezőgazdasági területet, kerek számban tehát 2.400,000 hold az, amit a kötött birtokból kisgazdaságok alakítására alkalmasnak és kívánatosnak minősíthetünk.

A kiterjedés okozta hátrányok kiküszöbölésére pedig egyelőre csupán a szabad forgalmú óriás birtok mezőgazdasági területére szorítkozván, további 600,000hold szántóföld és rét állana rendelkezésre.

Mindezek szerint önálló kisgazdaságok létesítésére föl kellene használni a törpebirtokok 1.536,000 holdnyi és a nagyobb birtoktestek 3.000,000 holdnyi tiszta mezőgazdasági területét, összesen tehát 4.536,000 holdat. Átlagban 10 holdas belterjes gazdaságokat véve alapul, több mint 450,000 parasztcsaládot tudnánk jó megélhetéshez és a föld magas termékenységét biztosító önálló gazdálkodáshoz juttatni. Ez a szám természetesen növekszik, ha a szabad forgalmú nagybirtokok közül fölössztjük azokat is, amelyek nem részesülnek korszerű művelésben.

A nagybirtokoknak kisgazdaságokká átalakítása az állam kisajátítási jogának törvénybe iktatásával, öröktulajdonú és járadék birtok, örök- és hosszú bérletekbe adás útján történhetne meg. Erre vonatkozóan már részletesen kidolgozott tervek törtek a reform számára utat.

Első a fönkelt lelkű Prohászka Ottokár püspöké, aki a magyar birtokpolitika életében fordulópontot jelentő indítványában azt javasolta, hogy a hitbizományi, egyházi és alapítványi földeket vegye az állam örökbérletbe, alakítson belőlük 15—35 holdas kis- és 350 holdas középbérleteket és adja nyereség nélkül albérletbe, a tulajdonosnak fizetett összegben fölül csupán a kezelési költséget és egy tartalékalap létesítéséhez szükségelt összeget vévén hozzá.

Még messzebb megy és a termékenység érdekét a többi irányadó szemponttal elmésen egyeztetni össze Hegedüs Lorántnak magvas háborús tanulmányában foglalt az a javaslata, hogy az állam váltsa meg telepítési célokra azokat a községi, egyházi és alapítványi birtokokat, amelyek jövedelme kisebb, mint a törvényhatóság területén fekvő hasonló minőségű földek átlagos hozadéka, valamint a hitbizományi birtokoknak azt a részét, amely meghaladja a 2500 hektár terjedelmet, vagy a törvényhatóság mezőgazdasági területének 10%-át.

Számos más terv, javaslat, gondolat is közkézen forog már, úgy hogy a nagy reform tetté válásának az elhatározás nehézségén kívül egyéb akadályja már alig van.

Még pedig annyival kevésbbé, mert a tervek egyike sem követel anyagi áldozatot a mostani birtokosoktól, sőt őket az eddiginél nagyobb jövedelemmel kecsegteti. A múltban is csak nyereséggel járt a nagyobb birtokok elaprózása. így az egri székesfőkáptalannak egyik 3300 holdas birtokát, amelyért a bérlő évi 62,000 korona haszonbért fizetett, néhány évvel ezelőtt 2.300,000 korona vételárban parcellázták el, aminek kamata kétszerese az előbbi bérnek. Baranya vármegyében egy 50,000 holdas hitbizomány külső övezetétől 5000 hold kisbérlők kezén van és a birtoknak ez a része nagyobb jövedelmet hoz, mint a hasonló minőségű, más kezelésben levő többi 45,000 hold. Az Altruista bank és a magánosok részéről történt számos más kisbérletbe adás is bizonyítja, hogy a birtokos jövedelme nagyobb lett, a bérlők jól boldogulnak, mindenütt pontosan fizetnek, úgy hogy a bérbeadóra még csak a kezelésben és a bérösszegek befolyásának biztosságában sem hárul nehézség.

Sőt — mint láttuk — a megváltásból befolyó összegeknek akár alapítványi, akár hitbizományi jellegét is meg lehet bizonyos föltételek mellett hagyni a termékenység, a nemzeti és a szociális tekintetek sérelme nélkül. Ilyen föltételek, hogy a haszonélvező köteles legyen erdő- és legelőhitbizományokat alakítani, külföldi kézen levő birtokot venni meg, a havasi

gazdálkodást fölkarolni. Át lehet a hitbizományok egy részét állampapíralappá alakítani és ez a megoldás jelentős összegeket biztosítana a hadi és a jövő beruházási kölcsönök elhelyezésére.

A birtokpolitika ezeknél kényesebb kérdéssel áll szemben a *tiszta középbirtok* ügyében.

Ha egyedül a többtermelés érdekét nézi, hideg józansággal kénytelen tengődő, magát még csak ideig-óráig fönntartani képes birtokosztálynak minősíteni, amelyet a földművelés fejlődésének korszerű irányai, egyfelől a kisgazdaságok munkaereje, másfelől a nagybirtok szakértelmének fensőbbsege és tőkeereje két oldalról fenyeget megsemmisítéssel. A jövő versenyében ennél-, fogva csak az olyan középbirtok állhatja meg helyét, amelynek birtokosa a megszokott méreteket jóval meghaladó hozzáértést és szorgalmat, tehát a rendes teljesítésnél tetemesebb személyi munkát tud szolgáltatni és emellett a birtok kiterjedésével arányos fölszereléssel és forgó tőkével rendelkezik. Ezeknek a föltételeknek a megteremtése azonban nem tartozik a birtokpolitika tennivalóinak keretébe.

Nemzeti és szociális szempontból mégis fájdalmas volna, ha a jövő munkájában a mai középbirtokos osztálynak nem tudnánk szerepet juttatni. Vele szemben nemcsak az az érzelmi hagyomány kötelez, hogy őseik karddal szereztek és törvénykönyvvel tartották meg a hazát, hanem a közhasznossági tekintet is, hogy ne hagyjuk parlagon heverni jó tulajdonságait: önzetlen lelkesedését a nemzeti eszményekért és nemes idegenkedését a nyerészkedő kufárszellemtől.

Ez előkelő tulajdonságainak közhasznú érvényesítését abban a — ugyancsak vezetést jelentő — szerepben szeretném látni, hogy oktatója, szervezője, tömörítője, erősítője legyen a másik tőzsgyökeres nemzetfönntartó osztálynak, a föltörekvő parasztságnak. Még mindég meglévő tekintélyével vállalkozzon arra, hogy élére álljon minden olyan intézménynek, amely a parasztság szaktudásának növelésére szolgál, vegye kezébe a szövetkezések megalakítását, különösen a kisbirtokosok termelő szövetkezeteinek létrehozását s a szövetkezetek beszerző, földolgozó és értékesítő központjaiban ő végezze azt a munkát, amely különben is magasabb értelmiséget, ügyességet és tudást, egyszersmind megbízhatóságot, odaadást és a közügy önzetlen szeretetét kívánja meg.

Nem kisebb jelentőségű hivatás vár rá továbbá a birtokpolitika reformjában. Birtokok egyesítése, földarabolása, kicserélése, a telepítés, járadékirtokok, örök- és egyéb haszon-

bérletek, valamint kertgazdaságok kialakítása, az erdő- és a legelőüzemek vezetése és fölügyelete, számtalan olyan részletmunkát követel, amelyet a helyi viszonyok ismerete, egyéni tekintély, gazdasági tapasztalatok, a nép szeretése, türelmes megértése, alkalmazkodó elbánás és altruisztikus fölfogás nélkül jól teljesíteni nem lehet.

E munkák természete, sokasága, különfélesége és újszerűsége nagyszabású szervezetet tesz szükségessé. Ebben a szervezetben eredményes köztevékenységet fejthetnének ki a történelminek nevezni szokott középosztály ama tagjai, akik e nagy nemzeti és társadalmi kérdések fontosságának teljes átérzésével és megértésével kívánják hagyományos erényeiket a jövő együttes kultúrmunkájába belekapcsolni.

Ekként a mai középbirtokos osztály egyrészt a közösségre nagyértékű közreműködést fejthet ki a birtokreform végrehajtásában, másként neki való, természetének megfelelő és a saját részére is hasznos munkaalkalmakhoz juthat.

így kiegyenlített összhangba hozva valamennyi társadalmi réteg és valamennyi birtokosztály termelő erejét, megoldást nyer a magyar jövőnek az a nagy problémája is, hogy *a magyar paraszt munkabírása* és *a magyar föld buja termőereje* között intézményes kapcsolatot alakítsunk ki és ezzel életre keltsük a munkára serkentésnek és a munka jutalmazásának földművelő országban legdúsabban gyümölcsöző rendszerét.

III. FEJEZET.

Forgalmi politika.

A termelés értékesítése a forgalmi politika főadata. — Közlekedési politika — Víziutak. — Tengeri szállítás. — Folyamhajózás. — Szárazföldi utak. — Vasutak. — Új beruházások. — Üzemvezetés. — Tarifapolitika. — A vasút a mezőgazdasági ismeretterjesztésben. — Közutak. — Vasúti hozzájáró utak. — Állami utak. — Törvényhatósági utak. — Községi közlekedési és közdülő utak. — Mezei kisvasutak. — Kereskedelmi politika. — Külföldi piacok szerzése. — Magyar kereskedelmi külképviselet. — Vámpolitika. — Közös vámterület. — Előnyei mezőgazdasági termelősünkre. — Hátrányai iparunk fejlődésére. — Kiegyenlítés a vámszerződésben. — Belterjesen gazdálkodó ország nem kerül gyarmati viszonyba. — Valutapolitika. — A pénz voltaképeni értéke. — A valuta háborús megromlása. — Belső pénzbőség. — Fizetési mérleg. — Külkereskedelmi mérleg. — Devizák. — A fizetési mérleg egyéb tételei. — Időleges tenni-valók. — Végleges kibontakozás.

A kellő méretű munkaerő és munkaalkalom összeházasításából származó termelés akkor válik valóságos haszonra, ha nyereséges *értékesítését* lehetővé tesszük. Nagytömegű termelést azonban az előállítás helyén jól értékesíteni rendszerint nem lehet, azért intézményesen kell gondoskodni, hogy a termékek jól fizető, távolabbi *piacokra* eljuthassanak.

Az erről való gondoskodás nélkül kisméretű termelésnél is viszonylagos túltermelés következik be. Ilyen volt nálunk a múlt század első évtizedeiben. Áru- és pénzforgalom hiányában belefulladtunk a saját zsírunkba és mialatt a Nyugaton már

ismeretlenek maradtak, a jólétet azzal a mondással jellemezték, hogy annak van jó dolga, aki a maga termelte óborból, dohos búzából, avas szalonnából ki nem fogy.

A termékek forgalomba juttatását és adásvételük előnyös lebonyolítását biztosítani főadata a *forgalmi politikának*. Ebben a főadat körben két irányban hat kedvezően a közgazdaság föllendítésére. Egyrészt fokozza a termelőkedvet, másrészt

saját intézményeinek létesítésével és üzemben tartásával sok új munkaalkalmat teremt meg.

Keretébe nemcsak a *közlekedési politika* tartozik, a gondoskodás, hogy az árú gyorsan, könnyen jusson el rendeltetése helyére, hanem a *kereskedelmi politika is*, kedvező bel- és külföldi piacok kialakítása, továbbá a *vámpolitika*, a külföldi forgalomban olyan vámdíjszabás megállapítása, ami az árak alakulását kedvezően befolyásolja, végül a *valutapolitika*, pénzünk vásárlóerejének épségben tartása.

I.

A *közlekedési politika* veleje, hogy a szállítással járó tetemes beruházási és üzemi kiadásokat összeegyeztesse a közönségnek azzal az érdekével, hogy a szállítás olcsó, gyors, megbízható és mindenhova eljutó legyen.

E kérdések megoldására az államnak a közlekedést magának kell lebonyolítani olyan ágaiban és olyan helyeken, ahol ebből közvetlen nyereség nem kínálkozik, hanem csak közvetve, a gazdasági élet táplálása révén. Míg a közlekedésnek azokat az ágait, amelyek önmagukban is jövedelmezők, átengedheti a magánvállalkozásnak, — a közérdekekkel kapcsolatos irányítást, felügyeletet és ellenőrzést e téren is azonban magának tartván fenn.

A magyar közlekedési politikának mindebben különös nehézsége, hogy a mezőgazdasági termények túlnyomó részét nem lehet drága díjtétel fejében szállítani, mert mértékegységben számított értékük aránylag csekély és drága díjszabást nem bír el, viszont térfogatuk vagy fajsúlyuk nagysága miatt, egy részük gyors romlandóságuk miatt is, szállításuk költséges berendezést és üzemvitelt igényel. Hozzájárul e nehézségekhez, hogy a mezőgazda foglalkozása földjéhez van kötve, nem választhatja meg telephelyét szabadon, közel a városokhoz, piacokhoz, meglevő utakhoz. Őhöz kell tehát a forgalom ereit mindenüvé elvezetni, még az olyan félreeső helyekre is, ahol a forgalom csekélyisége folytán a szállításból jövedelmet remélni nem lehet.

A tömegszállítás módjai közül legolcsóbb és legjövödelmezőbb a *vízi* úton történő szállítás. Elsősorban a *tengeri* hajózás. Itt magát a szállító utat sem megkészíteni, sem fenntartani nem szükséges, befektetést és fenntartást csak a kikötők, rakodó helyek és szállítóeszközök igényelnek, ezeket pedig olyan nagy-

méretű befogadó és teljesítő képességgel lehet előállítani, hogy a nagytömegű szállítás olcsó díjtétel mellett is nyereséges maradjon. A tengeri szállítás díjtételeit nem teszik többre, mint a vasút díjtételeinek 6—7%-ára. Ez nagy előnye a világtengerekkel határolt országoknak, ahol a magánvállalkozás a tengeri szállítást a közérdekkel teljes összhangban és mégis nyereségesen tudja lebonyolítani, jelentős részéül a nemzeti jövedelemnek. Angliának azt a jövedelmét, amelyre a külföldnek tett szállítási szolgálata fejében tesz szert, évi 2 milliárd koronára becsülik.

Gazdasági életünk egész kialakulásának végzetes hátránya, hogy földrajzi fekvésünk elüt bennünket a tengerhajózás eme hasznaitól. Tengerpartunk rövid, szakadozott, kedvezőtlen hegyrajzi alakulással és messze a világforgalmi nagy vonalaktól. Egyetlen kikötőnk, Eiume még hozzá távol a fővárostól és dúsán termő mezőgazdasági területeinktől. Vízi út nem vezet hozzá, hanem Károl y várostól Eiuméig egyetlen sínparú vasút, amely a terep nehézségei miatt gyöngye teljesítőképességű, sok szemet fogyaszt, »az árútorlódás és vagonpazarlás tipikus iskolapéldája«. A fiumei kikötőberendezések teljesítő-képessége ezek miatt máris nagyobb, mint az oda vezető vasúté, második vágány lefektetése pedig — az olcsóbb villamos vezetés esetén is — olyan befektetést tenne szükségessé, amely a várható jövedelmezőséggel megint csak nem állana arányban.

Tengerhajózásunk ezek miatt alárendelt szerepet játszik. Kereskedelmi tengerészetünk összes hajóinak tonnatartalma 1913-ban mindössze 144,000 tonna volt. Nem is beszélve Anglia közel 20 millió és Németország 4. 6 millió tonnányi kereskedelmi hajóhadáról, Európában a Balkán-államok kivételével az utolsó helyen mi vagyunk, sőt közülük Görögország előttünk áll. Külkereskedelmi áruforgalmunkban — 1913 évi adatok szerint — a külföldről behozott árúk súlyának csupán 9.8%-a, értékének 8.8%-a érkezett tengeren, külföldre szállított árúinkból pedig a súlynak 14.1%-a, az értéknek 11.5%-a ment ki.

Sok reményt tengerhajózásunk föllendítéséhez a jövőben sem fűzhetünk. A háború alatt elpusztult hajóink pótlása maga bajos lesz. Hosszújártatú gőzöseink kivétel nélkül angol hajóműhelyekben készültek, sőt nagy része a part hajózásiaknak is, a világ óriási tonna veszteségének helyreállítása pedig aligha fog időt és módot engedni arra, hogy a külföld bennünket hajókkal ellásson.

Széleskörű tennivalókat már ez oknál fogva sem szabhatunk tengerhajózási politikánk elé. Meg lehetünk elégedve,

ha sikerülni fog Fiume eddigi forgalmi bajain segíteni, ami — régebbi tervezések szerint is — úgy történhetnék meg, ha új vas- és víziutak létesítésével és Zengnek kikötővé fejlesztése útján, az olcsóbb tömegárúk egy részét elterelnek a károly város—fiumei vasútról és a horvát tengerpart felé irányítanók.

Ennél sürgősebb és fontosabb föladat idejekorán és erélyesen megakadályozni, hogy a hajózási vállalatok a megnehezedett helyzettel a közönség rovására vissza ne éljenek. Atókeezirányú hajlandóságának jelei máris bőven mutatkoznak s e kapzsiság letörésére az államnak kötelessége kíméletlen erővel föllépni, akár az egész tengerhajózás kisajátításával.

A *folyamhajózás* fejlesztésében ellenben bő és hálás tér kínálkozik a közlekedési politika számára.

A folyamnak szállító úttá alakítása beruházásokat szükségessé tesz ugyan, de sokkal kevesebbet, mint vasutak létesítése. Az 1908-ik évben megállapított vízi beruházási programúiban 954 kilométer folyócsatornázás költségét 55.4 millió korona kiadással irányozták elő, a költséget tehát kilométerenként 58,000 koronára számították, míg a helyiérdekű vasutak kilométerjét sem lehetett eddig 100,000 koronán alul kiépíteni. Állandónak tekinthető arányszámok szerint általában a vasutak beruházási tőkéje ötször annyi, mint a víziutaké. A vasutak beruházási tőkéjéből 1913-ban egy tonnakilométer teljesítményre 50 fillér esett, a vízi utaknál csak 9 fillér.

A folyami út a forgalom emelkedésével sem kíván újabb befektetést, az egyszer megkészített vízi út teljesítőképessége csaknem korlátlan. Kétvágányú vasút nem bír 4—5 millió tonnánál több teherforgalmat lebonyolítani, ezentúl új vágányok lefektetése és a pályaudvarok bővítése válik szükségessé. Hajózhatóvá tett víziutak ellenben 50 millió tonna forgalmat lebonyolítottak már, amihez 10—12 pár vágány kellene.

További nagy előnye a víziutaknak, hogy habár folyami hajót nem lehet olyan óriási méretűre építeni mint a tengerit, de a 800—1000 tonnás hajók, amilyenekre mostanában szokás berendezkedni, 80—100 vagonrakomány terhet fogadnak be, ami két hosszú tehervonatnak felel meg.

Mindezek következtében a folyamszállítás — ha annyira nem is olcsó, mint a tengeri — még mindig jelentékenyen kevesebbe kerül a vasútinál, rendszerint körülbelül egyharmad-részébe. Állami vasutaink 1913-ban 4.6 fillér szállítási díjat szedtek tonnakilométerenként, a helyiérdekűek 7.2 fillért,

ezzel szemben a folyamhajózás csak 1.2—1.3 fillért, sőt szállított tömegárúkat 0.6—0.7 fillérért.

A folyamhajózás e sokszoros előnyeit nem tudtuk megfelelően kihasználni. Mialatt vasutakba 5 milliárd koronát fektettünk bele, a viziforgalomba csak 170 milliót; az 1915 évben a súlynak csak 6.6%-a, a tonnakilométerekben számított teljesítménynek csak 18%-a esett vízi utakra és míg 1907-től 1913-ig a vasutak forgalma évenként 7%-kal emelkedett, a vízi utaké csak 2%-kal.

Számos és bővizű folyamainkat pedig aránylag kevés költséggel nagy forgalomra képes víziutakká alakíthatnók át, sőt a szakértők szerint sehol a világon olyan olcsón nem lehet víziutat építeni, mint a víz esésének csekélyége folytán a mi Alföldünkön. A technika új vívmánya, a partról villamos művek közvetítésével történő vontatás, tetemesen megolcsósította már az árral szemben lebonyolítandó hajózást is, ellensúlyozásul annak a kedvezőtlen körülménynek, hogy folyamaink völgymenete keletnek, forgalmunk pedig nyugatnak irányul.

A vízrajzi viszonyok és a forgalmi viszonyok között fennálló ellentét kiegyenlítésére különösen alkalmas megoldás mesterséges csatornák építése. Elsősorban a Dunát a Tiszával összekötő csatorna jön tekintetbe, amellyel a főváros és a Nagy-Alföld gabonatermő vidékei között létesíthetnénk közvetlen olcsó szállító utat. Hosszas előkészítés, tervezés és a helyi érdekek élénk tusakodásai után már-már eldöntöttnek látszott a kérdés akként, hogy a csatornát 133 kilométer hosszúságban \$ Csongrád betorkolással fogják megépíteni, a kereskedelmi miniszteri székben 1911-ben beállott változás óta azonban az ügy megint holtpontra jutott.

A víziutak létesítésének és fölhasználásának elhanyagolásán fölül abban is nagy hiba terhelte hajózási politikánkat, hogy a hajózási üzem terén a magánvállalkozást teljesen szabadjára hagyta, a közérdekből mellőzhetetlen irányítást kezéből kiejtette és nem iparkodott ellensúlyozni az idegen gazdasági érdeket szolgáló idegen tőke uralmát. Az összes hazai hajózási vállalatok és hajótulajdonosok tulajdonában 164 gőzös van, 37,000 lóerővel és 521 vasuszályhajó 250,000 tonna befogadóképességgel. Ezzel szemben magának az I. csász. kir. szabadalmazott Duna-gőzhajózási részvénytársaságnak 142 gőzhajója van 63.000 lóerővel és 868 vasuszályhajója 473,000 tonna befogadóképességgel. Ez a vállalat s a szintén idegen Dél-német gőzhajózási

részvénytársaság kétannyi tonna-kilométer teljesítményt bonnyolított le, mint az összes magyar vállalatok. A magyar vállalatok gyöngeségük érzetében kénytelenek a két osztrák társasággal kartellbe lépni és azokat az irányzatokat szolgálni, amelyek a magyar gazdasági érdekekkel olykor merőben ellentétesek.

Még károsabb érdektelenségről és gyengeségről tettünk tanúságot a folyamhajózás *nemzetközi* viszonyatai terén. Ide tartoznak a hajóforgalom nemzetközi megállapításai, a hajójáratok, díjszabások, part használatok, átrakodási illetékek és a forgalmi rendszet szabályozása olyan egyezmények útján, amelyek a partmenti országok vízforgalmának érdekeit kölcsönösen biztosítani vannak hivatva.

Nagyfontosságú nemzetközi folyamunknak, a Dunának eme kérdéseiben egészen sajátos helyzetbe kerültünk. Mi, a legnagyobb Dunahosszúsággal bíró állam, magunkra kötelezőnek ismertük el az 1852 évi Dunaegyezmény határozmányait s ezekhez képest az idegen hajózást a magunkéval teljesen egyenlő elbánásban részesítettük. Legalkalmasabb partjaink, kikötőink használatát fölemelt illeték nélkül engedték meg az idegen hajóknak s nem tettünk különbséget a hajózási üzem, a folyamrendszet és az egészségügyi szabályok tekintetében sem. A többi Duna-állam ellenben velünk szemben teljességgel mellőzte az egyezmény megtartását és a határukba eső folyamszakaszokon saját hajóikat a mieinkkel szemben az egyezményben meg nem engedett kedvezményekben részesítette. Mi pedig nemcsak megtorlás nélkül túrtuk a Balkán-államok ez eljárását, de e kérdéseket még Ausztriával szemben sem rendeztük el megfelelő módon. A bécsi átrakási forgalomban például a magyar gabona magasabb díjszabással van megróva, mint a balkáni eredetű s a liszt átrakását Bécsben magyar hajózási társulat csak azon a vasúti állomásokon végezheti, amelyeken a díjtételek drágábbak, mint bármely másik bécsi állomáson.

A magyar folyamhajózási politika terén tehát sok irányban kell gyökeres reformot követelnünk.

Az 1908 évi vízi beruházási program végrehajtása és a fővárost a Tiszával összekötő hajózható csatorna kiépítése a béke legsürgősebb munkáinak egyike. A forgalmi érdeken fölül ezek munka politikai szempontból is időszerű tennivalók, mert a velük járó nagymennyiségű földmunka nem kíván szakértelmet és azért rendkívül alkalmas arra, hogy a harctérről haza-

térő egyéb foglalkozást nem találók számára azonnal jó és bőséges munkaalkalmat juttasson.

Még ezeknek a nagyszabású létesítményeknek a keresztülvitele sem egyéb azonban alárendelt részletkérdésnél, amellet a követelmény mellett, hogy juttassuk a közlekedési politikában föltétlen uralomra és érvényesítsük következetesen az egész vonalon azt az alapelvet, hogy nagyszabású forgalmat csak akkor teremthetünk meg, ha *a víziutakat a vasutakkal és a közutakkal a legszorosabb kapcsolatba* hozzuk, hogy a szárazföldi és a vízi szállítás egymást kiegészítve, egy folytonosságban mehessen végbe.

Ez elvvel homlokegyenest ellenkezően, eddig a vasutak — hibásan felfogott üzleti érdekből — versenydíjszabással, olykor önköltség alatt maradó díjtételekkel és az átrakodás megnehezítésével is akadályokat gördítettek a vízi szállítás elé. Holott a víziút épen nem versenytársa a vasútnak, hanem kiegészítője, tehermentesítője. Olyan forgalmat kelt életre, amelyet a vasút a maga javára úgy sem tudna hasznosítani, a kisebb szállítási nyereséggel járó tömegárúkat átveszi tőle és a vasútvonalak bővítésének kiadásaitól megkíméli. így hazánkban a legjövődelmű vasútvonal a budapest—brucki és a budapest—marcheggi, pedig velük párhuzamos az a vízi szakasz, amelyen a legélénkebb forgalmunk van. Számos más túlterhelt és ez okból költséges bővítést igénylő olyan vasúti vonalunk van, amelyről a forgalom nagy részét éppen a vasutak érdekében volna gazdaságos vízi útra átterelni.

A tisztultabb, szélesebb látókörű és szervezesebb egységű közlekedéspolitikai felfogásnak tehát oda kell törekednie, hogy víziutaink mellett mennél több rakodóhely és kikötő épüljön, korszerű nagy átrakodó berendezések létesüljenek, a vasutak és a közutak kivitessenek a kikötőkhöz, és hogy az átrakodás vasútról vízi útra és viszont intézményesen biztosítottassék.

Ugyanennek a felfogásnak kell bennünket a Duna nemzetközi hajózásának és a budapesti tengeri kikötő kérdéseiben vezetnie.

A megoldásnak alapvető kelléke, hogy az Aldunát a Vaskapunál olyan módon építsük ki, hogy a folyam kis vízállás mellett is kapjon 3 méter mélységet és 1000 tonnás vagy még nagyobb uszályhajókkal minden időben haj ózható legyen. Ennek a feltételnek teljesítése emelné a magyar Dunát olyan jelentőségre, aminővel a világtengerekbe ömlő folyamok bírnak. Megteremtenék az úgynevezett *nagyhajózást*, azt hogy a folyami

és tengeri hajók befogadó képessége között álló 2—3000 tonnás uszályhajók Budapestre föl jussanak és ezzel fővárosunk valóságos tengeri kikötővé váljon. Ez arányoknak megfelelően kell átdolgozni a budapesti tengeri kikötő terveit, alapul a várható forgalomhoz mért nagyszabású rendező és teherpálya-udvarokat és átrakodó berendezéseket vévén. Budapest, mint a Dunahajózás földrajzi középpontja és mint számos vasúti fővonal gócpontja, természetesen van arra hivatva, hogy a nemzetközi Dunahajózás ügyeinek valamennyi szála itt fusson össze.

Ne egyedül az idegen rosszakaratnak vagy kapzsiságnak tulajdonítsuk, ha mindezek ellenére még mindig huzavona tárgya ez a kérdés. Keressük a hibát magunkban, főként abban, hogy a Duna-kérdések előkészítésében nem mutattuk azt a tájékozottságot, szakszerűséget és áldozókészséget, ami a többi Duna-állam bizalmát és támogatását megnyerhette volna. Ne csüggedjünk el az 1916 év őszén tartott első nemzetközi Duna-értekezlet kedvezőtlen jelenségei és az azóta is fölmerült ellenzés fölött, ellenkezően — ösztönözzenek arra, hogy mélyreható tanulmányozás és szakértői foglalkozás feltárásával bizonyítsuk be a külföldnek, mennyire megértő munkásai tudunk lenni annak a kérdésnek, amelyben vezető szerepet akarunk vállalni.

Sőt ugyancsak megértő fölkarolással kell hozzájárulnunk ahhoz a távolabbi tervhez is, hogy egyfelől az Égei-tenger, másfelől az Északi s a Keleti-tenger , között közvetlen vízi összeköttetés létesüljön. E terv szerint részben természetes víziutak felhasználása, részben mesterséges csatornák létesítése útján 1000 tonnás uszályhajókkal hajózható víziutak kötnék össze a Dunát egyfelől a Rajnával és az Oderával, másfelől a Vardar és a Mora va folyókkal, hatalmas lendületet adva az északnyugat-délkeleti forgalom kialakításának, egyszersmind Dunánk és fővárosunk nemzetközi, sőt világforgalmi jelentőséggel fölruházásának.

E messzibb távlaton belül nem kisebb fontosságú tennivalók várnak a jövő hajózási politikára a hajózási magánvállalkozás éberebb ellenőrzésében, a hazaiak melegebb támogatásában, az új kereskedelmi szerződések keretében a magyar hajózási érdekek erélyes képviselésében és közgazdasági életünk táplálására alkalmas új Duna-egyezmény biztosításában.

II.

A szárazföldi szállítás legfontosabb ágában, a vasutak fejlesztése terén, a közgazdasági érdek iránt már több érzék mutatkozott. Az állam nem riadt vissza nagyszabású befektetésektől és a vasúti politika irányításában a magánvállalkozással szemben a túlsúlyt magának biztosította.

Az összes magyar vasutakba beruházott tőke 1913 végéig 5 milliárd koronára rúgott, ebből 3.2 milliárdot adott az állam. A közel 22.000 kilométert kitevő vasúthálózatból 8200 van állami tulajdonban, további 10.200 kilométer magánvasút az állam kezelésében és így az összes vasutaknak több mint 84%-át az állam kezeli. A fővonalak hossza 9500 kilométer, ebből 8200 kilométer, több mint 86% az államé, a 120.000 darab forgalmi eszközöknek pedig közel 84%-a. Az összes vasutak 87 milliós tonna teherforgalmából az állam 69 millió tonnát, a 9914 millió tonnakilométer teljesítményből 8773 milliót bonyolított le.

Hiba volt ellenben, hogy vasúti politikánk a közvetlen és pillanatnyi jövedelmezőség szempontjától vezéreltetve, hazamosabb ideig mellőzte a növekvő forgalom követelményeivel arányos beruházások és bővítések fokozatos teljesítését. Az építmények és felszerelések a megerőltető igénybevétel folytán nagy mértékben megromlottak és egyes vonalak, állomások túlterheltsége, különösen a fővárosiaké, valamint a kocsihány olyan méreteket öltött, hogy az 1904 évben engedélyezett 153 milliós beruházás a bajokon már sokat nem segíthetett. Ezzel szemben sem köz- sem államgazdasági szempontból nem tekinthetjük vigasztalónak, hogy a vasutak kezelésének 1913 évi üzleti eredménye szerint a bevétel 424 millió korona, a kiadás 304 millió korona volt és így a 120 millió korona fölösleg az állam beruházott tőkájének közel 4%-os kamatozását jelentette.

A békés forgalmat is már nehézkesen lebonyolító vasutakat a háború olyan rendkívüli méreteken vette igénybe, létesítményeiben olyan romlást okozott, hogy helyreállításuk tetemesen fokozza az azelőtt is sürgős megoldásra váró feladatok nehézségeit.

E megnövekedett nehézségek ellenére sem szabad a múltnak azt a hibás vasútpolitikáját folytatni, hogy rosszul alkalmazott takarékoság miatt vérszegénységben sorvadjon el közgazdasági életünk e legfontosabb ereze. Szerves összefüggésű beruházási programba kell összefoglalni mindazokat a

kiadásokat, amelyek a forgalom közérdekű igényeinek kielégítésére múlhatatlanul szükségesek. Ennek keretében elsősorban keresztülvinni az«erősen igénybe vett vasútvonalak tehermentesítését és rendezni a fővárosi pályaudvarokat, amelyeknek mai állapota a torlódás és a késedelmes szállítás legfőbb oka. Egyidejűleg ki kell bogozni a fővonalaknak a fővárosba összefutó szárait és a fővárost elkerülő nagy tranzversális fővonalakat létesíteni. Ez utóbbiak között a nemzetközi viszonylatokban különösen időszerűvé vált annak a — régebben csak tehermentesítési célokból sürgetett — vonalnak a megteremtése, amely Annabergtől Oderbergen, Kassán és Miskolcon át, a Nagy-Alföldet keresztülszelve, közvetlen összeköttetést létesítene Németország és a Balkán között. Nemcsak nekünk jutna belőle az így előálló új nemzetközi átmenő forgalom szállítási nyeresége, hanem egyszersmind megnyílnék az útja annak, hogy legtermékenyebb vidékeink mezőgazdasági terményei egyenesen Németországba legyenek szállíthatók.

A vasúti hálózatnak ezt a szükséges fejlesztését sem lehet azonban végrehajtani, ha a vasutat a víziutakkal a legszorosabb kapcsolatba nem hozzuk. Szakértői számítások szerint, amelyek alapjául a legközelebb múlt évek vasúti forgalmának emelkedése szolgált, az okvetlenül szükséges vasúti létesítmények költségei a legközelebbi évtizedben legalább 2 milliárd koronát igényelnek, míg ha új víziutak létesítésére, a meglévők fejlesztésére és a megfelelő átrakodó berendezésekre csak 300 milliót számunk rá, ezzel egy milliárdnyi vasúti beruházás költségét kímélnék meg.

Valamint a szárazföldi és a vízi kapcsolatok kérdéseiben, épúgy az *üzemvezetésben* is új szellemnek kell a vasúti politikát eltölteni. Eddig nem simult kellően ahhoz az elvhez, hogy a vasút legfőbb rendeltetése a közgazdasági érdeket — nálunk tehát a mezőgazdaságit — szolgálni. Különösen nagyobb figyelmet kell fordítani a romlásnak kitett termények szállításának gyorsaságára. Oroszország külön tojás-gyorsvonatokat járatott már akkor, mikor nálunk — 1911 őszén — Szabolcs vármegyében néhány száz kisgazda egy millió koronát meghaladó kárt szenvedett amiatt, mert a vasút káposztatermésüket nem tudta idején elszállítani. Sok és jogos panasz merült fel továbbá, hogy éppen ősz elején, a legfőbb mezőgazdasági évszakban, a nagyhadgyakorlatok miatt nem áll rendelkezésre elég vasúti kocsi. Bármint alakuljon ki a jövőben a katonai kiképzés, a katonai érdeket a mezőgazdasággal okvetlenül össze kell egyeztetni.

A belső forgalmon túl erélyes állásfoglalással kell rendezni a külföldi csatlakozások kérdéseit. Az olyan hatalmaskodást túrnünk többé nem szabad, hogy mi a romlásnak kitett termékeket a határig gyorsvontatsebességgel küldtük, ott pedig addig késleltették mindenféle ürügyek alatt, amíg az árú elromlott vagy lekésett a piacról. Vagy hogy külön engedményekkel kellett megfizetnünk olyan közös érdekek kielégítését, aminő az annabergi csatlakozás vagy a kassa—oderbergi vasút második vágányának megépítése volt.

Az üzemvitelnek igazi lelke a *tarifa*, a szállítási díjszabás, annak megállapítása, hogy a különféle árúkat milyen díj fejében hajlandó a vasút piacaikra elszállítani. E díjtételek megállapításában a vasútnak a legszorosabban kell a termelés és fogyasztás követelményeihez igazodni és az árúnak kedvező piacokra juttatását lehetővé tenni, szükség esetén áldozatok árán, saját költségét sem fedező díjtételek mellett.

A mi vasúti díjszabályzatunk éppen nem rendeli magát alá igazi céljának, a közgazdasági élet feltétlen szolgálatának, sőt egyáltalán nem tekinthető egységes gazdasági elvek alapján készült munkálatnak. Az érdekelt gazdasági körök bevonásával kell ennél fogva a díjtételek egész rendszerét újra és akként átdolgozni, hogy különös figyelemmel mezőgazdasági termelésünkre, aprólékos részletességgel elemezve a termelőhelyeket, a termékek különböző fajtáit, piaci irányait és fejlődési lehetőségeiket, a díjtételeket ne a vasút közvetlen jóvedelmezőségének szempontjából állapítsák meg, hanem a forgalom föllendítésének magasabb érdekéből.

A magyar tarifapolitikának nehéz helyzete van a külföldi tarifákkal való kapcsolatok kérdésében. Mezőgazdasági termékek, mint tömegárú, a távolsággal egyenletesen emelkedő díjtételt nem bírnak meg, reájuk *lépcsőzetesen csökkenő díjszabást* kell megállapítani. Az osztrák és a német gazdasági élet viszont az iparon alapul és ipari darabárúik könnyen elviselik a távolsággal *egyenletesen növekedő szállítási díjakat*. Ezért ott a darabárúkra kidolgozott díjszabás az uralkodó, míg nálunk a tömegárúkra előnyös, lépcsőzetesen csökkenő lenne kívánatos.

A két ellentétes tarifarendszert bajos összeegyeztetni, mégis elengedhetetlen, hogy a kereskedelmi szerződések keretében mezőgazdaságunk érdekei erélyes és ügyes védelemben részesüljenek a csatlakozási tarifák terén is.

Különösen szükséges, hogy ki hárítsuk azokat a tarifa politikai fogásokat, amelyeket a múltban — az árúk fajtájának, származásának és irányításának különbözősége szerint eltérő díjtételek alkalmazásával — gazdasági életünk megbénítására gyakran használtak alattomos fegyverül. Ebben sem szabad azonban egyedül az idegen önzést hibáztatni; bajainknak sokban a magunk gyámoltalansága, tájékozatlansága és gyengesége volt az oka. Utólagos meddő panaszkodás és elégedetlenség helyett idejekorán érvényesített, életrevaló, erélyes és hozzáértő fellépéssel az ártalmak nagy részét kiküszöbölni módunkban áll.

A szorosabb értelemben vett közlekedéspolitikai tevékenység keretén túl, a vasút a maga hatalmas szervezetét, mindenüvé elérő hálózatát, anyagi erejét és személyzetének nagy számát egyéb utakon is a mezőgazdasági haladás szolgálatába állíthatja.

Amerikai vasúttársaságok mozgó gazdasági kiállításokat rendeznek, amelyeken gazdasági gépeket, eszközöket, vetőmagot, termékeket, műtrágyát mutatnak be; a vonat előre megszabott és hirdetett menetrend szerint a kijelölt állomásokon néhány órára megáll és ott a kiállítottokról magyarázó előadást tartanak. A kisázsiai német vasúttársaságok a vonal közelében fekvő gazdaságok fejlesztésére olcsó kölcsönöket adnak és számukra kedvezményes árban szereznek be gépeket, műtrágyát, vetőmagot. IVancia vasutak saját alkalmazottaikat küldik a termelőkhez, hogy őket a romlandó cikkek, a »colis agricoles« célszerű csomagolására megtanítsák. Pedig mindez magánrészvénytársaságok tevékenysége csupán, amiben őket nem vezeti egyéb, mint az üzleti szempont, a forgalom várható emelkedése. Annál megokoltabb lenne, ha állam vagy sutáink követnék ezeket a példákat, nemcsak vasút üzleti, de messzebbmenő közgazdasági érdekek előmozdítására. Hasonlóképpen — egyrészt a vasúti személyzet jobb ellátására, másrészt példamutatásra igen alkalmas eszköz lenné, ha a 15,000 pálya- és váltóór használatába adott kertgazdaságokat a földművelési miniszter szakéítőinek útbaigazítása és támogatása alapján valóságos mintagazdaságokká fejlesztenék ki.

III.

A vízi- és a vasutak teljesítő képességének méretei a tömegcikkeknél tengelyen történő távolabbi szállítását háttérbe szorították ugyan, de a *közutak* jelentősége annál inkább megnövekedett kisebb távolságokra, a termékeknek közeli piacokra és a vasúti állomásokra fuvarozásában.

A közúti hálózat helyes kialakítása különösen szükséges földművelő országban, mert a mezőgazdasági termelés helyhez lévén kötve, a távolabbi termelőhelyeket egyedül a közúti közlekedés közvetítésével lehet a nagyobb gócpontok forgalmába bekapcsolni.

A *közúti politikának* az volna az eszménye, hogy ne legyen az országban egyetlen község se, amelyikhez a legközelebbi vízi vagy vasúti állomástól vagy kiépített közúttól nem vezet olyan útja, amely a teherforgalom lebonyolítására minden időjárás mellett alkalmas. Ettől az eszménytől még ugyancsak távol vagyunk. Ilyen útja községeink egyharmad részének és a lakosság egyötöd részének nincs. Az év legnagyobb részében minden közlekedéstől el vannak zárva, sőt jó időben is csak a vontató erőnek aránytalan pazarlásával tudják szállításukat lebonyolítani. Kiépített utakban Európaszerte csak Oroszországban és a Balkánon rosszabb az állapot, a sorban közvetlen előttünk lévő Ausztriának, kisebb terület mellett, több mint kétszer hosszabb kiépített úthálózata van, a területben nálunk nem egészen kétszer akkora Franciaországnak tizennégyszer annyi.

Közutaink között legmegfelelőbben gondoskodtunk a *vasúti hozzájáró utak* létesítéséről és karban tartásáról. Ezeket elsőrendű úttal építik ki és tartják fenn a vasút, a törvényhatóság és a közvetlen érdekelttség terhére és kellő műszaki gondozásban részesülnek, aminek anyagi fedezete is biztosítva van. Hálózatuk 1913-ban 606 kilométert tett ki, ebből 550 kilométer teljesen ki volt építve és további 600 kilométer sürgős kiépítése van tervbe véve.

A *hajóállomásokhoz vezető utakról* nincs hasonló rendelkezés, pedig a víziutak fejlesztésének egyik nélkülözhetetlen feltétele, hogy a kikötőkhöz vezető utak létesítését és fenntartását a vasútiakkal egyformán biztosítsuk.

Az *állami utak* hálózata és állapota nagyjából mérvű újítást nem igényel. Rájuk vonatkozóan az állam helyesen ismerteti azt a feladatot, hogy építésükre és fenntartásukra közvetlen

jövedelmezőség nélkül is tetemes áldozatot kell hoznia. Ez utak hossza 1913-ban 12,000 kilométer volt, fenntartásuk 15 millió koronába kerül és 1918-ig további 3200 kilométernyi útnak állami kezelésbe vételét irányozták elő, aminek végrehajtása esetén az utaknak erre a csoportjára vonatkozó követelmények egyelőre megfelelő kielégítésben fognak részesülni.

A *törvényhatósági úthálózat* már hathatósabb felkarolást igényel. Es utakat a törvényhatóságok túlnyomó részben a maguk erejéből tartoznak kiépíteni és fenntartani. Hálózatuk a forgalomhoz és a törvényhatóságok anyagi erejéhez képest aránytalanul nagy, az útalapokat a helyiérdekű vasutakra megszavazott kölcsönök túlságosan igénybe vették, az útdó pedig nem lehet több az állami adó 10—13%-ánál. Az állam be is látván a helyzet tarthatatlanságát, 1904-ben 43 millió beruházási segéllyel járult a törvényhatósági utak fejlesztéséhez, a nagyobb forgalmúakat saját kezelésébe vette át és a kevésbé fontosabbakat kihagyatta, hogy fenntartásuk ne terhelje a törvényhatóságokat. Ezek következtében a törvényhatósági utak állapota tetemesen megjavult; 1913-ban a törvényhatósági úthálózat 31,400 kilométer volt és belőle csak 5200 kilométer, körülbelül 16.6% maradt kiépítetlenül. Az úthálózat teljes kiépítéséhez azonban, a háború előtti árak számításával, még mindig 60 millióra volna szükség.

A közutak következő csoportja a *községi közlekedési közutaké*, amelyek a szomszédos községek egymás közötti forgalmát vannak hivatva lebonyolítani, valamint biztosítani a csatlakozást a vasúti hozzájáró utakhoz.

Ennek az úthálózatnak az állapota teljességgel nem kielégítő. Az úthálózat 1913-ban 32,200 kilométert tett ki, de több mint fele, 55% — 17,400 kilométer — volt kiépítetlen. Ez utaknak sem rendszeres műszaki ellátása, sem pénzügyi fedezete nincs megfelelően rendezve. Az államépítészeti hivatalok az állami és törvényhatósági utak kezelésével vannak elfoglalva és itt csak mellékesen végeznek egyet-mást, sőt még a kisebb képzettségű útbiztosok tevékenységét is a másik két úthálózat veszi igénybe. Az igazgatás és fenntartás feladata nem szakértő elemekre, az úti bizottság ra, a főszolgabíróra és a képviselő testületek kiküldötteire hárul. A legtöbb úti bizottság még rendszeres útkaparót sem tart, községi mérnök pedig elvétve ha akad az országban. A fenntartást részben pótdóból, részben természetben leszolgált közmunkából kellene teljesíteni, de az Önmegadóztatás érzéke községeinkben vajmi cse-

kély, a természetben szolgáltatott közmunka pedig silány minőségű.

Még gyatrább a *községi közdülő utak* hálózata, az egy község határában lebonyolódó forgalom útjaié. Hosszuk 75,400 kilométer, amiből mindössze 1200 van kiépítve, azaz csak Γ 5%. A községi előljáráóság gondja volna, hogy természetben leszolgált közmunkából, vagy a kö/.munka egy részének megváltásából fenntartsa ez utakat. Nem részesülnek azonban semmiféle műszaki ellátásban és az év túlnyomó részében teherrel járhatatlanok.

A községi közlekedési és a községi közdülő utak üg)le mindezek folytán *intézményes* újításokra szorul. A több mint 25 éves közúti törvény rájuk vonatkozó rés/e már teljesen elavult. Az 1908 évben sok egészséges gondolatot és egységes gyakorlati útépítési munkatervet tartalmazó törvénytervezet került nyilvánosságra, de belőle törvény nem válhatott.

Ma már a jövő forgalmi igényei ennél a törvénytervezetnél messzebbmenő reformot követelnek. Elsősorban meg kell szüntetni azt a fonák helyzetet, hogy a községi közlekedési és a községi közdülő utak ügyei a belügyi kormány főfelügyelete alá tartoznak, a gazdálkodás hozzáférhetésére szolgáló *mezei közös dűlő utak* pedig a földművelési kormány alá. Valamennyit a kereskedelmi kormány fennhatóságába kell belevonni és kiépítésüket, fenntartásukat műszaki közegek gondozásába utalni.

Gondozásuk anyagi fedezetének biztosítására véglegesen szakítani kell a közmunka természetben történő ledolgozásának rendszerével, ami hatalmas erőnek és értéknek, az elkal-lódására vezet, holott mérsékelt összegű kötelező megváltása is elegendő bevételt szolgáltatna anélkül, hogy a lakosságra méltánytalan áldozatot róna.

A mezőgazdasági forgalom előmozdítására pompás segítő eszköz kínálkozik a *keskenyvágányú mezei vasútokban*. Létesítésük a# Alföldön nem is kerül többbe, mint a koala pú utaké. A háború alatt a lakosság nagy része közvetlenül megismerkedett a mezei kisvasutak építésének, kezelésének könnyűségével és olcsóságával. A mostani rendszabályok azonban létesítésüket hosszadalmas és költséges engedélyezési eljáráshoz kötik; ezt megváltoztatva, mindent kövessünk el népszerűsítésükre és általánosításukra, mert nemcsak nagyon megkönnyítik a mezőgazdasági teherforgalom lebonyolítását, hanem kitűnően elősegítik a közutak építési anyagának szállítását és vele a közúti hálózat fejlesztését.

A közutak rendezésének kérdései megint visszavezetnek a vízi utak szükségére. Az a földtani körülmény, hogy a Nagy-Alföldön nincsen kőanyag, mindaddig kizárja ott a nagyobb arányú útépítkezés lehetőségét, amíg az építőanyagot olcsó vízi szállítással odajuttatni nem tudjuk.

Közlekedési politikánk tehát minden ágában a vízi közlekedés megteremtésén fordul meg. A forgalmi igények megfelelő kielégítést másként nem nyerhetnek, csak úgy ha vasút, vízi út és közút egymást kölcsönösen kiegészítve, támogatva, egymással szerves kapcsolatba hozva, egybevágó tevékenységgel szolgálják közgazdasági életünk vérkeringését.

IV.

A kereskedelmi politika tennivalóinak, — hogy termelésünk jó értékesítésére előnyös piacokat szerezzen, tartson meg és fejlesszen — nagy részét elvégzi maga a helyesen keresztülvitt közlekedési politika is, mert jó piacok rendszerint maguktól kialakulnak ott, ahová az árut olcsó és gyors közlekedéssel eljuttatni sikerül.

Különösen áll. ez a belföldi piacokra. Külföldiek meghódítása már külön intézményeket és tevékenységet tesz szükségessé. Az ipari viszonylatokban ennek a tevékenységnek nagyobb részét rá lehet bízni a magánvállalkozás élelmességére, amely áruinak külföldi elhelyezéséről nemzetközi összeköttetései, piaci tájékozottsága, a hirdetésügy fejlettsége folytán és fiókjai, ügynökei útján maga tud a legjobban gondoskodni. Az iparcikkek egyébként is, mint darabárúk és különleges gyártmányok, úgyszólván egyedi értékelés és elbánás tárgyai.

A mezőgazdaság terményei ellenben nagyobb minőségi eltérést nem mutató tömegárúk, amelyeket világpiaci áron bárholnan be lehet szerezni és azért kínálatuk szélesebb körű. Termelőik nincsenek érdekképviseletekbe tömörítve, elszigeteltségük, tájékozatlanságuk, valamint fogyatékoságuk az üzleti mozgékonyság és a vállalkozó szellem terén, megnehezíti azt, hogy a külföld piacain sikerrel jelentkezhessenek. Ahhoz tehát, hogy a földművelési termékek rendszeres külföldi piacokat hódítsanak meg, az államkormányzatnak kell külön tevékenységgel, külön e célra szolgáló szervek útján közrehatnia.

A magyar mezőgazdaságnak ez a segítése nagyon hiányos. Konzulátusaink közös szervek, nem képviselnek egységes

gazdasági területet és gazdasági tevékenységüket megbénítja az a belső ellenmondás, hogy a monarchia két felének közgazdasági érdekei nem egyeznek mindenben, sőt olykor ellentétesek is. A magyar földművelési és kereskedelmi kormány külön szaktudósítóinak pedig cselekvési hatásköre nincs, csak tájékoztató, véleményező közegek és azért közvetlen gyakorlati tevékenységet kifejtteni módjukban alig áll.

Mezőgazdasági terményeink kivitelének nagyobb arányú fellendítése érdekében szükséges volna a szomszédos országok alkalmas helyein teljes konzuli hatáskörrel felruházott olyan *külön magyar képviselőt* szervezni, amely gyakorlati módon foglalkoznék terményeink ottani elhelyezésével.

Szomszédaink között elsősorban Ausztria jön figyelembe, amely külkereskedelmi áruforgalmunkban döntő hányaddal szerepel. Az 1913 évben összesen 1905 millió korona értékű árut vittünk ki, ennek 72.6%-a, 1382 millió ment Ausztriába. Összes kivitelünk közül mezőgazdasági eredetű 1012 millió korona értékű volt, összes kivitelünk 53.17%-a, ebből Ausztriába vittünk ki 833 millió korona értékűt, mezőgazdasági kivitelünk 60.30%-át. Ez adatok nyilvánvalóvá teszik annak szükségét hogy Ausztriában olyan hivatalos szerveink legyenek, amelyek e nagy felvevő piacunk vásárló erejét mezőgazdaságunk javának fokozására hasznosítanak. Nem ellentétes ez az osztrák érdekekkel sem, mert a piac bővítése visszahat mezőgazdaságunk többtermelésére, ez pedig az osztrák élelmezési viszonyok javítására.

Külkereskedelmi áruforgalmunkban a második helyen Németország áll, de már tetemesen csekélyebb hányaddal. Kivitelünk oda 1913-ban összesen 122 millió korona értékű volt, összes kivitelünk 6.4%-a. Minthogy azonban Németország nagymennyiségű bevitelre szorul, arra kell törekednünk, hogy ebbeli szükséglete fedezésére tőlünk szerezze be mindazt, amit csak szolgáltatni bírunk. Ennek közvetítését szintén külön magyar szervekre kellene bízni, akiknek tevékenysége nem állana ellentétben azzal sercén, ha a külpolitika, a diplomácia szervei, a követségek és konzulátusok Ausztriával közös képviselőink maradnának.

A magyar közigazdaság érdekeinek hasonló külön képviselőt kell rendszeresíteni a Balkán-államokban, ahol számukra már ipari kivitelünk ápolásában is jelentősebb szerep jut.

Eredményes működést természetesen magyar közgazdasági képviselőink is csak akkor érhetnek el, ha menten a száraz irodaszellemtől és a nagyképű feszességtől, közvetlen és állandó-érintkezésben állanak az ottani kereskedő és fogyasztó körök valamennyi rétegével és élénk üzleti érzékkel, személyes utánjárással, valóságosan magánügynöki tevékenységet fejtenének ki.

V.

Az árúk jó értékesítésének előmozdítására szolgáló további fontos tényező a *vámpolitika*.

A vám az árak alakulására kétségtelen befolyást gyakorol, de csak bizonyos fokig és bizonyos esetekben. Ennek a befolyásnak a mértékét nálunk, az Ausztriához fűző közjogi kapcsolat és az önálló vámterület körül folytatott viták hevében, rendszerint nagyobb jelentőséggel szokták felruházni, semmint azt a vám természetének tárgyilagos megvizsgálása jogosulttá teszi.

A gyakran tudatos, gyakran vétlen fogalomzavar tisztázására rögzítsünk meg néhány egyszerű elemi tételt és vonjuk le belőlük a szükségszerű következtetéseket.

Állapítsuk meg mindenekelőtt, hogy a vám, helyesebben a *védővám*, mindég az árak megrágítására vezet. A vámtétel, amely voltaképen nem egyéb mint fogyasztási adó, a cikk árában a fogyasztó közönség fizeti meg és így a termelő az ö-rovására jut nagyobb haszonhoz.

Ebből következik, hogy mennél tömegesebb fogyasztási cikkekre vetünk védővámot, annál szélesebb rétegek és annál szűkösebb viszonyok között élők számára drágítjuk meg a megélhetést. Viszont mennél nagyobb része él a lakosságnak abból a termelésből, amelynek nyereségét a védővám emeli, annál kisebb igazságtalanságot követünk el.

Mezőgazdasági államban a mezőgazdasági termények árának emelésére ható védővám előnyeit a lakosság nagyobb része élvezi és így közgazdasági érdek, hogy a termelőknek ez a többsége a védővám útján jobb keresethez jusson.

A védővám azonban — mint már említettem — csak akkor érvényesül, ha a vámmal védett árúban kisebb a termelés mint a fogyasztás, mert ha a termelésnek jelentékeny részét külföldre kell kivinni, akkor az árak a világpiacon, a vámmal nem növelt árakhoz igazodnak.

Ha tehát Magyarország, mint mezőgazdasági kiviteli állam, önálló vámterületté alakulna át, hiába alkalmazna védővámot mezőgazdasági terméneire, azok nem érvényesülnének, az ár emelkedését nem vonnák maguk után. Sokkal inkább állana «érdekünkben önálló vámterület esetében is az, ha olyan fogyasztó piacot biztosíthatnánk terméneinknek, amely bevitelre van utalva, de ezt a bevittet nem akadályozza, saját gazdasági termelését velünk szemben vámtétellel nem védi. Még teljesebb kielégítést nyer értékesítési érdekünk, ha ez a piac minden más versenytársunkkal szemben vámakadályt állít fel. Ez a helyzet annyit jelent, hogy terméneink számára olyan fogyasztó piac nyílik meg, amely terméneinket vámtól menten engedi be, minden más országét pedig csak a vámtétellel megdrágítva, ennél fogva terméneinkért annyival kapunk magasabb árat, amennyit a másokkal szemben alkalmazott vámtétel kitesz.

Ezt az előnyt élvezzük az Ausztriával közös vámterületen mindaddig, amíg a két állam mezőgazdasági termelése nem haladja meg fogyasztásukat. Földművelésünk szempontjából tehát a mezőgazdasági vámokkal védett közös vámterület előnyös berendezkedésnek minősíthető.

Ipari érdekeink viszont ellenkező vámpolitikát írnának elő. E téren Ausztria van abban a kedvező helyzetben, hogy iparcikkeit hozzánk vámtól mentesen hozhatja be, a többi iparos államok behozatalát pedig vám akadályozza. Az 1913 évi külkereskedelmi áruforgalomban összes behozatalunk 2075 millió korona értékű volt, ebből 1479 millió értékű az ipari eredetű, magából Ausztriából 1283 millió értékű ipari sárút hoztunk be, összes behozatalunk 84.46%-át.

Kétségtelen, hogy a magyar vámterület önállósága esetén védővámok alkalmazásával módunk volna ennek a behozatalnak egy részét megakadályozni és belföldi termeléssel helyettesíteni. Azonban csak egy részét. Elemi közgazdasági tétel ugyanis, hogy a védővám a belföldi termelést kedvezményben csak a vámtétel erejéig részesíti. Ha a külföldi termelő árúját olyan alacsony költséggel tudja előállítani és ideszállítani, hogy ezek a költségek a vámtétellel együtt sem ütik meg a belföldi termelő előállítási költségeit, akkor a külföld a védővám ellenére sikerrel versenyezhet a fogyasztás elhódítására.

Már pedig tagadhatatlan, hogy számos olyan iparág van, amelyben az osztrák ipar, kedvező telephelyei, nagy tőkéje, olcsóbb termelési költsége, régi szervezettsége és nálunk ottho-

nosra befészkelte üzleti összeköttetései folytán, könnyen elbírná a vámtételt és a vámtétellel növelt ár sem haladná meg a bel-földi termelés költségét, úgy hogy az önálló vámterület ipari védővámjai csak egyes cikkekben érvényesülhetnének és iparunk fejlődését igen nagy jelentőségű méretekből nem befolyásolnák.

A vámterület teljes önállósága sem jelenti egyébként, hogy mi az osztrák áruval szemben tetszésünk szerint alkalmazhatnánk vámtételeket, a magunk terményeire pedig a szá-munkra legkedvezőbb vámelhárítást követelhetnők tőlük. Minden vám- és kereskedelmi szerződés kölcsönös alku, engedmények, vizsontszolgálatok útján jön létre s e szerződések előnyös voltát nem az a körülmény dönti el, hogy a szerző-dő államok vámterülete önálló-e vagy közös, hanem hogy a szerződés gyakorlati részletkérdéseiben, a különféle eredetű cikkek vámtételeinek meghatározásában, milyen szak-értelmet, ügyességet, erélyt tudnak a szerződő felek képviselői kifejteni.

Vámterületünk önállósága esetén sem képzelhető el, hogy közös uralkodó alatt élő és egymáshoz számtalan egyéb érdek kapcsával összefűzött két állam egymással vámháborúba keve-redjen. Akár önálló tehát a vámterület, akár közös, minden-képen kölcsönösen arra vagyunk utalva, hogy a két állam köz-gazdasági érdekeit békés megegyezés útján igyekezzünk bizto-sítani .

Minthogy pedig mezőgazdasági állam létünkre a velünk szemben vámentes, más államoktól pedig vámmal védett közös vámterület termelésünk túlnyomóan nagyobb részének érdekeit szolgálja, az e téren kieszközlendő előnyök fejében tehetünk bizonyos engedményeket az osztrák ipar javára, mivől ezek az engedmények a magyar termelés kisebb részé-nek, az iparinak okoznak némi nehézséget.

Még ez sem jelenti a hazai ipar fejlődésének lehetetlenségét. Legilletékesebb képviselője állapította meg, hogy habár külön vámvédelem mellett iparunk fejlődése nagyobb arányú és főként gyorsabb ütemű lehetne, el kell ismerni, hogy iparunk a vámterület közösségének ellenére is fejlődhet, amint fejlődött a múltban is. A már említettem adatok szerint az iparvállalatok száma 1900-tól 1910-ig 13.5%-kal, az ipari keresőké 30.5%-kal szaporodott. Sőt még ipari behozatalunk folytonos emel-kedését sem az okozza, hogy Ausztriával szemben nincs vám-védelmünk, hiszen a tőlünk vámmal elzárt külföldi iparcikkek-

nek behozatala nagyobb méretű emelkedést mutat, mint az osztrák iparcikkéé.

Mindezek tanulságából vonjuk le azt a következtetést, hogy annak, aki országunk jövőjét a mezőgazdaság föllendítésétől, mezőgazdasági terményeink értékesítésétől várja, a kisebb haszonnal járó ipari vámvédelemmel összekötött önálló vámterület helyett azt az előnyt kell választania, hogy a vámkülföldtől vámmal védett közös területen mezőgazdasági terményeink számára vámtól mentes fogyasztó piacot biztosítsunk.

Ez általános elvkeretein belől a ránk kedvező vámpolitikát a vám- és kereskedelmi szerződések részletkérdéseiben gyakorlati érzékkel kell érvényesíteni.

Így biztosított előnyökkel szemben arról nem lehet szó, hogy ez a helyzet gyarmati viszonyba hozna bennünket Ausztriával szemben. A gyarmati viszonynak az a jellege, hogy a gyarmat a külterjes gazdálkodása előállította nyersanyagokat olcsón adja az anyaállamnak, amely nem fizeti meg méltányosan a termelés munkadíját. A gyarmat ellenben drágán veszi meg az anyaország iparcikkait és jól megfizeti a bennük rejlő munkadíjat. E kettős veszteség eredménye, hogy a gyarmat kereskedelmi és fizetési mérlege állandóan romlik s a gyarmat mindinkább elszegényedik a rovására gazdagodó anyaország előnyére.

Nem következik be azonban ilyesmi belterjes mezőgazdasági országban, amely terményeit nagyobb értékben adja el a külföldnek, mint amennyi áru iparcikket behoz. A különbszet itt a földművelő állam javára válik, nemzeti vagyonának gyarapodására vezet és nem más, mint a világgazdaság nemzetközi munkamegosztásának érvényesülése.

Valamint Dánia nem került Angliától gyarmati függésbe amiatt, mert vajjal, füstölt hússal és szalonnával látja el, úgy ne tartsunk mi se a gyarmati elsorvadástól, ha jól keresztülvitt vámpolitika — akár iparcikkék kedvezményes behozatalának árán is — mezőgazdasági nagytermelésünk számára olyan előnyös piacokat tud biztosítani, amelyek fizetési és kereskedelmi mérlegünk jelentős megjavítását segítik elő.

VI.

A fizetési és kereskedelmi mérleg kérdései elvezetnek az áruk értékesítésének egy további nagyjelentőségű részéhez, a *valutapolitikához*.

A valutapolitika föladata, hogy az állam törvényes *fizető eszközének jóságát* biztosítsa. A pénz jósága a belföldi viszonylatokban annyit jelent, hogy a pénz vásárló ereje összhangban álljon az általános kereseti viszonyokkal, a külföldi viszonylatokban pedig annyit, hogy aránya az idegen országok pénzével szemben nagyban állandó maradjon. A kétféle viszonylat egymással szoros kölcsönhatással van. Pénzünk vásárló erejének csökkenése megdrágítja a belföldi árukat is, a külföldről vásároltakat is, a megélhetési viszonyokat megnehezíti, a munka eredményeit bizonytalanná teszi, a számítások alapját megingatja és mindezzel fölborítja a közgazdasági élet egyensúlyát.

A háború előtt valutánk jósága és szilárdsága általában megfelelő volt, kivéve természetesen az olyan időszakokat, amikor világgazdasági bonyodalmak és válságok káros hatásai alól magunkat mi sem vonhattuk ki. A pénz vásárló ereje fokozatosan csökkent ugyan, ez azonban a gazdasági élet fejlődésének egyetemes világtünete és hátrányt nem okoz, ha a kereset általános emelkedése az áruk drágulásával lépést tud tartani.

Valutánk nagyméretű megromlása a háborúban és a háború következményéül következett be. Az elsőrendű szükségleti cikkekben több száz százalékos áremelkedés állott elő és az idegen valutákkal szemben a mienk SO-tól 100%-os hanyatlást szenvedett.

Ennek a káros alakulásnak belső indító oka a pénz óriási megszorodása volt. A háború tapasztalatai eldöntötték azt a régen folyó elméleti vitát, vajjon a pénz vásárló ereje *minőségétől* függ-e, attól-e hogy arany, ezüst vagy papír és hogy a papírpénz mennyiben van arannyal fedezve, vagy pedig a pénz *mennyiségétől*, attól hogy belőle mennyi van forgalomban. Bizonyosodott, hogy a mennyiség a döntő tényező. Az arany fölhalmozódása éppen úgy visszahat vásárló erejének csökkenésére, akár a papírpénz túlságos megszorodása. A pénz anyagától, abszolút belértékétől függetlenül, ugyanolyan árúnak bizonyult, mint akármilyen más cikk; értékét mennyiségének az

árúk mennyiségéhez viszonyított aránya, keresletük és kínálatuk viszonya szabja meg.

Minthogy pedig a háborúban a termelés egyoldalúvá vált, egyes ágakra szorítkozott s a munkaerő hiánya és az anyagbeszerzés nehézségei miatt kisebb méretű is volt, az árú kínálata csökkent, ellenben fogyasztásuk szükséglete megnövekedett és a pénzkínálat szűkött magasra. Első sorban az állam volt, amelynek a hadviselés folytatására, szükséges eszközökért minden pénzt meg kellett adnia, kénytelen volt értük szórni a milliárdokat s e milliárdok közforgalomba kerülvén, a magánosok részéről is nagy pénzkínálatnak és árúkeresletnek a lehetőségeit nyitották meg.

A magyar állam évenként körülbelül háromszor annyit költött a háborúra, mint amennyit a béke utolsó évének költségvetése kitett, 2./₄ milliárd helyett 6—7 milliárd körüli összeget. Ennek legnagyobb része bennmaradt az országban s a pénznek e hallatlan mennyisége szükségképen a pénz értékének hanyatlását idézte elő.

A *külföldi valutákkal* szemben a miénknek csökkenését szintén a keresletnek és a kínálatnak kedvezőtlen alakulása okozta. A külföldi árúk és pénz iránt a mi keresletünk sokszorta nagyobb volt, mint az övék a mi árúink és pénzünk iránt.

Valamely ország valutájának külföldi árfolyamát ugyanis *fizetési mérlegének* állása szabja meg; az idegen országgal szemben főnnálló valamennyi követelésének és tartozásának egybevetése.

E követelések és tartozások legnagyobb része a kölcsönös áruforgalomból származik, aminek végeredményét a *külkereskedelmi mérleg* tünteti föl.

Az olyan ország, amelyik kevesebb értékű árút visz ki a másikba, mint amennyi⁴., onnan behoz, vele szemben tartozásban áll. A tartozás kiegyenlítése aránytalan csekély részben történhetik a nemzetközi fizető eszközben, az *aranyban*, már csak a világ aranykészletének a nemzetközi forgalom mellett eltörpülő csekélyisége miatt is, hanem arany-értékű váltókban, *devizákban*. Ezek értékesítése nem a névértéken történő leszámítolás útján megy végbe, hanem rendes adásvétel útján; a deviza árfolyama aszerint emelkedik vagy süllyed, amint a váltó kereslete vagy kínálata az élénkebb.

Az adós országban nagy a kereslet a hitelező ország devizái iránt., ezek árfolyama tehát magas. A hitelező országnak ellenben

nincs mit fizetnie az adósországban, nem keresi ennek devizáit, ezek árfolyama tehát alacsony.

A béke rendes forgalmában a váltóárfolyam hullámozása csak szűk — felső és alsó *aranyfontnak* nevezett — határok között mozog. Nem lehet sem alacsonyabb, sem magasabb az arannyal fizetés költségeinél.

A háborúban az arany pont eme mérséklő hatása nem érvényesülhetett. Az államok az arany kivitelét a legégetőbb közszükségletekre korlátozták, a magánkereskedelemnek nem volt módjában aranyat szerezni és külföldön azzal fizetni, ha a külföldről hozott árúkat csak devizákkal lehetett kiegyenlíteni.

A mi valutánk nagyméretű süllyedésének szükségképpen be kellett következni, mert kivitelünk a háború következtében nagyon megcsappant, ellenben behozatalunk rendellenesen megnövekedett; minthogy pedig ennek következtében devizáink iránt a kereslet csekély volt, váltóink 50%-os vagy még ennél is alacsonyabb árfolyamon keltek el, ami annyit jelent, hogy kétszerannyi pénzt kellett külföldi árúit adni, mint azelőtt és így pénzünk vásárló ereje a külföldön felényire csökkent.

A fizetési mérleget a kereskedelmi mérleg kedvezőtlen állása ellenére megjavíthatják egyéb tételek, külföldi értékeknek, pénznek más úton történő bejövetele. A háború azonban ezeket a tételeket sem engedte javunkra érvényesülni, ezeket az utakat is elzárta.

A valuta megjavítására alkalmas eszköz például kölcsönök külföldi elhelyezése, értékpapírjaink kivitele. Ez a háborúban teljesen elmaradt. A külföldnek nem volt kedve hadviselő országban helyezni el tőkéit, amikor pénztételt egyéb vállalatokban módjában volt kevesebb kockázattal és több nyereséggel forgatni. Ugyanez okból nem járt volna a békés időkben megszokott eredménnyel, az idegen tőke becsalogatásával, a jegybank kamatlábának még olyan magasra emelése sem.

Fizetési mérlegünknek a békében előnyös tételül szerepelt a kivándorlók hazaküldte pénzüsszege. Az utóbbi években e címen évi 250—300 millió készpénz jött be országunkba. A háborúban a hajójáratok bizonytalansága, a küldemények elkallódása és a hajók elsüllyesztése miatt ez a bevétel néhány millióra zsugorodott össze, később az amerikai háború miatt teljesen meg is szűnt.

Az idegenforgalomból, külföldnek tett szállítási szolgáltatásokból, bankári megbízásokból, kereskedelmi ügyletek közve-

títéséből azelőtt is vékony erekben beszivárgott összegek hasonlóképen elmaradtak.

Valutánk megromlását mindezek szerint olyan kikerülhetetlen körülményeknek kell tulajdonítanunk, amelyeket a valutapolitikának legügyesebben alkalmazott fogásaival is csak igen csekély részben lehetett volna elhárítani.

Bátran szembe nézve a helyzettel, el kell készülnie lennünk arra is, hogy ez állapotok huzamosabb ideig megjavulni nem fognak és a béke megkötése után a külföldről nélkülözhetetlen nyersanyag beszerzése és általában az átmeneti gazdaság megszervezése, újabb nehézségeket fog a valutapolitika elé állítani.

Vigasztaló mozzanat ezzel szemben, hogy a forgalomba hozott sok milliárd, ha nem is oszlott el eléggé egyenletesen, de eljutott a lakosság igen széles rétegeibe és a termelés s a munka értékét nem várt bőséggel termékenyítette meg. Aki csak áru termelésével és forgalomba hozásával foglalkozott — azaz a nemzet nagy többsége — azelőtt megszokott jövedelmének, nyereségének többszörösét kereste meg és ebből a többletből könnyen fedezte azoknak az árúknak a drágaságát, amelyeket viszont ő volt kénytelen vásárolni. Az általános drágaság voltaképpen alig sújt mást, mint az előre megszabott fizetésből élőket, akiknek jövedelme számba vehető módon nem szaporodott és akiknek nincs módjukban az áremelkedést másokra áthárítani.

A megvagyonosodásnak szemléltető bizonyítékai a hadikölcsönökre adott milliárdok, a jelzálogterhek és egyéb adósságok nagymérvű visszafizetése, a részvénytársaságok tőkeemelései, a pénzintézetekben fölhalmozódó betétek, az ingatlanok értékének emelkedése, a magas munkabérek és általában a pénzköltés színvonalának soha el nem képzelt magassága.

Ez átmeneti és egyoldalú föllendülésen túl a valuta megromlásából a végleges kibontakozásra reményt nyújt az a régi közgazdasági igazság, hogy »minden dolgozó és életre képes ország helyre tudja állítani megromlott valutáját«. A rossz valuta megszorítja a fogyasztást, fokozza a termelést, erőlteti a kivitelt és apasztja a behozatalt.

Mindez csak hosszabb fejlődési folyamat eredménye lehet, amelyet az államnak helyes valutapolitikával, a behozatal és kivitel erélyes szervezésével és a többtermelésre ható intézmények egész sorozatával kell elősegítenie.

Első tennivalója külföldi békekölcsön fölvételével alapot teremteni arra, hogy a külföldi nyersanyagok és a devizák beszerzését és szétosztását maga vegye kezébe és ne engedje

meg, hogy a magántőke ezt a helyzetet is a közérdek rovására és a maga kapzsiságának kielégítésére aknázza ki.

A fölösleges fényűzési cikkek behozatalának tilalmazása, a kivitelre alkalmas termelő ágak támogatása és általában a termelésnek olyan föllendítése, hogy az árúk nagy mennyiségének kínálata egyre teljesebb összhangba jusson a forgalomban lévő pénz mennyiségével, — ezek a jó valutapolitika további tennivalói.

Az előnyös értékesítésre törekvő forgalmi politika valamennyi ága tehát a hozzáértő előkészítésen, a szervezett együtt-dolgozáson és a többet termelő munkálkodás kialakításán fordul meg.

Útjai, módjai — mint látjuk — nyitva állanak előttünk, lia a munkára serkentésnek és a munkaalkalom nyújtásának e téren is kínálkozó változatos eszközeit kellő megértéssel és szorgossággal fogjuk kézbe venni.

IV. FEJEZET.

Közigazgatási politika.

A közigazgatás a legegységesebb munkakörű állami szervezet. — A legszélesebb rétegeket érinti. — A múlt felületes reformtörekvései. — A föladatkör megváltozása. — Háborús közigazgatás. — Rendszeresített bizalmatlanság. — Felelősségtől borzadás. — Az irodaszellem. — A hatáskörök megosztásának szüksége. — Az eljárási mód közvetlenné tétele. — Ügyvitel és kezelés egyszerűsítése. — A papirosigazgatás megszüntetése. — A tisztviselők képzésének reformja. — Önálló közigazgatási fakultás. — Gyakorlati előkészítés. — A községi közigazgatás reformja. — A jegyző hatáskörének intézményes átszervezése. — A közigazgatási politika szerves összekapcsolása a közgazdasági és szociálpolitika valamennyi ágával.

A magyar közgazdasági és társadalmi élet újjáépítésében az állam hatósági közegeire hasonlíthatatlanul több és nehezebb föladat vár, mint a Nyugat államaiban. Ott a tennivalók orosz-lánrészét önerejéből el tudja végezni a társadalom, amely ezekkel a kérdésekkel régóta ismerős és megvan a hajlandósága a szervezkedésre. Nálunk a kezdeményezést az állam kénytelen a kezébe venni minden irányban és neki kell a fölvilágosítást a rábeszélés, a tömörítés munkáját végezni, még olyan dolgokban is, amelyek voltaképen a társadalom közvetlen tennivalóinak keretébe tartoznak.

Ebből a — szorosabb értelemben hivatalinak nem is nevezhető — munkából a legnagyobb rész a *közigazgatásra* hárul, mert valamennyi hatósági szerv között a közigazgatásnak van a legegységesebb munkaköre és a legelterjedtebb hálózata. A többi állami intézménnyel az egyes csak esetenként jön érintkezésbe, a közigazgatás azonban állandóan befolyik minden korú, nemű, foglalkozású, állású ember mindennapos életének valamennyi mozzanatába, kezdve születésén, sőt azt megelőzően, egész haláláig, sőt azon túl is. Ez egyetemleges jellege hozza magával, hogy míg az államkormányzat egyéb szervei csak korlátolt számú helyen van-

nak rendszeresítve, a közigazgatásnak a legkisebb faluban állandó, helyben lakó képviselőt kell tartania.

Egyetemessége miatt fűződik a legszélesebb és a legmélyebb rétegek közvetlen érdeke ahhoz, hogy a közigazgatás a maga kimeríthetetlenül változatos föladatainak teljesítésében gyors, olcsó, megértő és a gyakorlati élet követelményeihez simuló legyen.

Ilyen irányú működésének kialakítása a *közigazgatási politika* föladata, a melynek mindazt föl kell ölelnie, mindazzal foglalkoznia, mindannak valóságos végrehajtásában segédkeznie, ami a lakosság anyagi, szellemi és erkölcsi jólétének előmozdítására szükségesnek vagy csak kívánatosnak is mutatkozik.

Közigazgatásunk erre a magaslatra fölemelkedni a múltban nem tudott. Reformjának szüksége állandóan napirenden volt és megjavításának módozatai iránt mindenkor élénk és széleskörű érdeklődés mutatkozott.

Csakhogy a reformot sürgetők nem bocsátkoztak bele a kérdés mélységeinek kutatásába, minden javaslat, bírálat, vita csak a fölszínen mozgott, többre nem terjedt ki, mint a külsőségekre, a *szervezet* alakulásaira. Választás vagy kinevezés útján nyerje-e megbízását a vármegyei tisztviselő, milyen formában és milyen hatáskör jusson az önkormányzatnak, milyen hivatása legyen a közigazgatásnak az alkotmányvédelem terén: ebben merült ki minden eszmecsere és mindenkor abból a nézőpontból, vájjon a szervezeti változások a politikai pártok erőviszonyaira milyen befolyással lehetnek.

Észre sem vette a közönség, hogy mindez kiszakított részletkérdés csupán, hogy szerves reformról addig nem lehet szó, amíg csak a *középfokú* hatóságok szervezetével foglalkozik, hogy úgy mondjuk: a középső emelet átépítésével, de merőben elhanyagolja az alsónak, a községi igazgatásnak és a felsőnek, a minisztériuminak még sokkal fontosabb kijavítását.

Még kevesebb érzéke volt annak meglátására, hogy az igazgatás szervezetének mind a három fokon végbemenő külső-átalakítása magában véve üres keretek létesítésénél többet nem jelentene. Igazán szerves közigazgatási reformról szó csak akkor lehet, igazi közigazgatási politikát csak akkor üzünk, ha a megfelelően átalakított szervezet számára a kor igényeinek megfelelő új *föladatkört* szabunk ki és a közigazgatást *szellemének, eljárásának és képzettségének* az új föl adatkörrel összhangzatos újjáalakításában kellő teljesítőképességgel fegyverezzük föl.

I.

A közigazgatás *főladatkörében* az utóbbi évtizedek alatt mélyreható eltolódás ment végbe.

Tennivalóit kezdettől fogva két csoportba sorolhattuk. Az egyik a *rendészeti igazgatás*, az állampolgárok teljesítményeinek kikényszerítése a közszükségletek biztosítására, — a másik a *jóléti igazgatás*, az állam ellenszolgáltatásainak közvetítése az egyesek erkölcsi, szellemi és anyagi boldogulásának «elősegítésére».

A klasszikus és a rendi korszakban a közigazgatás munkakörét csaknem teljesen a rendészeti tevékenység töltötte be, a polgárok katonai, adózási, rendfönntartási és engedelmisségi kötelességeinek kikényszerítése. A gazdasági kérdéseket elrendezte a rabszolgá- és a jobbágy-rendszer gépiessége, az erkölcsi és szellemi gondozás pedig az egyház feladatkörébe tartozott. A politikai és a gazdasági fölszabadulás folytán azonban egyre szélesebb néprétegek nyertek beleszólást a közügyek intézésébe és mind jobban érvényesítették azt a fölfogást, hogy az állam és polgárai *kölcsönös* kötelezettségekkel és jogokkal vannak egymással szemben fölruházva és hogy az egyes a közösségnek tett szolgálatai fejében megkövetelheti, hogy a közösséget képviselő állam a maga szervezetét ne csak egyoldalúan a polgárok teljesítményeinek kikövetelésére használja föl, hanem arra is, hogy az egyest életföltételeinek kedvező kialakításához intézményesen hozzájuttassa.

A Nyugat közigazgatásában e felfogáshoz képest a rendészeti tennivalók fontossága lassanként eltörpült a jóléti, a közgondozási kérdések jelentősége mellett. Közigazgatási szerveik működése — a már szinte útszéli mondássá vált kifejezés szerint — gazdasági és szociális tartalommal telt meg.

Nálunk ellenben ennek a korszerű szociálpolitikai közigazgatásnak elvéte ha akadt egy-egy elszigetelt előharcosa, akinek keserves küzdelmet kellett vívnia a maradiakkal, a közömbösökkel, szembeszállni lekicsinyléssel, gyanúsítással, gúnnnyal végig, szenvedni az úttörők rendszerinti kálváriáját, anélkül hogy az ósdi közfelfogáson számba vehető rést bírt volna ütni.

E reformtörekvések meddősége folytán a magyar közigazgatás nem is természetes, fokozatos fejlődési folyamat útján

tért át korszerű feladatkörének ellátására, hanem gondoskodásának és cselekvésének megváltoztatására a háború erőszakos ugrásban kényszerítette rá. Rendészeti tennivalóinak terjedelme nem szűkült ugyan, de egyszersmind az egyénekről való gondoskodásnak olyan méretei szakadtak reá, amelyek a nyugatnak ez irányban sokkal gyakorlottabb közigazgatását is súlyos erőpróbára tették. Jogásztiszt viselőink a régi kitaposott nyomokról minden átmenet és előkészítés nélkül egyszerre csak belesodródtak a gazdasági és kereskedelmi vállalkozások szövevényeinek útvesztőjébe és a jól ismert jogszabályok kényelmes alkalmazása helyett, a javak termelésének, elosztásának és forgalomba hozatalának intézése izgalmas sűrűséggel, életbevágó fontossággal és óriási tömegekben hátrult reájuk.

Az újszerű, sokoldalú s az övéktől eltérő szakképzettséget és gyakorlati jártasságot követelő ez ügyek kezelése zavar, hibák, ügyetlenkedés, sőt visszaélések nélkül nem bonyolódhatott le. Tárgyilagosan megállapíthatjuk mégis, hogy a magyar közigazgatás, amelyet békés időbeli hasonlíthatatlanul könnyebb munkakörben annyi gáncs ért, helyét a rendelkezésre álló eszközökhöz képest derekasan megállta, annyira mindenestre, hogy a harcfront mögött folyt események a hadviselést hátrányosan nem befolyásolták.

Ezt az eredményt kicsinyelnünk nem szabad. Ismerjük föl, hogy a háború nyomása alatt valóságos, mélyreható és gyökeres közigazgatási reform ment végbe, sokkal messzebbmenő, mint az, amelyről évtizedek óta vitatkozunk. Kiterjedt a. valóban lényeges részekre: a közigazgatás gazdasági és szociális munkakörének fölvetelére, a felelősség egyénítésére, a hatáskörök megosztására, a túltengő alakiságokból való föl-szabadulásra és papiros- és tintafogyasztás helyett a közvetlen, személyes cselekvés meghonosodására.

A jövő közigazgatási politikájának ezt az irányt kell folytatnia s a vármegyei tisztviselők választásának vagy kinevezésének kérdésén messze túltekintve, a közigazgatás reformját *anyagának és szellemének, eljárásának és szakképzésének* újjászervezésével oldani meg.

II.

A közigazgatásnak ez új gazdasági és szociális anyagát nem lehet helyesen kezelni a gyakorlati étellel együttérző együtt élő közigazgatási *szellem* nélkül. Az íróasztal mellől történő igazgatást, az *irodaszellemet*, a bürokratizmust, a jövő szorgos és életbevágó munkálkodása nem tűrheti meg.

A jó közigazgatás kulcsát találóan jellemző francia mondás szerint: »jól igazgatni csak közelről lehet«. Mennél távolabb van a hatóság az eldöntésre váró ügy körülményeinek, a helyi és személyi viszonyoknak közvetlen ismerésétől, annál inkább elhomályosodnak előtte azok a változatok, amelyekről az elintézés helyessége függ. A papiroson egyformáknak látszó egyéniségek, környezet, műveltségi fok, szokások, életfölfogás, szándékosság árnyalatai között a különbséget csak saját szemünkkel láthatjuk meg. Már pedig a való életet visszatükröző észleletet és benyomást, intézkedésünk igazi helytálló alapját, egyedül ezekből az árnyalatokból állíthatjuk össze. Nincs olyan mély elméleti tudás, olyan vastag iratesomó, olyan aprólékos tényleírás, olyan gondos szakvélemény, olyan lelkiismeretes ügyirattanulmányozás, ami ezt pótolhatja.

A mi közigazgatásunk is érezte, hogy az *anyagi igazságot* milyen nehéz távolról fölismerni. A megoldást azonban nem abban a legészszzerűbben kínálkozó irányban kereste, hogy az ügyek eldöntését az esethez közelálló hatóságok hatáskörébe utalja, hanem homlokegyenest ellenkezően, az alsóbb hatóságokat a felsőbbek gyámkodó ellenőrzése alá helyezte és ezt az ellenőrzést merev *alakiságok* fölállításával, terjengős írásbeliség meghonosításával és a végső döntés központosításával igyekezett hatályossá tenni.

Ennek következménye gyanánt *rendszeresített bizalmatlanságiéit* úrrá az egész vonalon, a vele járó nehézkességgel, késedelmeskedéssel, habozással. Az eset közvetlen ismerésének megoldhatatlansága a felsőbb hatóságok számára döntésük alapját bizonytalanná tette és abból a meddő igyekezetből, hogy a bizonytalanság ez érzését leküzdjék, előállt az *irodaszellem* minden átka: kínos szörszálhasogatás az alakiságok vizsgálásában, szakvélemények, felvilágosítások, tájékozódások beszerzése minden oldalról, lázas kutatás, hogy miként döntöttek már valamely hasonló esetben, babonás tisztelete az egyszer elfoglalt álláspontnak, á teljesen bele nem illő anyagnak erőszakkal belekényszerítése az elvinek nevezett döntések keretébe,

a törvények és rendeletek körmönfont magyarázgatása, tanácsatlanság, kapkodás olyan esettel szemben, amelyhez hasonló nem fordult elő, üres nagyképűsködés a jelentéktelen ügyekben, az érdemleges intézkedés halogatása és legvégül a dolog velejének elbujtatása a határozatlan vagy érthetetlenül bonyolult kifejezésekbe.

A fölülről rendszeresített bizalmatlanság szükségképen maga után vonja az alsóbb hatóságok *rettegését a felelősségtől*, amelynek nyomása alatt az alsóbb hatóság sem az anyagi igazságra veti a súlyt, hanem az alakira, tudván hogy a felsőbb csak ezt ellenőrizheti. Nem arra törekszik tehát, hogy intézkedését a maga közvetlen személyi és tárgyismeretére, a célszerűségre és a közérdekre alapítsa, hanem aprólékos gondossággal gyűjt össze és terjedelmesen foglal írásba minden adatot, ami fölfogásának helyességét a papíron támogathatja. Ennek folytán nem azt tekinti munkássága céljának, hogy magát az ügyet jól és gyorsan fejezze be, hanem hogy az ügyiratot valami szokványos elintézésel ellássa és az terhére hátralékul ne szerepeljen. Mindez lassanként elfojtja a gondolkodás önállóságát, kiirtja a kezdeményezési szellemet, elhomályosítja a gyakorlati érzéket, megbénítja a cselekvés biztosságát, megköti a gyorsaság lendületét és előli az egyedi elbánás gondolatát.

A háború vasmarka a. irodaszellemnek mindkét merev bástyáján széles rést ütött. Az új tennivalók tömege, fontossága és sürgőssége rákényszerítette a közigazgatást a hatáskörök szétosztására, a felelőségek viselésére, az alakiságok és a hosszadalmas eljárás kiküszöbölésére. És mindez épen nem vált sem a köz-, sem a magánérdek kárára, még olyan esetekben sem, amikor az elsőfokú hatóság jogorvoslat kizárásával nagyjelentőségű személyi és anyagi kérdésekben döntött végérvényesen. Az át nem hárítható felelőség érzete természetesen kiváltotta a lelkiismeretes kötelességteljesítést, a körültekintő mérlegelést és a tárgyilagos elbírálást erkölcsi parancsának szigorú követését.

Ez örvendetes tapasztalatokon okulva, közigazgatásunk szellemének reformját, a különben is meddő felsőbb gyámkodás helyett, bizvást alapíthatjuk az alsóbb hatóságok felelőségének fokozására.

Szakítva a túlhajtott központosítással, a hatáskört és a felelőséget osszuk meg az ügyek fontosságának és természetének megfelelően és utaljuk az esetek túlnyomó nagy részét a felekhez közelebb álló alsóbb hatóságok végérvényes intézkedése körébe.

Eljárásuk szakszerűségét, pártatlanságát és gyorsaságát, ez önálló hatáskörük érintetlensége mellett is, a mai ötletszerű, rendszertelen és nagyképűsködő, de fölszínes beleavatkozásnál sokkal hatályosabban lehet ellenőrizni gyakori és részletes hivatalvizsgálatokkal, állandó, repülő bizottságokkal, szabatos szolgálati szabályzattal és szigorú, de elfogulatlan — főként pedig gyors lefolyású — fegyelmi bíraskodás életbeléptetésével.

A közigazgatási tennivalók terén is érvényesülést követelő ez a célszerű munkamegosztás a minisztériumokat is visszaadná eredeti rendeltetésüknek. Ma alig van olyan apró-cseprő konkrét ügy, amelyet jogorvoslat vagy panasz alakjában a miniszterek döntése elé vinni ne lehetne. A jövőben, fölszabadulva ilyen kicsinyes ügyeknek ott jól úgy sem végezhető tömege alól, komolyan foglalkozhatnának azzal, ami a kormányzás valódi tennivalója: eszmék termelésével, a szakjukba vágó korszerű tudományosság figyelemmel kísérésével, a külföldi haladás, áramlatok, intézmények, kísérletek tanulmányozásával, — az igazgatásból csupán az általános irányítást, felügyeletet és ellenőrzést tartván kézben.

III.

A közigazgatás feladatkörének és szellemének eme megváltozásával egybehangzó átalakuláson kell végbe mennie külső megnyilvánulásaiban, *cselekvése, eljárása* módjában és *ügyvitelében, kezelésében*.

Sokoldalúságából, rugalmasságából és gyakorlatiasságának egyéb követelményeiből természetesen folyik, hogy eljárásának igazi módja a szüntelen cselekvés, a közvetlen intézkedés, az örökös mozgás, a szóbeli érintkezés és a lenyűgöző formáktól mentes alkalmazkodás az élet végtelen változatosságához.

Merőben ellentétben eljárási módjának ezzel a valódi természetével, a mi közigazgatásunkban az *írásbeliség* túltengésének, az ügyvitel és kezelés *szövevényességének* minden egészséges fejlődést megölkő fattyúhajtásai burjánzottak föl, meddően emésztvén fel a tisztviselők munkaerejének, idejének és becsvágyának javarészét. Közigazgatásunk élő cselekvények helyett alig állt másból, mint formai elintézkésekből, jegyzőkönyvek, rendeletek, jelentések, vélemények óriási tömegének szerkesztéséből, ügykönyvek, nyilvántartások, kimutatások vezetéséből, egyszóval *papirosmunkából*.

A gyakorlati eredményekkel arányban nem álló munkafecsérlés esetei közül említsük meg itt csak a legismertebbet, a községi illetőség megállapításának tengeri kígyóját. A teljesen jelentéktelen kihatású ez ügyekben a levelezés, nyilatkozás, rendelkezés, jelentés hosszadalmas írka-firkái a községi képviselő testületen, főszolgabíróon, alispánon, közigazgatási bizottságon, belügyminiszteren és közigazgatási bíróságon át keresztül-kasul kanyarognak és nem ritkaság, hogy egy-egy eset eldöntése egy évtizedig sem következik be, az ügyiratok több kilogramm súlyra híznak föl, a tisztviselők rengeteg idejét kötve le, holott néhány egyszerű, világos és könnyen kezelhető szabályozással mindezt közmegegyezésre rövidesen el lehetne intézni.

Egész tömege van érvényben a hasonló céltalan, természetlen rendszabályoknak, amelyek célzataiba csak a fontoskodó nagyképűség szeretne valami mélyen rejlő értelmet belemagyarázni. Talányukat azonban inkább fejthetjük meg azzal a régi adomával, amely az elbontott puska portorony helyén ott hagyott, évről-évre húségesen vigyázó őrségről szól.

A meddő papirospusztítás és időpazarlás eme rendszerének megszüntetése céljából a közigazgatás gyakorlati embereinek kellene föl ül vizsgálat alá venni a közigazgatás mai tennivalóit előíró tételes törvényeket, rendeleteket, szabályokat és belőlük kiselejtezni mindazt, ami rengeteg, semiaz egyesekre, sem a közönségre semmi néven nevezendő haszonnal nem járó, fölösleges munkát hárít ma közigazgatásunkra.

Ily módon a közigazgatás tisztviselői, megszabadulva a »munkátlan agyondolgoztatás« mesterkélten ráhalmozott terhei alól, rátérhetnek a közigazgatás valódi természetének megfelelő eljárás módjaira, hogy mennél kevesebb időt töltsenek irodájukban, mennél többet mozogjanak az eleven életben a közönség között, személyesen lássanak, halljanak, tájékozódjanak, tapasztaljanak, megbeszéljenek, tanácsoljanak, útbaigazítsanak.

A formák béklyóiból fölszabaduló cselekvési mód gyakorlati előkészítésére és az étellel teljes közigazgatásnak egyetemes meghonosítására valamennyi fokon azt is szabállyá kell továbbá tenni, hogy a legmagasabb hatósági szervezetben sem szabad alkalmazni senkit, aki huzamosabb időt el nem töltött olyan állásban, amelyben a néppel állandóan és közvetlenül érintkezett és életét, gondolkodásmódját, szükségleteit személyes tapasztalatból ismerhette meg.

Párhuzamosan pedig a ma érvényben álló rendelkezések tartalmi kiselejtezésével, az egész vonalon végig kell vinni az

ügyvitel és kezelés egyszerűsítési és az iktatás, tisztázás, elküldés és irattározás mostani bonyolult, hosszadalmas és nehézkes rendszerei helyett a bankszerű ügyvitel és kezelés megfelelően módosított formáit kell behozni. A szóbeliség, a gyorsírás, sokszorosított fogalmazás, rövid följegyzések, sürgöny, telefon széleskörű és általános használata, valamint egyszerű, könnyen érthető, cikornyátlanul magyaros hivatalos stílus kialakítása mind elmaradhatatlan részlete közigazgatási ügyvitelünk reformjának.

Ezek az egyszerűsítések egyszersmind közelebb visznek a tisztviselői kérdés megoldásához is.

Sajátosan magyar baj, hogy a tisztviselők fizetése sohasem volt arányba hozható a megélhetési viszonyokkal. Ennek főoka létszámuknak Európaszerte példátlanul álló nagysága. Az állami alkalmazottak száma 1892-től 1914-ig 60,000-ról 330,000-re szaporodott, nem számítva bele a hadsereg és a honvédségtisztikarát és a törvényhatóságok, városok, községek alkalmazottjait. Ennek következménye volt, hogy az állami költségvetésnek a tisztviselői illetmények körülbelül egynegyedrészt tették. Ilyen államháztartási tétel mellett a fizetések bármily nagyméretű fölemelése sem segíthet. Mert akárhány százmilliót fordítunk fizetésemelésre, ez összeg közforgalomba jutása a pénz vásárló erejét ugyanolyan vagy még kedvezőtlenebb arányban csökkenti le, a szükségleti cikkek árát fölhajtja s a megélhetést «sak olyan nehézé teszi, mint előbb volt. A megoldásnak ennél fogva az az egyedüli kulcsa, hogy a fölösleges, a meddő és a megismételt munkák nagy mennyiségét szüntessük meg. Akkor kevesebb tisztviselőre lesz szükség, ezek egyenkinti fizetését magasabbra lehet szabni és a tisztviselők összessége részére kiszolgáltatott, a közforgalomba jutó pénz mennyisége nem szaporodván, a tisztviselőkre annyira hátrányos elértéktelenedését nem vonja maga után.

II.

A közigazgatás új irányú tevékenységével a tisztviselők *előképzését, minősítését is* összhangba kell hozni.

A törvényben megszabott minősítésük már a múltban sem mutatkozott megfelelőnek s a javítás módjai felől a szakörök élénk eszmecserét folytattak. A legtöbben a jogi ismeretek bővebb adagolása útján gondolták a bajt orvosolhatni, mások a gyakorlati szakvizsga életbeléptetésével, ismét mások a közgazdasági, társadalmi és technikai tudás behatóbb oktató-

sával. Szerves reform e téren sem jött létre, csupán annyi történt, hogy a jogi álláspont diadala gyanánt, egy harmadik alapvizsgát iktattak be a közigazgatási pályára készülőkre is kötelezően.

A jövő továbbmenő újításokat követel. A közigazgatási tisztviselők eddigi képzésének alaphibája, hogy úgyszólván mellékes, elhanyagolt ága maradt a jogi képzésnek és erre a sajátosan gyakorlati pályára készülők számára nem nyújtott olyan ismereteket, amelyeknek élethivatásuk körében tényleges hasznát vehették volna.

A jogi és az államtudományi tanulmányok hibás arányú összevegyítése arra a káros eredményre vezetett, hogy aki a közigazgatáshoz akart menni, vajmi keveset törődött a jogi tárgyakkal, tudva azt, hogy e bőségesen nyújtott anyag javarészeinek pályáján alig fogja hasznát venni. A közigazgatási tárgyak pedig — különösen alkalmazott részeik — alig szerepeltek a tantervben, még kisebb adagokban a gazdaságiak és a társadalmiak. A közigazgatási tisztviselőjelölt ennél fogva — akár kettős jog- és államtudományi doktori fokkal — úgyszólván teljesen készületlenül lépett be hivatalába és gyakorlati tennivalóinak megtanulását ott kellett az elején kezdenie.

Az előkészítés és a minősítés reformjában szolgáljon kiinduló pontunkul, hogy a főiskola nem lehet tisztán az elvont tudományosság tanításának helye, hanem az élethivatásos pálya gyakorlati előkészítésének is. A közigazgatás emberei számára ugyanolyan előképzést kell nyújtania, mint ahogy a bírót, ügyvédet, orvost, mérnököt, tanárt életföladataikra gyakorlati módon készíti elő.

E cél elérésére a főiskolán teljesen különálló *közigazgatási fakultást* kell fölállítani, amelynek elvégzése legyen a közigazgatási pályának törvényes minősítése. Ennek az önálló, specializált s zakképzésnek tantervét a közigazgatási, közgazdasági, társadalmi és államtudományi tárgyak célszerű arányú anyagából kell összeállítani, a jogi tárgyakkal pedig, mai előtérbe nyomulásuk helyett, adjunk csak annyit, amennyit a közigazgatás tisztviselője nem nélkülözhet. Az így körvonal ózott tantervhez ma legközelebb áll a műegyetem kebelében rendszeresített *közgazdasági szakosztály*. Kibővítve, kifejlesztve négy éves tanfolyamra és alapvizsgákkal, szemináriumokkal, szigorlatokkal betetözve, ez adhatná meg a szakszerű elméleti képesítést.

Ennek megszerzése után kötelezővé kell továbbá tenni a gyakorlati előképzést is akként, hogy végleges alkalmazás

előtt a különböző fokú közigazgatási hatóságoknál eltöltött, legalább egy évi valóságos működést kívánjuk meg.

Az eddig is kiváló eredménnyel bevált *továbbképző* tanfolyamokat a hivatásukban már működő tisztviselők számára ezentúl is rendszeresen szervezni kell.

V.

A mindezekben felsoroltakkal sem hatoltunk még le a közigazgatás életének valódi gyökeréig.

A közigazgatás a maga legelevenebbül élő valójában a *községben* bonyolódik le. Itt válik tényleges végrehajtássá, itt ölt testet, mint valóságos cselekvés. Itt van ennél fogva a legnagyobb szükség arra, hogy tevékenységét az új követelményeknek megfelelő módon alakítsuk át.

A község fogalma alá tartozó szervezetek között városaink azok, amelyek a Nyugat középminőségű városaival összehasonlítva, nem mutatnak nagyon károsan ható ellentétet. Lakosságuk magasabb átlagműveltsége, az önkormányzat ügye iránt tanúsított melegebb érdeklődése, a vezetők korszerűbb gondolkodása és az anyagi források nagyobb bősége folytán egészségügyi közhasználati, művelődési és közgondozási intézményeik, ha nem is eszményi, de az európai színvonal alatt igen mélyen nem álló méretekben alakultak ki. Ha a városokat fölszabadítjuk a sok tekintetben fejlődésük kerékkötője gyanánt ható, fölösleges gyámkodás alól és ha módot nyújtunk pénzügyi forrásaik jövedelmezőbb kihasználására, akkor az égetően sürgős kívánalmaknak eleget tettünk. A városi közigazgatással szemben támasztott és állandóan napirenden lévő többi követelmény velejében nem közigazgatási kérdés, hanem más keretekben kíván orvoslást és a közkerölcs általános javulásától, a dédelgett különérdekek háttérbe szorításától s a szociális fogékony-ság egyetemes uralomra jutásától várható.

I Ellenben a magyar falu mintha csak kívül esnék Európán.

! Alig számba jövő kivétellel valamennyi a szegénység, elmaradottság, elhanyagoltság vigasztalanul sivár képét tárja elénk. Közegészségügyi, közlekedési, közoktatási, közgazdasági, építkezési és kulturális berendezéseik a legsilányabbak, anyagi és szellemi életük a legszerényebb igényeknek alatta marad.

Az oroslánrész abból a nagy munkából, hogy a falut, a lakosság túlnyomó nagy részét, közvetlen cselekvéssel emelje ki ebből a mélységből, a közigazgatás *helyi vezetőjére* hárul.

Minden eredmény az ő személyéhez, az ő egyéniségéhez van kötve, neki egymagának kell úgyszólván elszigetelt helyzetben, helyi segítőtárs nélkül, a haladás szellemét képviselnie, a felvilágosítás, a kezdeményezés, a rábeszélés nehéz munkáját végeznie.

A mai törvény betűje szerint a helyi igazgatás e nagyfontosságú feladatának végrehajtója a községi bíró volna, ő a feje az elöljáróságnak, vezetője a községnek, elnöke a képviselőtestületnek, képviselője a község vagyoni és önkormányzati ügyeinek. Mindezekben fegyelmi és vagyoni felelősséggel, de minősítés és megfelelő fizetés nélkül.

A gyakorlati élet rég túltette magát a törvénynek e célszerűtlen — még a régi jobbágyközségből itt maradt — rendelkezéseinek és a valóságban a *jegyző* teljesíti mindazt, amit a törvény a község fejének kötelességébe utalt. És a sok igazságtalan, elfogult és téves általánosítással szemben rögzítsük le azt a tapasztalatot, hogy a hatáskörnek és a munkakörnek ez a kényszerű eltolódása javára vált közéletünknek. A magyar jegyzői kar nehéz körülmények közepette, munkával túlhalmozottan, többféle fölöttes hatóságaitól ide-oda rángatva, silány segédeszközökkel ellátva, maradi, nehézkes, olykor gyanakvó környezetben, nemcsak hivatalos tennivalói körében mutatott fel nagyértékű eredményeket, hanem a nemzeti és a társadalmi föladatak előmozdításában is.

E bevált erőket a jövő közigazgatásában célszerűbb szervezés útján kell értékesítem. A közigazgatási intézkedéseknek a községben végső fokozaton, valóságosan megtörténő végrehajtása, az állandó, közvetlen, mindennapos érintkezés a közönséggel és a helyi közeg elszigeteltsége egyaránt megkívánja, hogy ezt a szervet tennivalóihoz méltó tekintéllyel, hatáskörrel, hatalommal, súllyal ruházzuk fel.

A jegyzőt ezért a törvény kifejezett rendelkezésével kell a község élére állítani és hivatali, társadalmi és anyagi helyzetét intézményesen emelni magasabb polcra.

Előképzésük kérdése szerencsésen van megoldva. A községi közigazgatási tanfolyam legsikerültebb intézményeink egyike. A tanfolyamot megelőzően egy éves gyakorlat megkövetelése és a tanfolyam anyagának gyakorlati irányú összeállítás a jegyző minősítését igen ügyesen szabta élethivatása megfelelő teljesítéséhez. Sőt a háború folyamán gondoskodás történt a tanfolyam korszerű fejlesztéséről is és hangsúlyozva azt a hivatást, ami jegyzőinkre hárul népünk testi, szellemi

és gazdasági erejének megvédésében és emelésében, tanfolyamuk a gyermekek egészségtanától a közüzemekig terjedő kibővítésben részesült.

Ennek az alaphangnak kell uralkodnia közigazgatási politikánk valamennyi részletében. A közigazgatás nem lehet többé műkedvelői foglalkozás, nem lehet a lüktető élet követelményei elől idegenül elzárkózó irodai időtöltés, hanem szervesen bekapcsolódva a közgazdaság és a szociálpolitika valamennyi tennivalójába, serény, ügyes, életrevaló tevékenységgel mindenütt ott kell teremnie, ahol valamely új létesítmény kialakításához, elfogadásához, népszerűsítéséhez segítő kézre van szükség.

V. FEJEZET.

Államháztartási politika.

Az államháztartási politika az anyagi alapja a közgazdasági és szociálpolitikának. — Az államcél korszerű fogalma. — Valódi közszükségletek kielégítése arányos közteherviselésért. — Az állami és a magánháztartás elveinek ellentéte. — Beruházási politika. — A jövő állami költségvetésének vázlata. — Megkésztettség a béke kiadásainak. — Bizalom elviselhetése_x iránt. — Pénzügyi politika. — Tőkebeszerzés belső népkölcsonök útján. — A folyó kiadások biztosítása. — Adópolitika. — Egyenes adók. — Fejadó. — Tárgyi adók. — Hozadéki adók. — A korszerű személyi adórendszer. — Egyedi elbánás, létminimum, progresszivitás. — Adótörvényeink hibái. — A Wekerle-féle adóreform. — Háborús adótörvények. — Hadinyereségi adó. — Személyi jövedelmi és vagyoadó. — Kijelölik a jövő adóreform útját. — Közvetett adózás. — Fogyasztási adók. — Illetékek és díjak. — Örökösödési adó. — Egyedárúságok. — A biztosítási ügy államosítása. — Állami magánüzemek. — Szociális jelentőségük. — Részesedés a nagyipar nyereségéből. — Zárókövetkeztetések. — Dánia-e vagy Írország? — *Lesz magyar jövő!*

A magyar közgazdasági és társadalmi élet újjáépítésének tömérdek tennivalóját szerves egységű munkatervben igyekeztünk összefoglalni.

Vitathatatlan közgazdasági tételeket és kétségtelen erkölcsi igazságokat, — csalhatatlan tapasztalati tényeket és pontos statisztikai adatokat tömegesen vonultattunk fel annak bizonyítására, hogy jövőnk létdöntő kérdését, a nemzeti termelés és jövedelem nagyarányú megnövelését meg tudjuk oldani az egész vonalon, ha uralkodóvá válik a világmegrázókódás szülte új korszellem: a megértő belátás, az életrevaló szervezkedés és a szorgalmas munkálkodás.

Ez új felfogás létesítményei, alkotásai, cselekményei nagyarányú költségeket vonnak maguk után és mindaz amit tanulmányunkban javasoltunk, a valóságban testet csak akkor öltethet, ha a velük kapcsolatos kiadásokra a szükséges fedezetet elő tudjuk állítani.

E kiadások elhatározása és fedezetük előteremtése föladata az *államháztartási politikának*, amely ennél fogva az állami élet minden megnyilvánulásának alapja és táplálója.

Az állam elvont, megszemélytelenített volta miatt ugyanis cselekvései csak természeti személyek közvetít és évei mehetnek végbe, akiknek azonban sem munkássága, sem munkásságuk anyaga, eszközei ingyenes rendelkezésre nem állanak. Azért mindennemű állami tevékenység pénzkidadás alakjában is kifejezésre jut. Ezekből a kiadásokból és fedezetükből alakul ki az *állam háztartása*, amelynek meghatározott időre szóló, rendszeres összeállítás az *állami költségvetés*.

Belső tartalmánál fogva a költségvetés *kiadási* része mindazt magában rejt, amit az állam polgárai érdekében cselekszik, *bevételi* része pedig, amit az államért a polgárok anyagi áldozatul hoznak. Ennél fogva a költségvetés rideg számoszlopai híven visszatükrözik az ország egész közállapotának képét, maga az államháztartási politika pedig, amelynek alapján a költségvetés készül, magában foglalja az alkalmazott közgazdasági és szociálpolitika valamennyi ágát.

I.

Az államháztartási politikának ebből az összesítő jellegéből következik, hogy irányadó elvei az állam . fogalmából, rendeltetéséből, céljából önkényt adódnak.

Ari állam, a korszerű felfogás szerint — épúgy mint a kikényszeríthető együttműködésre szervezkedésnek valamennyi formája — célját és jogcímét abban az alapgondolatban leli föl, hogy a polgáraitól követelt közszolgáltatások fejében számukra kedvezőbb életfeltételeket teremt meg, mint amilyeneket ők e terhek nélkül, de önmagukra utaltan el bírnának érni.

A költségvetés *kiadási* részének ennél fogva mindazt fel kell ölelnie, ami az összesség jólétének előmozdítására szükséges, ami tehát *valódi közszükséglet* és mindent mellőzni, ami nem valóságosan az, ami csak jogosulatlan részleges vagy magánérdek. *Bevételi* részében viszont múlhatatlanul gondoskodnia kell, hogy a valódi *közszükségletek kielégítésének fedezetét* előteremtse, még pedig akként, hogy az egyesek hozzájárulásai az állammá szervezkedésből rájuk háramló előnyökkel *arányosak* legyenek.

Bármilyen egyszerűek, átlátszók a helyes államháztartási politika ez aranyszabályai, gyakorlati alkalmazásukban mégis szövevényes akadályokra bukkanunk.

Korunk végtelenül bonyolult gazdasági és társadalmi viszonyai között már azt is bajos meghatározni, mi az ismertető jele a valódi közszükségletnek, hol végződik a közérdek, hol kezdődik a jogosulatlan részleges vagy magánérdek. A költségvetés a legváltozatosabb tárgyú és rengeteg sokaságú fejezet, rovat, tétel és részletezés számsoraiból áll, amelyek mindegyike a rá vonatkozó kérdés valamennyi oldalának szakszerű, alapos, részletestadását kívánna meg, egybevetésük, összehasonlításuk, valamint fontosságuknak, kihatásuknak mérlegelése pedig az ország mindennemű viszonyainak egyetemes ismerését. Már pedig ilyen agymunka felülhaladja a legkiválóbb emberi elme teljesítő képességét.

Ezért az állami költségvetés helyeslése vagy gáncsolás» velejében mindenkor a *bizalom* kérdése marad. Támadója is, védője is, lépten-nyomon ki van téve jóhiszemű tévedésnek és tudatos megtévesztésnek, az elszámítások, a be nem vált remények, az értetlenség, a szűk látókör csalódásainak.

Ügyes megokolással, a körülmények tetszetős csoportosításával nem nehéz dolog közérdek színében tüntetni fel a jogosulatlan kedvezéseket: munkátlan, fölösleges állások szervezését nélkülözhetetletmek, magánérdekű vállalatok támogatását iparfejlesztésnek, egyesek magánüzletét külkereskedelmi közhaszonnak, fényűző építkezéseket elmaradhatatlanul szükségesnek. Viszont számos kiadás van, amelynek egyetemes hasznossága az avatatlan előtt szemmel látható alakban nem jelentkezik vagy csak a távoli jövőben termi meg lassú érésű gyümölcseit, aminők a közegészségügyre, gyermekvédelemre fordítottak, amelyek helyes értékelése iránt az érzék csak újabban kezd felébredni. Az érzelmi elfogultság pedig gyakran hibáztat olyan tételeket, amelyek fontosságát az események később fényesen igazolják, mint ahogy közvéleményünk nagy többsége egész a háború kitöréséig felesleges, meddő, merő szeszélyből származónak minősítette a hadsereg fejlesztésére adott összegeket.

A költségvetés tárgyilagos megbírálására nem nyújt biztosabb alapot alz a szokásos osztályozás sem, amely a kiadásokat *gyümölcsözőkre* és *terméketlenekre*, vagy *személyi* és *dologi* természetűekre különíti el és ezeknek egymásközötti arányából igyekszik levonni a következtetéseket.

A múltban követett államháztartási politika tárgyalásánál kevésbéis merülhetünk bele annak boncolgatásába, vajjon

kiadásai egytől-egyig igazi közszükségleteket fedtek-e és hogy ennek folytán mit kellene belőlük mellőzni.

Sokkal hasznosabb és alaposabb munkát végezhetünk, ha inkább a kérdés nemleges részével foglalkozunk, hogy a valódi közszükségletek közül melyek maradtak kielégítetlenül.

Erre a kérdésre a választ tanulmányunk eddigi folyamán bő részletezéssel adtuk meg.

Amikor megállapítottuk, hogy országunk közjóléte és műveltsége a nyugatiaktól messze elmaradt, amikor rámutattunk, hogy elmaradásunk legfőbb oka a közhasznú létesítések elmulasztása volt, amikor sorba vettük, mi mindent hanyagoltunk el közgazdaságunk fejlesztésére, akkor egyszersmind sokszorosan elítélő bírálatot gyakoroltunk a múltnak államháztartási politikája felett, amely ezt a nemzet erősítő tevékenységet a legtöbb esetben nem azért hagyta el, xnintha hasznosságát be nem látta volna, hanem azért, mert a fedezetre szükségelt összegeket előállítani nem tudta.

Ezt a megokolást, ezt az álláspontot, mint a helyesen alkalmazandó államháztartási politika irányadó elveivel homlok-egyenesen ellentéset, jövőnkől számúznunk kell. Nem egyéb ez, mint alapjában elhibázott átvétele a *magánháztartás* elveinek, holott az államé tőlük kiinduló pontjában, céljában és berendezésében egyaránt eltér.

A magánháztartásban a kiadásoknak kell a bevételek összegéhez igazodni, az állam háztartásában a fedezetnek a szükségletekhez. A magánember előbb állapítja meg jövedelmének mennyiségét, ezek összegéhez mérten szabja meg kiadásait és ha bevételeinek csökkenése miatt igényeit mérsékelni kénytelen, emiatt létjogát, életcélját még korántsem veszttette el.

Az állam ellenben a közösség szükségleteinek meghatározásából indul ki és kielégítésükre okvetlenül fedezetet adni tartozik, mert ha közfadatait ezirányú tehetlensége vagy. szűkkeblúsége miatt képtelen megoldani, akkor megsemmisül fennállásának jogcíme: a közszolgáltatások kikényszerítésének erkölcsi alapja, — csődöt mond hivatása: a kedvezőbb életfeltételek intézményes biztosítása.

Az ellentét az állam és a magánember háztartása között már az állami költségvetés alaki elrendezésében is megnyilvánul, benne sorrendben előbb szerepelnek a kiadások, csak azután és hozzájuk mérten a bevételek.

Megnyilvánul az elv abban is., hogy az állam olyan jövedelmi forrásokat is igénybe vesz, amelyekről elismeri, hogy erkölcsi szempontból nem volnának hozzá méltók; mégis megengedhetőnek ítéljük eljárását, ha tudjuk, hogy a minden tekintetnél döntőbb célt, közfeladatainak teljesítését e nélkül a jövedelem nélkül elérni nem bírná.

Teljes tisztaságában érvényesült az államháztartás alapelve a háború alatt. A köztudat ellenmondás nélkül elismerte, hogy a háború sikeres végigküzdése mindennél fontosabb közérdek és ebből a megállapításból kérelmelhetetlen következetességgel vonta le a következtetést, hogy a háborúval kapcsolatos minden kiadást az összegre való tekintet nélkül fedezni kell.

Ugyanezt a felfogást kell belevinnünk a béke államháztartási politikájába. Épúgy, amint szükségesnek és helyesnek láttuk, hogy a hirtelen elpusztulás veszélyét a pénzübeliekben is odaadó áldozókészséggel hárítsuk el, ezt az eszközt nem szabad megtagadnunk a békében megoldásra váró bonyodalmak kibogozására sem. Mert ha nem teszünk eleget a jövő fejlődését biztosító pénzübeli feltételeknek, nemzetünket képtelenné tesszük életének folytatására és ha tálán lassúbb ütemben is, de époly bizonyossággal vezetjük az elbukásba, mintha a háborút szűkmarkú vagy tehetetlen államháztartási politika miatt vesztettük volna el.

A háború előtt uralkodott kicsinyes, rosszul alkalmazott nyárspolgári takarékoság, az óvatos méricskélés, az újra meg újra felszakadó foltozgatás helyett, a közgazdasági és társadalmi szükségletek széleskörű és nagyszabású kielégítését szolgáló, messze távlatú államháztartási politikát kell meghonosítanunk. Olyat, amely életrevaló ügyességgel tudja kiaknázni az ország szunnyadó erőit és a magyar föld, tőke és munka dús megtermékenyítésével megnöveli az ország teljesítő-képességét.

Bátor és bízó lendülettel kell különösen a jövő *beruházási politikájának* vállalni mindazt a terhet, amely nélkül a magyar jövő felépítésére alkalmas közgazdasági és szociálpolitikát kialakítani nem lehet. A követelményeket behatóan ismertettük tanulmányunkban. Röviden ismételve: a gazdasági oktatás megszervezése, a belterjes gazdálkodás meghonosítására szükséges intézmények létesítése, a szövetkezés ügyének hathatós támogatása, a vízi erők kihasználása, völgyzárócráták és öntöző csatornák építése, a közegészségügy felkarolása,

a csecsemőhalandóság és népbetegségek leküzdése, a vízi, szárazföldi, vasúti hálózat fejlesztése azok a legfontosabb tennivalók, amelyek elvégzésével járó költségekről elengedhetlenül gondoskodnunk kell.

Még a háború ránk kényszerítette *terméketlen* kiadások milliárdjait sem leszünk képesek fedezni, ha *gyümölcsöző* beruházásokra újabb milliárdokat nem áldozunk és ha e befektetések segítségével a közgazdaság teherbíró erejét meg nem izmosítjuk.

II.

Az államháztartási politika ez új nézőpontjaiból kíséreljük meg legalább általános nagy vonásokban képet alkotni, miként fog kialakulni a jövő állami költségvetése.

Törvénybe iktatott utolsó költségvetésünkben, az 1914/1915 éviben, a kiadások végösszege 2264 millió koronát tett ki. Az 1917/1918 évi költségvetési törvényjavaslatban a kiadások már 3442 millióban vannak előirányozva.

A valóságos kiadásokat ez az összeg még korántsem foglalja magában. Teljes összegében nem szerepel benne maga a háború költsége sem, csupán 691 millió, mint a hadikölcsönök kamatszüksége. A hadikölcsönök azonban nem jelentik a háború egész költségét, aminek végösszegéről még mindig nem lehetnek egészen szabatos számadataink. Némi tájékozásul szolgál, hogy a költségvetéssel egyidőben előterjesztett kimutatás szerint a magyar kormány az 1917 évi július végéig 15-6 milliárd koronát előlegezett a hadügyi kincstárnak. A végelszámolásban ennél okvetlenül nagyobb lesz a háború első három évének ránk háruló költsége. Teleszky Jánosnak a pénzügyministeri székéből tett kijelentése szerint ugyanis az első 23 hónapban havi 450—470 millióba, azután 500—600 millióba került a háború; átlagos számítással tehát három év 18 milliárdba, aminek 6%-os évi kamatszüksége maga 1080 millióra rüg.

A háború negyedik évének minden hónapjára 600—600 millió kiadást irányozhatunk elő és így félév múltán újabb 3600 millió költség, évi újabb 210 millió korona kamatteher nehezedik reánk.

Jövő kiadásaink további csoportjában a számszerű összegek közelebbi meghatározására támaszpontjaink még hiányosabbak. Ebbe a csoportba tartoznak — ugyancsak a háború folyamánai gyanánt — a tönkrement vagy megrongált

állami készletek, anyagok, fölszerelés pótlása, a hadi özvegyek és árvák, a rokkantak és hozzátartozóik segélyezése, a magánosok hadikárának megtérítése. Ide tartoznak továbbá a békés viszonyokba történő átmenettel járó kiadások. Köztük a leszerelés fokozatos keresztülvitele, hogy a hadsereg ellátásából mindig csak olyanokat bocsássanak el, akik számára a polgári életben kereset van biztosítva. Továbbá — megtérülő jelleggel, de egyelőre nagy pénzkiadással — a mezőgazdaság és az ipar átsegítése az átmenet megrázkódtatásain, nyersanyagok és termelő eszközök állami beszerzése útján. Ugyancsak ebbe a csoportba sorolandó az a kölcsön, amelyet a valuta megjavítására külföldről felvenni szükséges.

Tetemes összeget fognak végül igénybe venni a szervezésnek, támogatásnak, alkotásoknak és létesítményeknek azok a költségei, amelyek a jövőben gyümölcsöző beruházásuk, közgazdaságunk föllendítésének múlthatatlan követelményei.

Bármennyire kevésbé ismerhetjük a mindezek nyomán előálló költségek számszerű összegét, inkább alacsonyan, mint magasan számolunk, ha elkészülünk arra, hogy állami költségvetésünk kiadási része meg fogja haladni a háború előttinek kétszeresét, tehát 4.5—5 milliárdot fog kitenni.

Szembeállítva ez összeget a nemzetnek a múltban tanúsított teherbíró képességével, amely szerint termelésből és személyi szolgáltatásokból a nemzet összes jövedelme 7752 millió volt, arra jutunk, hogy amíg a háború előtt az állami jövedelemnek 30%-át vette el, a jövőben 60—66%-át lenne kénytelen lefoglalni.

A hazafias odaadásnak és az altruisztikus érzelmeknek bizonyára rendkívüli magaslatára kellene felemelkednünk, hogy csüggedés nélkül áldozzuk a haza oltárára minden ingatlan és ingó vagyontól, minden szellemi és testi fáradozásból származó jövedelmünknek kétharmad részét és szabad rendelkezésünkre csupán egyharmad részét tartsuk meg.

Valóságos szükség esetén a közszolgáltatásoknak ilyen méretű kötelessége elől sem lenne szabad visszahökkennünk. Hiszen honfitársaink százezrei adták oda mi értünk minden va «vonnál többet érő kincsüket, a maguk vagy szeretteik életét, — más sok százezernak pedig vagyonát, jövedelmét nagyobb mértékben csonkította meg a háború, mint amennyi számunkra megmaradna,, ha a közterhekhez ilyen arányban

járulnánk hozzá. Ámde az értelem is amellet szól, hogy ez újabb erőfeszítést meg kell tennünk, mert nélküle kárba veszne a harci küzdelem minden áldozata; közgazdaságunk feltámadás reménye nélkül roskadna össze a háborúban ráhalmozódott terhek súlya alatt.

A való élet azonban a puritán önfeláldozásnak ezt a fokát nem követeli meg.

Állami kiadásainkat nem a háború előtti teherbíró képességgel kell összehasonlítani, hanem a háború alatt tetemesen megnövekedetttel. Méreteire és jelenségeire a valutakérdés tárgyalásánál részletesen rámutattunk. Újabb adatul itt hozunk fel azt, hogy a jövedelmi adónak a 20,000 koronát meghaladó jövedelmekre történt életbeléptetéséből előzetes számítások szerint 12—15 millió koronát vártak, a valóságos eredmény pedig 27 millió volt, közel járt a vérmesebbik számítás kétszereséhez. Sőt talán nem egészen paradox ötlet az a beállítás sem, hogy a pénz vásárló erejének csökkenése folytán az évi 5 milliárd közteher bel ért éke a hozzájárulok szempontjából alig jelent többet, mint a háború előtt fizetett 2·3 milliárd.

Biztató mozzanat továbbá az a rohamos fejlődés, amelyen államháztartásunk a múltban keresztülment. Bevételei 1838-ban még 29 millió korona alatt maradtak, harminc év múlva, 1868-ban is csak 292 milliót tettek ki. Újabb harminc év multával, 1899-ben érték el az egy milliárdot és már további 15 évmúltán, 1914/15-ben meghaladták a 2 milliárdot. Az 1917/1918 évi költségvetés szerint pedig csaknem 3.5 milliárdnak a fedezete van biztosítva.

Ha tehát gazdasági életünk közteherbíró ereje az utolsó másfél évtized alatt — nyilvánvalóan rossz beruházási politika és egyéb kedvezőtlen körülmények ellenére — a milliárdos költségvetésnek 100%-kal történt emelkedését el tudta bírni, — ha a háború évei alatt a kereseti viszonyok annyira föllendültek, hogy a béke költségeihez képest újabb 30%-os emelkedés fedezetére számítanunk lehet, — akkor bizhatunk abban, hogy hazánk nem fog összeroppanni a béketerhek újabb megkétszerezése alatt sem, csak tervszerű s termékeny közgazdasági és szociálpolitikával jöjjünk megerősítésére.

III.

A *fedezet* kérdéseivel foglalkozó *pénzügyi politika* számára azonban részletesebben ki kell jelölnünk, milyen módon, honnan és minő elosztásban szerezheti be a szükséglet ez összegét.

Feladatai két irányban mozognak. Az egyik: kölcsönök útján megszerezni azt a tőkét, amelyre egy összegben van szükség, a másik: biztosítani e kölcsönök kamatszükségletét és a rendes folyó kiadásokat.

Az *államhite*l politikájában a háború korszakos fordulópontot jelent. Azelőtt az állam kisebb kölcsönökért is kénytelen volt tőkében erős belföldi és még inkább külföldi pénzcsoportokhoz fordulni, a kölcsönök kamatai mindenkor a nagytőkést gazdagították, többnyire a külföldet, jelentős mértékben hozzájárulván fizetési mérlegünk tehertételeihez. Államgazdasági szempontból elméletben és gyakorlatban egyaránt hasonlíthatatlanul helyesebb a *belső népkölcsönök* rendszere, amelyben az állampolgárok az állam hitelezői és a kamatok bennmaradnak az országban.

Háborús elszigeteltségünk kényszerített ra, a háború okozta pénzbőség pedig lehetővé tette, hogy mi is áttérjünk az államhitelem legtokéletesebb formájára. Egyik legkiválóbb pénzügyi szakteknitelyünk szavai szerint, a beszámítható emberek sorából kizárták volna, aki a háború előtt egy-két évvel azt merte volna mondani, hogy belső kölcsön alakjában csak 500 milliót is el lehet nálunk helyezni és íme a háború alatt a közönség olyan megértéssel karolta fel az eszmét, hogy csak az első hat hadikölcsönben az államnak 10 milliárd körüli összeget hitelezett.

Jövönk fejlődésére megbecsülhetetlen eredmény ez az újítás, mert rámutat a *békés befektetésekre* szükséges tőke megszerzésének módjára és lehetőségére.

A belső népkölcsönök népszerűsítésére a napi sajtó és a pénzkereskedelmi körök hathatós támogatásával folytatott tevékenységet ugyanilyen módon, ugyanezzel az eréllyel és életrevalósággal kell a jövőben folytatni s a felvilágosítás, rábeszélés, terjesztés és jutalmazás eszközeit még szélesebb-körü szervezéssel venni kézbe.

Különösen két réteg teljesítő képességét kell sokkal erősebben kihasználni. Az egyik a kistökéseké, akiket fáradhatatlan utánjárással kell megnyerni annak a gondolatnak, hogy gyü-

mölcsozetlenül heverő készpénzeiket vagy aránytalanul alacsony kamatot hozó tőkéiket, a maguk és az állam nagyobb hasznára, helyezzék el állami kölcsönökben.

A másik réteg, amely a háború alatt elítélésre méltó önző óvatossággal tartózkodott attól, hogy pénze felajánlásában teljesítő erejéhez mérten vegyen részt: a nagy vagyon, — nagybirtok és nagytőke egyaránt. Vele szemben, hazafiatlanul szűkeblűtovábbi húzódozása esetén, attól sem szabad visszariadni, hogy *kényszerkölcsön* útján szerezzük be azt az összeget, ami az önkényes jegyzések után még mindig hiányul fog jelentkezni.

IV.

A pénzügyi politika feladatainak másik nagy csoportjában, az államkölcsönök kamatainak és a többi rendes, állandó, folyó kiadás fedezetének biztosításában, következetesen irányadó elvül a közterhek arányos megosztását kell tekinteni. Egyfelől se egyestől, se osztálytól, se kereseti ágtól nem szabad olyan szolgáltatást követelni, amely valóságos teherbíró képességüket meghaladja, másfelől ne engedjünk senkit közkötelességeinek teljesítése alól a hozzájárulás olyan méretével kibújni, amely alatta marad anyagi erejének és az államhoz tartozságából élvezett előnyeinek.

Ezek az elveken alapul a korszerű *adópolitika*, amely a nyugati államok adórendszerét már teljesen áthatotta, különösen abban a részében, amelyben természeténél fogva leginkább alkalmazható: az egyenes adók terén.

A közterhekhez; hozzájárulásnak legrégebb formája az *egyenes, a közvetlen adózás*, az a készpénzben lerovandó köztartozás, amelyet az állam polgáira, vagyonuk vagy jövedelmük után, meghatározott időre szóló érvénnyel, előre megállapított számszerű összegben szokott kiszabni.

Ez az adónem tekint vissza a leghosszabb fejlődésre és ez érte el a korszerű követelmények legmegfelelőbb fokát.

A kezdetleges idők egyenes adóalakja a *fejadó* volt, amelyet, a vagyoni és személyi különbségek teljes figyelmen kívül hagyásával, minden adózóra egyenlő összegben róttak ki. A *tárgyi adók* már a fejlődés második fokát jelzik; az adó még mindig egyforma tétel, de kirovása már nem a személyek, hanem a vagyontárgyak számbavétele alapján történik.

A gazdasági élet szövevényesebbé válásával és a munkamegosztás szétágazásával jelenik meg a fejlődés harmadik

fokát képviselő *hozadéki adórendszer*, amelyben az adó alapjául nem az adóalany és nem az adótárgy, hanem a keresetnek és a vagyonnak a hozadéka szolgál. A fejlődés abban nyilvánul meg, hogy ez a rendszer a *jövedelmi források különbözőségét*, állandóságuk és adózó erejük szempontjából, már tekintetbe veszi. Különböztet egyfelől a vagyonon alapuló, a *fundált-nak* nevezett jövedelem között, amely állandóbb jellegű, szilárdabb, személyi képességektől és egyéb körülményektől függetlenebb, másfelől a keresetből származó, a *nem fundált-nak* nevezett között, amely időleges, változó, az egyénhez kötött és így gyöngébb adózóerejű. Figyelembe veszi továbbá a többi elágazást is, azt az előnyösebb helyzetet, amelyben a vagyonok között az *ingatlanai!* az *ingóval* szemben, a jövedelmek között az *előre megszabott, nyugdíjjal járó fizetés* a bizonytalanul hullámzó *keresménnyel* szemben. E különbségek árnyalatai alapján különféle kulcs szerint rója meg a földbirtokból^ a házból, a bányából, az iparból, a részvényből, a vállalkozásból, tisztviselői fizetésből és a kétkezi munkából előálló hozadékot, ha számszerű összegben egyenlők is.

Ebben a rendszerben már megnyilvánul a törekvés a méltányos közteherviselés kérdésének megoldására, de a gondolatot nem viszi következetesen végig. Az eltérő elbárást csak a jövedelmi források különbségére alapítja, nincsen azonban figyelemmel az adózók *személyi viszonyaiban* fennálló egyéb lényeges különbségekre. További hibája, hogy az adózót nem kényszeríti igazi jövedelmének valóságos föltartására, hanem *külső ismertető jelekből* igyekszik a mennyiségre következtetni. Minthogy pedig ezek a külső jelek csalékonyak és a valódi adózó erőt nem tárják föl, tág kaput hagynak az adó eltitkolására. Ennek ellensúlyozására a hozadéki adórendszer olyan aránytalan magas adóulcsot állapít meg, amelyet nyilvánvalóan képzeltinek tekint mindenki és amelynek valóságos alkalmazásához sem az állam, sem az adózók nem ragaszkodnak. A valóságos jövedelem bevallását egyik fél sem veszi komolyan; adómorál nem fejlődik ki, mert senki azt erkölcsbe^ kötelességbe ütközőnek nem tekinti, ha vagyonának vagy keresetének igazi hozadékát letagadja.

Ezeket a hátrányokat igyekszik kiküszöbölni az adóelmélet fejlődésének csúcspontját jelentő korszerű *személyi adórendszer*. Alapgondolata, hogy a közterhekhez hozzájárulásban az államot a méltányosságnak, az állampolgárt a becsületes őszinteségnek kell vezetnie. Ezért az adózótól megköveteli,

hogy mindennemű jövedelméről és vagyonáról hűséges és teljes *vallomást* tegyen, amit az állam az *egyedi elbánás* következetes keresztülvitelével viszonz. Nemcsak azt nézi, milyen természetű és állandóságú az adózó vagyona és jövedelme, hanem általában összes személyi viszonyait, terheit, kötelezettségeit. Ezek egybevetésével megállapítja a *létfőminimumot*, a jövedelemnek azt a mennyiségét, amely okvetlenül szükséges a megélhetésre és amelyet köztartozás címen sem szabad csorbítani; az ezen fölül adóalapra pedig nem egyenletesen, hanem *progresszív*, fokozódó mértékben emelkedő adókulcsot alkalmaz.

Ennek a korszerű adóelméletnek a gyakorlati életbe átültetése a Nyugaton mindenütt bevált. Sikerült vele megfogni <az igazi adózó erőt és kímélni az anyagban gyöngéket; az adóbevételek emelkedtek, a közgazdaság föllendítésére előnyösen hatott és a szociális kiegyenlítés, a társadalmi béke gondolatát jelentősen előmozdította.

A magyar adópolitika egészében még nem jutott el a korszerű fejlődés eme fokára. Szövevényes, sokféle toldás-foldáson keresztülment adótörvényeink általában nem nyugszanak egységes elvi alapon, hanem — miként Hegedűs Lóránt megkapó •érdékességű tanulmányaiban jellemzi — a legkülönbözőbb elméletek, fejlődési fokok és alkalmazások tarka-barka végy ül ékéből állanak. Van köztük fejadó is: a II. osztályú kereseti adó és a családtagok megadóztatása, sőt szerepel egy olyan sajátos adónem, amely semmiféle adóelméletbe bele nem illeszthető: az általános jövedelmi pótagó, amely mindennemű adót 30—35%-kal emel föl, egyedül azon a címen, hogy valamilyen adót már fizet a fél. Egyébként egyenes adóink többnyire nyers, kemény hozadéki adók, ingadozó és hamis külső ismertető jelekre támaszkodnak, névleg képtelen magasságú kulcsokat állapítanak meg, a valóságban pedig neveléségesen alacsony becslésekre engednek módot. Emellett valóságosan fordított progresszivitást tartalmaznak, a tehetősebbeket kedvezésben részesítik az anyagilag gyöngébbek rovására, erősebben veszik igénybe az ingó tőkét, mint az ingatlan vagyont, a nem fundált jövedelmet, mint a fundáltat, a kisebb keresetet, mint a nagy nyereségeket. Mindazt a hibát és kárt tehát, amelyet a hozadéki adórendszer természeténél fogva magával hoz, megsokszorozzák, az egész vonalon megmérgezik az adóerkölcsöt, kerékkötői az egyetemes jólét elterjedésének és kielezői a gazdasági és társadalmi ellentéteknek.

Adópolitikánknak sok évtizeden át dült ez ártalmi után Wekerle Sándor 1909 évi adóreformja tette meg az első lépéseket a korszerű adózás behozására.

Eltörölte a méltán sokat kárhozott II. osztályú kereseti adót és az általános jövedelmi pótagót, a többi egyenes adó legtöbbször igyekezett a legkirívóbb igazságtalanságokat kiküszöbölni, az adóalapnak a valóságot jobban megközelítő ismertető jeleit megtalálni és ezzel szemben a képzeletien magas adókulcsot megfelelően leszállította. Az általános kereseti adóba belehozta a létminimum fogalmát és a progressivitást.

Új adóul a *jövedelemadót* csaknem teljesen a korszerű adóelméletek alapján építette föl, vallomási kényszerrel, létminimummal, progresszív kulccsal, figyelemmel továbbá a nagyobb családra, az adózóköteles és hozzátartozóinak betegségére, katonai szolgálatára, az elemi csapásokra és általában a keresményt csökkentő egyéb körülményekre.

Sajnálatos, hogy a háborúig ennek a friss, új levegőt lehelő, minden tekintetben hasznos reformnak csak igen kis része lépett életbe. Szellemének megértésére csak a háborúnak sikerült az elméket fogékonyra tenni.

így általános megalégedés fogadta a *hadinyereségadó* behozatalát, amely 5%-tól 45%-ig — később 60%-ig — terjedő progresszív tételt alkalmaz minden olyan jövedelem-többletre, amely a háborúval kapcsolatos keresményből származik. Ezzel — legalább a háborús együttműködés szempontjából — a törvényhozás ráhelyezkedett arra az elvre, hogy a terhek fokozatosan növekvő méretekben súlyosodjanak azokra, akikre az együttműködésből a legnagyobb anyagi előny hármlik.

Ez átmeneti jellegű intézkedésnél szembeszökőbben nyilvánul meg a kor követelményeinek megértése a törvényhozásnak abban az elhatározásában, hogy életbe léptette a Wekerle-féle adóreform leghaladottabb adónemét: a *jövedelemadót*, — előbb a 20,000 koronát meghaladó jövedelmekre, utóbb a 10,000 koronát meghaladókra. Sőt a benne lefektetett elvek helyes irányú kiegészítésére hozta a *vagyoadót*, amelynek rendeltetése, hogy kiegyenlítse a vagyon és a munka, a fundált és a nem fundált jövedelem teherbíró ereje között fennálló és a jövedelmi adó által el nem enyészthető különbséget.

Ezzel a magyar adópolitika kétséget nem ismerő határozottsággal lépett rá arra az útra, amelyet az egyenes adók terén a jövőben követnie kell és nem szükséges egyéb, mint

hogy a személyi jövedelmi és vagyoni adó korszerű rendszere alapján dolgozzuk át összes egyenes adótörvényeinket.

Ettől a helyes iránytól eltérnünk nem szabad annak ismeretében sem, hogy az egyenes adók reformja találkozik rendszerint a legélesebb ellenállással. Ez ellenállásnak egyik oka, hogy kézzel fogható voltuk, a megállapításukkal járó kutatás, zaklatás, az adózó személyes viszonyaiba hatoló fürkészés, a behajtásukkal járó kényelmetlenség ellenszenvet vált ki ellenük és ehhez hozzájárul az a lélektani elem, hogy az adózó a lefizetés pillanatában semminemű közvetlenül érezhető, külön ellenszolgáltatásban nem részesül s így azt a benyomást nyeri, hogy az adózással tisztán az állami önkény parancsának tesz eleget, nem pedig elemi honpolgári kötelességének.

Eát a téves, elavult közfelfogást közéletünkben irtsuk ki valaha gyökerestől. Akik azért küzdünk, hogy az állam ne a kisszámú kiváltságosak létfeltételeit még könnyebbé tevő szabadalom cégtáblája legyen, ne a társadalom zömével szembenálló, tőle idegenül elzárkózó hatalmi alakulás, hanem a társadalom összessége jogos igényeinek kielégítését szolgálni rendelt szervezkedés, — egyúttal erélyesen hangsúlyozni tartozunk, hogy viszont a társadalom minden egyes tagja közszolgáltatásait önszántából, emelkedett, tudatos kötelességérzésből, a leglelkiismeretesebben teljesítse.

Ez a becsületes kötelességteljesítés az egyszemélyes adózás terén valósulhat meg a legjobban. Mint látni fogjuk, az arányos, a teherbíró erővel fokozatosan növekedő hozzájárulás elve az állam, egyéb bevételi forrásaiban, ezek természete miatt, alig érvényesíthető. Ezért vannak az egyenes adók különlegesen arra hivatva, hogy legalább némileg kiegyenlítsék a többi közszolgáltatás körében ez idő szerint kiküszöbölhetőnek nem látszó igazságtalanságokat.

Az egyenes adók amúgy is csak kis részét teszik az állam bevételeinek. Az 1914/1915 évi költségvetésünkben e címen csupán 326 millió volt előirányozva. Igazi egyenes adó jellegével ebből csak a föld-, ház-, bánya-, a kereseti, a tőkeamat-, a járadékadó, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója és az általános jövedelmi pótagó bíró, továbbá egy másik rovatban föltüntetett, de azonos természetű szolgáltatás, az országos betegápolási pótagó. Mindezek együttvéve csupán 280 milliót tesznek ki, az összes állami bevételeknek 13.8%-át.

Amikor tehát az állami bevételeknek csak ilyen csekély hányadában tudjuk az igazságos adóztatást keresztülvinni, a

legerélyesebben vissza kell szorítanunk a részleges érdekeknek azt a kapzsi önzését, amely még ezen a szűk téren is megakarná akadályozni, hogy a valóságos adózó erő föltárására és igénybevételére alkalmas adóztatás rendszere meghonosodjon.

V.

A pénzügyi szükségletet egyenes adókkal fedezni nem bírván, az államok kénytelenek jövedelmüket egyéb forrásokból is szaporítani.

A *közvetett adózás* alakjai között minden állam különösen kedveli a *fogyasztási adókat*, mint amelyek az egyenes adóknál kevésbé népszerűtlenek. Bennük ugyanis ai adótétel maga el van bujtatva, a fél akkor rója le, amikor kiadásra egyébként is el volt készülve és mivel pénze fejében azonnal kézzelfogható ellenszolgáltatásban részesül, az adó+ehernek bántó élességét nem érzi, megfizetése a kényszerítés kellemetlen jellegével nem hat. Emellett előnyös az államra, hogy a fogyasztási adók kivetése, ellenőrzése, kezelése nem olyan körülményes, mint az egyenes - adóké, adóhátralék nincs és a belőle származó jövedelem fokozatos emelkedésére bizonyossággal lehet számítani.

Pedig e fölszines előnyökkel szemben a fogyasztási adókban kiáltó igazságtalanságok rejlenek. A pénzügyi elmélet ugyan ez adónem jogosultságát azzal is igazolni szeretné, hogy minden fogyasztás jövedelemre, vagyonra és így adózó képességére vall, amelyet helyes eljárás megnyilvánulása pillanatában belevonni a közteherviselésbe. Csakhogy a gyakorlati "élet ugyancsak rációfol erre az elméletre. Minthogy a valóságos tehet összeget föltételező fogyasztási cikkek forgalma olyan csekély, hogy révükön csak igen magas adótétel alkalmazásával lehetne számbavehető bevételre szert tenni, a fogyasztási adó rendszerint a tömegcikkeket sújtja, széles néprétegek elsőrendű életszükségleteit, aminők a szesz, sör, ásványolaj, só. Ezeket pedig a szegényebb osztályok nagyobb mennyiségben fogyasztják, mint a gazdagok, akiknek életmódja a finomabb, drágább, de fogyasztási adó alá nem eső cikkek élvezetével van összekötve.

Ennek következtében a fogyasztási adók épen a *megfordított progresszivitásnak*, az arányos teherviselés riktó ellentétének a megtestesítői. Az igazságtalanságot még tetézi, hogy nagyobb összeggel járulnak az állam háztartásához, mintáz egyenes adók. Az 1914/1915 évi költségvetésben bevételük összege 336 millióban volt előirányozva, ehhez kell továbbá számítani

az egyenes adók között feltüntetett, ele természeténél fogva teljesen fogyasztási adó jellegével bíró vasúti szállítási adóból előirányzott 47 milliót, úgy hogy a fogyasztási adók az állami bevételek 17%-át tették, 3.2%-kal többet, mint az egyenes adók.

A főnálló gazdasági rend keretében ennek a bántó igazságtalanságnak az e]enyésztetését még nem sikerült megtalálni. Rendkívül érdekes ötlet Szende Pálnak az a reformeszméje, hogy az egyenesadót fizetőket kataszteri osztályokba kell sorozni és arra kötelezni, hogy számukra progresszív kulcs szerint állapítsák meg a fogyasztási adótételt. Az életbe ez a gondolat azonban csak úgy lenne átültethető, ha államosítanák minden olyan cikk termelését vagy forgalomba hozását, amelyiket fogyasztási adó alá akarnak vonni, de ezzel már a fogyasztási adók megoldásának kérdését áthelyeznénk az egyedárúságok körébe, ott is olyan elrendezésben, ami a kollektívizmus termelési rendjével már csaknem teljesen azonos.

A mai rend keretében oly módon enyhíthetünk a fogyasztási adók szociális igazságtalanságain, hogy ezt az adónemet szorítsuk a lehetőségig szűk körre, mérsékeljük a szegényebb rétegek fogyasztási cikkeinek adótételeit és léptessük életbe a cikkek minőségével lépcsőzetesen emelkedő díjfokozatokat. Különösen magas tétellel rójjuk meg a vagyonosságra ténylegesen rámutató, az igazi fényűzési cikkeket, aminők a csipke, selyem, pezsgő, finom borok, likőrök és ezek között még nagyobbal a külföldről származókat.

Az állami bevételek jelentős része —az 1914/1915évi költségvetésünkben 180 millió, a bevételek 8.11%-a —származik *illetékekből és díjából*. Jogosultságukat elvben nem kifogásolhatjuk, mert csupán olyanoktól követelik, akik valamely hatósági szolgáltatást vesznek igénybe, erre pedig az államnak is külön költsége van. Továbbá azoktól, akik valamely üzletet bonyolítanak le, ez pedig minden esetben külön adózó erőre vall, mert föltehető, hogy legalább egyik fél vagyoni vagy jövedelmi többletbe jut általa.

Hiba azonban, hogy az egyéni különbségeket nem figyelembe venni alig lehet. Ugyanolyan értékű szolgáltatásnál vagy ügyletnél azonos díj szabás szerint fizet a fél, akár gazdag, akár szegény, akár milyen jövedelmi forrásból él, akárminő terhei vannak. A kiegyenlítés gondolatát itt legfeljebb annyiban lehetne érvényre juttatni, hogy az érték növekedésével rohamos ugrásokban emelkedő kulcsot alkalmazunk.

Van azonban az illetéknek egy neme, amelynél az igazságos adózást az állambevételek nagyméretű szaporításával lehet összekötni. Ez az *örökösödési illeték*, amelyet épen azért ingatlan és ingó vagyon után egyaránt erős progresszivitással kellene kiképezni. Megfelel ez annak a helyes szociális felfogásnak, hogy a legkevesebb kíméletet érdemli meg az a vagyon, amelyhez valaki munka nélkül jut és méltányos, hogy az ilyen természetű vagyonból a közösségnek olyan rész jusson, amely a vagyon méreteihez képest fokozatosan növekszik.

Az örökösödési adó kitűnő segédeszközül kínálkozik arra is, hogy vele a jövedelmi és vagyoni adó bevallásainak helyességét ellenőrizzük. Visszaélések meggátolására összhangba kell hozni az örökösödési adó tételeivel az élők között történő *ajándékozás* díjszabását, valamint — a korlátolt forgalmú vagyon arányos teherviselésének biztosítására — az *illetékegyenértékét*.

Ugyancsak egyformán alkalmas kielégítést nyerhet a pénzügyi érdek is, a közterhek arányos elosztása is, az *állami egyedárúságok* kiterjesztésében. Velük szemben a múltban erős ellenszenv uralkodott. Ezt eleinte az a körülmény okozta, hogy nálunk az egyedárúságokat az alkotmánytalan kormányzat honosította meg, később pedig a szabad kereskedelem hívei foglaltak ellene állást azon a címen, hogy akadály a magángazdasági tevékenységnek, az egészséges versenyt kizárja és az állam kényekedvének védtelenül szolgáltatja ki a közönséget.

Mikor azonban a nagytőke épen a gazdasági szabadság harsány hangoztatása mellett az államnál sokkal lelketlenebbül aknáztta ki a magához ragadott egyedárúsági előnyöket, mindjobban elterjedt nálunk is az a fölfogás, hogy a közönségre kedvezőbb, ha a.z előnyöket nem a kartellbe tömörülő magántőke sajátítja ki magának, hanem az állam foglalja le, amely a nyereséget úgy sem magának halmozza föl, hanem közhasznú intézményekben visszajuttatja a közönségnek, vagy legalább a többi közterhet csökkenti vele.

A közvélemény ez irányváltoztatásából egyre sűrűbben hangzik fel az a követelés, hogy az állam keresse bevételeinek gyarapítását elsősorban az olyan üzemek államosításában, amelyekben a közönség eddig ellenszolgáltatás nélkül volt a kartellek gazdálkodásának szabad prédájául kiszolgáltatva.

Sorban föl is vetődött a szesz, gyufa, szén, fa, textilfonál, hadianyagok, lisztipar, sőt a gabonakereskedelem államosí-

tásának gondolata. Sőt előtérbe lép már a teljesen üzleti jellegű egyedárúságok eszméje is, különösen a *biztosítás* ügyéé. Még pedig nem csupán az állatbiztosítás — amit inkább mezőgazdasági, mint pénzügyi szempontból kívánnak, — hanem elsősorban az *életbiztosítás államosítása*. Mellette szól az a körülmény, hogy ebből az üzletágból évenként nagy összeggel gazdagítjuk a külföld tőkéseit; 1913-ban a 168 millió korona biztosítási díjbevételnek 44.3%-a, 74.5 millió, ment külföldre. Az életbiztosításnak óriási fejlődő képessége van; 1903-ban még csak 83 millió volt a díjtétel, tíz év alatt tehát 103%-kal emelkedett és a nagy számok törvényeinél fogva hasonló vagy még nagyobb növekedést lehet várni a jövőre. A kötelező népbiztosításból az államra háruló terheket is könnyen lehetne ebből az új forrásból fedezni, amelynek igazgatása, üzleti lebonyolítása egyébként is alkalmasan beleilleszthető a meglévő állami szervek tevékenységi körébe.

Az állami egyedárúságok eddigi pénzügyi politikánknak is jelentős tényezői voltak. Az 1914/1915 évi költségvetésünkben a dohány 203millió, a sójővedék 38, a posta, távírda, távbeszélő 122 millió, a fémbeváltás 12 millió koronával volt előirányozva, úgy hogy e főbb egyedárúsági tételek a bevételek 17%-át tették. Az anyagilag gyöngébbek újabb megterhelhetése nélkül olyan fejlődésre képes jövedelmi forrás kínálkozik tehát e téren, hogy szociális és pénzügyi szempontok egyaránt szinte parancsolóan írják elő ennek a forrásnak bőséges igénybevételét.

Hasonló okok szólnak az olyan *állami magánüzemek* mellett, amelyek bár a versenyből a magántevékenységet nem zárják ki, de az állami jövedelmek szaporításával párhuzamosan, közvetve is fontos közérdekeket szolgálnak.

Ebbe a körbe tartozik nálunk a vasút, az 1914/1915 évi költségvetés szerint 496 millió, a vasgyárak 88 millió, gazdaságok, állattenyésztés, fürdők 60 millió, erdők 30 millió, fém- és opálbányászat, fémkohászat 13 millió előirányzott bevétellel, eme főbb tételekben is már az állami jövedelemnek 30%-át tévén ki.

A velük járó tetemes kiadás miatt ez a nagy nyers bevétel természetesen tiszta nyereségben jóval kisebb összeget jelent. A közterhek csökkentéséhez mégis jelentős tétellel járulnak hozzá és valóságos hasznukat nem is szabad nyereséghajszolásban keresni, hanem ellenkezően abban, hogy egyéb közérdekek hatalmas előmozdítói. Így a forgalom közhasznú lebonyolításában, a mezőgazdaság és az ipar számára mintaintézmények

kialakításában és példamutatásban az alkalmazottak számára létesítendő jóléti berendezésekre. Kimagaslóan fontos hivatása pedig az állami magánüzemnek, hogy az árak méltányos mérséklésére hasson és ezzel megvédelmezze a fogyasztó közöniséget a túlságosan élelmes magántőke hatalmaskodása val szemben.

E sokszoros közhaszon előmozdítására az állam magánüzemeinek a jövő államháztartási politikájában jelentős tért kell juttatni. Igazi rendeltetésének teljesítéséhez azonban okvetlenül szükséges, hogy mozgékonyásban, ötletességben és a közönség kiszolgálásában a magángazdasági tevékenység jó tulajdonságait is sajátítsa el. Még kiterjesztöbben kell bennük meghonosítani azt a szellemet, amelyet az általános közgazgatásban megköveteltünk: a szabad mozgást, a rendelkezési hatáskör szélesbítését, az egyéni felelősség szabatosítását, a nehézkes ellenőrzés elhagyását és a száraz irodaszellem szigorú kiküszöbölését.

A háborús szükségletek nyomása alatt az állami bevételek szaporítására a törvényhozás egy teljesen újszerű pénzügyi rendszabálynak is életet adott. Ez az állam *haszonrészesedése a nagyipar nyereségéből*. Egyelőre a szeszipar terén alkalmazták, az állam meghatározta a szesz legmagasabb árát és egyszersmind a szeszdón fölül az elért nyereségből külön részt foglalt le magának.

Ezt az új pénzügyi intézményt a szaktekintélyek a legszerencésebb államháztartási gondolatok egyikének minősítik, mint ötletes vegyülékét mindazoknak az előnyöknek, amelyeket a fogyasztási adók, az egyedárúságok és az állami üzemek mellett föl szokás hozni, kiküszöbölésével valamennyi hátrányuknak. Sőt annak az útnak tekintik, amelynek követése és kiépítése a legalkalmasabb arra, hogy államháztartásunk mai bonyodalmaiból bennünket kivezessen.

Ez elismeréssel szemben is óvatos figyelemmel kell lennünk, hogy az új rendszer kiterjesztése ne vezessen a kartellekbe tömörülésnek, a nagyipari termelés központosításának olyan túlságaira, amelyek megint csak a nagy-tőkés és nem a nagyközönség javát szolgálják.

VI.

Új gondolatokban és máris megalapozott reformok teljes föl-építésében bőséges tér nyílik tehát arra, hogy államháztartásunkat a világháború megrázkódtatásaiból rendbe lehessen hozni. Sőt arra is, hogy az arányos közteherviselés korszerű elvei alapján alakuljon ki a komoly társadalmi és közgazdasági szükségletek méltányos kielégítésének anyagi fedezete.

Kétségtelen, hogy mindezekben szövevényesen nehéz feladatok előtt állunk. Amde szellemiekben és testiekben egyaránt nehéz munka vár ez országban mindenkire, aki a magyar jövő biztosítására szükséges közgazdasági és szociálpolitika valóságos életrehívását szívén hordja.

Visszapillantva fárasztóan hosszadalmas sorozatára ennek a rengeteg tennivalónak, szinte szédítő, ijesztő kép tárul elénk.

A gépfegyver kattogásának idegölő egyhangúságával hangzik munkánk minden egyes lapjáról, mi mindent *kell* megtanulnunk, mi mindenben *kell* másként gondolkoznunk, éreznünk, mi mindenben *kell* megváltoznunk, mi mindent *kell* megcsinálnunk.

Ennek a tömérdek kényszerűségnek a teljesítését azonban ugyanazzal a kérlelhetetlen elszántsággal tartozunk hazafias kötelességnek tekinteni, amilyennel háborúnk hősei a valódi gépfegyverek tüzeiben életük, épségük, vérük odaadásával szolgálták a magyar jövő ügyét.

Mert ha visszarettenénk a békés munka feladatának eme terheitől, akkor kárba veszett minden eddigi erőfeszítésünk. Gyámoltalan vagy renyhe tengődésnek hely az új rendben nem jut többé. Az események száguldó forgatagában a jövő problémája már nem is abban a kérdésben mered elénk, hogy Magyarország lesz-e vagy volt, hanem csak a között van választásunk, hogy ^va,gy lesz itt egy értelmes és munkás, gazdag és művelt Magyarország, vagy nem lesz semilyen sem.

Lebegjen szemünk előtt az egész világ földművelő államainak mintaképévé fejlődött Dánia, amely hozzáértő gazdálkodás és a szövetkezeti eszme alapján nála hasonlíthatatlanul nagyobb, hatalmasabb országokat fölülmúló közjólét és közműveltség magaslatára emelkedett.

Azután fordítsuk tekintetünket az elrettentő ellenképre, Írországra, a kopárrá és véressé vált szegény »zöld sziget«-re, amelynek lakossága a nagybirtok és nagytőke lelketlen uzsorájától tönkretetten félszázad alatt felényire olvadt le, megmaradt

része pedig sikertelenül keres megváltást forradalmainak meghatóan hősieis önfeláldozásaival.

Magyar szívemmel, magyar eszemmel el nem hihetem, hogy nemzetemé példákon ne okuljon és hogy mint ezeréves történelmünk minden fordulópontján, ezúttal is meg ne értse a korszellem szavát.

Bízó reménnyel nézek elébe, hogy ez a minden tehetséggel és annyi természeti kinccsel megáldott pompás fajunk megértően fog beleilleszkedni az új erkölcsi fölfogásba, új értékelésekbe, új munkateljesítésekbe. Es épúgy, amint háborúban diadalmas fegy vérrel, békében a kultúrmunka szellemi és anyagi eszközeivel, biztosítani fogja a magyar jövőt.

ZÁRÓSZAVAK

E tanulmány közreadásával voltaképpen örökséget vettem át.

Terhes örökséget. Pedig nem végrendelettel maradt rám, nem írásos, vagy szóbeli erkölcsi parancsal. És nem is vagyon, pénz vagy uradalom. Még csak nem is valamelyes hasznot hajtó foglalkozás.

Úgy lehet, hogy homlokegyenest az ellenkezője.

Úgy lehet, hogy számomra nem jelent egyebet nehéz tanulmányoknál, fáradságos munkánál, fejtörő töprengéseknél. Az is lehet, hogy félreértések tömegét, érdekeikben sértett táboroknak ellenséges támadását zúdítom magamra.

Mégis elvállaltam. Elvállaltam, mert ellenállhatatlan erővel sarkalt rá valami belső kényszer. Talán az örökhatározóval közös ősök véréből átörökölt izzó fajszeretet, törhetetlen hit a magyarság hivatásában, sajgón fájó részvét a nyomorgók és szenvedők iránt, talán a szégyenérzet is egy férfikötelesség elmulasztása miatt.

— Akitől ezt a terhes szellemi örökséget átvállaltam, az első — talán egyetlen igazi — magyar szociológus volt: Vadnay Andor.

Igazságait nem mesterkéltén ültette át külföldi viszonyok idegen talajáról, nem az elvont elméletek hideg magaslatairól szűrte le, hanem népünk életmódjának, lelkületének, igényeinek közvetlen megfigyeléséből, megértő tanulmányozásából.

Főispánja volt egyik alföldi megyénknek, amelyben néhány évtized előtt fenyegetően ütötte föl fejét egy sajátságos tömegmozgalom. Agrárszocializmusnak nevezték el, holott valójában sem földművelői, sem szocialista jellege nem volt, csak alakatlan vágyak, kiforratlan törekvések zavaros egyvelege, amelyekből jellemző vonásul egyedül a komor elégedetlenség és keserű úrgyűlölet emelkedett ki.

A bajok forrását kutatta Vadnay Andor éles szemmel, mélyen szántó elmével és érző szívvel. Azután sok évi tapasztalatainak eredményeül meggyőző erővel mutatott rá, hogy e négy milliónyi színmagyar nép anyagi és erkölcsi tömegnyomo-

rát arra az elmaradt, külterjes, egyoldalú búza- és kukoricatermelésre kell visszavezetni, amely a negyedtelkes gazdának is csak középterméskor ad szűk megélhetést.

A kibontakozás útjául a belterjes gazdálkodás meghonosítását követelte. Ennek eszközéül pedig — a szárazság ellensúlyozására — nagyszabású, az egész Alföldet keresztül-kasul szelő öntözőcsatornák építését, amelyek segítségével ezt a televényföldet óriási zöldség-, gyümölcs- és takarmánytermelő kertté lehetne átalakítani. »Egész Európa kertjévé«, — hogy néhány holdja egy-egy parasztszaládnak jólétet, bőséget biztosítson.

A lánglelkű apostol kiáltó szava beleveszett az akkori közélet sivár pusztaságába. A »Tiszamellékről« behízelve meleg, zamatos magyarsággal írott cikkek platonikus elismerésnél egyéb hatást nem váltottak ki.

— »Minden dolognak érnie kell« — így végzi cikksorozatát. — »Ha ma nem sikerül, meg fogom felebbezni ezt a kérdést ahhoz a jövőhöz, amelyet hazám közéletében még megérnem adatott. Ha sohasem sikerül, akkor úgy veszem, mintha hiába éltem volna . . . akkor hadd temetkezzen jeltelen sírba Fekete Nagy Balázs vagy a szegvári Szőke János mellé.«

Nem adatott megérnie. Hamar elragadta a rossz sors. — talán az egész magyarság rossz sorsának — gonosz keze.

De élni nem élt hiába. Esméi érnek. Talán egészen meg is értek már.

Föllebbezését a magyar jövőhöz — bár megbízás és hivatás nélkül, de az ő lelkesedésével és hitével — magamévá teszem és ebben a tanulmányban nyújtom be az új ítélő fórumhoz: a világháború tisztítóüzén keresztülment magyar közvéleményhez.

Terjedelmes föllebbezésemben legjobb tudásom szerint mindent elmondtam, amit a belterjes mezőgazdálkodáson alapuló új közgazdasági és társadalmi élet kialakítására meggyőző igazsággal föl hozhattam.

A döntést halogatni nem lehet. További felebbezési fórum, egy távolabbi jövőhöz, nincsen már. És ha most sem sikerül, az egykori csongrádi agrárszocialisták jeltelen sírjába fogunk temetkezni mindannyian, — kicsinyek, nagyok egyaránt — jeltelen sírba az egész magyar haza.

Mint szellemi örökhagyóm, én is sorompóba idézem hát közéletünk kitűnőségeit, a jelen államférfiainkat, akik előtt »most áll nyitva a halhatatlanság útja«. »Teremtsenek közvéleményt,

erősét, egységeset, bátorítót, hogy megfelelő eréllyel és áldozattal lássunk hozzá a nagy műhöz.«

S e közvélemény hivatott vezérkarához, a magyar értelmiséghez fordulok az utolsó szavakkal.

A nyomorgó és szenvedő tömegekkel szemben váljon lelükben parancsoló erővel úrrá az a fájdalmas és szégyenkező érzés, ami tollat nyomott örökhagyóm kezébe és az enyémbe is: »Mintha adósa volnék ezeknek a kérges kezű, gyötrődő embereknek. Mintha,ők becsületes, türelmes, szerény hitelezők, én fizetni nem tudó, nagyképű adós volnék. *Adós, kit felelőssége alól föl nem ment az, hogy velem együtt az egész ország, a társadalom, a törvényhozás és kormány egyetemlegesen kötelezvék.*